RAD JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

KNJIGA 282

ODJEL ZA FILOLOGIJU

KNJIGA 1.

UREDNIK

AKADEMIK PETAR SKOK

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI

ZAGREB

1951

ŠTAMPARSKI ZAVOD »OGNJEN PRICA«, ZAGREB

MILAN BUDIMIR

PROBLEM BUKVE I PROTOSLOVENSKE DOMOVINE

Problem protoslovenske domovine postao je posljednjih godina ponovo aktualan. To dolazi otuda što je ranija sovjetska lingvistika Marove škole, a sa njom zajedno i sovjetska arheologija i istorijografija, preduzela da reši to pitanje na svoj način. Kako je međutim problem protoslovenske domovine nerazdvojan od problema prvobitne protoindoevropske domovine, jasno je svakom da se ta dva problema ne mogu posebno tretirati nego samo u međusobnoj vezi. Daleko sam od toga da taj zamršeni sklop problema obuhvatim na ovom mestu u njegovoj celokupnosti. Zato je potrebno detaljno i samostalno poznavanje većeg broja raznih disciplina. Ograničiću se stoga isključivo na dokaznu moć onog fitonima koji je naveden u samom naslovu.

Pre ravnih sto godina (1851) stao je prvi Englez Latham na stanovište da stariju domovinu indoevropskih plemena treba tražiti u onom kraju sveta u kojem se nalazi većina nosilaca indoevropskih jezika tj. u Evropi a ne u Aziji. Lingvističku argumentaciju tog gledišta dali su uglavnom nemački lingvisti H. Hirt i P. Kretschmer poslednjeg decenija prošlog veka. Nasuprot učenju J. Schmidta, iznesenom u njegovoj raspravi Die Urheimat der Indogermanen und das europäische Zahlensystem (Ak. Berlin 1890), gdje se zbog očiglednih tragova seksagezimalnog sistema u indoevropskim dijalektima najstarija indoevropska domovina traži u severnom susedstvu Mesopotamije, Hirt i Kretschmer branili su pretežno lingvističkim sredstvima evropsku ili tačnije rečeno nemačku poziciju, koju je prihvatila većina ne samo slovenskih, nego i zapadno-evropskih stručnjaka.

Kao neko kompromisno rešenje nudi nam O. Schrader (v. Reallexicon der indogerm. Altertumskunde[2] II 575, gde je data ostala literatura) Ukrajinu ili bolje rečeno Istočnu Evropu od srednjih Karpata prema Kaspiskom Moru. Pri tome određuje kao istočnu granicu kentumskih Indoevropljana onu granicu do koje dopire bukva, a ta granica teče danas uglavnom od Kalinjingrada (Königsberg) preko Kremenjeca prema Odesi i Krimu. I za Hirta (Indogerm. Gramm. I 92) bukva i njena istočna granica igra presudnu ulogu. Razlika je između Hirta i Schradera samo u tom što Hirt dopušta da je moglo biti neko naselje indoevropsko i istočnije od linije bukve,

dok Schrader s druge strane računa sa mogućnošću da su indoevropska naselja mogla dopirati do u Srednju Evropu zapadno od linije bukve. Schrader isključuje prema tome kao protoindoevropsku domovinu Severnu, Zapadnu i Južnu Evropu a Hirt Zapadnu i Južnu.

Dok je Hirt ranije bio nešto isključiviji i uzimao uglavnom severno-nemačku ravnicu sa Baltičkim primorjem za svoje najstarije Indoevropljane, dotle je u navedenom delu nešto popustio prema istoku. To je učinio najviše stoga što staroslovenski i litvanski smatra najvernijim i najarhaičnijim pretstavnicima indoevropskog jezičkog tipa, navodeći za to priličan broj argumenata (str. 75).

Tu važnu činjenicu tumači Hirt perifernim položajem baltsko-slovenskih Indoevropljana, ne vodeći pri tome računa o još važnijoj činjenici da su baltska plemena rastavljala slovenska naselja od ugrofinskih nomada, koji su se dalje na istoku dodirivali sa iranskim osvajačima.

L. Niederle (Manuel de l'Antiquité slave I 21) takođe je mišljenja da je protoslovenska zajednica mogla postojati samo istočno od linije bukve, čiji su naziv Sloveni preuzeli od Germana blagovremeno, upravo pre nego se počela ta njihova zajednica raspadati. To se moglo desiti pod kraj stare ere. Sa tog razloga smatra L. Niederle, nasuprot poljskim stručnjacima, da je Visla bila zapadna granica protoslovenskog zemljišta u vreme koje je prethodilo raspadanju zajednice. Prema tome za njega je ostalo otvoreno pitanje nosilaca lužičke civilizacije, koju nemački arheolozi zovu kratkim nazivom Urnenfelderkultur.

Ako bi se prihvatilo mišljenje poljskih arheologa da su Sloveni nosioci lužičke civilizacije, koja je cvetala poslednjih vekova drugog tisućleća, razume se, onda bi se zapadna granica protoslovenskih naselja pomerila na zapad sve do Labe već za taj vremenski period. To bi značilo da su najstarija slovenska plemena morala stanovati zapadno od linije bukve i prema tome poznavati ne samo g r a b (Carpinus betulus) nego i pravu bukvu (Fagus silvatica). U tom slučaju morao bi se naročitim razlozima pravdati gubitak ovog drugog idioglotskog fitonima koji se u ovoj prilici gotovo redovno poteže. Mislim na t i s (Taxus baccata) čija se istočna granica uglavnom poklapa sa linijom bukve, iako na zapadu dopire dalje na sever a na istoku više na jug. Ukoliko važe današnje granice tisa i bukve za rani neolitik i za epohu protoindoevropske zajednice videće se docnije.

I za Marovu školu od presudne su važnosti geografska imena, iako im ne znamo značenja, a da se i ne govori o njihovoj poznoj dokumentaciji.

M. Vasmer (Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven) koristi u većoj meri aloglotski i toponomastički materijal, pa i on dolazi na kraju krajeva do zaključka da protoslovensku domovinu treba tražiti što dalje na sever od linije bukve. Za njega je protoslovenska zajednica trajala gotovo celi milenij, jer je počela

u V v. st. e. i završila početkom V v. n. e. On prihvata zaključak da u finskim govorima nema pozajmica iz protoslovenske epohe. Međutim bi se njegovu tretiranju toponomastičkog materijala moglo ponešto prigovoriti, a najviše to što identifikaciju skitskih i sarmatskih imena sa staroiranskim vrši gotovo isključivo na osnovu sazvučnosti, pa ni ta nije uvek uočljiva. Naprotiv apelativi sa određenim značenjima ostaju često bez identifikacije. To svakako izaziva izvesno nepoverenje prema njegovu načinu rada. Ni filološka strana nije sasvim bez zamerke. Kod imena *Σαυρομάται* ne sme se zanemariti rukopisna varijanta *Σύρμαται*, jer ukazuje na neodređen vokalizam prvog sloga tog imena, dok je oblik *Σαυρομάται* očigledno pod uticajem nesarmatskog *σαυρο* i prema tome rezultat helenizacije. Hidronim *Βορυσθένης* ne može se pretresati odvojeno od homofone Hesihijeve glose, iz koje saznajemo da se tako zvao i Helespont, za koji su jonski kolonisti svakako znali pre osnivanja Olbije.

Priznati se mora da je geografska nomenklatura u prostoru između istočnih Karpata i donjeg toka Dona neobično šarena, pa već i stoga Vasmerove kombinacije zahtevaju naročitu obazrivost. Međutim upravo u toj oblasti, za razliku od Hirta i Kretschmera, traže Schrader, Nehring i mnogi drugi protoindoevropsku postojbinu, a ugledni istorik M. Rostovcev i protoslovensku u oblasti tripoljske civilizacije.

Kao i neki drugi poljski stručnjaci, naročito arheolozi i antropolozi, T. Lehr-Spławińsky kreće se upravo u suprotnom pravcu od Rostafińskog, Rozwadowskog i Vasmera tj. prema Lužici. Celom ovom kompleksu problema on posvećuje posebnu knjigu: O pochodzeniu i praojczyznie Słowian (Poznań 1946), gde je obilno koristio rezultate arheoloških i toponomastičkih izučavanja. Zaista se oblast lužičke civilizacije manje više poklapa sa poljskim zemljištem, pa je prema tome Poljska prava protoslovenska domovina a Veneti su preci Slovena. (v. I. Oliver Thomson, History of Ancient Geography 199, 354). Arheološka strana ovog sklopa problema postaje sve zamršenija, jer na primer nemački stručnjaci smatraju »Bandkeramiker« doindoevropskim stanovnicima a Venete kao i Ilire bližim germanskim srodnicima, iako su Germani glavni pretstavnici protoindoevropskih »Schnurkeramiker«. Ne razumem se mnogo u arheologiji, ali čujem kao tvrdu činjenicu da hetitski Indoevropljani, osvojivši početkom XX v. st. e. istočno-anadolsku oblast, nisu ništa izmenili arheološku strukturu, iako je njihova vladavina trajala gotovo celo tisućleće. I inače se zna da ni krupnije promene u materijalnoj kulturi, koja čini glavni predmet arheologije, ne moraju značiti promene u stanovništvu.

U pogledu lingvističke situacije o kojoj se radi u prvom redu, ne smemo tražiti obaveštenja u arheološkom materijalu a kamoli objašnjenja kad je reč o etnogenezi.

U ovoj raspravi venetski problem ostavljen je sasvim po strani, iako je on nesumnjivo od velike važnosti za pitanje protoslovenske domovine. To činim stoga što mi lingvistički položaj Veneta nije još sasvim jasan. F. Sommer i H. Krahe približuju ih Germanima a P. Kretschmer (Glotta XXX) Italicima i to naročito Latinima, iako ih već u XII. v. st. e. nalazi u Palestini, kuda su morali stići iz Epira preko Peloponeza i Krete. Kentumski karakter jadranskih Veneta ne može se odrediti jedino na osnovu ličnih imena V e s c l e v e s i s i E n i g n u s, kako se to misli od V. Tomašeka na ovamo, niti na osnovu pronominalnih oblika e h o i m e h o kako to misli F. Sommer. U ovom poslednjem slučaju čini mi se da više ima pravo H. Hirt (Indogerm. Gramm. III 179) koji te oblike identifikuje sa protoslov. -s e g o itd. i nalazi među njima »punu formalnu saglasnost«. Problem severnih Veneta, koji su za protoslovensku etnogenezu najvažniji, ne može se rešavati bez veze sa ostalim Venetima, alpskim, atlantskim, jadranskim, centralno-balkanskim i anadolskim, koji su najstariji s obzirom na dokumentaciju.

Istoričar V. Pičeta (Вопросы истории 1947, 110) daje opširan prikaz knjige Lehr-Spławińskog pošto je najpre znao, samo nepotpuno, istoriju ranijih učenja i to u duhu Marove škole i zamera poljskom stručnjaku što nije uzeo u obzir sovjetsku nauku, što ide za nemačkim rasistima, što ne vodi računa o Antima i Sklavinima niti govori o udelu starosedilaca u istoriji protoslovenskoj. Ranije je sovjetska nauka, uglavnom pod Marovim rukovodstvom, odbijajući šjajherijanstvo, naginjala elastičnijoj teoriji J. Schmidta, koju je u izvesnom smislu obnovio N. J. Marr. Tako su u slovenskoj etnogenezi učestvovali ne samo Veneti i Lugii, Anti i Bastarni, nego i nosioci tako nazvane djakovske civilizacije. Dok su prvi na zapadu od linije bukve, poslednji su, slično učenju Rostafińskog i Rozwadowskog, oni koji su daleko na istok od te linije. Tako je sovjetska nauka kombinovala shvatanje Hirta i Kretschmera ne samo sa učenjem Schrader-Nehringa nego i sa pogledima Rozwadowskog i Vasmera. Mora se i ovde istaći neobičan način eksploatacije ličnih i geografskih imena od sovjetskih jafetidologa, koji su u našem slučaju čudni poslednici teorije J. Schmidta o protoindoevropskoj domovini u Zakavkazju.

Oba su glavna pretstavnika nordizma, Hirt i Kretschmer, i posle otkrića novih indoevropskih jezika u Prednjoj i Centralnoj Aziji (lujski, palajski, oba hetitska jezika i oba toharska jezika) ostala na svojim starim pozicijama, iako su ti novootkriveni indoevropski jezici u znatnoj meri izmenili osnovicu Lathamovu, kada su samo indijski i iranski bili poznati kao jezici aziskih Indoevropljana. Ali se nije promenila samo geografska slika indoevropskih dijalekata za ovo poslednje četvrt stoleća. Znatno se izmenila i hronološka situacija: lujski Indoevropljani javljaju se u Anadolu nešto pre hetskih Indoevropljana, koji početkom 20 v. st. e. osvajaju široke oblasti u istoč-

nom Anadolu i osnivaju moćnu državu, čiju civilizaciju nastavljaju tako nazvani hijeroglifski Hetiti.

Metodološki je dovoljno opravdano ako se pođe pri rešavanju problema protoindoevropske domovine od najstarijih istoriskih podataka (ad fontes). Drugim rečima u ovom slučaju trebalo bi poći od pisanih dokumenata u Prednjoj Aziji koji se mogu čitati, a ne od skandinavske magle u koju nas teraju razni predstavnici nordizma sa Hirtom i Kretschmerom na čelu, a da i ne govorimo o istoričaru umetnosti J. Strzygowskom, koji ide još dalje, pravo u ledeni krajnji sever (der hohe Norden, njegovu raspravu v. u zborniku Germanen und Indogermanen, Festschrift f. H. Hirt, I 155—175).

Iz ovih najstarijih pisanih spomenika saznajemo da se prvi Indoevropljani pojavljuju u Anadolu najdocnije krajem III milenija i da u njemu, naročito u njegovom istočnom delu, osnivaju moćne države. Nisu to samo lujski i palajski Indoevropljani, niti samo hetitski Indoevropljani, od kojih se stariji služe klinastim pismom, a mlađi hijeroglifima. Tu su južno od hijeroglifskih Hetita Pelasti, a istočno od kuneiformskih Hetita protoariski Indoevropljani. To znači da već početkom II milenija imamo najmanje šest raznih indoevropskih grupa, ne računajući tu pretke Indoevropljana u Frigiji, Likiji i Lidiji, a još manje pretke Indoevropljana u Armeniji, koji u IX v. obaraju državu Subarta.

Bez obzira na svedočanstvo Herodotovo da su jermenski Indoevropljani kolonisti iz Frigije, čini mi se da se u Anadolu II milenija nalazi bar desetak raznih indoevropskih etničkih grupa. Time je oboren glavni argumenat Lathamove teorije, iz koje je nužno proizlazila Hirtova i Kretschmerova teorija nordizma. Razume se da to još ne znači da J. Schmidt sa svojom teorijom o protoindoevropskoj domovini u blizini Mesopotamije mora imati pravo. Njegov je glavni argumenat starovavilonski duodecimalni i seksagezimalni sistem brojeva, koji su ostavili vidnih tragova u aritmetičkom sistemu većine indoevropskih dijalekata.

Iako je hronološko poreklo seksagezimalnog sistema prilično neizvesno jasno je svakom da grčko *τρεῖς καὶ δέκα* posle *δώδεκα* i nem. dreizehn posle zwölf ukazuju na usek posle broja 12. Ostavljamo na stranu lat. sescenti, grč. *ἑβδομήκοντα* i nem. Schock čiji se postanak može tumačiti kombinacijom kvinarnog i duodecimalnog sistema, a ne isključivo starovavilonskim uticajem seksagezimalnog grupnog brojenja. U svakom slučaju moramo se malo zadržati kod ovog glavnog Schmidtova argumenta, jer sa njime računaju ne samo pristalice Hirtova i Kretschmerova nordizma, nego i oni mnogobrojni obazriviji stručnjaci, koji su za ono kompromisno rešenje što ga pružaju Schrader i Nehring.

H. Hirt (Indogerm. Gramm. I 93) ukazuje naročito na useke u germanskim govorima posle brojeva 12, 60 i 120. Naziv ovog poslednjeg broja katkad je istovetan sa oznakom broja 100. Ipak Hirt,

priznavajući Schmidtov zaključak o starovavilonskom uticaju na starogermanski sistem brojenja, tumači ga kulturno-istoriskim uticajem Mesopotamije preko Ukrajine na severno-nemačku i rusku niziju. Tako mu na kraju krajeva (str. 94) bukva ostaje glavni argumenat za ubikaciju protoindoevropske domovine, pa prema tome i protoslovenskih naselja. U pogledu valjanosti Schmidtovih aritmetičkih argumenata slično se izražavaju i ostali stručnjaci.

Svim ovim stručnjacima su izmakle iz vida međutim neke druge aritmetičke činjenice kultskog i hronološkog karaktera, koje se moraju uzeti u obzir. Očigledno je da su useci posle 12 i 60 po svom postanku histerogeni i da u pogledu dijalektičkog razvitka treba dati svakako prednost usecima iza manjih brojeva, koji su ne samo značajniji nego i po svoj prilici stariji.

Radi se o tri useka: prvi između 4—5, drugi između 7—8, treći između 8—9. Povrh svega toga dolazi u obzir način obrazovanja naziva osmice kao i njena kultska, hronološka i društveno-ekonomska upotreba.

O useku između 4—5 ne treba gubiti mnogo reči. Izrazi »četiri čoveka« i »pet ljudi« sami sobom dovoljno kazuju. Taj usek ne samo da je vrlo star, kako to pokazuju paralele kod tzv. prirodnih ili primitivnih grupa, nego i prosta činjenica koja se sobom sama nameće: nasuprot četiri prsta (*δάκτυλος*, digitus, Finger) stoji palac (*ἀντίχειρ* ili *μέγας δάκτυλος* pollex, Daumen). Dok se četvorka javlja u pluralu (*τέσσαρες*) ili kolektivu (*τέσσαρα*), dotle se osmica dovoljno jasno otkriva kao dual: *ὀκτώ* od starijeg o-dk-o. Ovakav konsonantizam mora se bezuslovno pretpostaviti zbog rednog broja *ὄγδοος*, pa se stoga ne može prihvatiti kombinacija sa quattuor itd., jer je njegov gutural nesumnjivo labiovelarne prirode, dok je onaj u *ὀκτώ ὄγδοος* palatalne (up. osam itd.). Sledi da opšteindoevropski naziv osmice sa gledišta onomasiološke i morfološke analize ima značenje »dve četvorke« ili bolje rečeno »dve grupe prsta«, budući da se ne može odvojiti od grč. *δάκτυλος* (preth. oblik *δάδκυλος*) čija je veza sa poznatom opšteindoevropskom grupom *δέκομαι* itd. očigledna. Za ovakvu onomasiologiju imamo pouzdanu paralelu u bečkom dijalektskom izrazu Griffling »hvatač« (greifen itd.). U pogledu prefiksa *s/o* dovoljno je pogledati grčke primere koje daje Boisacq, Dictionnaire et. de la Langue grecque 681 i Walde-Pokorny, Vergleich. Wörterbuch d. indogerm. Sprachen I 95.

Ako je ovo tumačenje verovatno, da ne kažemo tačno, u opšteindoevropskom rečniku moramo računati sa dva izraza za četvorku: odkó- i t(u)etuer. Moguće je da ova dva sinonima imaju istu onomasiologiju, jer drugi naziv četvorke, koji je potisnuo onaj prvi, po svoj prilici pripada leksičkoj grupi tuer »hvatam« »obuhvatam« (v. Walde-Pokorny, Vgl. Wörterbuch d. idg. Sprachen I 750). Razlog za postojanje ovih sinonima može se tek naslućivati. Kako

prvi izraz ima aktivnu oksitonu spada u grupu nomina agentis i obeležava verovatno živu grupu tj. četiri gipka prsta. Drugi izraz ima oblike za živi i mrtvi rod u pluralu odnosno kolektivu (*τέσσαρες τέσσαρα*) pa označava verovatno mrtvu grupu predmeta, na što upućuje neaktivna odnosno intranzitivna baritona.

Zna se da indoevropski brojevi samo do 4 imaju deklinaciju, a oni viši su indeclinabilia. Stoga je opravdan zaključak da su ti viši brojevi starijeg datuma i da su brojevi 1—4 postali docnije kada je sistem deklinacije bio izgrađen ili su pak ušli naknadno u sistem deklinacije, te je tako d u o postao dual, t r e i e s i t(u)e t u e r e s plural odnosno kolektiv (*τρία τέσσαρα*) koji je svakako stariji od plurala. Najzad treba pomenuti da su se jezici mnogih primitivnih naroda svakako sa istog razloga ustavili kod trijala i kvadrijala. Deca u našim krajevima još i danas broje orahe po četvorkama koje zovu kulama, jer na tri oraha metnu odozgo četvrti. Cezuru između 4—5 potvrđuje bez sumnje i slovenski način obrazovanja petice i viših brojeva, i grč. *πεμπάζεσθαι Αἰολικῶς τὸ κατὰ πέντε ἀριθμεῖν* EM 660, 3. Cf. Od. 412, Plut. de Is. et Os. 56 et de E ap. Delph. unde *ἀριθμεῖν* et *ἀριθμεῖσθαι*, explicat *πεμπάζειν* et *πεμπάζεσθαι* (v. H. Herwerden, Lexicon Graecum suppletorium et dialecticum 1141).

Još je jasniji usek kod indoevropske osmice, jer ne samo što ona sama ima dualski oblik nego što oba njena suseda, viši i niži, pokazuju naročitu onomasiologiju. Ni četvorci ni dvanaestici nije ukazana tolika čast. Prvo što se mora konstatovati jeste pojava dvojake artikulacije sedmice. Ova činjenica nije dosada dovoljno iskorišćena, iako se ista situacija ponavlja kod osmice. Glavni broj ima bezvučne eksplozive a redni zvučne. To je svakako u vezi sa pomeranjem tona. Tako imamo *ἑπτά* (od prethodnog s e p t m) pored *ἕβδομος* (od prethodnog s e b d e m o s). Iz ovog kolebanja proizlazi da je prvobitni oblik glasio s e - p d m. Drugi deo ove složenice po svoj je prilici u vezi sa *πέδον* p o d itd., a za prvi deo složenice sme se naslućivati istovetnost sa glavnim brojem s e m- »jedan«, čiji se završni sonant izgubio ili putem disimilacije u vezi sa istovetnim završetkom cele složenice ili u samom prvom delu posle dugog vokala. Prva je mogućnost verovatnija. Semantičku paralelu za ovaj način brojenja pružaju svi brojevi niži od krupnih grupa kao u d u o d e v i g i n t i. u n d e v i g i n t i itd.

Da se doista sa osmicom u starijoj protoindoevropskoj eposi završavao niz brojeva vidi se po tome što je devetka očigledno obeležena kao n o v i broj. Toharsko n u »devet« potvrdilo je konačno raniju pretpostavku u tom smislu i osnažilo etimološku vezu sa *νέος* n o v itd. Iz ovog nesumnjivo izlazi da je protoindoevropskom dekadskom sistemu prethodio jedan stariji prostiji koji je brojao tetrade i ogdoade. Docnije je taj sistem prirodno ustupio mesto dekadskom sistemu. Ali u kultskoj i hronološkoj aritmetici, koja se ne

može odvojiti od kulta i religije ostalo je dovoljno uočljivih tragova starijeg stanja.

Kako je dvanaestica produkat faktora trojke i četvorke, a oba su ta faktora imala izrazit religijski karakter, značaj dvanaestice u aritmetici starih Grka i Germana ne može se smatrati u onolikoj meri presudnim faktorom kao što je mislio J. Schmidt. Dvanaestica naime isto kao i osmica i šesnaestica, pa verovatno i dvadesetica, došla je do svog naročitog značaja po svoj prilici zbog četvorke, koja čini najstariju prekretnicu u protoindoevropskom aritmetičkom sistemu. Ali i četvorci se brzo našao konkurenat kao i njenom prvom potomku, osmici. To je bila petica odnosno desetica. Dok je rimska i starokeltska dohrišćanska sedmica brojala osam dana ili bolje rečeno osam noći, Etrurci su se kao i Sloveni držali petice, iako su se duže hronološke periode računale po osmici odnosno šesnaestici (v. K. O. Müller-W. Deecke, Die Etrusker II 313). Da je dohrišćanska slovenska sedmica imala pet dana kao i kod Etruraca koji dolaze iz doklasičnog Anadola (Lidija i Misija), vidi se po tome što se sredina te najstarije slovenske sedmice nalazi između drugog i četvrtog dana i što celi godišnji period broji 72 takve sedmice (360 = 5 ×72), kako se to vidi iz legende o prvom Slovenimu Božu i njegova 72 doglavnika.

Na osnovu izloženog mogla bi se sa dosta opravdanja dati nova, istorijska podela indoevropskih plemena. U starije Indoevropljane koji bi se mogli zvati Protoindoevropljanima dolaze oni koji računaju na tetrade odnosno ogdoade, a noviji su oni koji se upravljaju prema dekadskom sistemu. Srećom to nije jedino obeležje tih dveju vrsta Indoevropljana, iako se ono ne sme uzeti kao čisto formalističko. Kako je tetradski odnosno ogdoadski sistem bio duboko ukorenjen kod Slovena, naročito u našim plemenima, pokazuje Veselinovićeva priča »Adamsko koleno«, koja mnogo potseća na etrurska verovanja o osmoj generaciji odnosno kolenu. Po kazivanju J. Veselinovića u uvodu te priče osmo dete je izuzetno, bilo u pogledu sreće bilo u pogledu nesreće (v. početak priče Poslednje »na zdravlje« od S. Matavulja).

Dublje značenje osmice vezano je međutim za doklasične Indoevropljane u balkansko-anadolskom prostoru gde je vladao ne samo hronološki sistem osmogodišnjih ciklusa, nego i društveno-ekonomski sistem matrijarhata. Tako možemo zvati Protoindoevropljane »matrijarhalnim ili matrilinearnim Indoevropljanima« za razliku od mlađih patrijarhalnih Indoevropljana. Iako su Morgan i Engels bolje i tačnije od Bachofena izložili važnost i značaj matrijarhata, ipak se ne samo kod klasičnih filologa, nego i kod Schrader-Nehringa (Reallexicon d. idg. Altertumskunde II 86), daju netačni podaci u pogledu matrijarhata. To dolazi otud što rasna naduvenost i Kulturhochmut nemačkih pretstavnika nordizma nije dopuštao da se gospodski Arijevci i njihov patrijarhalni poredak kao tobož prljav i vređa neindo-

evropskim matrijarhatom, iako se po Tacitovom kazivanju upravo kod germanskih plemena nalaze vidni i zanimljivi tragovi nekadanjeg matrijarhalnog poretka.

Za Hirta i Kretschmera kao i za Schradera i Nehringa već i stoga nije mogla doći ni južna ni zapadna Evropa u obzir kao protoindoevropska postojbina, budući da se u tim oblastima održao matrijarhat još i u klasičnoj antici. A što je za nordiste još gore kod nekih ilirskih plemena na Jadranu nalazimo pouzdane ostatke matrijarhata i ogdoadske aritmetike. To treba naročito istaći s toga što se traže posebne veze između Ilira, Veneta i Kelta sa Germanima. Za matrijarhat i odgoadski sistem kod Ilira imamo pouzdane vesti kod Strabona i rimskih leksikografa. Karakter tih vesti takav je da se jasno vidi njihovo samostalno poreklo i njihova aktualnost u Avgustovo doba. Možda bi se u tome pravcu moglo tražiti tumačenje Veselinovićevu »Adamskom kolenu« i porodičnim imenima Osmokrug i Smodlaka (od starijeg Osmodlaka). Bosanska Ilirka iz Donje Dolине nosila je bronzane naušnice od po četiri koluta. Tetrada je očito imala apotropejsku moć.

Rimski antikvari i leksikografi daju nam razume se mnogo više podataka o Etrurcima no o Ilirima. Kod Etruraca je, kako je već rečeno, ogdoadski sistem ostavio mnogo više trgova nego kod njihovih indoevropskih rođaka. Izraz rođaka ne treba uzeti u smislu P. Kretschmera koji Protoindoevropljane i Pelazge, pa prema tome i Etrurce, smatra potomcima jednog istog pretka. Danas je već prilično pouzdano utvrđeno da su Etrurci došli u Italiju sa Anadolskog primorja iz Lidije i Misije. Kretschmerov pokušaj da etrurske pretke smesti u sudetsku oblast u blizinu lužičke civilizacije ne samo što potseća mnogo na B. Niebuhra nego je očigledno dirigovan njegovim aprioristićkim stavom o severnonemačkoj oblasti kao protoindoevropskoj postojbini. Ovo je verovatnije tim pre što je taj Kretschmerov rad objavljen za vreme nacističke autokratije (Glotta XXX).

U Etruriji isto kao na klasičnom Jadranu i u kretsko-mikenskoj Grčkoj vladala je ona aritmetika i onaj društveno-ekonomski poredak, koji mi pripisujemo Protoindoevropljanima: matrijarhat i ogdoadska hronologija. Te su činjenice same sobom dovoljne da posumnjamo u nordističko učenje o protoindoevropskoj postojbini i o liniji bukve koja je iz poimljivih razloga za Hirta i njegovu školu glavni i presudni argumenat.

W. Brandenstein (Frühgeschichte und Sprachwissenschaft 1848, 55) pretresao je još jednom problem staro-anadolske etrurske postojbine sa gledišta istorije, arheologije i lingvistike. I ne obazirući se na pomenuto Kretschmerovo mišljenje o sudetskoj oblasti kao starijoj postojbini Pelazga i Etruraca, utvrđuje verodostojnost Herodotovu i tendencioznost Dionisija iz Halikarnasa kao profesora retorike. Za Brandensteina kao i za arheologa Bosserta Lidija i Mi-

sija pretstavljaju preditalsku domovinu Etruraca, koji su se tamo doselili iz Severoistočnog Anadola. Iako Brandenstein ističe lingvističku heterogenost između Etruraca s jedne i indoevropskih stanovnika u Lidiji i Misiji i s druge strane, ipak je on još ranije prihvatio moje tumačenje dolatinske tuđice s a n t e r n a, za koju i on smatra da je došla iz etrurskog u latinski jezik. Ovaj tehnički termin, zabeležen kod Plinija (Nat. hist. 33, 93 i 34, 16) ustvari je prevod oznake grčkih metalurga za pozlatu (*χρυσοκόλλα* auripigmentum auriglutinium), pa je stoga vrlo verovatno postao od starijeg oblika s a l t e r n a.

Ovo moje tumačenje prihvatio je Brandenstein bez pogovora. Ovom sloju satemskih pozajmica u etrurskom dodajem na ovom mestu samo reda radi još ova dva važna stručna termina. Prvi se odnosi na disciplina Etrusca i glasi p (a) l a s e a, pa pripada očigledno grupi koju čine lat. l i e n, grč. *σπλήν σπλάγχνον* avest. s p ə r ə z a n - i naše s l e z e n a. Pojava ovoga termina, svojstvenog rimsko-etrurskoj divinaciji, od naročite je važnosti. Drugi termin pripada muzičkoj terminologiji i nije ništa manje interesantan. To je latinska tuđica s u b u l o »frulaš« za koji Trombetti (La lingua etrusca 228) pretpostavlja ś u p l u kao prethodni etrurski oblik. Ne može biti sumnje da ova tuđica potiče iz nekog satemskog indoevropskog dijalekta koji je morao biti blizak protoslovenskom, jer u našim govorima imamo istovetna obrazovanja sa istim morfemskim elementom s o p i l e, s o p i l i c a, s o p i l k a i koradikalno S o p o t.

Sva tri navedena stručna termina pokazuju sibilant kao satemski refleks protoindoevropskog palatalnog guturala. Od osobite je važnosti da u sva tri slučaja posle palatalnog guturala nema ni traga o kakvom palatalnom vokalu, pa je isključena svaka pomisao na sekundarnu palatalizaciju, na koju pomišlja Pedersen u slučaju starofrig. zamenice *σεμουν* i stoga govore anadolskih Friga pridružuje kentumskoj grupi, a pre svega lujskom i hetskom dijalektu (v. Zur tocharischen Sprachgeschichte 351).

Kako su Etrurci preko Lidije i Misije i njihovih staroanadolskih stanovnika u vezi sa starobalkanskim Misima, o čijem doseljavanju postoje dve suprotne tradicije (iz Anadola u naše krajeve i obratno), moramo uzeti u obzir onaj ostatak rečnika doklasičnih Indoevropljana u Lidiji i Misiji koji je u neposrednoj vezi sa problemom bukve. Taj indoevropski fitonim glasio je prema grčkim svedočanstvima (v. moju raspravu Glasnik Ist. društva 2, 168, Idg. Jahrbuch i Walde-Hoffmannov Lat. et. Wörterbuch 445 gde je prihvaćeno moje tumačenje). U tim je govorima *μυσός* »fagus silvatica«, pa je prema tome fitonimu nazvana oblast i stanovnici *Μυσοί-Μοισοί*. O rasprostranjenosti ovog fitonima u celokupnoj mediteranskoj oblasti, o čemu će biti govora malo docnije (Italija, Balkan i Anadol), pisao sam na drugom mestu (Grci i Pelasti posedna izdanja SAN, ali nisam to pitanje iscrpao do kraja. Dovoljno je međutim na

ovom mestu naglasiti da neobična rasprostranjenost satemskog oblika ovog fitonima na doklasičnom Mediteranu jasno pokazuje da italski i helenski Indoevropljani nisu bili prvi indoevropski doseljenici u tim krajevima. Ta krupna činjenica znatno utiče na rešavanje glavnog problema tj. protoindoevropske i u vezi s njom protoslovenske domovine. Satemske tragove u zapadnom doklasičnom Anadolu, Likiji i Lidiji konstatovao je P. Meriggi (v. Germanen und Indogermanen, Festschrift H. Hirt I 25). Ali mnogo važnija je njegova konstatacija da je preterit u govoru lidijanskih Indoevropljana obrazovan na isti način kao i u protoslovenskom tj. pomoću morfemskog elementa -l o. Kako se taj isti elemenat u istoj funkciji javlja i u govoru italskih Umbra, dakle u onoj oblasti u koju su najpre došli Etrurci na putu iz Lidije, prema kazivanju Herodotovu, ovaj tip protoslovenskog preterita, čiji je prvobitni nominalni i analitički karakter očigledan, ne može se više smatrati usamljenim. Ni ova okolnost nije povoljna za učenje Šahmatova, Rozwadowskoga i drugih pristalica Hirtova i Kretschmerova nordizma.

Tom i takvom učenju još je manje povoljna i druga lingvistička činjenica koja potiče iz doklasičnoga Anadola. To je morfemski elemenat -s t, pomoću koga su u protoslovenskom obrazovani nomina collectiva i nomina abstracta. U ovoj poslednjoj funkciji, koja je svakako histerogena, javlja se taj isti morfemski elemenat u jeziku onih hetskih Indoevropljana koji se služe klinastom azbukom i koje neki stručnjaci zovu Nesitima. Mislim na potpunu podudarnost hetitske imenice d a l u g a š t i (v. A. Juret Vocabulaire étymologique de la langue Hittite 62) sa slov. d l u g o s t i sa istim značenjem i iz iste leksičke grupe. Ovo jedinstveno podudaranje u građenju reči u jeziku staroanadolskih Hetita i u protoslovenskom čini bespredmetnim sva ranija nagađanja o poreklu i postanku slovenskih imenica sa osnovom na -s t i (v. Vondrák Vergleich. slav. Grammatik 648). U prvom redu stoga što se hetitski Indoevropljani javljaju u starom Anadolu najdocnije u XX v. st. e. i što ne pripadaju satemskim Indoevropljanima kao što je to slučaj sa Slovenima.

To znači da ovaj morfemski elemenat isto kao i imenice tog tipa pripadaju protoindoevropskoj eposi. Kretschmerovo (Glotta XXX 242) gledište da je morfemski elemenat -s t stariji od protoindoevropske epohe teško se može prihvatiti jer se zasniva na imenima mnogo docnijeg datuma, zabeleženim u nekim slučajevima tek pod kraj stare ere, i drugo što ne uzima u obzir protoindoevropska obrazovanja kao slov. u s t a i lat. o s t i u m. Ovaj primer jasno pokazuje da je morfemski elemenat -s t obrazovao prvobitno konkretne kolektive od sigmatskih osnova i da je prema tome složen a ne prost sufiks. Sa tim se slaže i ta činjenica što se njegov drugi deo, mislim na bezvučni dental, javlja u istoj kolektivnoj funkciji kod nazalnih i heteroklitičnih osnova (lat. v e r, naše v e s n a i st. ind. v a s a n t á h, sve do leksemskog minimuma v e s-). Iako ove arhaične

crte protoslovenskog građenja osnova dopunjuju u glavnom tačnu Hirtovu opštu sliku o karakteru protoslovenskog jezika, ipak to ne mora značiti da je protoslovenska domovina morala biti negde na krajnjoj severnoj periferiji protoindoevropskog zemljišta i uz to južno od finsko-ugarskih naselja, od kojih su bili rastavljeni baltskim naseljima.

U tom pogledu interesantni su nazivi zlata, koje se u evropskoj kulturnoj istoriji javlja relativno dockan tek pod kraj bronzanog doba. Lat. a u r u m, (sabinski a u s o m kazuje prethodno stanje), u očiglednoj vezi sa staroprus. a u s i s i litv. a u s a s (od starijeg a u s a s), dok slovensko z l a t o (od starijeg z o l t o) ide zajedno sa letskim z e l t s i sa istočno litvanskim pridevom »ž e l t a s« »z l a t a n« (v. Trautmann Baltisch-slavisches Wörterbuch 368). Poznato je da se poslednjoj grupi neutralnih imenica odnosno prideva pridružuju germanski koradikali sa nulskom apofonskom bazom (g h l t o) nasuprot normalnim bazama u letskom i slovenskom. Zapadni Finci posudili su iz protogotskog svoj naziv zlata, a istočni Finci od indoiranskih suseda na jugu. Tursko-tatarsko a l t u m potseća kao i mađarsko a r a n y (up. ind. h i r a n y a m) na neki satemski govor u kome je izgubljen trag spirantskom inicijalu. Već stoga se mora proširiti u južnoistočnom pravcu geografska oblast ovog indoevropskog naziva g h e l t o, g h l t o sa očiglednom guturalnom palatalnom aspiratom. Ovu svakom poznatu činjenicu ističem stoga što Kluge s. v. g o l d sa letskim z e l t s neposredno poredi nepalatalno litvansko g e l t a s, kome pripadaju naši oblici ž u t i ž u n a.

Međutim postoji i u samom Anadolu pored frig. *γλουρός*, koje ne mora biti niti grčkog porekla niti dokaz za kentumski karakter govora frigijanskih Indoevropljana (u frig. imamo kod Hesihija zabeleženu glosu *ζελκια* koradikalnu sa slovenskim z l a k u) isti onaj naziv zlata kao u germanskom, letskom i slovenskom. To je dosada nezapaženi hidronim G e u d o s qui et C h r y s o r r o a s, koji nam je sačuvao Plinije (Nat. hist. V, 148). Ova se reka nalazi u Bitinskom primorju, dakle u oblasti naseljenoj srodnicima tračko-frigijanskih Indoevropljana. Ne može biti sumnje da oblik g e u d o s potiče od starijeg g h e l t o s sa sekundarnom sonorizacijom bezvučnog dentala prema zvučnom inicijalu, te se tako ovaj bitinski hidronim doslovno podudara sa litvanskim pridevom g e l t a s i našim ž u t u pogledu inicijalskog guturala. Postojanje ovog hidronima u oblasti tračko-frigiskih Indoevropljana čini naoko manje verovatnom pretpostavku o tračkom z e l t a »zlato«, koje čitaju domišljati lingvisti na tračkom prstenu iz Ezerova.

Da je ta pretpostavka ipak prilično osnovana i pored frig. *γλουρός* i bitinskog g e u d o s dokazuje etrurska tuđica satemskog porekla s a n t e r n a, uzeta po svoj prilici upravo iz ove oblasti na zapadnoanadolskom primorju. U toj oblasti stanuju Lidi, Misi, Frigi

i Bitinci. Koliko je tesna veza ovih krajeva sa etrurskom kulturom, najbolje svedoči ime etrurskog božanstva Turms koje se nikako ne može odvojiti od Hesihijeve glose *Ἀδραμών ὁ Ἕρμων παρὰ Λυδοῖς καὶ Ἀδραμύτιον Ἑρμωνος*. Etrurski Turms kao i grč. *Ἑρμῆς* ima svoju interpretatio romana koja glasi Mercurius*.

Ako su Etrurci na svom putu iz severno-istočnog Anadola, kako misli W. Brandenstein, samo neko vreme boravili u Lidiji i Misiji, onda je doista teško objasniti preuzimanje tog alofilskog kulta u toj prolaznoj oblasti i prenošenje tog kulta sa anadolskog primorja čak u Etruriju. Verovatniji je stoga duži boravak Etruraca u tim krajevima gde su od satemskih Indoevropljana preuzeli tehnički termin s a n t e r n o, kome je u osnovi elemenat s a l t a- »zlato«. Za prelaz konsonantske grupe l t > n t imamo primera ne samo miksoglotske prirode nego i idioglotske, naročito u zapadnogrčkim dijalektima.

Staroprusko a u s i s i litv. a u s a s a u k s a s a u k s n a s odvajaju se od pomenutih naziva zlata u tračkofrigijanskom, slovenskom i germanskom, jer pripadaju sasvim drugoj leksičkoj grupi, čija formula u Walde-Hoffmannovu Lat. et. Wörterbuch 86, pogrešno glasi a v e s-, jer inicijalski vokal ne pripada leksemskom minimumu. Taj vokalski prefiks, čije apofonske baze glase ā ō ē, javlja se i inače u protoslovenskom (up. j a b l a n, j a b u k a i Porfirogenitovo *νεασητ* tj. n e j a s i t pored n e s i t).

Baltsko a u s i s a u s a s ne može biti neka stara pozajmica iz kojeg italskog govora kako je to mislio Schrader, zbog usamljenosti tih reči između germanskih, protoslovenskih i letsko-litvanskih naziva zlata. Neosnovanost Schraderove kombinacije pokazuje i finska pozajmica od protoindoevropskog derivata v o s-q o-, koja glasi v a s-k i i obeležava bakar a ne zlato. U tom istom severnoistočnom pravcu vodi nas toharsko v a s »zlato« i nepoznati izvor mađarske tuđice v a s »gvožđe« i jermenskog o s-k i »zlato«, koje zbog inicijala ne može biti idioglotskog porekla. Iz značenja finske tuđice v a s-k i »bakar« saznajemo da je hronologija ove pozajmice starija od bronzanog doba, kada se javljaju nalazi zlata u Srednjoj Evropi. Dalje nam finska tuđica daje povoda da protoindoevropsko v o s-q o-, obrazovamo na isti način kao protoslovensko z l a k u i frig. *ζέλκια* pomoću velarnog guturala, ne smemo smatrati plodom naših etimoloških kombinacija. Postojanje takvog protoindoevropskog derivata potvrđuju doklasične tuđice sa Balkanskog i Apeninskog Poluostrva, koje bez sumnje potiču iz govora protoindoevropskih Pelasga: a s c i a »bradva, mistrija« i *βασκα* i *μάσκορ* (od starijeg *μασκος* »motika«). Dolatinsko a s c i a ne može se vezati

* Za Brandensteinovu lokalizaciju najstarijih etrurskih naselja u Zakavkazju, koja je suprotna Kretschmerovoj u Sudetima, govorio bi ovaj naziv najstarijeg tumača, čiji je prvi pomen u mitanskom t a l a m i »interpres« dokumentovanom već u XIV. v. st. e.

sa grč. *ἀξίνη*, jer to ne dopuštaju slučajevi a x i s t e x o itd. a dolat. v i s c u m nasuprot *ἰξός* nalazi svoje objašnjenje u samim grčkim dijalektima. Gubitak inicijalskog v u dolat. a s c i a ima svoje paralele u tuđicama i r p u s (od starijeg u l q v o s) i I t a l o s nasuprot v i t u l u s v i t e l l u s (up. ilirske varijante *Ἀρδιαῖοι Ὀναρδιαῖοι*, dok se vokalizam prema starijem v o s - q o - v o s - q i o s može staviti isključivo na račun doklasičnog originala.

Time je drugi baltski naziv zlata dovoljno povezan sa protoindoevropskim srodnicima i tako istrgnut iz svoje dosadanje usamljenosti. Utvrđena značenja »bakar, zlato, gvožđe« koja, kulturno-istoriskim redom, dozvoljavaju povezivanje klasičnih tuđica a s c i a *β μάσα μάκκορ* sa tuđicom *βάσκανος* (v. P. Chantraine La Formation des noms en grec ancien 197): protoindoevr. v o s - q o s »svetao, blistav, crven« označuje ne samo metale nego i boju. Zbog semantičke evolucije u *βάσκανον* f a s c i n u m (v. docnije *κόκκος κόκκινος βαυκός*) dovoljno je porediti nem. Zauber (od starijeg d ū p / b h r o - »crven«) sa poznatom ulogom crveni u primitivnom kultu i u mađiji.

»Crveno srce« pripisuju dendrolozi onoj vrsti bukve koja se stručno zove F a g u s s i l v a t i c a odnosno nem. R o t b u c h e, dok se g r a b zove W e i s s b u c h e odnosno C a r p i n u s b e t u l u s. U našem slučaju radi se isključivo o crvenoj bukvi, jer se i Hirt i Schrader-Nehring, pored osnovnih neslaganja u pogledu protoindoevropske domovine, ipak slažu u pogledu crvene bukve. Ona je za obojicu ovih glavnih pretstavnika suprotnih shvatanja kao neki arbitar. Obojica su mišljenja, kao i ostali slovenski i neslovenski stručnjaci, da su za crvenu bukvu čuli naši slovenski pretci tek onda kad su došli sa severa do njene linije i do germanskih naselja.

Klasični jezici sačuvali su protoindoevropski oblik naziva crvene bukve i njenu aktivnu intonaciju oksitonskog tipa kao kod nomina agentis. Grč. *φαγός φηγός* promenilo je sa razloga botaničke geografije doduše svoje značenje, ali je kao i lat. sačuvao karakter živog roda i to one deklinacije koja je starija od pojave ženskog roda, odnosno tipa imenica na -a, koji je po svoj prilici istovetan sa kolektivom srednjeg roda. U germanskim dijalektima međutim nastala je promena u pravcu formalne feminizacije. Dok je Kluge ranije mislio da slov. b u k y »slovo« b u k u v i »pismo« potiče od iskonstruisanog gotskog b o k a »slova«, danas se polazi od germanskog b o k o n. Pri takvim kombinacijama razume se da je rusko b u k u i belorusko b u k »bukva« stiglo u litvanski kao pozajmica b u k a s »zova«. I Vondrák (Vergleich. slav. Grammatik 658) muči se nagađanjima i rekonstrukcijama da bi objasnio kako su stari Sloveni od svojih gotskih suseda bili najpre opismenjeni pomoću bukovih štapića, pa tako usput saznali za bukvu. Vondrák se pri tome, da bi objasnio pojavu osnove na -u, poziva i na druge slovenske pozaj-

mice iz istog izvora kao l o k v a i s m o k v a, iako na strani 124 pošteno priznaje da gotsko b o k a sa značenjem bukva nije dokumentovano. Ipak, pored svega toga na strani 134 smatra da su b u k u b u k y b u k u v e pozajmice starog datuma.

Pri tim nagađanjima oblik b u k b u k u ostaje sasvim po strani iako je njegova rasprostranjenost dovoljno obezbeđena litvanskim b u k a s preuzetim iz slovenskog. Kod operacija pomoću gotskog b o k a koje ne znači bukva nego samo slovo, moraju stručnjaci poći od nedokumentovanog značenja i od nedokumentovane nazalne osnove tipa b l i n d a, budući da im ne prija dokumentovana osnova ženskog roda. Ne vredi stoga Vondrákovo pozivanje na l o k v a koja po njemu mora isto tako biti tuđica germanskog porekla sa pretpostavljenom osnovom na -u. Ona je već utvrđena kao protoindoevropska osnova tog tipa i stoga pripada protoslovenskoj idioglotiji (up. lat. l a c u s l a c u n a r, a za *λάκκος* v. P. Chantraine La Formation des noms en grec ancien 124). Gotsko s m a k k a nasuprot slov. s m o k u, s m o k y nije još dovoljno objašnjeno, mada je kod ovih izraza jasna leksička area maggiore u slov. dijalektima. I za objašnjenje slov. c i r k v a u pogledu obrazovanja osnove treba podsetiti na bliske termine ž r t v a m o l i t v a, pa se i tu može izaći na kraj bez pretpostavljenog gotskog posrednika i to tim pre što se mora držati u vidu činjenica da se rimski limes prema istraživanjima C. Patscha i M. Rostovceva držao sve do u VI v. i dopirao gotovo do Krima. Stoga je sa istorijskog gledišta potpuno opravdan stav akademika P. Skoka koji u pogledu preuzimanja hrišćanske terminologije uzima u obzir i latinski izvor odnosno latinskog posrednika

Da pogledamo još jedanput Vondrákove primere za pojavu sekundarnih osnova na -y u slov., nastalih uticajem nedokumentovanih gotskih nazalnih osnova, odnosno osnova na -o. Osim bukve to su lokva, smokva, crkva (v. str. 659). Svi ovi primeri pokazuju bezvučni gutural ispred tematskog vokala odnosno ispred novo nastalog -y. Istovetnu fonetsku pojavu gutural+sekundarno -u imamo u lat. t o r q u e o nasuprot starijem t o r q e i o, u r g u e o nasuprot u r g e o, s q u i l l a pored s c i l l a iz grč. *σκίλλα*, P a s q u a l i s prema p a s c h a l i s, t e s q u a prema t e s c a, co'nquo — seco, instinguo — instigo. Ono **u** u t o r q u e o naziva Fr. Müller (Altitalisches Wörterbuch 488) »lautsymbolisch«, dok je za F. Sommera taj isti elemenat dokaz »prezentskog proširenja«. Kad smo već kod t o r q u e o treba pomenuti njegov koradikalni staroindiski glagol iste klase t a r k a y a t i »smišlja«, koji etimolozi obično dovode u vezu sa protoslov. t u l k u »interpretatio« kao da je ono r u staroindiskom sekundarno a ne primarno. Ovom prilikom ističemo osačko t u r u m i i a d »torqueatur« samo u pogledu fonetske evolucije jer nas ona podseća na mitansko t a l a m i »interpres« (t u l m a č) i slov. t u l k u. Dodajemo još neka proširenja tipa b u k v a nasu-

prot buk: broskva — brassica, breskva, praskva — persica, brokva — broccus, rotkva, r(o)dakva, ali i metva — menta, pa i idioglotska dubleta nozdrva pored starijeg nozdra (nem. Nüster). Pada u oči da se najviše radi o fitonimima sa guturalom ispred termiatskog vokala. Slobodno je stoga uzeti u obzir mogućnost da se radi o nekom specifičnom fonetskom procesu, koji nije ograničen samo na slovenski i latinski.

Kod ovih pojava možda ne treba poći samo od fitonima, među kojima su neki primarne osnove na -u, kao napr. *δρῦς; πίτυς εἰτέα* lit. vitus, pinus, quercus (querquetum), pa i sam fagus. Iz derivata fagutus fagutalis saznajemo naime sasvim pouzdano da je ovaj važni fitonim koji Hirt i Schrader-Nehring smatraju presudnim za postavljeno pitanje u arhajskoj latinštini pored nasleđenog bhagos morao glasiti i fagus sa karakterističnom osnovom na -u (up. *δόμος* domus). Istom tipu fitonima pripada i dogrčko *ὀξύη* »ornus-fagus silvatica«. Druga semantička nijansa ovog fitonima čudna je sa gledišta botaničke geografije, jer je u Grčkoj bhagos od bukve postalo hrast, samo stoga što u Grčkoj nema bukava. Za dogrčko poreklo fitonima *ὀξύη* govorio bi osim botanike i pored *οἰσύη* ~ *εἰτέα* i završetak *-υα* svojstven dogrčkim toponimima. Stoga je verovatna veza sa dogrčkim fitonimom koji nam pruža Hesihijeva glosa *ἄσκρα* »quercus infelix«. Proširenje sa ρ treba tumačiti u vezi sa bliskim makedonskim fitonimom *'σπρος ἄσπρίς*, a odnos *ξ* prema *σκ* isti je kao u *ξίφος σκίφος* ili *Ἀλέξανδρος* Iskender odnosno Sechser — sesker. Da ovakvo shvatanje doista verovatno potvrđuje druga Hesihijeva glosa uzeta isto iz nekog makedonskog govora: *ἄξος* »silva«. Za ovakvu semantičku evoluciju nije potrebno navoditi nikakve paralele. Mak. *ἄξος* možda je od *ἄψος* zbog *ἄσπρος* (up. *δάξα* arb. det od starijeg dheubh-to-).

Zbog latinskih primera fagutus fagutalis oni stručnjaci koji zastupaju germansko poreklo protoslov. fitonima bukva, kad već rade sa pretpostavkama najbolje bi uradili kad bi i za germanski slično latinskom primeru pretpostavili pored osnove na -a još jednu na -u, iako u samom slovenskom isto kao i u lat. imamo istovetnih primera za *δόμος*, gen. sing. domus i slov. domovi. Kako je A. Meillet dovoljno istakao i obrazložio arhaičan karakter germanštine, takva pretpostavka ne bi bila bez ikakve osnove, tim manje što raspolažemo sa navedenim lat. primerom. Ali i samo protoindoevropsko bhāugós pored bhūgós nosi jasno obeležje osobine apofonije. Slov. koradikalno buzu (b)zova i pored promena značenja dokazuje sasvim jasno da su Protosloveni u prvo vreme imali u svom rečniku ovaj fitonim, koji bez straha možemo smatrati protoindoevropskim a ne samo posedom kentumskih Indoevropljana, jer je dokumentovan i u kurdskom buz i u rečniku misijanskih Indoevropljana, pošto je moje tumačenje glose *μυσός* prihvaćeno.

Ako pristanemo prema rečenom da b u k u b u k v a smatramo pozajmicom iz bilo kojeg germanskog govora, onda moramo pristati i na zaključak koji se nameće postojanjem koradikalnog b u z u, da su Protosloveni najpre imali fitonim b h a u g o / b h u g o tj. da su živeli najpre južno od linije bukve, dalje da su se odselili na sever gde nema bukava nego samo zova, pa su tako morali prirodno izgubiti ovaj važan idioglotski fitonim. Da bi istorija bila još lepša i komplikovanija dodaćemo da su se vratili natrag na jug, našli na Germane i na bukve i tako ponovo došli do ovog fitonima ali iz germanskih usta.

Jasno je da ova lepa priča zvuči preterano lepo, pa je se stoga moramo odreći. U oblasti Karpata i gornjeg Podunavlja južni susedi slovenski bila su tračka i ilirska plemena, koja su sačuvala ovaj važan fitonim u satemskom obliku isto onako kao i Misi a možda i Kurdi: p a d u s *πηδος πύξος*. Stoga je pogrešno mišljenje koje daju Schrader-Nehring (Reallexicon I 171), da su samo kentumski Indoevropljani sačuvali u svojim rečnicima fitonim b h ā u ĝ o / b h ū ĝ o. Protiv takvog shvatanja govore ne toliko slov. b u z u »zova« i problematično kurdsko b u z »brest«, koliko precizno zapadnoanadolsko i donje-podunavsko *μυσός* »fagus silvatica«. Poslednji oblik ovog fitonima pokazuje prelaz b/m, poznat ne samo iz tračkih govora nego i inače. Postojanje satemskog oblika ovog fitonima govori rečito protiv zamišljene linije crvene bukve, sa čije su zapadne strane morali da stanuju kentumski Indoevropljani, a severnoistočno od nje satemski Indoevropljani pa tako i Sloveni.

Ali nisu Misi jedini Indoevropljani koji sačuvaše satemski oblik ovog fitonima u njegovu prvobitnom značenju. Kako je priroda palatalnih guturala ništa manje komplikovana od prirode labiovelarnih guturala, mi u rečniku doklasičnih Indoevropljana, koje zovemo Pelastima a ne Pelazgima, i koji obrazuju treću, centralnu indoevropsku grupu, sa sva tri sačuvana reda guturala u alogl otskim refleksima klasičnih rečnika nalazimo mesto palatalnih guturala ne samo sibilante nego i spirante i dentale. Razume se, smenjuju se u vezi s tim zvučni i bezvučni konsonanti, jer reprodukcija aloglotskih fonema nije prosta stvar zbog različnosti fonoloških sistema. Tako mi mesto inicijala b možemo računati ne samo sa m nego i sa p u klasičnoj reprodukciji takvih tuđica, a mesto s/z i sa d/t/th.

O klasičnim refleksima nekentumskog b h ā u ĝ o / b h ū ĝ o bilo je govora u raspravi Grci i Pelasti (str. 43). Stoga ćemo ovde dati samo neke dopune. B. Hrozný (Die älteste Geschichte Vorderasiens 129) misli da su početkom XII v. u egejskoj sečbi, koju su izazvali pokreti ilirskih plemena sa Balkana prema Anadolu, učestvovali i Misi. To bi značilo potvrdu one antičke tradicije koja antičke Mise smatra doseljenicima iz srednjeg Podunavlja. Ali postojala je i suprotna tradicija po kojoj su se anadolski Misi doselili na Balkan. Nije isključeno da obe tradicije imaju nešto istine i da su napisane

u raznim epohama. Herodot (VII 20) priča da su Misi najbliži srodnici Lida, zajedno sa Teukrima provalili na Balkan i doprli do Tesalije i Epira još pre trojanskog rata. Ova Herodotova versija računa sa istim vremenom u koje pada i egejska seoba. Za naše pitanje važno je znati da li satemski oblik naziva crvene bukve dolazi u Podunavlje sa Anadola ili su ga podunavski Indoevropljani pod imenom Misa doneli u zapadni Anadol. Pesnik Ilijade zna za anadolske i podunavske Mise, a izgleda da ih je bilo i u oblasti potonje Makedonije.

Rečeno je već napred da iz oblasti Misa, Lida i Friga dolaze Etrurci na zapad verovatno početkom VIII v. Zbog te veze između Misa i Etruraca treba uzeti u obzir mogućnost etrurskih tragova i po antičkom Balkanu. Već je rečeno da u etrurskom ima pouzdanih ostataka iz rečnika satemskih Indoevropljana. Ali u Lidiji, koja se u izvesnom smislu smatra užom postojbinom anadolskih Etruraca ili Tirsena, imamo isti način obrazovanja preterita kao i u slovenskim jezicima, pomoću verbalnog adjektiva na -lo. Ova poudarnost teško da je slučajna, tim manje što ukazuje na nominalnu kategoriju, gde su adjektivi i imenice takvog tipa sasvim obična stvar. Hesihijev Rečnik beleži nam samo jedan jedini, ali vrlo karakterističan primer takvog preterita, koji su preuzeli Grci od zatečenih indoevropskih starinaca, verovatno na samom Balkanu. Hesihijeva glosa glasi *ὀπυ(ι)όλαι „γεγαμηκότες“*. Ovu glosu treba navesti i stoga što P. Chantraine (La Formation des noms en grec ancien 238) iz ove krupne činjenice ne izvlači potrebnu pouku, a kamo li da je objasni kako treba. Leksemski minimum ovog preterita dokumentovan je u etrurskom, čije balkanske srodnike zovu stručnjaci Pelazgima, a mi mislimo zajedno sa sholijastom uz Iliadu XVI 231 da ih treba zvati Pelastima. Lectio difficilior, koju daje Homerov sholijast potvrđuju i doklasična imena zabeležena za južnu Italiju i Epir, Atiku i Tesaliju, Trakiju i Siriju. Za oblik *Πελασγοί* nema nažalost nijedne jedine takve potvrde. Ovaj oblik imena zahvaljuje za svoj život samo literarnoj tradiciji. Mogao je nastati po svoj prilici ukrštanjem sufiksalnih elemenata u imenima etničkih srodnika *Πελαγόνες Πελάσται* tj. *σγ* potiče od kombinacije *γ* i *σ* (Suffixvermengung). Pored *ὀπυόλαι* v. tračko *βρίλων Βριλησσός* i slov. brilec brivec.

Imajući na umu prilično pouzdanu činjenicu da se na doklasičnom Balkanu nalaze najbliži srodnici Lida i Misa a preko njih i Etruraca (ovo srodstvo je pre lateralno nego direktno), mi možemo fitonim buk bukva pokušati da objasnimo idući tim putem, iako nam se iz govora Lida i Misa sačuvalo vrlo malo podataka. Taj put je opravdan i sa tog razloga što se balkansko-podunavska bukva (Fagus silvatica) mimo sve svoje srodnike po učenju dendrologa odlikuje crvenim srcem (stoga nem. naziv Rotbuche). Ovaj put još ne znači da mi ovaj važan protoslovenski fitonim smatramo aloglotskom pojavom. Pre nego krenemo tim novim putem, da dopunimo

ranija izlaganja o promeni nominalne osnove, koja je u našem slučaju trostruka, imamo najpre osnovu na -o kao u φηγός f a g u s, zatim osnovu na -u f a g u - t u s, f a g u - t a l i s i najzad odatle izvedenu histerogenu osnovu na -a dok je u germ. osnova na -o zamenjena osnovom na -a. Dato je nekoliko primera za takve promene kod fitonima. To su osim f a g u s još p i n u s, -u s, -i, i q u e r c u s, -u s, -i. Treba istaći uža podudaranja koja pokazuju slov. v i t u, v i t v a v ě t v ь sa lat. v i t u s i εἰτέα οἰσίη (od starijeg v o i t u a) (up. ranije pomenuto ὀξύη), nasuprot nem. W e i d e. I kod ovih se obrazovanja radi o istim promenama kao b u k, b u k y i b u k v a (v. Trautmannov Rečnik 347). Ima još jedna značajna, ranije napomenuta, podudarnost. Ali ta se po mišljenju stručnjaka ne odnosi na protoindoevropski nego na mediteranski fitonim. To je slov. t y k y »tikva«, lat. c u c u m i s i grč. κύκυον κυκύϊζα (up. mak. ἄλιζα), σίκυς, σικυός, σέκουα, σίκυον. Grčki su primeri naročito poučni, jer pokazuju obratan prelaz iz nominalnih osnova na -u u one na -o i na -a. Znači da su promene nominalnih osnova odnosno heteroklizije obična stvar kod fitonima, čak i onda kad se radi o tuđicama kao što se misli za t y k y. Ova tobožnja tuđica mediteranskog porekla ne vodi baš ništa računa o liniji bukve, jer veže satemske Protoslovene sa kentumskim Grcima i Latinima. Pa ipak Schrader-Nehring (Reallexicon I 652) mišljenja su da su Sloveni već u svojoj protoslov. domovini znali i za t y k y i za d y n j a. Ne zaboravimo da i ovi stručnjaci slično kao Rostafiński, Šachmatov, Rozwadovsky sa malim razlikama teraju Slovene na sever što dalje od linije crvene bukve, koja se, kako kažu dendrolozi, ipak polako pomiče prema severu. Ovo pomeranje bukvine linije, uvek se radi o Fagus silvatica, u vezi je sa pomeranjem klimatskog optimuma prema severu, koji traje već od poslednjeg ledenog doba.

O mađarskim tuđicama b ü k k i t ö k nije potrebno da se na ovom mestu govori. Ali je potrebno navesti dački termin za Cucurbitaceae koji kod Dioskurida glasi τουτάστρα. To je potrebno stoga što način obrazovanja pokazuje utičaj grčko-latinskih fitonima obrazovanih pomoću aloglotskog sufiksa -a s t r o, koji se najpre javlja kod Teofrastova fitonima κήλαστρος pa sve do mnogobrojnih latinskih obrazovanja istoga tipa (a p i a s t r u m, o l e a s t e r itd.). Osnovni elemenat τουτ- u dačkom τουτάστρα podseća mnogo na protoslov. t y k y, koje je spojivo sa grčkim σίκυς samo pod uslovom ako je ovo posledica disimilacije od starijeg τύκυς (up. εἶπον od v e u q u ō m i ἔτπος od u - p k u o s). Tako bi se dobio mediteranski arhetip ove tuđice koji bi glasio k y k y, sa docnijom disimilacijom guturalnog reda. Pojava ovakve mediteranske tuđice u protoslovenskoj domovini i u klasičnim jezicima, koji sačuvaše fitonim b h ā u ĝ o s mogla bi se protumačiti u korist južnije lokalizacije protoslovenskih naselja. Drugim rečima rečeno argumenat bukve morao bi pasti. Drukčija bi bila stvar ako t y k y vežemo bliže sa

dačkim *τοντάστρα* pa je pridružimo leksičkoj grupi koju čine t u k a, p r e t i o i lat. t u m e o itd. U tom bi se slučaju t y k y dalo izvoditi od starijeg t u t u te bi to bio isti tip obrazovanja kao v i t v a, v ě t v ь. Na taj način bi Sloveni mogli doista da ostanu severno od linije bukve, jer bi nestalo te veze sa Mediteranom. Ali kad ne bi bilo drugih fitonima napr. mak *μήκων*, koji se naročito gaji na Balkanu. Reč je poznata prema tome u grč. germ. i slov. I ovde kentumski Grci idu potpuno zajedno sa satemskim Slovenima, jer taj fitonim i kod jednih i kod drugih pokazuje istu osnovu sa dugim vokalom. Promena a/e u germanskim dijalektima ne može se objasniti indoevropskim sredstvima, pa je vrlo verovatno da se radi o tuđici ilirskog porekla. Ilirski Indoevropljani dolaze najviše u obzir kao posrednici između Mediterana s jedne strane i Grka, Germana i Slovena s druge strane.

Ilire isto kao i Lide i Mise ubrajamo u Pelaste. Kako je kod divljeg maka, isto kao kod crvene bukve, crvena boja onomasiološka jezgra, treba ovde u prvom redu da se pomene lidijanski termin za crvenu boju i fitonim koji glasi *βάκκαρις βάκχαρ* (v. Walde-Hoffmannov Rečnik II 91). Luksuzna obuća za izvesne dame zvala se ne samo *κοκκίδες* nego i *βαυκίδες*, i takvu vezu potvrđuje interpretatio graeca *Πύρρα* za dogrčko *βαυκί*. Tako se interpretacija slaže sa stručnim botaničkim terminom za lidijanski *βάκκαρις* koji glasi Gnaphalion sanguineum. Veza sa starobalkanskim m a q o može se uspostaviti kao i u slučaju *μυτός* — »Fagus silvatica« pomoću doklasične promene b/m, koja se obično smatra specifičnom crtom tračke fonetike, dok je to u stvari obična pojava u svakoj miksoglotiji (up. k l o b u k prema c a l a m a u c u s i v. M. Grammont Traité de Phonétique 301).

Aloglotskoj leksičkoj grupi *βάκκαρις βαυκίς βαυκίδες* pripadaju i ovi derivati od osnovnog *βαυκός* »krasan« *βαυκίζομαι* »delicior lascivio«, *βαυκισμός „Ἰωνικὴ ὄρχησις καὶ εἶδος ᾠδῆς πρὸς ὄρχησιν πεποιημένον.“* Značenje koje pokazuje tuđica *βαυκός* mora se smatrati sekundarnim: krasan prema starijem crven. Ova poznata semantička evolucija ne javlja se samo u našem »krasan« nego i u romanskom f i n o, koje je pre moglo postati od itacističkog *φοινός* »crven« nego od nekog postverbalnog prideva f i n u s »savršen« (∞ f i n i r e). Neizvesna je pripadnost ovoj grupi fitonima *ὑάκινθος βάκινθος* v a c c i n i u m, ali je vrlo verovatna veza sa imenom poznatog balkansko-anadolskog božanstva *Βάκχος* i to tim pre što u ajolskom dijalektu imamo očekivani monoftong u obliku *Βύκχος*. Tako će i starobalkanski derivat b u c u r »krasan«, dokumentovan u rumunskom i u arbanskom, pripadati rečniku doklasičnih Pelasta. Analogno istovetnoj promeni labijalnog inicijala u pomenutom *μυτός* i *μάκων* dopušteno je tumačiti i ime komične figure koja je sa Peloponesa preko Kampanije stigla u Rim kao glavna persona osca. To je M a c c u s iz Atelane odnosno dorski *Μάκκος* »crvenko« sa ekspre-

sivnom geminatom. U grč. imamo i glagolski derivat *μαιμάω* »budaliti, ludirati se«. Šarenilo ovih semantičkih varijanata objašnjava nam Herondin kriptonim *κόκκινος* »krasni« kao »pudendum virile«. U takvom obliku učestvuje *Βάκχος* u falloforskim procesijama, svojstvenim njegovu kultu.

Odatle i dogrčko poreklo evropske drame, o čemu će biti više govora na drugom mestu.

Vreme je da se nađe idioglotski etimon leksičke grupe *βαυκός, Βάκχος Βύκχος. μάκων μάκκος*. Kako je grčki relativno najvernije sačuvao prvobitnu fonetsku sliku, treba poći od grčkih koradikala (v. Walde-Pokorny Vergleich. Wörterbuch d. idg. Sprachen II 123). Evo tih grčkih koradikala leksičke grupe b h a u - »blistati«: *φάε* »zablista« *φαέθων* »blistav« *φαεσίμβροτος* (*φαυσίμβροτος* kod Pindara) »koji blista ljudima« ajol. *φαῦος* inače *φάος φῶς* »svetlost« i pridevi od ove sigmatske osnove lezb. *ἠάεννος* jon. *φαεινός, φανός* »blistav« i glagoli *φαείνω* »blistam«, *πιφαύσκω* »in lucem profero«. Zatim staroind. v i - b h a v a h, v i - b h a v a n »blistav« pokazuje isti prefiks kao pridevi za boje v i - a g h r a - h i v i - c i t r a - h i dr. a verovatno i u tračkom imenu *Βιθυνοί Θρᾳ ες* nasuprot *Θυννοί* i ihtionimu *θύννος* »crvenka«. Ništa nisu manje interesantni germanski koradikali, jer pokazuju isto guturalno proširenje koje je konstatovano u doklasičnom *βαυκός μάκκος* itd. To su u prvom redu staro-visokonemački b u h h a n »znak«, starofrig. b a k e n »svetlosni signal« i dr. od osnovnog germanskog oblika b a u k - n a. Takav germanski oblik je sad bolje obezbeđen nego kod Walde-Pokornya. Jer imamo ne samo lidijansko *βαυκός* i staro-balkansko b u c u r, nego i protoslovenski fitonim b u k u, koji dokumentuje nedvosmisleno leksički arhetip b h ə u q o - »blistav«. Prema tome imamo apofonske varijante b h a u - (v i - b h a v a h) b h e u - (*φάος βαυκός* i b h u - (*φῦκος*). Pre nego objasnimo poslednji koradikal treba pomenuti da proširenje sa bezvučnim guturalom ne nalazimo samo u protoslovenskom fitonimu b u k u i doklasičnom *βαυκός μάκκος* sa neizvesnom monoftongizacijom, nego i u protoslovenskom pridevu za boje z l a k u (od starijeg g h o l - q o) s jedne strane i u frigijanskom *ζέλκια λάχανα* s druge strane u Anadolu nedaleko od *βαυκός* kao i u ranije tretiranom v o s - q o (~ *β μάσκα, βάσκανον* a s c i a, f a s c i n u m). Time je način obrazovanja dovoljno rasvetljen.

Isto proširenje kod iste leksičke grupe nalazimo u grčkom fitonimu sa sigmatskom osnovom *φῦκος* »Rocella tinctoria« odnosno Lichen roccella. Od ove se biljke pravi crvena boja pa i odatle značenje rumenilo (»ruž«). Iako se ova reč nalazi već u homerskom rečniku pa čak i njeni derivati kao *φυκιόεις* »alga oppletus«, ipak se u svim etimološkim priručnicima čita da je ova reč semitskog porekla te se upućuje na jevr. p u k »šminka«. Od ostalih grčkih derivata spominjemo ihtionime *φυκίς* i *φύκης* a lat. tuđica f u c u s

još se više razgranala nego njen grčki original. Protiv pozajmice iz semitskog govore ne samo semantičke nijanse i semantička evolucija, koja je i konkretnija i preciznija u grč. fitonimu no u jevrejskom nomenu i glagolu nego i drukčiji postupak u fonetskom pogledu. Dok naime semitske pozajmice u grč. čuvaju nepromenjen bezvučni labijalni inicijal kao u *πεσσός περιστερά πέλεκυς παλλακίς* i drugi manje više problematički slučajevi, dotle se jedino u ovom primeru javlja labijalna aspirata kao zamena prostog bezvučnog labijala u tobožnjem originalu. Oni koji zastupaju gledište da je *φῦκος* semitskog porekla treba da objasne to singularno otstupanje u ovom slučaju. Inače je poznato da u semitskim dijalektima ima čudnih reči koje potsećaju na grčki, pa se u takvim slučajevima obično misli na azijansko ili anadolsko poreklo. Stoga nije isključeno da je jevr. p u k zbog svoje histerogene semantičke nijanse pozajmica iz nekog doklasičnog indoevropskog idioma u Anadolu. Semiti se kreću iz Kakavkazja prema jugu, a Jevreji se u Kanaanu (imena istog tipa na antičkom Balkanu!) susreću sa indoevropskim Pelastima (up. lat. deae Palestinae u Epiru). U mojoj raspravi Grci i Pelasti pokušao sam da klasične pozajmice iz govora indoevropskih Pelasta *σιρός* s e r i a i *κάννα* c a n n a objasnim bez obzira na semitske tobožnje srodnike. Ostaje prema tome da je *φῦκος φυκίς φύκης, φυκιόεις* proširenje istog tipa kao slov. b u k u, lid. *βαυκός* i starobalk. b u c u r, a po svoj prilici i germ. b a u k n a i da im je leksemski minimum pouzdano dokumentovan izrazima *φάος πιφαύσκω* kao i staroindiskim koradikalima. Interesantno je svakako pomenuti da ova leksička grupa pokazuje apofonske baze kao i kentumski fitonim za Fagus silvatica, koji smo konstatovali kod anadolskih i balkanskih Misa. Možda ova potpuna podudarnost nije slučajna. Ali nam semantička jezgra fitonima b h ā u ĝ o / b h e u ĝ o / b h ū ĝ o nije poznata, jer je Klugeovo povezivanje sa grč. *φαγεῖν* neodrživo. Suprotno tome protoslov. b u k u i njegovi indoevropski srodnici pokazuju potpuno jasnu i utvrđenu semantičku jezgru. Ipak se je teško upuštati u dalje kombinacije preko indoevropske oblasti iako su primamljivi sazvučni izrazi kao tursko b a k y r »bakar kao crveni metal« (odatle naše b a k r a č) i arapsko b a k k a m »Farbholz zum Rotfärben«. Zbog lat. tuđica očigledno mediteranskog porekla, a to može značiti i iz dijalekata doklasičnih Indoevropljana, naročito je privlačna veza sa turskim b a k y r. Evo tih lat. tuđica: b a c a r »vas vinarium simile b a c r i o n i«, b a c a r i u m »vas vinarium«. Kod tumačenja ovih tuđica treba imati pred očima arheološku činjenicu da je keramika vrlo često išla za toreutikom, pa je stoga veza između b a c r i o sa b a k y r i b a k r a č ne samo formalno, nego i materijalno prilično verovatna. Za tursko b a k y r morali bismo pretpostaviti da je pozajmica iz takvog indoevropskog dijalekta u kome se kao u ilirskim govorima vrši monoftongizacija diftonga odnosno u kom je iščezao sonant posle dugog vokala.

Da ponovimo ono što je najvažnije o postanku ovog prvobitnog prideva za oznaku boje: protoslov. b ū k u »svetao, crven« pretpostavlja stariji oblik b h ə u / q o-, koje smo identifikovali i zbog istovetnog načina obrazovanja i zbog istovetnog značenja sa lidijanskim pridevom *βαυκός* »crven, krasan, fin« i sa njegovim mnogobrojnim derivatima, koji su se sačuvali kao pozajmice u grčkom jeziku. Naveli smo nekoliko primera za postanak prideva takve vrste, koji jasno pokazuju da je b ū k u isto kao i b u c u r, *βαυκός* itd. u stvari derivat iz one leksičke grupe koju obeležava grč. *φάος* (od starijeg b h ə u (e)s). Ti su primeri vrlo starog datuma, budući da pripadaju govorima indoevropskih Pelasta na doklasičnom Sredozemlju, iz kojih su ušli kao pozajmice u klasične rečnike. To pokazuje dogrč. *βάσκη βάσκανον* itd., čiji je fonetski arhetip glasio v o s-q o-. Promena o/a, koja je dokumentovana ovom klasičnom tuđicom pokazuje nedvosmisleno da se u govorima indoevropskih Pelasta, kojima pripadaju tračka i ilirska plemena, mora računati i sa ovim važnim obeležjem njihove fonetike iako je grafička reprodukcija te promene kolebljiva, kako to pokazuju tračke primeri *Πόρις / Πάρις* (o imenima A s s o- p a r i s i V o l t u- p a r i s v. H. Krahe Lexicon altillyrischer Personennamen 153). Na taj način dobivamo novu važnu diskriminantu za određivanje ostataka iz govora doklasičnih Indoevropljana sačuvanih u klasičnim jezicima. Sa glavna dva obeležja ove doklasične fonetike, prelaz o u a i razlikovanje triju vrsta guturala, možemo sa prličnom pouzdanošću ispitivati klasičnu miksoglotiju i njenu zamršenu fonetiku. Pored protoindoevropskih izraza za oznaku boje, građenih pomoću sufiksalnog elementa -q o- kao što su b h ə u-q o-, ĝ h o l-q o- / g h e l-q o (z l a k u- *Ζέλεια*) i v o s-q o-, imamo, kako smo videli u keltskom i germanskom taj isti sufiksalni elemenat proširen nazalnim elementom -n o (l a y g n a n- b a u k n a). Isto takvo proširenje naslućujemo u makedonskom društveno-ekonomskom terminu *πέλιγνας*, a možda i u etnikonu P a e l i g n i »ex illyrico orti« nasuprot prostom P a e l i c u s (v. E. Norden, Alt-Germanien 263). Keltski primer isto kao i venetsko ime E n i g n u s i grčke dublete *Ἀριάδνη, Ἀριάγνη* i *Ἀριάννη* opominju nas dovoljno energično da sva imena sa završetkom -g n o- ne smemo trpati u jednu jedinu grupu kao što to čini Norden i to tim manje što se u grupi -g n o može raditi ne samo o nulskoj bazi leksemskog minimuma ĝ e n- (∾ genus) nego i o minimumu q e n- (∾ *καινός, κάπις* recens). Stoga se ne može nikako prihvatiti Nordenovo gledište da su složenice tipa *νεογνός* p r i v i g n u s svojstvene grčkom, latinskom i keltskom jeziku.

Inače je pojava sufiksalnog elementa -q o u nominalnoj kategoriji dovoljno poznata, iako nisu dovoljno ispitani primeri koji nas u ovaj mah najviše interesuju. Nasuprot grč. *παλκός* (od starijeg p l-q o-s) stoji protoslov. proširenje sa bezvučnim sibilantom p i l h u (od starijeg p l-q-s o-), koje je iz govora alpskih Slovena ušlo u sta-

rovisokonemački kao pozajmica (v. Klugeov Rečnik s. Bilch). P. Chantraine (Formation 384) navodi neke primere obrazovanja iz nominalne kategorije među kojima *θήκη* (∾ *τίθημι*), *φαικός* (∾ *φαιδρός*) *μῶκος* (∾ *μωκός*). Naši su primeri sasvim prozirni kao znak prema znati, brak prema brati, reka prema roj, lice prema lik ∾ lat. lino a od prideva pored zlak i buk-va koje je imenica pridevskog porekla, mrk pored mrak (Walde-Pokorny II 274). Ovde treba istaći morfološku proporciju lik: st. ir. laygnan = buk: germ. baukna koja ubedljivo potvrđuje idioglotsko poreklo slov. fitonima. Poznato je da se isti ovaj bezvučni gutural velarne artikulacije kao morfemski elemenat ne javlja samo u indoevropskom preteritu, a docnije i u grč. perfektu, nego i u prezentu *πλέκω, ὀλέκω, ὀλύμι, ἐρύκω — ἐρύω*, zatim i u etrurskom preteritu. Zbog njegove velarne prirode neprihvatljivo je tumačenje P. Kretschmera (Die objektive Konjugation im Idg., S. B. Ak. Wien 225/2 1947) o identifikovanju ovog morfemskog elementa -q sa pokaznom zamenicom -ke (palatalni gutural!). Mnogo je verovatnije zbog očiglednog velarnog guturala da se radi o istom morfemskom elementu koji se kao postpozitivna deiksa, a o takvoj se jedino može raditi u ovom slučaju, javlja u litv. imperativu buk »budi« (∼ *φύω*) itd. Istovetnu postpozitivnu deiksu nalazimo ne samo u zamenicama nego i u prilozima (tu, tuj, tude, tuna, tuka, tukaj), odakle je po svoj prilici i došlo u glagolsku kategoriju.

Isti velarni gutural kao u protoslov. buk i lid. *βαυκός* nalazimo i u Hesihijevim glosama *βῶκα „θύννον“* (= crvenka, jer je u tunine sirovo meso crvene boje), i *βωκός „τρυφερὸς χιτών“* (v. ranije *βαυκίδες - κοκκίδες*). Monoftongizacija kod ovih glosa nasuprot diftonškom *βαυκός* ima svoju paralelu u dubletama *κασαύρα κασωρίς*. Drukčiji je tip monoftongizacije u imenu *Βάκχος Βύκχος* i u apelativu *βάκχος* (∾ buktinja) = *φανός* (od starijeg *φαεσνος*). Ova poslednja Hesihijeva glosa još jednom potvrđuje da je dogrčko *βαυκός* »blistav, crven« dobro dokumentovano i u vulgarnom rečniku a ne samo kao kultski i tehnički termin. Geografska i hronološka raznolikost pojedinih članova ove aloglotske leksičke grupe objašnjava u dovoljnoj meri njenu bogatu semantičku evoluciju.

Za slučajeve kao *μωκός* i *μῶκος* s pravom ističe P. Chantraine neizvesno poreklo odnosno nepoznatu leksičku pripadnost. Akcenatska razlika između *μωκός* i *μῶκος* potpuno se podudara sa sinonimnim izrazom *μωρός* i *μῶρος*. Zbog značenja tih reči vrlo je verovatna veza sa *κῶμος ὄρχησις ασελγῆς ἄσμα πορνικόν* (Hes.). Imajući u vidu ranije pretresene tuđice *μακκοᾶν μάκκος* i *Μακκώ* »mulier stupida«, koje smo pridružili aloglotskoj leksičkoj grupi *βαυκός Βάκχος Βύκχος*, varijante *μῶκος* i *κῶμος* možemo objasniti na isti način kao *βάκηλος* i *κάβηλος*, nem. Kabeljau i hol. bakeljauw odnosno kao naše magazin i gamazin, mogila i gomila (up. copou ≤ beaucoup, M. Gram-

mont Traité de phonétique 348). Stoga se dublete *μωκός ι μῶκος* kao i njihove varijante *μάκκος, μακκοᾶν* mogu na osnovu dogrčke fonetike kao tuđice aloglotskog porekla identifikovati sa *βαυκός Βύκχος Βύκχος* tj. *μῶκος* i *μωκός* pretstavljaju stariji oblik sa diftongom *μαυκός*, koji pokazuje prelaz b/m. Ovakva monoftongizacija aloglotskog diftonga javlja se, kako smo već videli, u tuđicama *κασωρίς κασορεῖον, κασορεύω* nasuprot diftonškom obliku *κα αύρα*. Uzgred dodajemo da tradicionalno shvatanje o semitskom poreklu ove aloglotske leksičke grupe koje ponavlja P. Chantraine (Formation 352) ne može se više smatrati pouzdanim danas kad na klasičnom zemljištu imamo dovoljan broj tuđica iz govora nekentumskih Indoevropljana. To naročito važi za derivate *καταύρα κασωρίς* budući da upravo u tim govorima nalazimo proširenje sa sufiksalnim elementom -a u r o, koga nema u tobožnjem semitskom originalu. Tako je tuđica *κασαύρα* u pogledu oba elementa, radikalnog *(κασσᾶς)* i sufiksalnog, po svoj prilici uzeta iz govora zatečenih Indoevropljana koje zovemo Pelastima. Isti sufiksalni elemenat nalazimo u sinonimima *λάστη λάσταυρος*. Ali druga paralela za dublete *κασαύρα κασωρίς* ukazuje rečito na dogrčko poreklo, jer pripada kultskom rečniku *Ἀπέλαυρος Πελώρια* (up. tračko božanstvo *Πλιστωρος*).

Ova etimološka digresija može se pravdati time što je proto-indoevr. b h a u k o s »blistav« moralo biti prikazano u punoj svojoj leksičkoj razgranatosti. Na taj se način izneseno tumačenje protoslov. fitonima obezbeđuje u dovoljnoj meri, pa je time iznesena etimologija pomoću idioglotskih sredstava u mnogo većem stupnju verovatnija od tradicionalnog shvatanja leksičke grupe b u k, b u k y, b u k v y. Ujedno je prilično određen i zaključak koji izlazi iz takve identifikacije pomenutih reči, jer se naše tumačenje samog fitonima ne temelji na etimološkim kombinacijama. Doklasična leksička grupa *βαυκός* sa svim svojim članovima dovoljno je rečit dokaz da se pri određivanju protoslovenske domovine ne možemo više držati crvene bukve. Slovenska su se naselja prema tome nalazila odnosno mogla nalaziti i s južne strane te linije, za koju se već zna da se stalno pomera dalje prema severoistoku. Ovo pomeranje u vezi je sa povlačenjem poslednjeg ledenog pojasa, koji je po mišljenju stručnjaka dopirao po prilici do 45° severne širine i to bi odgovaralo liniji koju ima Sava sa donjim tokom Dunava. Taj ledeni pojas bio je tako moćan da je ostavio vidne tragove glečera na svim višim balkanskim planinama pa i na samom Olimpu. Shvatanje Hirta, Kretschmera i ostalih nordista o protoindoevropskoj, pa prema tome i protoslovenskoj postojbini u onim evropskim oblastima koje leže severnije od 55° severne širine teško je prihvatljivo sa gledišta Milankovićeve matematičke klimatologije. Linija bukve počinje danas od Kalinjingrada a to je na 55 paraleli. Ali pre 50 vekova kada se počela rasturati protoindoevropska zajednica ta je linija bukve morala biti znatno više na jugu. Ako se računa sa makar osrednjim

klimatskim optimumom, protoindoevropska naselja teško da su pre 50 vekova dopirala dalje na sever od te linije. Sam Kalinjingrad, koji je danas najsevernija tačka za crvenu bukvu, pre 50 vekova nije mogao biti mnogo dalako od ledenog pojasa, a da i ne govorimo o oblasti koja leži još više na severu i u koju Protoslovene šalju Šahmatov i Rozwadowski. Pitanje je sasvim umesno da li je u to doba bilo protoindoevropskih, pa prema tome i protoslovenskih naselja, severno od Sudeta i Karpata. O dokaznoj moći ihtionima jegulje koju ističe Hirt i lososa koji ističe Pokorny, bilo je govora u mojoj raspravi Grci i Pelasti. U prilog našeg shvatanja o južnijem položaju protoslovenske domovine govori i oronim Πίναι odnosno Πίναία ὄρη koji se prvi put javlja kod pesnika Alkmana iz lidijanskog Sardisa. Varijante tog geografskog naziva koji povezujemo sa našim c h r i b u, otkrivaju njegovo negrčko poreklo. Kako je dosadašnjim istraživačima, starijim i novijim, među kojima su B. Hrozný (Die älteste Geschichte Vorderasiens 58, 154) i J. Oliver Thomson (History of ancient geography 21-2, 61-2), izmakao iz vida sav dokazni materijal, biće na drugom mestu govora o ovim legendarnim planinama punim zlata. Tradicija o njima održala se sve do u novi vek, kada je balkanski planinski masiv smatran kao catena mundi između Ponta i Jadrana. Upravo u tom balkansko-podunavskom prostoru konstatovali su dendrolozi rasprostranjenost posebnog varijeteta crvene bukve sa crvenim srcem.

Ako se ima na umu da se u Baltiku i u severnoj Nemačkoj javljaju grab i bukva tek početkom neolitskog perioda, onda je prenošenje današnje botaničko-geografske oblasti i njenih severnih granica u taj period potpuno neosnovano. Grab se doduše javlja i nešto severnije od bukve i to ne samo na severozapadu nego i na jugoistoku. Ima nekoliko decenija kako se prati pomeranje crvene bukve prema severu. Po starijim zapažanjima krajnja južnoistočna tačka bukvine linije bila je negde oko Varne, sada je oko Odese. Geografi i klimatolozi računaju kao sa pouzdanom činjenicom da su se baltičke oblasti u vezi sa povlačenjem ledenog pojasa prema severu mogle koristiti za trajnija naselja tek pre nekih 7000 do 8000 godina. Ali se crvena bukva u većem obimu mogla održati u tim krajevima najranije početkom III milenija. Ove činjenice svakako nisu povoljne za pristalice nordizma. Ovom prilikom ostavljamo nastranu dosad nerešeno pitanje postanka opšte indoevropske jezičke zajednice odnosno protoindoevropskog jezičkog tipa. Šlajherijanska dogma o nekom prajeziku i pranarodu postaje sve manje ubedljiva, a sve se više javljaju pristalice postupne indoevropeizacije. Međutim ni ova hipoteza ne može se smatrati definitivnom, a još manje jedinospasavajućom. Fonolog i kavkazolog N. Trubeckoj zastupao je gledište o poligenezi indoevropskog jezičkog tipa. Tako sad mogu indoevropski komparatisti da biraju između tri učenja, Schleicherove pravoliniske Stammbaumtheorie, Schmidtove talasaste Wellentheorie i

Trubeckove poligeneze. Za stadijalnu teoriju jafetidologa N. J. Marra moglo bi se reći da se donekle dodiruje sa Schmidtovom, a još više sa Trombettijevom »Unità di linguaggio« i sa tipološkom N. Trubeckog. Jasno je da se rekonstrukcija protoindoevropskog prajezika ima da objasni sa svim tim učenjima. Dobro je stoga potsetiti na klasičnu studiju H. Schuhardta o italijanskim dijalektima, koji u celoj Italiji, iako je u lingvističkom pogledu izuzetno povoljna geografska celina, nigde nije mogao naći dokaza za postojanje nekog opšteg praitalijanskog jezika, iako raspolažemo dokumentovanom istorijom latinskog i vulgarno-latinskog jezika. Šta da se tek kaže o protoindoevropskoj eposi koja treba da je postojala pre 50 vekova i za koju nemamo pre lujskog i hetitskog nikakvih dokumenata. Nastranu što se ti najstariji dokumenti javljaju neobično daleko od pretpostavljene protoindoevropske postojbine na obalama Baltika.

Razume se da je u vezi sa svim rečenim preterano visoka hronologija koju daju arheolozi nordisti i tu će se morati ići na niže i na skromnije brojke kao što se to već čini u protoistoriji starog Anadola, od kojeg na kraju krajeva i zavisi sva evropska hronologija, naročito ona u oblasti arheologije. Možda će najnoviji fizički metod određivanja starosti pojedinih iskopina pomoću ultrazvuka i u tom pogledu dati preciznije podatke. Ali i bez obzira na te eventualne korekture linija crvene bukve ne može se više smatrati pouzdanim svedokom niti u korist Hirta i Kretschmera niti u korist Schradera i Nehringa. Za južniji položaj protoslovenskih naselja govore najzad osim fitonima b u k, i druge činjenice, koje potvrđuju protoslovenske veze sa balkansko-anadolskom civilizacijom u doklasično doba. Nepostojanje takvih veza sa finsko-ugarskim kulturnim pojasom isto je tako rečit dokaz za južniju lokalizaciju protoslovenskih naselja.

Dodatak. Posle izvršene prve korekture došlo mi je u ruke voluminozno delo »Z i e m i e p o l s k i e w s t a r o ż y t n o ś c i. L u d y i k u l t u r y n a j d a w n i e j s z e.« Str. XXIV + 834 vel. osmine. Poznań 1951. Delo je objavilo Poznańskie towarzystwo przyjaciół nauk wydział historii i nauk społecznych). Pisac K a z i m i e r z T y m i e n i e c k i kazuje u predgovoru da je ovo prvi svezak »Poljske istorije«, izrađene u šest svezaka. Na kraju dela (str. 738–804) dat je opširan francuski résumé pod naslovom »L e s o r i g i n e s d e l ' a n c i e n n e P o l o g n e. I — L e s p e u p l e s e t l e s c i v i l i s a t i o n s d e l ' a n t i q u i t é.« Opširnom sadržaju (na 22 str.) odgovara opširniji registar (30 str.), posle kojeg je 18 geografskih karata.

U vezi sa našim radom treba istaći ove p'šćeve teze: U paleolitskoj Evropi periglacijalni pojas dopire sve do donjeg toka Dunava, ali sve do u neolitsku epohu prelazi tu granicu prema jugu pojas tajge podesan samo za lovce i nomade; protoslovenska naselja zahvataju prostor između Odre i Srednjeg Dnjepra; pod kraj Halštadske

periode (7/6 v.) slovenska plemena kolonizuju sa severa češko-slovačku oblast, ali još ranije, u neolitsko doba, dolaze pod uticaj Sredozemlja i postaju zemljoradnici posretstvom ligursko-venetskih kolonista; rasel avanje indo-evropskih plemena, čijim se pretcima smatraju ligurska plemena, započelo je pod kraj neolitske epohe t. j. sredinom drugog milenija.

Kako se vidi, pisac uglavnom podržava gledište poljskih stručnjaka, dopunjujući ga novim detaljima. Protoslovenska naselja nalazila su se prema tome južno od linije bukve. Nosioci lužičke civilizacije bila su zapadna protoslovenska plemena, među koja treba ubrajati i Marbodove Lugijce kod Strabona i Tacita.

SUMMARIUM

Nomen fagi silvaticae summi est momenti in sedibus protoindoeuropaeis necnon protoslavicis investigandis. Qua de causa slav. bukъ et buky non ad Gothonum dialectos referuntur, sed cum lyd. *βαυκός* »ruber, delicatus«, comparatur, quia *βαυκίδες* idem valent atque *κοκκίδες*. Unde phytonymi protoslavici onomasiologiam ad medullae fagi silvaticae colorem rubrum (cf. germ. Rotbuche) pertinere colligitur. Quantum ad heteroclisin spectat, stirpes slavicae bukъ et buky inprimis cum lat. fagus et fagutalis conferuntur. Termini igitur habitaculorum protoslavicorum meridionales cum terminis fagi silvaticae septentrionalibus non exaequantur.

SADRŽAJ

Ime crvene bukve od presudne je važnosti pri ispitivanju protoindoevropskih i protoslovenskih naselja. Stoga se slov. bukъ i buky ne smatraju pozajmicom iz gotskog, nego se porede sa lidijanskom glosom *βαυκός* »crven, fin«, jer su *βαυκίδες* isto što i *κοκκίδες* »ženska obuća crvene boje«. Odatle se zaključuje da je onomasiologija ovog slovenskog fitonima određena »crvenim srcem« bukvina debla. Što se tiče heteroklizije (osn. na -o i na -u) istu pojavu nalazimo i u latinskom fitonimu fagus, odnosno u njegovim derivatima fagutus fagutalis, kao i u fitonimima pinus i quercus. Prema tome južna granica protoslovenskih naselja ne mora se vezati za severnu granicu crvene bukve.

PETAR GUBERINA

PROBLEM »SLAGANJA VREMENA«

UVODNA RIJEČ

U ovom radu želimo iznijeti rezultate svojega proučavanja glagolskih oblika, koji se odnose na područje t. zv. »slaganja vremena«.

Ovaj smo problem donekle obradili u sažetom obliku g. 1939., kad smo branili tezu, pa je u tom smislu, ovaj novi rad nastavak naših prethodnih radova na području odnosa između imenice i glagola i na području složenih rečenica.

Rad smo podijelili u tri dijela: Prvi dio obuhvaća opći problem »slaganja vremena«; primjeri su uzeti iz više jezika, da bi se jasnije ilustrirao problem. Drugi je dio posvećen detaljnoj analizi glagolskih oblika, koji se pojavljuju u »slaganju vremena«; zato smo primjere uzimali iz jednoga jezika, iz francuskoga, i na tim smo primjerima nastojali iznijeti opću vrijednost oblika u sistemu »slaganja vremena«. Treći je dio zaključak. On obuhvaća zaključak u vezi francuskog jezika i ostalih romanskih jezika, u kojima se pojavljuje »slaganje vremena«. Isto smo tako dali neke opće zaključke u vezi sa svim onim jezicima, o kojima govorimo u prvome dijelu rada.

Želimo kazati nekoliko riječi o nekojim terminima, koje upotrebljavamo u radnji.

Prije svega, termin »slaganje vremena« stavljamo među navodnike. To činimo zato, što smatramo — kao što se vidi iz same radnje — da ne postoji sistem »slaganja vremena« u nekom statičkom ili zakonitom smislu. Isto tako stavljamo u navodnike termine »glavna« i »zavisna« rečenica i neke druge gramatičke nazive, koje smatramo netočnima i o čemu smo detaljno govorili u knjizi »V. L. V. S.«

Termini »pokretač«, »manifestans« i »manifestacija«, koji se mogu više puta naći u radnji (to se naročito odnosi na termin »pokretač«), jesu termini, koje upotrebljavamo u drugim radovima i koje u ovoj radnji treba grosso modo identificirati sa »subjekt« (manifestans, pokretač), i »predikat« (manifestacija).

I

»Slaganje vremena« možemo promatrati kao onaj dio sintakse, koji se bavi tumačenjem upotrebe pojedinih glagolskih vremena, kako je uobičajeno na pr. u gramatikama latinskoga i drugih romanskih jezika. Takvu

analizu nalazimo uglavnom u svim deskriptivnim i historijskim gramatikama, koje obrađuju jezike, u kojima se ostvaruje »slaganje vremena«. Tumačenje te pojave ograničeno je na jezik, kojemu je dotična gramatika posvećena, i to na način, koji izlazi iz glagolskog sistema toga jezika. Odatle se izvlače počešće zaključci, koji govore, kako je taj jezik bogat u nijansiranje vremena, pa i misli, i kako je postojanje, slaganja vremena, neka prednost u jezičnom izražavanju. To je posljedica prilično raširenog shvaćanja, da su »vremena« glavna osobina glagola.

Kada se radi o normativnoj, pa i o deskriptivnoj gramatici dubljeg karaktera, razumljivo je, da tumačenje slaganja vremena ne može izlaziti iz okvira općeg shvaćanja »glagolskih vremena« i složenih rečenica, u kojima je »slaganje vremena« upotrebljeno.

»Slaganje vremena« u svakom je slučaju jedan dio čitavog problema upotrebe »glagolskih vremena« u složenim rečenicama. Stoga se, mislimo, može s pravom pristupiti problemu »slaganja vremena« kao općem problemu glagolskih »vremena«, ili još točnije, kao općem problemu upotrebe glagolskih oblika. Ako se ta upotreba ostvaruje različito u različitim tipovima rečenica, onda treba tražiti tumačenje »slaganja vremena« i u strukturi pojedinih složenih rečenica.

Mi želimo proučiti »slaganje vremena« u ovome drugom smislu, to jest, mi ćemo pokušati odrediti bitnu vrijednost slaganja vremena na osnovi svoga pogleda na glagolske oblike i na glagol uopće, primjenjujući u isto vrijeme princip ne samo nerazdvojnosti glagola i imenice, nego i princip nerazdvojnosti »slaganja vremena« od misaono-stilističke analize složenih rečenica.

Mislimo, da su kao područje proučavanja najprikladniji za ovu svrhu indoevropski jezici, a u prvom redu romanski i slavenski. Zato ćemo iz tih jezika uglavnom uzimati primjere.

Ako se shvati »slaganje vremena« kao opći problem glagola i složenih rečenica, dakle kao opći problem jezičnog izraza, onda je prije svega potrebno pokazati, da li je »slaganje vremena« nužna pojava jezičnog izražavanja, to jest da li je to element jasnog izražavanja naših misli. Mi ćemo se odmah poslužiti primjerima, to jest činjenicama. Ako uzmemo kao podlogu latinski jezik, maticu romanskih jezika, u kojima se uglavnom nalazi »slaganje vremena«, opazit ćemo, da romanskim izričnim rečenicama, dakle onima, gdje se najviše ostvaruje »slaganje vremena«, odgovara uglavnom latinski akuzativ s infinitivom. To jest, da u latinskom jeziku nema u tim slučajevima slaganja vremena. Francusku rečenicu: *Il m'a dit qu'il était (qu'il se portait) bien;* talijansku: *mi a detto che stava bene;* španjolsku: *me ha dicho que estaba bien,* prevest ćemo na latinski ovako: *Dixit se valere.* Infinitiv prezenta, koji je u latinskom jeziku upotrebljen kao odgovarajući prijevod imperfekta u rom. jezicima, nije glagolska forma za izražaj istovremenosti prema perfektu »glavne« rečenice. Od neromanskih jezika engleski bi na primjer preveo imperfektom ove romanske imperfekte: *He told me he was well,* dok već njemački ima u »zavisnoj rečenici« prezent: *Er sagte mir, dass er wohl sei (ist).*

Takve su pojave u izričnim rečenicama.

U tako zv. adverbijalnim složenim rečenicama nalazimo također suprotne pojave, kad usporedimo latinski jezik s romanskim jezicima. Dok u velikom broju uzročnih i dopusnih rečenica ne susrećemo u francuskom, španjolskom i talijanskom slaganje vremena, dotle je u latinskom jezi ku uz izvjesne veznike slaganje vremena u tim slučajevima općenita jezična zakonitost. Usp. franc.: *et, bien qu'il connût ce pauvre diable, il feignit de le voir pour la première fois* (Flaubert, Mme Bovary, 393 t. 192): talijanski: *S'è ammalato, perchè lavorava troppo; non andai (sono andato) da lui perchè era assente; credevamo che fosse morto perchè non appariva più;* španjolski: *Se ha enfermado porque ha trabajado mucho; no he ido donde él porque estaba ausente.*

Nasuprot u latinskom jeziku: ... *sic cum accepissemus a patribus maxime memorabilem C. Laelii et P. Scipionis familiaritatem fuisse, idonea mihi Laelii persona visa est* ... (Cic. De amicitia, I, 4) (Laurandov prijevod: ... *puisque nous avons appris ... Lélius m'a paru ...); Cum idem placuisset illis, tum in pratulo propter Platonis statuam consedimus (Cic. Brutus*, VI, 24).

Napokon ima čitava serija složenih rečenica, nezavisnih i zavisnih, vezničkih i bezvezničkih, gdje ne nalazimo slaganja vremena ni u latinskom ni u romanskim jezicima, niti ma u kojem drugom jeziku. Navest ćemo nekoliko takvih primjera. Latinski: *Triduo fere postquam Hannibal a ripa Rhodani movit, ad castra hostium venerat (T. Liv.*, 21, 32, 1); *Membris utimur, prius quam didicimus cuius ea utilitatis causa habeamus (Cic. Fin.* 3, 66.); francuski: *Il l'avait aimée, quand elle était ouvrière de mode rue des Lombards* (France, Dieux, 257); talijanski: *S'è ammalato perchè lavorava troppo;* španjolski: *Cuando vea eso, lo creeré;* njemački: *Ich werde kommen wenn ich kann; wie du sähest, wirst du ernten; so oft er fiel, stand er auf;* engleski: *He was staggered, when she told him that Michael didn't know of them. (J. Galsworthy, The Silver Spoon,* 207); kreolski: *M' té — kwè u t' ap — maré bèt — la* (misli se sam da vezuj ete životinju. *T' ap maré* označava samo, da još nije radnja završena).

Ovdje smo naveli serije složenih rečenica s veznikom. Dat ćemo sada po jedan primjer bezvezničkih rečenica u tim jezicima. Latinski: *Abiit, excessit, evasit (Cic. Cat.* 2, 1); francuski: *J'ouvris la porte, j'appelai; on accourut (Gide, Imm.* 35); talijanski: *Tu lo hai fatto apposta, tu mi vuoi rovinare (Corrado Alvaro, Gente in Aspromonte,* 23); španjolski: *Durmieron lo poco que de la noche les quedaba, y a obra de las seis de la mañana, bajó Carrizales y abrió la puerta de en medio, y también la de la calle, y estuvo esperando al despensero ... (Cervantes, El celoso extremeño,* 123—124); njemački: *Der Konsul presste sie einen Augenblick wortlos an sich; dann schob er sie ein wenig von sich und schüttelte mit innigen Nachdruck ihre beiden Hände (T. Mann, Buddenbrooks,* 159).

Mislimo, da je ovdje potrebno istaknuti, da i oni jezici, koji poznaju u svojem sistemu »slaganje vremena«, potpuno odstupaju od toga principa ne samo u gornjim rečenicama, gdje se može misliti, da se radi o donekle brižljivo skupljenim primjerima, nego i u određenim tipovima složenih

rečenica ili njihovih zamjena, i to bez izuzetka i s normativnom zakonitošću. Takav su slučaj prije svega pogodbene rečenice. Ni latinski jezik, ni bilo koji drugi jezik ne pozna na pr. slaganje vremena u pogodbenim irealnim rečenicama. Tu se upotreba isključivo upravlja prema određenim navikama (pravilima), koji nemaju veze sa »slaganjem vremena«. U lat. se jeziku veli na pr.: *Si bonus esses, pulchrum librum tibi darem; si bonus fuisses, pulchrum librum tibi dedissem.*

Dakle upotrebljava se u prvom slučaju imperfekt, ma da se ne radi o prošlosti; u prvom i drugom slučaju upotrebljavaju se ista vremena, ma da se ne radi o istovremenosti. U rom. jezicima upotrebljavaju se različiti tipovi glagolskih oblika: imperfekti i pluskvamperfekti s jedne strane, a s druge kondicionali ili drugi oblici, koji nikako ne označuju liniju vremenskog slijeda.

Usp. francuski: *S'il était bien portant, il serait très content; si Hector n' était pas mon mari, je le tromperais avec lui-même (Giraudoux, Troie* I, 6); *tu aurais eu plus de courage si tu m'avais aimé (Durtain, Quarantième,* 12); talijanski: *Se tu fossi un'altra persona sarebbe semplice per tutti e due (Vittorini, Uomini e no,* 230); *Se lo avesse letto sarebbe corsa* (Id. ibid. 228); španjolski: *Si fueras bueno te daría un bonito libro; si hubieras sido bueno te hubiera dado un bonito libro; si hubieses sido bueno te hubiese dado un bonito libro;* rumunjski: *Aș fi mulțumit dacă aș fi bogat; El mă bateà dacă n' aș fi venit; dacă nu erai tu, mă duceam dracului (M. Sadoveanu, Mânia mosului,* 33).

Napokon je značajno dodati svemu ovome, da svi oni romanski jezici, koji i poznaju slaganje vremena u izričnim ili drugim rečenicama (na pr. najčešće u namjernim), odstupaju od toga slaganja, ako su subjekti u objema rečenicama isti, ili ako je objekt »glavne« identičan sa subjektom »zavisne« rečenice:

francuski: *Electre, tu ne peux pas me la refuser . . . je veux être un homme (Sartre, Théâtre, Les Mouches,* II, t. I, 4, 61); talijanski: *In fretta, senza quasi più fermarsi, continuò fino al monumento di piazza Cinque Giornate (Vittorini, Uomini e no, 121); volevo ieri farvi una visita, ma non potevo uscire; — accorse subito ai forni a chieder pane al prezzo tassato (Manzoni, Promessi sposi* 239); španjolski: *Prometió darme los libros; no sabia a quien dirigirse; — yo apostaré que lleva aquel juez víboras en el seno pistoletes en la cinta y rayos en las manos, para destruir todo lo que alcanzare su comisión (Cervantes, El licenciado Vidriera,* 58).

Ponavlja se dakle ovdje u principu latinski slučaj, o kojemu smo govorili, kada smo iznosili slučajeve lat. akuzativa s infinitivom za romanske adverbijalne rečenice. Ako ovome još dodamo, da i latinski i romanski jezici, upotrebljavajući participijalne konstrukcije, ne vode računa o slaganju vremena, mislimo, da smo dali dosta opširnu činjeničnu sliku, kako slaganje vremena, i u onim jezicima, na temelju kojih se govori o toj pojavi, nisu dosljedna jezična pojava, niti se za ijedan jezik, koji pozna »slaganje vremena« može kazati, da stvarno slaganje glagolskih oblika uistinu postoji u tom jeziku.

Mi smo dosada uglavnom davali primjere iz jezika, za koje se kaže, da posjeduju »slaganje vremena«. Činili smo to namjerno, jer se jasnije može uočiti problem »slaganja vremena« na područjima, gdje se sada pojavljuje, a sada ne pojavljuje. U isto vrijeme mislimo, da smo time pripremili diskusiju za područja, gdje se »slaganje vremena« uopće ne pojavljuje.

Za ovo područje navest ćemo od romanskih jezika rumunjski jezik i čitavu grupu slavenskih jezika. Tako se na primjer u rumunjskom veli: *Am văzut însă că ea este tot atît de puternică cași în poeziile de dorință, desnădejde, etc. din prima perioadă* (Scorpan, El. Emin 198). Zatim slavenski jezici: *Pisao mi je da radi;* slovenski: *Pisal mi je da dela;* ruski: *On mne napisal čto rabotaet; on mne skazal, čto uezžaet;* češki: *Napsal mně že pracuje;* poljski: *Powiedział, że kończy prace.* Isti je slučaj i u novogrčkom: *Εἶπα ὅτι κάνει κρύο* Jednako u njemačkom: *Es hatte sich erwiesen, das die Erkrankung seines Sohnes keine unmittelbare Gefahr in sich schliesse, dass aber eine Luftkur im Süden, in Südfrankreich dringend ratsam sei . . . (T. Mann, Buddenbrooks,* 202).

Vidimo dakle, da čitave grupe jezika, s najrazličitijim jezičnim sistemima, ne poznaju uopće upotrebu t. zv. slaganja vremena. U jednom dijelu romanskih i germanskih jezika, u novogrčkom i u svim slavenskim jezicima ova je jezična forma nepoznata kao morfološki sistem.

Ako tome broju pridružimo začas mnoštvo neindoevropskih jezika, gdje nema »slaganja vremena«, i ako uvažimo činjenicu, da ga i oni jezici, koji imaju »slaganje vremena«, provode tek djelomično, i to samo onda, kada je u »glavnoj rečenici« jedno prošlo vrijeme, mislimo, da se čitav problem slaganja vremena pojavljuje u sasvim drugom svijetlu. Više nije pitanje u tome, da li je »slaganje vremena« nužno za precizno izražavanje misli i koju prednost daje pojedinom jeziku »slaganje vremena«, nego je pitanje u tome što uopće znači »slaganje vremena« onde, gdje se pojavljuje, i kako drugi jezici izražavaju one misaone ekvivalente, koji su izraženi u nekim jezicima i u stanovitim slučajevima »slaganjem vremena«. Da li ta jezična forma zavisi od sistema jezika, da li je neka komplementarna forma sistema ili je neki gramatički appendix?

Čini nam se, da smo ovim uhvatili donekle pravu bit problema. Međutim mi mislimo, da problem ipak nije zahvaćen u cjelini sve dotle, dok ne obuhvatimo u jednom »zajedničkom nazivniku« sve ove razne mogućnosti u jezicima: 1. Gdje se slaganje vremena pojavljuje djelomično, 2. gdje se u raznim epohama pojavljuje na suprotnim jezičnim područjima (usp. prema lat. akuzativu s inf. romanske kompletivne rečenice sa slaganjem vremena romanskoj infinitivnoj konstrukciji, gdje nema slaganja vremena), i 3. gdje se uopće ne pojavljuje. Mi mislimo, da je moguće naći jednu takvu zajedničku formu, koja će okružiti čitavo pitanje »slaganja vremena«. Dat ćemo najprije primjere:

1. *slučaj: djelomično pojavljivanje.* Uzmimo franc. rečenicu: *Il m'a annoncé qu'il partait;* talijansku: *mi a fatto sapere che partiva;* španjolsku: *me ha hecho saber que se marchaba; me ha informado que se iba.*

Sve te rečenice, gdje se pojavilo »slaganje vremena«, možemo izraziti imenički. Francuski primjer: *Il m'a annoncé son départ;* talijanski: *mi ha dato la notizia della sua partenza;* španjolski: *me ha avisado su viaje (me ha informado de su viaje).* Imenica je dakle u svim tim slučajevima zajednički nazivnik.

2. *slučaj: djelomično slaganje vremena u raznim epohama u suprotnom smjeru.* U klasičnom latinskom rečenice: *Gaudeo te venire; gavisus sum te venire-venisse* mogu se ovako izraziti na francuskom: *Je me réjouis de ton arrivée i je me suis réjoui de ton arrivée.*

Dakle opet je imenički izražaj upotrebljen mjesto rečenice, u kojoj nije realizirano »slaganje vremena«, kao što će opet moći biti upotrebljena imenica za sličnu misao izraženu u takvom jezičnom obliku, gdje će se realizirati slaganje vremena: *Je me suis réjoui qu'il fût arrivé,* prema: *Je me suis réjoui de son arrivée.*

Ili jedna latinska namjerna rečenica: *Optavit ut sapiens esset.*

Ovdje je realizirano slaganje vremena. Ali rečenica se može i ovako izraziti: *Optavit sibi sapientiam.*

Dakle opet mjesto slaganja vremena — imenica. U jednom romanskom jeziku, koji pozna slaganje vremena i u namjernim rečenicama, baš kao i latinski, ovu istu rečenicu možemo prevesti i tako, da se ne realizira slaganje vremena. Uzmimo talijanski prijevod: *Voleva essere sapiente.*

Dakle i u ovom drugom slučaju vidimo, da i ondje, gdje se »slaganje vremena« pojavljuje različito u različitim vremenskim razmacima, opet je imenica »zajednički nazivnik« i »slaganje vremena« nije bio jedini jezični izraz za navedene misli.

3. *slučaj: slaganje vremena se uopće ne pojavljuje.* Latinsku rečenicu: *Gaudeo te venire; gavisus sum te venire, te venisse* možemo kazati i ovako: *gaudeo adventu tuo.* Francusku rečenicu: *Je n'ai pas pu sortir parce que j'étais malade* možemo i ovako izraziti: *Je n'ai pas pu sortir à cause de la maladie.* Isto tako talijansku: *Non potevo uscire perchè pioveva: non potevo uscire per la pioggia,* i španjolsku: *Se ha enfermado porque ha trabajado mucho: Se ha enfermado de mucho trabajar,* kao i englesku: *I coudn't go out because it ranied: I coudn't go out because of the rain.* I njemačku: *Ich konnte nicht hinausgehen, weil es regnete: ich konnte nicht hinausgehen wegen des Regens.*

U slavenskim jezicima: *javio mi je, da odlazi: javio mi je svoj odlazak;* i t. d.

Vidimo dakle, da i u ovom trećem slučaju, koji smo proširili i primjerima iz drugih jezika, gdje se uopće ne pojavljuje slaganje vremena, uvijek je imenica bila »zajednički nazivnik«, to jest, mjesto glagolskog izraza mogli smo upotrebiti imenički ili, da se još preciznije izrazimo: glagolski izraz nije bio nuždan, prema tome ni »slaganje vremena«.

Mislimo dakle, da nam je dopušteno na ovome mjestu kazati slijedeće: Prvo: »slaganje vremena« nije izoliran problem za sebe, već je usko povezan s problemom imenice i glagola u užem smislu, i općeg jezičnog izra-

žavanja u širem smislu. Drugo: »slaganje vremena« nije nikakva nužna forma pri izražavanju naših misli s pomoću jezične forme.

Mi se nadamo, da smo time jasno opisali problem, koji razmatramo, i da nam ga je sada moguće zahvatiti u cjelini. Ako »slaganje vremena« nije nužda ni jasnog izražavanja misli ni samog jezičnog sistema, onda mi možemo ovako postaviti novu polaznu točku za tumačenje ove pojave u nekim jezicima:

Zašto se pojedini jezici mogu služiti »slaganjem vremena« u stanovitim slučajevima? zašto se ne moraju služiti u svim slučajevima, ma da bi to bilo moguće, kada su već razvili takvu primjenu u nekim slučajevima? Nadalje: zašto drugi jezici mogu isto tako precizno izražavati iste misli, ma da se ne služe ni djelomično »slaganjem vremena«?

Nama se čini, da smo ovakvim postavljanjem našeg problema postavili »slaganje vremena« na točku sasvim suprotnu onoj, na kojoj se obično tretira ta pojava, t. j. mi smatramo, da »slaganje vremena« ne valja promatrati kao neku nužnu ili preferencijalnu formu, usko skopčanu s »duhom« jezika ili naroda, koji se njime služi, pa niti nužno skopčanu s bilo kojim jezikom; već naprotiv, da ovu jezičnu pojavu — kao i sve ostale jezične pojave — treba promatrati sa stanovišta jezične stvarnosti, t. j. što ta pojava, forma, izražava. Zašto je nadalje moguće, da u nekom jezičnom sistemu »slaganje vremena« može postojati, kao i obratno: zašto je moguće, da u jednom drugom jeziku ta misao može biti izražena na drugi način. Mi ćemo dakle, ma da polazeći pri analizi od jezične forme u »slaganju vremena«, prijeći okvire te forme i tražiti ono, što ta forma stvarno izražava; i s druge strane, mi ne ćemo tražiti u jezicima, koji ne poznaju »slaganje vremena«, one iste forme, koje nalazimo u sistemu »slaganja vremena«, već ćemo, služeći se zaključkom o pravom značenju i vrijednosti, koju smo mogli pronaći u »slaganju vremena«, tražiti forme, koje izražavaju to isto značenje i tu istu vrijednost.

Polazeći dakle od jedne jezične forme iz grupe jezika sa »slaganjem vremena« i uhvativši smisao i misao te jezične forme, mi ćemo preko te misli tražiti forme u jeziku ili jezicima, gdje nema »slaganja vremena«. Tako ćemo biti uvijek na jezičnom, lingvističkom i misaonom području, to jest i misaonom i jezičnom, jer se bez toga — po našem mišljenju — ne može doći do istinskog pokušaja, da se uhvati smisao bilo koje jezične forme.

Ali svaka povezanost i analiza mora počivati na faktima i na tumačenju tih fakata.

Koja smo mi glavna fakta dosada opazili u odnosu na »slaganje vremena«, navodeći primjere za »slaganje vremena« odnosno za ekvivalente »slaganja vremena« u jezicima, koji se ne služe tim sistemom? Prije svega vidjeli smo, da se »slaganje vremena« ni u jednom jeziku ne pojavljuje dosljedno u svim skupinama složenih rečenica. Drugo, uočili smo, da se svi slučajevi glagolskog izraza i kod slaganja vremena i kod neslaganja vremena mogu svesti pod zajednički nazivnik: imenicu (u širem smislu — imenicu, pridjev, prilog — dakle sve riječi, koje nemaju glagolskih forma). To jest, imeničkom smo formom mogli izraziti različite glagolske forme,

koje smo navodili u skupinama složenih rečenica. Nadalje smo opazili i ovo: upotrebljavajući imeničku formu mjesto glagolske, odjednom više nije postojala »složena rečenica«, već se ona pretvorila u »prostu rečenicu« ili »prostu raširenu«.

Stoga je na ovome mjestu potrebno da postavimo dva problema i da ih pokušamo riješiti. Prvi je: smisao rečenica, gdje se najobilnije pojavljuje »slaganje vremena«, ako ga ima u nekom jeziku — i smisao rečenica, gdje se ne pojavljuje »slaganje vremena«, ma da ga taj jezik poznaje. Drugi je: odnos imenice i glagola.

Mi smo vidjeli, da se na pr. u romanskim jezicima — u kojima se ostvaruje slaganje vremena — glagolski oblici u adverbijalnim rečenicama uglavnom ne ravnaju po »slaganju vremena«; naprotiv izrične rečenice predstavljaju područje, gdje je slaganje vremena vrlo vidno u tim jezicima (osim u rumunjskom). Evo kako mi povezujemo strukture izričnih i adverbijalnih rečenica s mogućnostima da se primijeni slaganje vremena.

PROBLEM »SLAGANJA VREMENA« I STRUKTURE REČENICA

Poslužimo se odmah primjerima:

Dok rečenica *javio mi je da odlazi* pokazuje takvo jedinstvo, u kojem jedan dio *(javio mi je)* daje realni okvir zbivanja nekog sadržaja (u kojemu se sadržaj može i realno zbivati ili mu se daje realna točka, na kojoj se nalazi, ili se iznosi jedan realni odnos izricanja sadržaja i sadržaja samog), u rečenicama: *ne mogu vam, jer sam bolestan* jedinstvo se sastoji u odnosu jedne rečenice kao uzroka i druge rečenice kao posljedice. Pri izražavanju jedinstva u izričnim rečenicama, »glavna rečenica« jest okvir, u koji ulazi sadržaj »zavisne« izrične rečenice u cjelini. Taj okvir može biti toliko nevažan za sadržaj zavisne rečenice, da njegova odsutnost ništa ne smeta sadržaju »zavisne rečenice«. Na primjer: *Ne znam, da li ti je dobro (Da li ti je dobro?); kažem ti, dobro mi je (Dobro mi je); pisao mi je, da je bolestan (Bolestan je).* Naprotiv rečenice kao: *Ne mogu vam, jer sam bolestan; trpim, jer me boli zub; ako mi bol prestane, izići ću vam*, pokazuju takvo jedinstvo, gdje jedna rečenica ili kao uzrok ili kao posljedica daje raison d'être čitavoj cjelini. Možemo dakle govoriti, da s jedne strane u adverbijalnim rečenicama postoji posebnost uzroka i posljedice — odatle njihova pojedinačna važnost u cjelini — a s druge strane njihovo jedinstvo, jer se niti uzrok ne može zamisliti bez posljedice, niti posljedica bez uzroka.

Ako ovu analizu uzročnih i adverbijalnih rečenica povežemo s analizom imenica i glagola baš u odnosu na složene rečenice, onda nam postaje razumljivim fakat, da je u izričnim rečenicama moglo doći do stanovite asimilacije, uzajamnosti glagolskih oblika. Jer, ma da »zavisni« dio izrične rečenice, u kojem se nalazi »slaganje vremena«, nosi uglavnom svoj sadržaj, on je u isto vrijeme povezan s »glavnom« rečenicom kao elementom svoga realnog zbivanja. S druge strane, proces ili nipoće karakteristika manifestansa (pokretača) izražena u »zavisnom« dijelu izrične rečenice, treba da se izrazi u svom stvarnom značenju, t. j. u određenom

stupnju procesa. A za tu svrhu često je vrlo zgodna glagolska forma, koja se onda može, iz gornjih razloga u vezi »glavne« i »zavisne« izričke rečenice, uklopiti u glagolsku formu »glavne« rečenice. Zato su se uglavnom svi romanski jezici, kao i neki neromanski (na pr. engleski), poslužili slaganjem vremena u izričnim rečenicama i time ostvarili na vanjski način vezu između nekog sadržaja (»zavisne« rečenice u izričnim rečenicama) i njegova procesualnog i modalnog zbivanja, odnosno između jednog procesa i njegova vremena i modusa. S druge strane opet je jasno, da je mogao neki drugi romanski jezik, kao rumunjski, ne upotrebljavati slaganje vremena; tako isto je razumljivo, da mnogi drugi jezici, među kojima klasični lat. i svi slavenski, ne poznaju »slaganje vremena«. Jer, čim »zavisna« rečenica u skupini izričnih rečenica nosi po sebi pun sadržaj, a »glavna« rečenica — s kojom je po kontekstu povezana — daje realni okvir zbivanja tome sadržaju, onda ne može biti nužna nova formalna veza između sadržaja (izraženog eksplicitno »zavisnom rečenicom«) i realnog okvira zbivanja (također eksplicitno izraženog »glavnom« rečenicom). Klasični lat. jezik našao je posebni put. On je svojom konstrukcijom akuzativa povezao dva dijela izrične rečenice, ali bez ikakve »vremenske« asimilacije. Tako u klas. latinskom jeziku subjekt se »zavisne« rečenice postavlja u akuzativ, a glagol u infinitiv, te se čitav taj dio (koji odgovara »zavisnom« dijelu izrične rečenice) faktički uključuje u prvi »izjavni« dio, koji odgovara »glavnoj« rečenici u izričnim rečenicama. *Dixi me valere — Dixi te valere: Rekao sam, da sam dobro — rekao sam, da si dobro.*

Upotreba akuzativa s infinitivom (koja odgovara velikom broju romanskih izričnih rečenica sa »slaganjem vremena«), bez obzira na tip slaganja vremena, pokazuje, da se i u jeziku, gdje postoji sistem »slaganja vremena«, ono odvija samo na području glagolskih ličnih oblika. Tako se veli u latinskom — bez obzira na to, da je u »glavnoj« rečenici prošlo vrijeme —: *Quem ego sermonem cum ad Brutum tuum, vel nostrum potius detulissem, magno opere hic audire se velle dixit (Brutus*, V, 20); *rapacem te esse semper credidi.* Proces radnje i stupanj same radnje, ipak je jasno izražen, jer »glavna« rečenica daje okvir procesu obiju rečenica, a »zavisna« i »glavna« svojim smislom, kontekstom, označuju točno, na kojem je stupnju proces izražen infinitivom.

Ako infinitivi, bez obzira na slaganje vremena, mogu izraziti proces i odnos procesa, onda ne može biti zapreke, da i lični glagolski oblici izraze procese i odnose procesa, ma da svoje oblike ne ravnaju po »slaganju vremena«.

Tako je i starogrčki (a i sanskrt) redovito upotrebljavao glagolske oblike u izričnim rečenicama, bez obzira na »glavnu« rečenicu: *οὗτοι ἔλεγον ὅτι Κῦρος τέθνηκεν.* (v. Meillet-Vendryes, Tr. gr. comp. 665).

Novija stanja indoevropskog, t. j. moderni jezici iz grupe indoevropskih jezika, pružaju nam također primjere, iz kojih se vidi da odnos procesa u izričnim rečenicama nije izražen na osnovi »slaganja vremena«. Evo primjera iz novogrčkog jezika: *εἶπα ὅτι κάνει κρύο; νόμισα πώς θὰ βρέξει.* Tako je i u njemačkom, rumunjskom, kreolskom, u slavenskim i drugim jezicima.

Misaona povezanost, koja postoji između dva dijela adverbijalnih rečenica, gdje se najčešće ostvaruje odnos uzrok-posljedica, izražena je na pr. u klasičnom lat. jeziku prilično generaliziranom pojavom »slaganja vremena« na tom području rečenica. Međutim romanski jezici (kao i mnogi drugi indoevropski jezici), koji poznaju »slaganje vremena« u izričnim rečenicama, ne primjenjuju ga u adverbijalnim rečenicama. To znači, da su cjeline uzroka i posljedice dovoljno jasne u svom procesualnom stanju na osnovi rečeničnog dijela i konteksta.

Ako izrične i adverbijalne rečenice predstavljaju samo jednu jezičnu formu za izražavanje procesa i ako mogu biti zamijenjene drugom formom: imeničkom, onda čitav sklop »slaganja vremena« nije neka nužda jezičnog izraza. Zbog toga opažamo ne samo da se »slaganje vremena« ograničeno upotrebljava i u jezicima, gdje ono postoji, nego da mnogi jezici mogu izražavati jasno odnose među procesima bez ikakva slaganja vremena. Ali budući da složene rečenice nastaju i nestaju u prisutnosti ili odsutnosti glagolskih forma, to znači, da se u svojoj osnovici i prvi problem, t. j. problem rečenica, svodi na problem imenice i glagola. Mi ćemo to odmah i ilustrirati primjerima: a) *izrična rečenica: Javio mi je, da odlazi* prema *javio mi je svoj odlazak;* b) *namjerna rečenica: On uči mnogo, da bi uspio* prema: *on uči mnogo radi uspjeha;* c) *uzročna rečenica: Nije izišao van, jer je bio bolestan,* prema: *nije izišao van zbog bolesti;* d) *vremenska rečenica: Rodio se za vrijeme rata,* prema: *rodio se, kad je bio rat* i t. d. Sve su rečenice samo glagolski izraz isto tako moguće imeničke forme (imenice, pridjeva, adverba).

Prema tome problem »slaganja vremena« predstavlja problem upotrebe glagolskih oblika u složenim rečenicama. Stoga je potrebno vidjeti, što znače ti glagolski oblici, kad su upotrebljeni u sklopu sistema »slaganja vremena«.

Mi ćemo, kako smo kazali u uvodnoj riječi, analizirati vrijednost glagolskih oblika u »slaganju vremena«, služeći se primjerima iz francuskog jezika. Francuski je jezik jedan od onih romanskih jezika, koji upotrebljava sistem »slaganja vremena«, i predstavlja u tom smislu tipičan primjer, kako se upotrebljava »slaganje vremena« u svim romanskim jezicima (izuzevši rumunjski).

Argumentirajući svoju analizu i razne zaključke u vezi s francuskim jezikom, mi ćemo uzimati primjere iz našeg jezika, koji opet predstavlja tip općenite upotrebe glagolskih oblika u slavenskim jezicima, a donekle i u drugim jezicima, koji se ne služe sistemom »slaganja vremena«. Postoje, kako će se vidjeti iz analize, i posebni razlozi, zašto se mi, kad tumačimo vrijednost glagolskih oblika u »slaganju vremena«, služimo jednim slavenskim jezikom.

Analizu provodimo na osnovi upotrebe francuskog imperfekta, pluskvamperfekta i kondicionala u sistemu »slaganja vremena«, jer se ti oblici u »slaganju vremena« udaljuju donekle od svoje opće upotrebe.

Sad ćemo iznijeti, kako se pojavljuju i što znače glagolski oblici u sistemu »slaganja vremena« na području francuskih izričnih i adverbijalnih rečenica.

II.

»Slaganje vremena« u francuskom jeziku

A) IZRIČNE REČENICE

1. *Imperfekt*

1a) *Imperfekt u sistemu »slaganja vremena«, kome odgovara prezent trajnog glagola u slavenskim jezicima.*

Poznato je, da se u »zavisnom« dijelu izrične rečenice pojavljuje imperfekt u francuskom jeziku. Da vidimo, koja je njegova vrijednost. Uzmimo nekoliko primjera: *Il m'a dit qu'il finissait, il m'a annoncé qu'il partait.* Navedene izrične rečenice sadrže radnju, koja još nije dovršena. To jasno označuju u gornjim primjerima imperfekti prema sistemu »slaganja vremena« i oni odgovaraju u grupi slavenskih jezika prezentu trajnoga glagola. Sposobnost imperfekta u francuskom jeziku, da u nekim slučajevima označava trajanje, dolazi, po našem mišljenju, najbolje do izražaja u sistemu »slaganja vremena«. (Za imperfekt u francuskom jeziku kao oblik, koji katkad označava trajanje, v. F. Brunot, Pensée 777-778).

U času, kad upotrebljavamo imperfekt u izričnoj rečenici, nije sadržaj u stupnju razvijanja, ali radnja nije završena. Imperfekt u tim slučajevima izražava radnju, proces u vidu trajanja.

Da je takvo tumačenje imperfekta u slaganju vremena ispravno, pokazuju slavenski jezici, u kojima mjesto francuskog imperfekta stoji prezent trajnog glagola: *Il m'a dit qu'il finissait — rekao mi je da svršava* (ruski: *on mne skazal, čto okončaet;* poljski: *powiedział, że kończy pracę;* češki: *hlasil mi, že končí práci).*

Očito je, da prezent trajnoga glagola nema ulogu, da prikaže istovremenost, koja se ovdje i ne može dokazati, već ovaj prezent izražava radnju, koja još nije dovršena. Kad znamo, kakav sistem imaju slavenski jezici da izraze trajanje, onda nam je jasno, zašto imperfektu u slaganju vremena odgovara u slavenskim jezicima trajni glagol. Jedan i drugi izražavaju u izričnim rečenicama nedovršenu radnju, pa je njihova upotreba sasvim naravna.

Evo još nekoliko primjera: *Alors je vis que Mrs. Bramble me regardait avec une attention émue (Maurois, Textes,* 138); pr.: *Tada sam opazio, da me Mrs. Bramble gleda pozorno i ganutljivo. — Il lui sembla qu'une atmosphère pestilentielle l'entourait et infectait les uns après les autres tous ceux qu'il aimait (id. ibid.* 157); pr.: *Pričini mu se, da ga okružuje kužna atmosfera i da zarazuje jedno za drugim sve one, koje ljubi. — Elle remarqua qu'on l'écoutait peu, qu'il régnait entre les neveux et l'oncle une complicité (Mauriac, Frontenac,* p. 62); pr.: *Opazi, da je slabo slušaju, da između nećaka i ujaka postoji neki dogovor. — Elle protesta que tout pou-*

vait se réparer encore (id. ibid. 20); pr.: *Ona je odlučno izjavila da se još sve može popraviti. — C'est toi-même, qui m'as dit qu'elle (Hélène) avait l'air d'une gazelle (Giraudoux, Troie,* I, 4, 31); pr.: *Ti si mi osobno rekao, da (Helena) ima izgled gazele. — Il disait qu'il se moquait d' Hélène (id. ibid.* I, 6, 44) pr.: *Govorio je, da se ruga s Helenom. — J' imaginais sans y songer souvent que nous avions seulement de quoi vivre (Gide, Imm.* 24); pr.: *Držao sam, iako zapravo o tome nisam ni razmišljao, da imamo samo koliko nam je potrebno za život. — Je fus presque gêné quand je compris que nous possédions beaucoup plus* (id. ibid.); pr.: *Gotovo mi je bilo neugodno, kad sam doznao, da posjedujemo mnogo više. — Elle sentit que je la regardais (id. ibid.* 27); pr.: *Osjetila je da je gledam. — Un jour enfin, comme un marin perdu qui aperçoit la terre, je sentis qu'une lueur de vie se réveillait (id. ibid.* 34); pr.: *Napokon jednoga dana osjetio sam, kao izgubljen mornar, kad ugleda kopno, da se budi neko svijetlo života. — Il ne comprenait pas que ces sortes de louanges exaspéraient la veuve. (Mauriac, Frontenac,* 12); pr.: *Nije shvaćao, da takve pohvale strahovito ljute udovicu. — Elle lui dit qu'il fallait dormir, qu'oncle Xavier l'attendait (id. ibid.* 14); pr.: *Rekla mu je, da mora spavati, da ga ujak Xavier čeka. — Elle l'assura qu'il était en état de grâce.* (id. ibid.); pr.: *Uvjeri ga, da je u milosti božjoj.*

U svim slučajevima preveli smo francuski imperfekt našim trajnim glagolom. Uvijek se radilo o radnji, koja još nije dovršena, i jezični je izražaj u našem jeziku sasvim razumljiv.

Prema tome nije na mjestu govoriti o bogatstvu francuskoga jezika — kao ni ostalih jezika koji upotrebljavaju »slaganje vremena« — u izražavanju vremenskih odnosa, kad uopće vremenski odnos nije osnovica pitanja. Radi se o izražavanju trajanja radnje u dvama jezicima, koji u tu svrhu imaju dva različita načina izražavanja.

Da se u tim slučajevima radi upravo o dovršenosti i nedovršenosti, dokazuje činjenica, da često mjesto imperfekta možemo staviti u francuskom jeziku »futur u prošlosti«, kao što možemo često i francuski imperfekt u slaganju vremena prevesti našim futurom: *Il m'a annoncé qu'il partait* — može se zamijeniti sa: *Il m'a annoncé qu'il partirait.* Isto tako prvi izraz s imperfektom možemo prevesti futurom: *Rekao mi je, da će otputovati.* I slijedeći primjer možemo prevesti futurom: *Elle protesta que tout pouvait se réparer encore* (Mauriac, Frontenac, 20) = *Ona je odlučno izjavila, da se još sve može — će se još sve moći — popraviti.* Kad bi ovdje bilo pitanje istovremenosti, onda imperfekt u izričnoj rečenici ne bismo nikako mogli prevesti futurom, odnosno onda bismo morali imati mogućnosti, da i prošlo vrijeme u »glavnoj rečenici« prevedemo futurom.

Činjenica, da sve francuske imperfekte u slaganju vremena ne možemo prevesti futurom ili ih poistovjetiti s još nezapočetom radnjom, ne umanjuje vrijednost naših tvrdnja. Ostaje uvijek istina, da glagoli, koji po svom značenju idu prema budućnosti (oni, koji uglavnom znače stvarno kretanje), očito dokazuju, da imperfekt u francuskim izričnim rečenicama označuje uglavnom nedovršenost. Različita značenja glagola mogu pokazivati ne-

dovršenost radnje u raznim točkama: prije početka, na početku ili u toku trajanja. Sve to izražava francuski imperfekt u slaganju vremena, ali nikad ne izražava dovršenost radnje (osim kad ima stilističku vrijednost). Analizu imperfekta sa stanovišta istovremenosti možemo provesti tek djelomično i pravu vrijednost imperfekta u izričnim rečenicama ne možemo po toj teoriji nikako dohvatiti.

Još nam jedna jezična činjenica pokazuje, da francuski imperfekt znači stvarno nedovršenost radnje, a ne istovremenost. Često naime možemo u francuskom jeziku izražavati budućnost imperfektom glagola *aller, devoir* i *avoir*. Tu je onda ideja budućnosti još jasnija. Evo nekoliko primjera: *Je crus que j'allais me trouver mal. (Gide, Imm.* 33). — *Car jusqu'alors j'avais pensé que, pas à pas, la guérison allait venir.* (id. ibid. 45). — *Il le faisait prévenir qu'il eût à venir le lendemain aux Tuileries* (Regula, 166). — *Je n'aurais pas pensé qu'il dût mourir si tôt (id. ibid.).* U svim ovim slučajevima možemo prevesti imperfekt našim futurom. Radnja još nije dovršena.

I francuski konjunktiv imperfekta, mjesto »futura u prošlosti«, dokazuje, da imperfekte ne označuje bitno istovremenost: *Je doutais qu'il vînt.*

Zato što kondicional nema konjunktiva, francuski jezik u gornjem primjeru upotrebljava konj. imperfekta. Vrijednost toga vremena razumijemo vrlo lako, jer u slaganju vremena imperfekt znači uopće nedovršenost radnje.

Ma kako analizirali imperfekt u francuskoj izričnoj rečenici, dolazimo do zaključka, da on izražava radnju, koja još nije dovršena. Istovremenost može da bude koji put sporedna oznaka, ali bitna nikada. Ta sporedna oznaka ne izlazi iz same vrijednosti imperfekta, već iz prirode izrične rečenice. Kako ona sačinjava nerazdruživi dio s »glavnom rečenicom«, te kako u stvari imperfekt izražava još nedovršenu radnju, čini se, da radnja izražena imperfektom ima istovremeno zbivanje s radnjom »glavne rečenice«. Tako primjer: *Il disait qu'il se moquait d' Hélène* predstavlja predmet pokretačeve radnje, o kojoj govori sam pokretač u istom momentu dok vrši tu radnju. Obje rečenice čine jednu jedinu cjelinu, pa možemo biti navedeni na mišljenje, da je ta istovremenost bitna oznaka imperfekta. Ali u primjerima: *Il m'a annoncé qu'il partait: il me dit qu'il finissait; elle protesta que tout pouvait se réparer*, imperfekti se ne mogu nikako smatrati kao izražaj istovremenosti. Dok se zbiva »glavna« rečenica, nema ni govora o zbivanju »zavisne« rečenice. Nadalje ovi primjeri: *Elle lui dit qu'il fallait dormir; elle sentit que je la regardais*, pokazuju istovremenost samo u jednom času. Mnogo se lakše osjeća trajanje »zavisne« rečenice nego glavne. »Glavnu« rečenicu opet osjećamo kao da dolazi iza »zavisne«. A kad u »glavnoj« rečenici imamo imperfekte, kao u primjeru: *Il disait qu'il se moquait d'Hélène*, onda već više osjećamo istovremenost. Te činjenice najbolje dokazuju, da se imperfekt ne može tumačiti istovremenošću radnje. Osnovno je dakle značenje imperfekta u izričnoj rečenici: označivanje nedovršenosti (radnje), a istovremenost dolazi često do izražaja u toliko, što i »glavna« i »zavisna« rečenica imaju vremenski

okvir. Znači, imperfektom u slaganju vremena izražavamo takvu karakteristiku pokretačevu (ili koju jedan pokretač daje nekom predmetu), koja je u odvijanju. Jezici pak, koji nemaju »slaganje vremena«, a koji posjeduju obilje glagolskih forma za označavanje trajanja, služe se — dosljedno — takvom glagolskom formom koja znači trajanje.

1b) *»Imperfekt« u »slaganju vremena«, kome odgovara perfekt trajnoga glagola u slavenskim jezicima.*

Prava vrijednost imperfekta u izričnim rečenicama onih jezika, koji poznaju »slaganje vremena«, još se bolje očituje u slučajevima, kad se on može prevesti perfektom trajnoga glagola u slavenskim jezicima. Ta je pojava inače dosta rijetka. Trajanje sadržaja izrične rečenice najjasnije izražavamo u slavenskim jezicima prezentom trajnoga glagola, jer nas perfekt može lako navesti na misao, da je radnja već završena. Ali se ne može zanijekati, da određeni glagoli kao i stanovite nijanse smisla dopuštaju, da prevodimo romanski imperfekt u izričnoj rečenici i perfektom trajnoga glagola. Evo primjera: *Il ne comprenait pas que ces sortes de louanges exaspéraient la veuve* (Mauriac, Frontenac, 12); pr.: Nije shvaćao da takve vrste pohvala strahovito ljute udovicu, ili: da su strahovito ljutile udovicu.

Ovaj jezični izražaj u slavenskim jezicima naročito opažamo kod glagola, koji po svom smislu znače ponavljanje. Radnja se više puta već događala i događa se dalje, pa jezični osjećaj dopušta, da se katkad takva radnja izrazi ne samo prezentom trajnoga glagola, nego i perfektom trajnoga glagola. Upotreba perfekta trajnoga glagola za romanski imperfekt moguća je također u slučajevima, gdje je pojačana emocionalnost te veznička rečenica gotovo prelazi u bezvezničku. Evo primjera iz Vittorinia: *Credevo che intendessi dire un'altra cosa.* — Mislio sam, da si htjela nešto drugo reći. *Non hai dormito? sembrava che dormissi* — Nisi spavao? — izgledalo je da spavaš — da si spavao. (Uom. e no, 22, 232)

Suvišno je isticati, da slavenski jezici mogu upotrebiti i kondicional, kad se radi o ponavljanju. Tako smo u gore navedenom primjeru od Mauriaca mogli staviti i kondicional, ali to inače nije često u izričnim rečenicama. (Nije shvaćao, da bi takve pohvale ljutile udovicu.)

Perfekt trajnoga glagola u slavenskim jezicima za imperfekt u izričnim rečenicama možemo upotrebiti i ondje, gdje osjećamo, da je radnja upravo počela, ali još nikako nije završena: *Un jour enfin, comme un marin perdu qui aperçoit la terre, je sentis qu'une lueur de vie se réveillait* (Gide, Imm. 34); pr.: *Napokon jednoga dana osjetio sam, kao izgubljeni mornar, kad ugleda kopno, da se neko svijetlo života počinjalo buditi.* Glagolom *početi* kažemo izričito, da je radnja tek u početku odvijanja.

Čini se dakle, da u slavenskim jezicima možemo upotrebiti perfekt trajnoga glagola za francuski (romanski) imperfekt u izričnim rečenicama onda, kada se radi o ponavljanju, kao i u slučajevima, gdje se očito vidi, da je radnja već počela, ali još nije završena.

U svakom je slučaju vrlo zanimljivo, da slavenski jezici mogu s pomoću ovih dviju jezičnih mogućnosti, koje odgovaraju francuskom imperfektu u izričnim rečenicama, izraziti različite stupnjeve trajanja glagolske radnje. To će lijepo pokazati slijedeći primjer: *Je ne savais pas que nous avions tant.* Imperfekt u izričnoj rečenici možemo prevesti i prezentom i perfektom trajnoga glagola, samo u slučaju, ako shvatimo, da sada više ne posjedujemo toliko. Ako međutim hoćemo kazati, da isto toliko posjedujemo i sada, onda taj imperfekt možemo prevesti samo prezentom trajnoga glagola. Ova je podrobna analiza perfekta trajnoga glagola u slavenskim jezicima za imperfekt u izričnim rečenicama bila potrebna, jer prevodeći iz francuskoga često ne znamo, da li bismo upotrebili perfekt ili prezent trajnoga glagola. Moramo imati na umu u tim slučajevima, da nas perfekt trajnoga glagola može lako navesti na misao, da se radi o završenoj radnji.

Ove jezične činjenice u slavenskim jezicima naročito su važne za francuski imperfekt u izričnim rečenicama, jer dokazuju, da francuski imperfekt pokazuje uvijek nesvršenu radnju.

Opaska. 1. Zanimljivo je opaziti slijedeće, kad govorimo o našem prezentu i perfektu trajnoga glagola u izričnim rečenicama. Upotrebljavamo perfekt, kad nije u pitanju izrična rečenica, kao i onda, kad se glavna rečenica izrične rečenice nalazi u prezentu. Evo jednog primjera: a) Ja sam se na nj srdio, a i on se na me srdio; b) ja sam se na nj srdio, a ne znam, da li se i on na me srdio; c) ja sam se na nj srdio, a nijesam znao, da se i on na me srdi. Ovakve konstrukcije proizlaze svakako iz samog sastava izrične rečenice. Glavna rečenica izražava okvir zbivanja »zavisne« rečenice. Ako je proces »zavisne« rečenice već izvršen, a tek onda izričemo sud o njemu, onda se upotrebljava prošlo vrijeme (slučaj b). Radi li se o izricanju okvira zavisne rečenice, dok ona još traje, onda upotrebljavamo prezent trajnoga glagola (slučaj c).

Slijedeća pojava u našem jeziku još je zanimljivija: (Vidjet ćemo nešto kasnije, da se prošlo vrijeme u francuskim adverbijalnim rečenicama ne može prevesti prezentom). Rečenicu: *Je ne pouvais pas aller chez lui, parce que j'étais malade* moramo prevesti prošlim vremenima: *Nijesam mogao poći k njemu, jer sam bio bolestan.* Međutim, ako pred ovu rečenicu stavimo jedan glagol, koji može dati okvir toj rečenici, sistem se vremena mijenja u našem jeziku dok u francuskom ostaje: *Je lui ai dit que je ne pouvais pas aller chez lui, parce que j'étais malade.* Pr.: *Rekao sam mu, da ne mogu k njemu, jer sam bolestan.* Tu se može govoriti o pravom »slaganju vremena« u našem jeziku. Iako se radi o uzročnoj rečenici u prošlosti, mi možemo upotrebiti prezent, jer glagol »rekao sam« daje okvir čitavoj idućoj rečenici, što je dovoljno, da se uzročna rečenica smjesti u svoju liniju zbivanja.

Opaska. 2. Tu pojavu u našem jeziku možemo shvatiti, samo ako uočimo vrijednost glagolskih oblika. Tako svršeni perfekt ne znači samo, da je jedna radnja završena i da pripada prošlosti, nego on može veoma jako izraziti i rezultat jedne prošle radnje. Taj rezultat ne pripada prošlosti;

on se i dalje očituje, i takav perfekt predstavlja u stvari trajnu radnju (V. niže 1 c). Mi smo francuski primjer mogli prevesti i prezentom, a da se misao ni malo ne promijeni, kao što smo ga bez ikakve teškoće preveli perfektom svršenoga glagola, koji nam po svom smislu jasno kazuje, da se ne radi o svršenoj prošloj radnji. Ta je pojava općenita u klasičnim, kao i u modernim jezicima. Ako velimo: *Je suis venu: došao sam*, ne mislimo tu na izvršenje prošle radnje, nego uglavnom, na postojanje sadašnje činjenice, t. j. da sam tu.

To je jedino tumačenje za razvoj passé composé-a u romanskim jezicima: *Habeo comperatum — imam kupljeno.* Misli li se više na sam tečaj radnje, nego li na ishod, onda taj izraz dobiva vrijednost izraza *j'ai acheté.* I današnji francuski jezik poznaje te nijanse: Kaže li se: *J'ai une jambe cassée* misli se naročito na rezultat radnje, dok *j'ai cassé la jambe* izražava tok i rezultat radnje.

1 c) *»Imperfekt« u slaganju vremena, kome odgovara perfekt svršenog glagola.*

Uzmimo sada nekoliko primjera, gdje se francuski imperfekt može prevesti perfektom svršenoga glagola: *Je compris qu' il me condamnait (Gide, Imm. 36)*; pr.: *Shvatio sam, da me osuđuje — da me je osudio.* Ovdje perfekt svršenoga glagola izražava isto što i prezent trajnoga glagola, samo mnogo življe. Kontekst i cijela rečenična melodija pokazuju nam, da se ovdje ne radi o svršenoj radnji (jer bi inače Gide upotrebio pluskvamperfekt). Kad bismo htjeli da parafraziramo ovaj primjer, onda bismo ga, mogli prevesti: Shvatio sam, da mi više nema spasa — da sam osuđen. Dakle misao izrične rečenice uključuje afektivnost. Još jedan primjer: *Je venais de comprendre que là cessait le monologue* (Gide, Imm. 28); pr.: *Upravo sam shvatio, da tu prestaje monolog — da je tu monolog prestao.* Misao je ista, kao da je rekao: *que là commençait le dialogue = da nastaje dijalog.* Da je pisac mislio na završen proces, a ne na njegov rezultat, koji još traje, bio bi rekao: *que là avait cessé le monologue* (v. t. 2.).

Vidimo, da upotreba jednoga gl. »vremena« u stanovitom kontekstu može dati rečenici veću izražajnost. Kako opće upotrebljavanje »vremena« dopušta, da neki glagoli mogu svojim perfektom izraziti sadašnje stanje, to i naš perfekt svršenoga glagola za francuski imperfekt može pokazati vrlo jasno, da radnja još nije završena. Uz čisto misaonu, on ima i izražajnu vrijednost. Dodajmo k tome, da smo mogli ovaj perfekt svršenoga glagola zamijeniti prezentom trajnoga glagola. Znači, da se radi o još nedovršenoj radnji. Istina je, da značenje pojedinih glagola ne će dopustiti tako lagano mijenjanje prezenta u perfekt, ali, kad to bude moguće, onda će perfekt svršenoga glagola za francuski imperfekt u izričnim rečenicama pokazivati radnju, koja još nije završena. Da točno razlikujemo, o kakvom se svršenom perfektu radi, upućuju nas kontekst i vrednote govornoga jezika.

2. *»Pluskvamperfekt«*

2 a) *»Pluskvamperfekt« u slaganju vremena, kome odgovara perfekt svršenog glagola u slavenskim jezicima.* Radnja izražena izričnom reče-

nicom može biti dovršena. Glagolska forma može da to precizno izrazi, pa romanski jezici, koji poznaju slaganje vremena, uzimaju u tu svrhu glagol u pluskvamperfektu. Evo jednoga primjera: *Il m'a annoncé qu'il était parti.* Ovoga je puta putovanje izvršeno. Ti se slučajevi mogu analizirati i sa stanovišta istovremenosti i prethodnosti radnja, ali i ovdje, kao u slučaju s francuskim imperfektom, to je obilježje tek sporedne naravi. Ako je jedna radnja već izvršena, izricanje suda o njoj može biti, naravno, samo poslije njezina dovršenja. Ovakvo tumačenje izlazi jedino iz naravi izrične rečenice.

Takvo tumačenje francuskog pluskvamperfekta u izričnim rečenicama dobiva svoju najbolju potvrdu, kad uočimo, kako slavenski jezici, koji poznaju sustav glagolskog vida, izražavaju ovaj stupanj radnje. Prijevod rečenice: *Il m'a annoncé qu'il était parti* jest: *javio mi je, da je otputovao.* Odmah nam upada u oči upotreba svršenog oblika glagola. I za razliku od perfekta svršenoga glagola, koji smo upotrebljavali koji put, da prevedemo francuski imperfekt, ovaj perfekt ne pokazuje rezultat takve prošle radnje, koja još i dalje traje. Njegova je uloga da izrazi svršenost radnje; i u tom slučaju svršeni oblik glagola ima svoju najobičniju ulogu, te služi, da izrazi dovršenost glagolskoga zbivanja.

Evo još nekoliko francuskih primjera s prijevodom: *Desiré baissa le nez et finit par avouer qu' il n' avait pas encore fait sa communion (Duh. Not.* 160, *cit. Sandfe'd* II, I); pr.: *Desiré je pokunio glavu, te je na koncu priznao, da se još nije pričestio. — Et la guerre d'ailleurs a vu que j'avais compris* (Giraudoux, Troie, 27), pr.: *I rat je uostalom vidio, da sam shvatio. — Ma mère m'a dit plus tard que ses collègues l'avaient surnomé »vir probus* (Gide), pr.: *Moja mi je majka kasnije rekla, da su ga prozvali »vir probus«. — Sur Odile on ne savait rien de précis, mais il était certain qu'elle avait été mal élevée, qu'elle sortait seule avec des jeunes gens et que d'ailleurs elle était trop jolie (Maurois, Textes* p. 88—89); pr.: *Nije se zna'o ništa pouzdano o Odili, ali je bilo sigurno, da je bila loše odgojena, da izlazi sama s mladićima i da je uostalom veoma lijepa. — Blanche eut de nouveau la certitude que tout à l'heure, elle l'avait atteint au plus profond (Mauriac, Frontenac,* p. 18); pr.: *Blanche je bila ponovo sigurna, da ga je baš tada duboko dirnula. — Yves — tourna la page — lorsque il fut assuré que le voisin avait fini de déchiffrer la dernière ligne (id. ibid.* p. 45); pr.: ... *kad je bio siguran, da je onaj, koji je bio uza ni, odgonetnuo zadnji redak. — Il m'a dit qu'il avait visité trois fois la Suisse (id. ibid.* p. 49); pr.: *Rekao mi je, da je tri puta posjetio Švajcarsku.*

Analiza primjera pokazuje, da se radnja izražena pluskvamperfektom već izvršila, pa je perfekt svršenoga glagola naravni ekvivalent francuskog izraza, kao što možemo reći, da francuski jezik u svom jezičnom sustavu ima podesan ekvivalent za naš perfekt svršenoga glagola. — Primjer iz *Maurois-a (Sur Odile ...)* pokazuje, da pluskvamperfekt *(qu'elle avait été mal élevée)* izražava svršenost radnje; dva imperfekta, koji dolaze poslije pluskvamperfekta, pokazuju, da radnja, koju oni izražavaju, traje i dalje. »Glavna« pak rečenica daje okvir svim »zavisnim« rečenicama.

2b) *»Pluskvamperfekt« u slaganju vremena, kome odgovara perfekt trajnoga glagola u slavenskim jezicima.*

Dvije jezične činjenice pomažu nam da objasnimo ovu pojavu: Prva je, da glagolske forme ne dobivaju odlučujuće značenje i vrijednost po svojoj vanjskoj formi, druga je ona, koja se uopće odnosi na dosljedno provođenje trajnih i svršenih forma u slavenskim glagolima. Što se tiče prve pojave, mi smo o njoj govorili, a ovdje ćemo samo dodati slijedeće:

Glagol, koji nosi u sebi ideju trajanja, realizira to trajanje permanentno u svojoj funkciji da karakterizira pokretača i »subjekt« uopće (a on i očituje svoje značenje i funkcije u takvoj upotrebi). Ne samo to, nego je elemenat trajanja u toj funkciji stalno stavljen u suprotnost sa elementima završavanja, koje nužno daje sam tok procesa. Kad kažem: *On radi na svojoj kompoziciji* ili *on radi na njivi, on kopa njivu,* oblikom prezenta trajnog glagola ne izražavam uvijek isto trajanje procesa. Ova trajna forma uključuje i stalno završavanje nečega. Nema statičkog trajanja; trajanje postoji samo u stalnom završavanju nečega; sve, što je u općem vremenu odmaklo, nosi u sebi jedan dio završavanja i završetka (u ljudskom okviru). Ako se ovo može primijeniti na opći tok prirode i života, to se naročito može i mora primijeniti na jezik, koji svaki put u izrazu daje samo razne isječke, momente jedne veće cjeline. Tako dakle i trajni oblici glagola primijenjeni na pokretače (i uopće »subjekt«) i u kojima se pokretač manifestira, izražavaju — čim se pokretač počinje manifestirati — jedan dio svršenosti. Ovo vrijedi to više za izraz onih pokretačevih procesa, koji karakteriziramo kao oznake, koje su već ostvarivane. Takve su oznake uglavnom i izražene glagolskim formama, koje nazivamo »perfekt« trajnoga glagola.

Što se tiče dosljednog prevođenja trajnih i svršenih forma kod slavenskih glagola, kazat ćemo samo slijedeće: Kao što je upotreba slavenskoga svršenog oblika za romanski imperfekt bila najosjetljivija točka za našu teoriju, isto tako je upotreba slavenskog perfekta trajnoga glagola za romanski pluskvamperfekt veoma zanimljiva pojava i zahtijeva pomnu analizu. Postavlja se slijedeće pitanje: Kako to, da naš jezik može upotrebiti perfekt trajnoga glagola za francuski pluskvamperfekt u izričnim rečenicama, kad tvrdimo, da on izražava svršenost radnje? Na prvi se mah to čini nespojivo, ali, kad se uzme u obzir jedna nova činjenica, pitanje nam se više ne će činiti nerješivim.

U slavenskim jezicima nije t. zv. aspekt dosljedno proveden, kao što se čini na prvi pogled. Ima glagola, kod kojih su mnogobrojne promjene »aspekta« s pomoću prefiksa i infiksa, ima pak takvih, koji pokazuju manje mogućnosti za ovakve promjene. Ako uzmemo glagol *skakati* možemo napraviti više oblika, gdje se značenje mijenja u linijii osnovnih značenja aspekta. Forme: *skakati, poskakivati, poskočiti* pokazuju takve razlike u značenju, koje se mogu dovesti u vezu s ideiom »trajanja«, »svršenosti«, »ponavljanja« i sl. Već *preskočiti* pokazuje drugu vrstu promjene značenja. Glagol *vidjeti* ne može primiti prefikse i infikse, koje je primio glagol *ska-*

kati, skočiti. Za *reći* nam se čini, da je trajni oblik *govoriti,* što se potpuno udaljuje od morfološkog sustava slavenskog aspekta. Od glagola *činiti* možemo napraviti svršeni oblik *učiniti;* ali ako po istom uzoru od *biti* napravimo *ubiti,* imamo promjenu značenja, koje nema veze s aspektom (u drugoj upotrebi). Od *pjevati* nije, za stanovito značenje, svršeni oblik *ispjevati.* Ako možemo *ispjevati* upotrebiti kao svršeni oblik za *pjevati* u smislu pjesničkog stvaranja, ne možemo ga upotrebiti u stvarnom smislu *pjevati.* Ne kažemo: *On je ispjevao svoju ariju,* nego: *otpjevao je* (ili *svršio je pjevati svoju ariju*). Od glagola *govoriti* u smislu *pričati* ne možemo napraviti svršeni oblik. Velimo: *On je govorio o svom putovanju,* ali ne: *On je izgovorio . . . Izgovoriti* znači nešto sasvim drugo, i njegov je trajni oblik *izgovarati.* Ima malo glagola, koji dopuštaju sve varijante glagolskoga vida, a da se i stvarno značenje ne mijenja. Kad bi sustav prefiksa i infiksa bio dosljedno proveden, onda bi bilo čudnovato, da se u futuru upotrebljava svršeni oblik: učit ću — naučit ću. Ako s druge strane osim »skače«, »skoči« imamo »skakao je« i »skočio je«, znači, da sustav glagolskoga vida s pomoću prefiksa i infiksa ne dostaje da izrazi cjelokupni vid radnje. Pitanje je samo osjećaja za pojedini jezični sustav. U tom pravcu slavenski glagol u mnogočem se približava sustavu romanskih jezika. Zar se slučajevi kao *gledati, ugledati — opaziti; putovati, doputovati — stići* ne približuju polako francuskim izrazima: *regarder, voir, apercevoir; voyager, arriver?* Razlika je u tome, što na pr. francuski infinitivi sa svršenim značenjem dobivaju vrlo lako trajno značenje u različitim vremenima. (Češće možemo naići na primjere, gdje perf. aspekt u sl. j. znači ponavljanje, na pr.: *Zrela kruška sama na zemlju padne)* Znači, da je oblik, koji izlazi iz veze s prefiksom slabiji po živosti značenja, nego riječi, koje po svom značenju pokazuju aspekt.

U svakom slučaju očito je, da »aspekt« u slavenskim jezicima ne izražava sve promjene u odvijanju glagolske radnje. U toj su funkciji i razne glagolske forme, koje se nazivaju »glagolska vremena«.

U isto vrijeme glagol sam po sebi može onda nositi, kao i u ostalim skupinama jezika, misao trajanja i dovršenosti.

Eto to je razlog, da se francuski pluskvamperfekt može prevesti perfektom trajnoga glagola. Mjesto prefiksa i infiksa može i u slavenskim jezicima doći perfekt, da izrazi svršenost. Uzmimo nekoliko primjera: *Je compris qu'elle avait pleuré (Gide. Imm.* 36—37); pr.: *Shvatio sam, da je plakala.* Francuski pluskvamperfekt, kao i naš perfekt, pokazuje svršenost radnje. U času, kad je Michel rekao: *Je compris,* Marceline nije više plakala. Kad bismo preveli *isplakala, naplakala,* dobili bismo svršeni oblik glagola, ali bismo značenje promijenili. Najbolje sredstvo, da u ovom slučaju izrazimo svršenost radnje, jest perfekt trajnoga glagola *plakati.* U perfektu on je zadržao cjelokupnu vrijednost od »plakati«, samo je izraženo, da se ideja »plakati« sa cijelom svojom aspektnom vrijednošću više ne izvršuje. *Il m'a écrit qu'il m'avait cherché hier — pisao mi je, da me je jučer tražio.* Svršenost je radnje očita u izričnoj rečenici. Prethodnost radnje tek je sporedna oznaka. Izlazi, kako smo već

prije rekli, iz same naravi izričnе rečenice. Ako smo ovdje tu svršenost izrazili perfektom trajnoga glagola, to je zbog toga, što bi formalni svršeni oblik promijenio značenje. Oblici *potražiti, istražiti* dali bi sasvim novi i krivi smisao francuskom tekstu. Tako dvije mogućnosti slavenskih jezika za radnju izraženu pluskvamperfektom u romanskoj izričnoj rečenici pokazuju podjednako, da romanski pluskvamperfekt izražava bitno svršenost radnje, kao što je romanski imperfekt pokazivao nedovršenost radnje. Na to nas navodi sama analiza radnja, kao i jezični izražaj u francuskom i našem jeziku.

3. »*Apsolutni*« *prezent*

Ne može se imati cjelokupna slika o slaganju vremena, ako se ne razviđaju slučajevi, kad se upotrebljava prezent u romanskim izričnim rečenicama, iako se »glavna rečenica« zbiva u »prošlosti«. Ova činjenica kao takva pokazuje, da se ne može govoriti o nekoj apsolutnosti slaganja vremena, odnosno, da pojavu slaganja vremena treba na drugi način tumačiti. Što nam u tom pravcu otkriva prezent u izričnim rečenicama?

Da na to odgovorimo, moramo znati, u kojim se slučajevima upotrebljava. Uzmimo nekoliko primjera: *On m'a appris que l'eau est composée d'hydrogène et d'oxygène (Brunot, Pensée 788). — Les gens du siècle passé croyaient aussi que la terre tourne autor du soleil. — Je ne soupçonnais pas encore combien cette première morale d'enfant nous maîtrise, ni quels plis elle laisse à l'esprit (Gide, Imm. 22). — Mon petit nigaud — combien de fois t'ai-je dit que tu n'es pas seul? (Mauriac, Frontenac, 13). — Je savais que tu fumes. — Il y a cinquante ans, dit-il — — beacoup de vieux paysans croyaient encore que, pendant cette nuit, les animaux parlent comme des hommes (Maurois, Textes, 133).*

Analiza primjera pokazuje, da prezenti izražavaju radnju, koja nije ograničena na pojedinačne manifestacije, vezane uz neke okolnosti ili samo uz neke momente. Tako su prva dva primjera apsolutne naravi, dok su ostali manje apsolutni, ali se ipak ne mogu ograničiti na pojedinačne realizacije. Činjenica je, da radnja izražena prezentom sama po sebi obuhvaća tri »vremenska stupnja«: prošli, sadašnji i budući. Ako smo to rekli za prezent, koji je izražavao misli ograničenijeg karaktera u svom ponavljanju, to prije se može prezent upotrebljavati za procese, koji uključuju, prema shvaćanju onoga koji govori, neke »stalne« istine, neko zakonito ponavljanje i sl. Jezik, imajući na raspolaganju imperfekt i prezent za trajnu radnju, upotrebljava imperfekt za relativno trajnu radnju, a prezent za apsolutniju trajnu radnju.

Sad možemo odgovoriti i na pitanje, koje smo postavili na početku ovog odjeljka: »Apsolutni« prezent u izričnim rečenicama pokazuje nam, da ne postoji slaganje vremena u francuskom jeziku, već izražaj svršenosti i nesvršenosti radnje. S toga stanovišta on izražava nesvršenu radnju, ali još više nego imperfekt izražava više manje »apsolutno« trajanje.

Kakav je u ovim slučajevima jezični izražaj u slavenskim jezicima? Prevedimo francuske rečenice: *Naučili su me, da se voda sastoji od vodika i kisika. — Ljudi su iz prošloga vieka također držali, da se zemlja okreće oko sunca. — Ja nijesam slutio, koliko s nama gospodari prvi djetinji odgoj i kakve tragove ostavlja u duši. — Mali moj bedače — — koliko sam ti puta već rekla, da nijesi sam. — Znao sam da pušiš. — Pred pedeset godina, reče on, mnogi su stari seljaci još vjerovali, da te noći životinje govore kao i ljudi.*

U svim slučajevima preveli smo francuski prezent prezentom trajnoga glagola. Nijednim drugim vremenom ne možemo izraziti istu misao. Radnju, koja nije vezana za neki određeni moment ili okolnost, izražavamo dakle u slavenskim jezicima, kao i u romanskim, prezentom. S tom razlikom, da će se koji primjer iz romanskih jezika moći prevesti i svršenim oblikom glagola. Ne smijemo se čuditi, da radnju, koja nije ograničena na stanovit moment, možemo izraziti svršenim oblikom. Taj oblik je vrlo čest u poslovicama, koje uključuju baš takve radnje. Takva upotreba svršenog oblika glagola ide u stil slavenskih jezika.

S formalne strane čini se da se u upotrebi apsolutnoga prezenta slavenski jezici poklapaju s romanskima. Ali stvarno ovoj izjednačenosti nije uzrok slična građa jezika, već osobina prezenta, koji je po mišaonoj i gramatičkoj analogiji s drugim upotrebama prezenta u tim jezicima mogao najlakše da izrazi radnje, koje nisu ograničene na neke određene uvjete ili momente. U slavenskim jezicima prezent trajnoga glagola već je izražavao nedovršenu radnju u slučaju francuskog imperfekta, gdje se je očito vidjela razlika sustava ovih dvaju jezika. Ali zato što romanski jezici ne izražavaju imperfektom trajnu radnju općeg karaktera, to je upotreba francuskog prezenta u ovoj ulozi sasvim posebne naravi, i dolazi djelomično u opseg upotrebe slavenskog prezenta. Međutim opseg prezenta u upotrebi slavenskih jezika mnogo je širi, pa treba djelomično poklapanje francuskog prezenta s prezentom u slavenskim jezicima smatrati kao potrebu francuskog jezika, da razlikuje oblik za izraz pojedinačnog trajanja od trajanja šireg karaktera. Upotreba prezenta u »zavisnom« dijelu izričnе rečenice za radnje, koje nisu ograničene nekim kraćim trajanjem, dala je priliku F. Brunot-u da iznese mišljenje, da slaganja vremena uopće nema u francuskom jeziku (v. Pensée, 534).

4. »*Futur u prošlosti*«

Jezični izražaj za buduću radnju, koja se već dogodila u času kad govorimo, može nam osvijetliti neke dijelove u sustavu slaganja vremena u romanskim jezicima. Romanski jezici u tom slučaju upotrebljavaju oblik kondicionala, koji se nimalo ne osjeća kao »način«, pa ga je s pravom *F. Brunot* nazvao »futur u prošlosti«. Njegova upotreba u romanskim jezicima dokazuje: 1. da postoji slaganje vremena u nekim romanskim jezicima; 2. da nastavci imperfekta uvijek pokazuju nedovršenu radnju u njihovim izričnim rečenicama. Evo nekoliko primjera: *Xavier dit — — qu'il réfléchi-*

rait à leur conversation de ce soir (Mauriac, Frontenac 21). — *Julien, que les chenilles dégoûtaient déclara qu'il achèterait désormais ce qui lui plaisait (Gide, Si le grain ne meurt, 86.)*

Očito je, da glagolski oblik »glavne« rečenice utječe i na upotrebu vremena u »zavisnoj« rečenici. Oblik je kondicionala upotrebljen, jer on sadrži nastavke imperfekta, nastavke jednog glagolskog oblika iz područja »prošlih« glagolskih oblika. Dok se je izražavala »glavna rečenica, radnja »zavisne« je išla prema budućnosti, ali jer je to sve u okviru jedne vršene ili izvršene radnje (u »glavnoj« rečenici), glagolski oblik u »zavisnoj« rečenici zbog asimilacije vremena dobiva formu »prošlog« vremena, jer je »prošlo« vrijeme u glavnoj rečenici. Ovdje moramo napomenuti ono, što smo isticali govoreći o imperfektu u francuskim izričnim rečenicama. Nedovršenost se radnje izražava imperfektom, ako je radnja nedovršena u odnosu na radnju izraženu u »glavnoj« rečenici; dok — kako vidimo iz ovog poglavlja — francuski jezik upotrebljava kondicional, kad hoće da izrazi nesvršenu radnju s obzirom na glavnu rečenicu, a svršenu s obzirom na moment, kad izričemo izričnu rečenicu. Tako na pr. rečenice: *Il m'a dit qu'il partait, — il m'a dit qu'il finissait*, pokazuju, da onaj, koji govori, još nije ni otputovao ni svršio u času dok govori; dok rečenica: *Il m'a dit qu'il viendrait* znači buduću radnju s obzirom na glavnu rečenicu, ali je onaj određeni došao, dok se sve to izriče. Međutim i francuski jezik ima futur za radnju, koja se nije završila u času, kad izričemo izričnu rečenicu: *Il m'a dit qu'il viendra demain.* Prema tome, u francuskom postoje dva oblika za nezavršenu radnju, imperfekt i futur: *Il m'a dit qu'il venait — il m'a dit qu'il viendra.* Kad uzmemo u obzir činjenicu, da je asimilacija (apsolutno slaganje) vremena vrlo živa u današnjem francuskom jeziku, onda dolazimo do zaključka, da za nesvršenu radnju u izričnoj rečenici možemo imati tri jezična izražaja: a) *Il m'a dit qu'il venait;* b) *il m'a dit qu'il viendra;* c) *il m'a dit qu'il viendrait.* Kad se izvrši detaljnija analiza, onda se može opaziti, da imperfekt izražava radnju, koja nije izvršena, dok izražavamo izričnu rečenicu, ali se pretpostavlja, da će izvršenje skoro doći; nasuprot, upotreba futura i kondicionala pretpostavlja veći razmak u izvršenju radnja između »glavne« i »zavisne« rečenice. Zato i opažamo, da imperfekt za još nezapočetu radnju dolazi uglavnom uz glagole kretanja, t. j. uz glagole, koji nas sami po svom značenju upućuju na nešto, što se doskora ima izvršiti.

U našem jeziku prevodimo franc. futur u prošlosti običnim futurom: *Xavier dit ... qu'il réfléchirait à leur conversation de ce soir — Xavier reče, da će razmišljati o njihovu razgovoru, što su ga vodili te večeri.* Mi dakle prevodimo neizvršenu radnju prema glavnoj rečenici futurom. Upotrebi li francuski jezik (prema asimilaciji vremena) kondicional i za radnju, koja još nije dovršena dok izričemo glavnu rečenicu, onda možemo upotrebiti i prezent trajnog glagola: *Il m'a dit qu'il viendrait demain = rekao mi je, da sutra dolazi* (da će doći).

Iz cijeloga ovog odlomka izlazi slijedeće: 1) Francuski jezik za još nedovršenu radnju s obzirom na glavnu rečenicu upotrebljava kondicional

(futur u prošlosti): *Il m'a dit qu'il viendrait hier.* 2) Za nedovršenu radnju s obzirom na onaj moment kad izričemo izričnu rečenicu, francuski jezik upotrebljava futur: *Il m'a dit qu'il viendra demain.* (Ali i u tom slučaju prema tendenciji asimilacije vremena može doći kondicional: *Il m'a dit qu'il viendrait demain.*[1] 3) Za radnju koja nije dovršena, dok se izriče sama izrična rečenica, a osjeća se, da će skoro doći do izvršenja, francuski jezik upotrebljava imperfekt: *Il m'a dit qu'il finissait son cours, — — qu'il partait.* U slavenskim jezicima upotrebljavamo za prvi slučaj futur, a za drugi i treći prezent trajnoga glagola ili futur.

Zaključak o izričnim rečenicama. Analiza vremena u izričnim rečenicama pokazuje, da romanski i slavenski jezici glagolom izrične rečenice izražavaju stupanj, na kome se nalazi proces jedne radnje; odnosno da taj glagolski oblik znači jedan isječak stanovitog procesa kao karakteristiku pokretača (i »subjekta« uopće): isječak vršenja neke radnje, toka radnje ili završenosti procesa, radnje. Vremenski odnos može doći neizravno do izražaja, kao što se to naročito događa, kad u francuskoj izričnoj rečenici imamo pluskvamperfekt.

Napomena. Ako bismo htjeli da analiziramo vrijednost imperfekta i pluskvamperfekta u »slaganju vremena« ne samo u ostalim romanskim jezicima, nego i u onim latinskim izričnim rečenicama, u kojima se pojavljuje slaganje vremena, došli bismo opet do zaključka da imperfekt i pluskvamperf. izražavaju značenja s obzirom na tok procesa. Na pr. latinske rečenice: Interrogavi illum quid faceret i interrogavi illum quid fecisset odgovaraju u cijelosti značenjima imperfekta i pluskvamperfekta u francuskom jeziku kao i u ostalim romanskim jezicima, koji upotrebljavaju »slaganje vremena« u izričnim rečen. Prvi primjer (interrogavi illum quid faceret) prevest ćemo prezentom trajnog glagola (pitao sam ga što radi), a drugi (interrogavi illum quid fecisset) prevest ćemo perfektom svršenog glagola (pitao sam ga, što je uradio, učinio) ili perfektom trajnog glagola (... što je radio, činio), u kojem slučaju perfekt trajnoga glagola označava završnu liniju jednog rada (v. str. 50—52).

Na taj način upotreba imperfekta i pluskvamperfekta u sistemu »slaganja vremena« u izričnim rečenicama predstavlja izraze procesa u njihovu odvijanju na liniji toka radnje.

B) »ADVERBIJALNE REČENICE«

1. *Namjerne rečenice*

Mi smo već govorili o »adverbijalnim« rečenicama (v. str. 40—42) i nastojali smo da utvrdimo općenito strukturu »adverbijalnih rečenica«; izveli smo na osnovi te analize zaključke, koji se odnose na mogućnosti upotrebe sistema »slaganja vremena«.

---

1 Slična se asimilacija često javlja u t. zv. présent d'habitude: Puis, avec une sorte de ricanement douloureux, il m'annonça qu'il ne se lavait plus, et que c'était pour cela que sentait si mauvais dans la pièce; qu'il n'en sortait que pour les repas et n'avait plus mis les pieds dehors depuis vingt ans. (Gide: Si le grain ne meurt, 184).

Na ovom mjestu treba da započnemo analizirati vrijednost glagolskih oblika u onim adverbijalnim rečenicama, koje pokazuju »slaganje vremena«.

Od adverbijalnih rečenica jedino namjerne rečenice ostvaruju djelomično forme, koje se upotrebljavaju u sistemu slaganja vremena. Zato ćemo najprije vidjeti, što te forme znače.

Ukoliko dolazi u obzir »slaganje vremena« u namjernim rečenicama, ono se pokazuje u svim jezicima, gdje postoji »slaganje vremena«, a koje ovdje proučavamo. Bez obzira na to da li u drugim slučajevima upotrebljavaju iste ili različite sisteme glagolskih oblika. Zato će i analiza glagolskih oblika u namjernim rečenicama biti poučna za opće razumijevanje značenja glagolskih oblika u namjernim rečenicama.

Uzmimo najprije primjere: *Car il pensait qu'il eût donné un doigt de sa main pour qu'elle se tût (Collette, fin Chéri, 32); Quand la cloche sonna, le maître d'études fut obligé de l'avertir pour qu'il se mît avec nous dans les rangs (Flaubert, Bovary, 2); Elle insista cependant pour qu'il prît au moins la chaîne (id. ibid. 2 p. 9); ... les encensoirs allaient brûler pour qu'elle apparût comme un ange, dans la fumée des parfums (id ibid. 315—316); Dès le soir, elle pressa Bovary d'écrire à sa mère pour qu'elle leur envoyât bien vite tout l'arriéré de l' héritage (id. ibid. 377).*

Vidimo dakle, da namjerne rečenice pokazuju »slaganje vremena«. U zavisnoj rečenici dolazi u obzir samo imperfekt, jer s jedne strane u ovim rečenicama konjuktiv imperfekta obuhvaća iz onog okvira »slaganja vremena« areu, koja odgovara imperfektu i kondicionalu u izričnim rečenicama, a s druge strane pluskvamperfekt ne može doć u obzir u namjernim rečenicama, jer kako smo već vidjeli analizirajući pluskvamperfekt u izričnim rečenicama, on u sistemu slaganja vremena obuhvaća dovršenost procesa. Namjerna rečenica, naprotiv u svojoj misaonoj osnovici znači baš nedovršenost »zavisnog« dijela namjerne rečenice.

Prema tome, mi smatramo, da možemo već na ovom mjestu kazati, da imperfekt u namjernim rečenicama znači isto ono, što je značio u sistemu slaganja vremena na području izričnih rečenica, t. j. on znači radnju, koja još nije dovršena.

Mi smo rečenice u jezicima, gdje postoji imperfekt kao element slaganja vremena, prevodili prezentom trajnoga glagola.

Međutim, bilo bi netočno kazat, da se imperfekti u francuskim (i romanskim) namjernim rečenicama mogu samo prevesti prezentom trajnoga glagola u slavenskim jezicima; s druge strane bilo bi netočno tvrditi, da se u slavenskim jezicima upotrebljava više prezent trajnoga glagola nego prezent svršenoga glagola.

Odakle izlazi jezični fakat, da se (u slavenskim jezicima) može upotrebiti vrlo lako i vrlo često prezent svršenoga glagola (to je najobičnija pojava u namjernim rečenicama slavenskih jezika)?

Mislimo, da su tome dva razloga: Prvi je što perfektivni aspekt (kao ni imperfektivni, kao ni jedan glagolski oblik) nema izoliranu i permanentno fiksnu upotrebu u jeziku, to jest, njegova upotreba ovisi o mogućnosti ili nemogućnosti, da se misao završenog procesa primijeni kao karak-

teristika, kao manifestacija jednoga pokretača. Drugo, ako u namjernim rečenicama imamo odnos između jedne realizirane pokretačeve karakteristike i jedne, koja se želi realizirati, onda je jasno, da želja pokretačeva u tim rečenicama nije ta, da gledani rezultat ostane kao vizija, kao nedovršen ili nezapočet proces; već je cilj i želja, da se dođe do rezultata, do postignuća. Odatle upotreba oblika perfektivnog aspekta. Čak se može kazati i to, da upotreba trajnog oblika prezenta u namjernim rečenicama ima isto značenje kao i upotreba svršenog oblika, to jest jedna pokretačeva manifestacija (jedan proces) usmjeruje se prema drugoj, prema nekom drugom procesu, koji se gleda kao realiziran u svakoj pojedinoj točki, koja se nastavlja ili se ima nastaviti. Tako na pr. u rečenici: *Da im se riba manje kvari, izvukoše je na vazduh (Nazor, Onkraj mora,* 15) trajni glagol »kvari« ne znači, da su ribari izvukli ribu s namjerom da bi rezultat njihova rada bio nešto, što nema da počne ili što nema da se izvrši, već naprotiv, taj trajni oblik pokazuje, da ribari svojim radom žele, da riba ostane nepokvarena; radi se o želji za izvršenom a ne za neizvršenom stvarnošću.

Napomena. Kad bismo izvršili detaljniju analizu upotrebe vremena u namjernim rečenicama ne samo u drugim romanskim jezicima, nego i u latinskom, došli bismo do zaključka, da u svim slučajevima imperfekt ima onu istu vrijednost, koju smo našli u franc. jeziku. Uzmimo ove lat. rečenice: Tum primum nos ad causas et privatas et publicas adire coepimus, non ut in foro disceremus, ... sed ut... docti in forum veniremus (Cicero, Brutus, CX, 312). Erat in magnis Caesari difficultatibus res, ne majorem aestatis partem flumine impediretur (Caesar, B. G 7. 35, 1). Imperfekti očito pokazuju, da proces izražen glagolom u »zavisnoj« rečenici još nije izvršen, dok je radnja, proces »glavne« rečenice, već ostvaren.

Svi imperfekti u latinskim i romanskim namjernim rečenicama (koji u stvari znače nedovršenu radnju) prevode se najčešće našim prezentom ili kondicionalom. Glavna je karakteristika izraženih misli: želja za rezultatom, pa je takva upotreba glagolskog oblika u slavenskim jezicima uvjetovana rečeničnim tipom. Ali do rezultata još nije došlo. Znači, isječak svršenosti još nije započeo: odatle imperfekt u jezicima, koji poznaju sistem slaganja vremena. Imperfektom je dakle izražena objektivna nedovršenost procesa »zavisne rečenice«, dok je proces u »glavnoj« rečenici već realiziran. Imperfekt tako izražava jednu objektivnu nesvršenost. S druge strane, mogućnost česte upotrebe perfektivnog prezenta u slavenskim jezicima odgovara želji pokretačevoj (manifestansa) iz »glavne« rečenice, da rezultat njegova rada bude izvršenje. Moglo bi se dakle govoriti, da se u upotrebi oblika u slavenskim jezicima očituje snaga subjektivne strane pokretačeve, koja je, jasno, u isto vrijeme i objektivna, jer je rad pokretačev već tu i u njemu on objektivno gleda rezultat: posljedica je već u uzroku.

Budući da namjerne rečenice sadrže uzrok neke druge radnje, mi ih nismo mogli proučavati zajedno s izričnim rečenicama. Što i tu nalazimo u jezicima, koji poznaju »slaganje vremena«, imperfekt za izražavanje još nedovršene radnje, kao u izričnim rečenicama, samo još bolje osvjetljuje pravu vrijednost imperfekta pri slaganju vremena u izričnim rečenicama.

Jer se u namjernim rečenicama nikako ne može postavljati pitanje istovremenosti, kad je jedna radnja izvršena, a druga nije *(Il a travaillé pour que son fils pût réussir).*

Kad je svrha postignuta, više nema namjere, nego je to onda posljedica, pa se više ne upotrebljava (kao što ćemo nešto kasnije detaljnije vidjeti) isti sistem vremena: a) namjerna: *Il a travaillé pour que son fils pût réussir;* b) posljedična: *il a travaillé de sorte que son fils a pu réussir.* U grupi slavenskih jezika, u našem na pr.: a) namjerna: *Radio je, da njegov sin uspije;* b) posljedična: *radio je tako da (pa, te) je njegov sin uspio.*

Uvijek je dakle bitno pitanje, da li je radnja u »zavisnoj« rečenici završena ili nije.

2. *Ostale adverbijalne rečenice*

Dok je francuski jezik (i uglavnom svi romanski jezici) poznavao »slaganje vremena« u izričnim i namjernim rečenicama, dotle u skupini ostalih adverbijalnih rečenica francuski jezik (ni ostali romanski jezici), kao ni slavenski jezici ne primjenjuju upotrebu glagolskih oblika prema sistemu »slaganja vremena«. Mi smo već prije analizirajući značenje i strukturu adverbijalnih rečenica govorili, zašto je moguće, da u adverbijalnim rečenicama upotreba glagolskih oblika ne bude ovisna o formalnoj strukturi jednog ili drugog dijela adverbijalnih rečenica. Iznijeli smo i razloge, zašto možemo lakše susretati slaganje vremena u izričnim nego u adverbijalnim rečenicama (v. str. 41). Mi smo nadalje, govoreći o vrijednosti i značenju glagolskih oblika uopće, kazali, da njihova funkcija nije u tome da pokažu vrijeme, već na kojem je stupnju proces pokretačeva rada, na kojoj je točki put, gdje se taj proces očituje. Kazali smo također, da elementi uzroka i posljedice, koji su bitna karakteristika adverbijalnih rečenica, sačinjavaju svojim stupnjem realiziranog ili nerealiziranog procesa najjasniju vezu između dva dijela adverbijalne rečenice. Međutim postoje dva elementa, o kojima mi još nismo govorili, a koji mogu u francuskim adverbijalnim rečenicama da izraze odnos između procesa glavne i zavisne rečenice. To su:

1. Veznik,
2. Proširenje upotrebe perfekta u francuskom jeziku.

Govorit ćemo najprije o veznicima.

a) *Veznici*

U knjizi V. L. V. S. (v. str. 309—327) pokazali smo, da veznici ne služe u jeziku za to, da najavljuju po svojoj vrijednosti zavisnu ili nezavisnu rečenicu. O njima ne zavisi tip rečenica, pa isti veznik može da veže usporedne, zavisne i zavisne skršene (dopusne) rečenice. Cijela naša analiza složenih rečenica pokazala je, da veznici imaju svoje značenje kao i druge riječi, te se mogu upotrebljavati s različitom vrijednošću.

Polazeći s toga gledišta, moramo odmah razlikovati dvije skupine veznika: jedni imaju još i danas živo značenje, a drugi ga nemaju. Tipičan je za drugi slučaj francuski veznik *que* i naš veznik *da*. Ovi su veznici u svojoj najobičnijoj upotrebi onda, kad uvode izričnu rečenicu, i zato takva rečenica ne može kao konstrukcija imati izražajnu snagu (v. V. L. V. S. str. 245—248). Oni su u toliko živi, što raspoznajemo njihovu najobičniju upotrebu, ali kako nemaju samostalnog značenja, ne mogu nas upućivati u odnošaj rečenica, koje uvode. Stilistička pak uloga vremena može teže doći do izražaja, jer je rečenica uvedena veznikom, koji nema živoga značenja, pa se vrlo teško pojačava naglaskom.

Sasvim je drugi slučaj s veznicima, koji uvode adverbijalne rečenice. Većina veznika, kad se odbaci jedan njihov sastavni elemenat, postaju prijedlozi s potpunim značenjem. Vrlo puta nije potrebno ništa izbaciti, i veznik može biti upotrebljen uz imenicu ili pridjev: — — *la lecture de mon travail exige un réel effort et donc beaucoup de travail. — L'hiver, on souffrirait du froid, car pas de vitres (Gide, Imm.*, 16). — *Son oeuvre commence alors que jeune étudiant (Sandfeld*, II, 260. Isto tako: *Ona, premda majka;* — — *On, iako nemarljiv* — —.

Tako na primjer adverbijalni veznici: *et (i), par conséquant (prema tome), quand (kad), pendant (dok), dès que, aussitôt que, à peine que (čim), après que (pošto), avant que (prije nego), jusqu'à ce que (sve do), à cette fin que (u tu svrhu da), si, à condition que (pod uvjetom da), pour peu que (samo ako), même si (čak ako), soit que (bilo da)* imaju svi svoje vlastito značenje i mogu se kao druge riječi, zahvaljujući kontekstu i vrednotama govornog jezika (melodija, pokreti, brzina izgovaranja rečenice, odmori v. V. L. V. S. str. 66—70) upotrebljavati u raznim ulogama, pa u najobičnijoj službi mogu dobiti afektivni naglasak (za ovu drugu oznaku v. V. L. V. S. str. 327—331). Tako na pr. *pendant que (dok)* može svojim značenjem označiti vremenski istovremeno zbivanje procesa u dvjema rečenicama i imati vrijednost sastavnog *et (i)*, ali može, s pomoću vrednota govornog jezika, značiti i *bien que (premda)*, kao u ovom primjeru: *Cet imbécile nous a donné trois verres, pendant que nous sommes quatre — ovaj bedak nam je donio tri čaše, premda smo mi četvorica.* Veznik *quand (kad)* može imati značenje: a) *quand (kad)*, b) *parce que (jer, budući da, kad uzročno)*, c) *bien que (premda)*. Primjeri: a) *Quand je revins dans la chambre, il était debout et se déshabillait — kad sam se vratio u sobu, on je bio na nogama i svlačio se;* b) *Qu'avais-je besoin de comprendre leur langage quand toute ma chair le goûtait — zašto sam trebao shvatiti njihov jezik, kad (budući da) je čitavo moje tijelo u tome uživalo;* c) *On vous a fait croire que Mosaïde est âgé de cent trente ans, quand il n'en a pas beaucoup plus de soixante — htjeli su da vjerujete da Mosaide ima sto trideset godina, kad (dok, i ako) on nema više od šezdeset.*

Ako ti veznici imaju svoje vlastito značenje, onda oni mogu izraziti svojim značenjima vezu između procesa »glavne« i »zavisne« rečenice. Da se na pr. izrazi, da je proces »glavne« rečenice izvršen, a proces »zavisne« rečenice nije, ne mora to biti izraženo ni u jezicima, koji imaju sla-

ganje vremena, fiksnim glagolskim oblicima. Čitav niz odnosa među procesima mogu izraziti veznici svojim značenjem. Promotrimo primjere: *Il l'avait aimée quand elle était ouvrière de mode rue des Lombards* (France, Dieux 257). Iako je u glavnoj rečenici pluskvamperfekt a u zavisnoj imperfekt, radi se u oba slučaja o već gotovim činjenicama. Veznik »puand« sa svojim značenjem upućuje nas na to, da se proces u objema rečenicama, naročito u onoj koju uvodi, već izvršio. Pluskvamperfekt u glavnoj rečenici kaže jasno, da se radi o gotovu aktu, a *quand*, koji uvodi imperfekt, povezuje svojom semantičkom vrijednošću funkciju imperfekta s funkcijom prethodnog pluskvamperfekta. Ovaj primjer inače lijepo pokazuje, kako glagolska vremena ne izražavaju vremenski odnos, jer je očito, da su se obje radnje, ma da su izražene raznim glagolskim oblicima (prva pluskvamperfektom, a druga imperfektom), događale u isto vrijeme. — *Quand donc je reçus de Michel ce mystérieux cri d'alarme, je previns aussitôt Daniel et Denise et — nous partîmes* (v. str. 64). Glagolski oblici pokazuju u vezi s kontekstom, da se radi o dvjema gotovim radnjama. Njihova veza data je semantičkom vrijednošću veznika *quand*. U slijedeća dva primjera veznici *dès que, depuis que* pokazuju, da nas u sadržaju rečenica zanima i redoslijed u vremenu: *Elle s'en repentait et se frappait la poitrine dès qu'il n'était plus là* (v. str. 64). — *Depuis que je ne vous ai vu, il m'est arrivé une grande fortune (A. Daudet, Rois* 202, cit. *Sandfeld*, II, 283). Vremenski redoslijed nije izražen glagolskim oblicima, ma da se o njemu govori u rečenicama. U prvom su primjeru obje radnje izražene imperfektom, ma da su se sukcesivno događale; u drugoj su rečenici izražene perfektom iako je jasno, da se ne zbivaju u istom vremenskom periodu. Glagolski su oblici ovdje izrazili stupanj procesa, dok su veznici svojim značenjem izrazili vremenski slijed, budući da je i on zanimao onoga, koji je izricao navedene rečenice. — *Si tu viens demain, je te donnerai ce livre:* ako nam vrednote govornog jezika i smisao kažu da rečenica sa *si* ide među uvjetne rečenice, jezik više ne mora posebnim glagolskim oblikom izražavati ni stupanj procesa. Građa pogodbene rečenice kaže, da uzrok mora biti izvršen, da bi se izvršila posljedica. Ili tip »dopusnih« rečenica: *Bien qu'il ait travaillé il n'a pas réussi.* Sadržaj i logička građa rečenica pokazuju, da neočekivana posljedica može biti samo onda, ako imamo izvršen jedan proces (jedan uzrok), koji obično povlači učinak suprotan onome, koji se je dogodio u slučajevima, što se navode u obliku »dopusne« rečenice.

Kad shvatimo ovako vrijednost veznika, onda nam ne može biti čudnovato, što francuske adverbijalne rečenice ne poznaju slaganje vremena. Ako netko i u tim rečenicama uređuje vremena prema slaganju vremena i samo zbog slaganja vremena, onda se u najmanju ruku služi jezičnim pleonazmom.

b) *Proširenje passé composé-a*

Opaža se, da u francuskom jeziku, osobito u saobraćajnom govoru, passé composé sve više i više potiskuje iz upotrebe ostala prošla vremena.

I pluskvamperfekt se njime zamjenjuje. Dat ćemo nekoliko primjera: *Je n'y suis pas allé, il était absent (Brunot, Pensée,* str. 813). *Nous avons cru qu'il était mort, il ne paraissait plus (Flaubert, Bovary,* str. 10 cit. *id. ibid.* str. 814). *J'ai marqué ce que vous avez dépensé hier* (o. c. 792). — *Vous l'avez voulu, vous m'avez couvert de votre mépris, vous m'avez défié, j'ai parlé (Balzac, Cousine,* I str. 21). — *A peine est-il rentré que tout lui présente comme une obsession, la nécessité de se venger* (Lanson-Tuffrau, Littér, 629). *J'ai continué — la lance qui a glissé contre mon bouclier a sondain sonné faux, et le choc du tué contre la terre — Et la guerre d'ailleurs a vu que j'avais compris (Giraudoux, Troie,* 27). Primjer je naročito zanimljiv, što se slaganje vremena nalazi jedino u zadnjoj izričnoj rečnici.

Mi smo namjerno dali primjere obilne upotrebe perfekta u svim vrstama rečenica, da bi se jasnije moglo uočiti da je ovo proširenje upotrebe passé composé-a moglo lako da postigne upotrebu pluskvamperfekta za izraz dovršene radnje ondje, gdje je već semantička vrijednost veznika otvorila put, da se ne provodi sistem »slaganja vremena«.

C) ODNOSNE REČENICE

Naša analiza »slaganja vremena« omogućila nam je — kako se nadamo — da usko povežemo upotrebu glagolskih oblika sa strukturom rečenica. Ako je ovo tumačenje približno točno, i ako mi analizirajući na poseban način složene rečenice stojimo na opravdanom stanovištu, onda bismo trebali da ostvarimo primjenu svoga tumačenja i na području relativnih rečenica, koje služe zajedničkom formom, da se izrazi jedamput misao raznih adverbijalnih rečenica, a drugi put misao neadverbijalnih rečenica.

Proučavajući rečenice u knjizi V. L. V. S. nijesmo dali određeno mjesto odnosnim rečenicama. Jednostavno zato, što veznik sam po sebi ne može da izrazi odnos zavisnosti ili nezavisnosti. Tako *qui (koji)* može uvesti sve rečenične skupine (vidi V. L. V. S. str. 312—313).

Sada, kad smo odvojili adverbijalne rečenice od izričnih i proučili upotrebu glagolskih oblika u raznim tipovima rečenica, bilo bi svakako zanimljivo proučiti primjere s odnosnim *qui (koji)*. Kakva je upotreba vremena, kad *qui (koji)* uvodi adverbijalne rečenice, a kakva kad ima drugu službu. Budući da romanski i slavenski jezici pokazuju osjetljive razlike u slaganju vremena u izričnim i adverbijalnim rečenicama, to ćemo na osnovu tih jezika vršiti analizu glagolskih oblika u relativnim rečenicama. Tu će nam od naročite važnosti biti imperfekt u romanskim jezicima, jer ćemo opažati, kad se on može a kad ne može prevesti prezentom trajnoga glagola u slavenskim jezicima. Jer baš ta činjenica luči slaganje vremena u izričnim rečenicama od slaganja vremena u adverbijalnim rečenicama.

Promotrimo dva glavna tipa odnosnih rečenica: prvi, gdje odnosna rečenica ne odgovara »zavisnom« dijelu adverbijalne rečenice, t. j. gdje ne predstavlja uzrok za izvršenje određene posljedice, drugi, gdje odgovara.

1) *Odnosna rečenica nije element uzroka i odgovara tipu izričnе rečenice.*

Uzmimo ovakve primjere: — *dans une chambre pareille, était ma femme, Marceline; et je l'entendis qui parlait* (*Gide, Imm.* str. 36). Analiza te rečenice kaže nam, da ona karakterizira Marceline u radnji, koja nije završena. Fr. oblik prevodimo prezentom trajnoga glagola: — *i čuo sam je kako govori.* Isti dakle slučaj kao i kod izričnih rečenica.

Il ne savait pas de quoi il s'agissait. — Il lui fallut apprendre à quoi l'instruction pouvait servir. — Je lui avouais d'ailleurs que je ne voyais pas à quoi ce succès le conduisait. Ovdje imamo odnosne rečenice u službi »objekta«, koji nije uzročnik radnje, i njihov glagolski oblik možemo prevesti prezentom trajnoga glagola. U njima je izražena unutarnja cjelina, a radnja izražena odnosnom rečenicom još nije završena.

Primjere s pluskvamperfektom ne možemo kao ni kod izričnih rečenica prevesti prezentom trajnoga glagola: *La jupe et son corsage pareils étaient faits d'un châle écossai sque nous avions choisi ensemble* (*Gide, Imm.* str. 27). Ovaj primjer možemo prevesti samo perfektom: — *koji smo kupili zajedno.*

2) *Odnosna rečenica kao element uzroka.* Dosad su odnosne rečenice išle usporedo s izričnim rečenicama. Sad ćemo vidjeti, koja su vremena u onim odnosnim rečenicama, koje izražavaju dopunu uzroka. Ovu ćemo skupinu podijeliti u dvije podvrste: a) namjerne rečenice; b) ostale adverbijalne rečnice.

a) *Namjerne rečenice.* Zanimljivo je, da odnosne namjerne rečenice imaju iste mogućnosti kao i obične namjerne rečenice. Evo francuskih primjera sa prijevodom: — *elle souhaitait une catastrophe qui amenât leur séparation* (*Flaubert, Bovary*, str. 140); — *Željela je neku katastrofu, koja bi ih rastavila — da ih rastavi.* (U našem se jeziku rjeđe upotrebljavaju odnosne namjerne rečenice, nego u francuskom). *Il avait à trouver un mensonge qui pût cacher l'empoisonnement* (*id. ibid.* str. 381); — *Trebalo je da nađe neku laž, koja bi sakrila — da sakrije — otrovanje.*

Odnosne namjerne rečenice upotrebljavaju glagolska vremena kao i obične namjerne rečenice.

b) *Ostale rečenice kao element uzroka.* Pr.: *Peut-être le Colonel avait-il reçu quelque télégramme qu'il courait si fort* (*Zola, Déb.* 5, cit. *Sandfeld* II, str. 329). Ako pokušamo prevesti tu odnosnu rečenicu, koja je u stvari uzročnik radnje u drugoj rečenici, vidjet ćemo da ne možemo upotrebiti prezent. Isti je slučaj kod dopusnih rečenica: — *cet enfant qui ne savait rien, qui ne soupçonnait rien, qui parlait au hasard, disait ce qu'eût dit seulement celui qui eût tout su de nous et de la vie* (*Girau-*

doux, Combat, 273). — *Lui qui ne dansait pas, qui ne se battrait pas non plus, la griserie de ce bal héroïque l'envahissait. (A. Daudet, Rois,* 356, cit. *Sandfeld* II. 253). Francuske imperfekte možemo prevesti samo perfektom.

Ova kratka analiza odnosnih rečenica navodi nas na ovaj zaključak: Ako u odnosnim rečenicama postoji samo onda slaganje vremena, kad označuju rečenične skupine, koje ga inače poznaju, onda te skupine treba nužno odijeliti od onih, koje nemaju slaganja vremena. Stoga treba dvije skupine rečenica tumačiti na poseban način: Izričke rečenice imaju sve mogućnosti glagolske radnje, namjerne poznaju samo nezvršenu radnju. Adverbijalne rečenice ne poznaju slaganje vremena, pa je upotreba vremena uvjetovana njihovom općenitom vrijednošću u jeziku.

Opaska. Ima odnosnih rečenica, koje ne odgovaraju ni izričnim ni adverbijalnim rečenicama. Uzmimo primjer iz Giraudoux-a: **La jeune servante:** *Troie touche aujourd'hui son plus beau jour de printemps.* **Cassandre:** *Jusqu'au lavoir qui affirme* (Giraudoux, Troie, str. 15). Ovdje *qui* ima ulogu pojačavanja. Misao je: *Même, le lavoir affirme.* Čini se kao da je *lavoir* još jedamput ponovljen sa *qui* i time se pojačava »izražajna snaga« rečenice. To bi bio slučaj »samostalnog« *qui.* Slično je u: *Le récit qu'il nous fit le voici (Gide, Imm.* 13). — *C'était là, ce dont je m'emprenais en lui: la santé* (id. ibid. 14). — *J'étais plus ahuri qu'amusé, et ce qui me plaisait surtout, c'était la joie de Marceline (id. ibid.* 30).

Slijedeći će nam primjeri još bolje pokazati ovu nezavisnost (nezavisnost u smislu karakterizacije imenice) odnosne rečenice od »glavne«: *Puis il* (Michel) *nous servit le café qu'il prit soin de faire lui-même (Gide, Imm.,* 17). Ovaj se *qui* odnosi na *café,* ali nije to oznaka *café.* To su dvije »samostalne« misli, koje se redaju jedna iza druge: *Il prit soin de faire lui-même le café* (et) *il nous le servit.* Ili: *Lazare était là qui la regardait (Zola, Joie,* 38, cit. *Sandfeld,* II 142). Taj se primjer ne može prevesti prezentom, jer odgovara: *Lazare était là et la regardait.* Odnosna rečenica daje jedno novo obilježje imenici. Tako bismo mogli ovaj tip relativnih rečenica približiti skupini usporednih rečenica. Misaona se analiza tome nikako ne protivi, a upotreba glagolskih oblika također je ista u ovakvim odnosnim i u usporednim rečenicama.

Budući dakle da se odnosna zamjenica može upotrebiti za pojačavanje, kao i za obični slijed misli, smatramo, da treba odijeliti te slučajeve od onih, kada odnosna zamjenica uvodi grupu riječi, koja odgovara tipu izrične ili adverbijalne rečenice. Smatramo, da ih treba približiti ili nesloženim rečenicama ili skupini usporednih rečenica. Rečenica, uvedena sa *qui,* u tim slučajevima, predstavlja karakteristiku, koja nije ni sadržaj jednog okvira, kako smo ga našli u izričnim rečenicama; niti je element uzroka kako smo ga našli u mnogim adverbijalnim rečenicama. Upotreba »vremena« u franc. jeziku (kao općе u romanskim i slavenskim jezicima) odgovara u tim slučajevima općoj upotrebi glagolskih »vremena« u tim jezicima.

ZAŠTO SLAGANJE VREMENA NIJE DOSLJEDNO PROVEDENO?

Stilističke vrijednosti

Mi smo dosada više puta kazali, da slaganje vremena nije neka nužna konstrukcija, forma za jasno izražavanje misli. Međutim zanimljivo je uočiti, zašto se i oni jezici, koji upotrebljavaju slaganje vremena, služe njime u ograničenom opsegu, pa i u rečenicama, u kojima je slaganje vremena vrlo živo. Što postizava izraz (misao — izraz), kad se udaljuje od sistema slaganja vremena?

I. Bez slaganja vremena. 1. *Vezničke rečenice.* Govorit ćemo uglavnom o franc. adverbijalnim rečenicama, koje su gotovo u cijelosti napustile »slaganje vremena«: *Dès que Elisabeth voyait une longue jambe paraître et se mouvoir d'une certaine manière, elle ne respirait plus. (Cocteau, Enfants,* 36). Imperfekt iza *dès que* ima jaku izražajnu snagu i pokazuje brže odvijanje radnje, nego da je pisac upotrebio *passé antérieur. — J'avais toujours cru que je pourrais m'entendre avec lui, je vois maintenant que je me suis trompé (Brunot, Pensée,* 766). Dvije svršene radnje izražavaju se formama: pluskvamperfekt prema prezentu, što nikako ne predstavlja slaganje vremena. Pluskvamperfekt ovdje jako izražava jedan svršen proces u suprotnosti s nekim drugima.

Pogledajmo primjere: *Quand tu es arrivé, je commençais à m'habiller; — La nuit tombait, quand on prit le café.* »Passé composé« i »passé simple« pokazuju prošli događaj (glavni događaj), koji je praćen drugim događajem. Francuski jezik redovito upotrebljava u tim slučajevima »passé composé« (perfekt), »passé simple« i imperfekt; misaoni i osjećajni sadržaj radnje izmijenio bi se, da se upotrebi shema »slaganja vremena«. I slijedeći primjeri pokazuju, da u adverbijalnim rečenicama »vremena« razvijaju svoje samostalne vrednote: *Pendant que maman et Marie s'occupaient à défaire les malles, j'échappai (Gide, Si le grain ne meurt,* 129). *— Un jour cependant, tandis que j'étais au piano, elle entra brusquement dans le salon (id. ibid.* 16). Radnje su istovremene, ali aorist pokazuje izražajno prekidanje jedne druge radnje. Kako li je izražajan imperfekt u slijedećoj rečenici, gdje on logički predstavlja prethodnost: *A peine venait-il de souffler la lumière, et d'explorer du pied les régions reculées de sa couche, qu'il pensa — — — —.* Imperfekt ima stilističku ulogu i pokazuje živo da je prethodna radnja neposredni uzrok radnje koja slijedi. »Passé antérieur« bi dao samo prethodnost radnje bez izražajne snage. Slično je u primjeru Mauriaca: *Elle s'en repentait et se frappait la poitrine dès qu'il n'était plus là* (v. p. 60). Kao da vidimo neminovno kajanje, čim Frontenac izlazi. Imperfekt nam predočuje zorno prvi hip njegove odsutnosti. U slijedećem primjeru imperfekt pokazuje živo izvršenost radnje: *Peu à peu il s'absorbait dans le feuilleton, quand tout à coup il tressaillait (Lichtenberger, Pet. mad.* 294, cit. *Sandfeld II* 263) Promotrimo slijedeće »passé simple« kod Gide-a: *Quand donc je reçus de Michel ce mystérieux cri d'alarme, je previns aussitôt Daniel et Denise et — — nous partîmes* (v. p. 60). Kako snažan umjetnički učinak postižu Gide-ova

dva aorista! Koliko bi neizražajnije bile rečenice, da je pisac iza *quand* upotrebio »passé antérieur«.

Napomena. Da ilustriramo stilističku vrijednost glagolskih oblika, kad se upotrebljavaju bez obzira na slaganje vremena, dat ćemo ovdje nekoliko primjera iz latinskog jezika.

Eo cum venio, praetor quiescebat (Cic. Verr., 4, 14, 32), cit. Juret, Syst. synt. lat. 363). — Haec tum queremur, si quid de vobis agetur (Cic. Verr., 4, 26, cit. id. ibid.). — Risum vix tenebam, cum Attico Lysiae Catonem nostrum comparabas (Cic. Brut., 293, cit. id. ibid.). — Ubi quati uterus et viscera vibrantur, orare (Tac. Ann., 12, 51, cit. id. ibid. 365). — Quem postquam videt non adesse, dolore ardere coepit (Cic. Verr., 2, 38, 92, cit. id. ibid. 367). — Nunc, antequam ad sententiam redeo, de me pauca dicam (Cic. Cat., 4, 10, 20, cit. id. ibid. 368).

II. Bezvezničke rečenice. 2a) *Općenita analiza.* Kad se govori o usporednim, izričnim i adverbijalnim rečenicama bilo sa kojeg stanovišta, onda se i primjeri i analize ograničavaju na rečenice, koje su uvedene nekim veznikom. Jedino se navode usporedne rečenice bez veznika i redovito se onda u tu grupu uključuju i zavisne bezvezničke rečenice, jer još uvijek živi formalistička podjela rečenica prema veznicima. Iz našega dosadašnjeg razmatranja veznika i glagola, rečenica i upotrebe glagolskog oblika izlazi jasno, da mi ne prihvaćamo takvo gledanje. Mi smo nastojali, da i u principu i na primjenama dokažemo, koliko je potrebno i važno da svaki izražaj u jeziku zapazimo u njegovoj istinskoj, sadržinskoj vrijednosti. Ako smo, polazeći s toga stanovišta, uspjeli u dosadašnjoj našoj analizi da pokažemo, da ni sistem »slaganja vremena« ne počiva na nekoj »višoj« shemi, nadalje, da on ne izražava t. zv. vremenski slijed, onda se nameću kuriozna pitanja: Što je s rečenicama, bilo izričnim, bilo usporednim, bilo adverbijalnima, koje nisu vezane veznikom? Ima li tamo slaganja vremena u jezicima, koji ga poznaju kao sistem. Ako ima, koji je ekvivalent u drugim jezicima, gdje ne postoji sistem »slaganja vremena«?

Mi želimo na ovom stupnju našeg rada da pokažemo da baš bezvezničke rečenice najbolje pokazuju, kako teorija o »slaganju vremena« kao o težnji ili »realnosti« da se izrazi istovremenost, anteriornost i posteriornost, ne može nikako da se održi. (Mi ćemo na osnovi primjera vidjeti ne samo da glagolski oblici ne izražavaju takve odnose u bezvezničkim složenim rečenicama, nego ćemo opaziti i slučajeve suprotne t. zv. »slaganju vremena« u smislu vremenskog redoslijeda).

Primjer: *Je vous l'ai dit, je ne peux vous expliquer* (Duhamel, Hommes, 23), predstavlja bezvezničku izričnu rečenicu bez »slaganja vremena«. *J'ouvris la porte, j'appelai; on accourut (Gide, Imm.* 35). Očito je, da se ovdje radi o slijedu radnja. Ali slaganja vremena nema. Slično je u primjerima: *Puis elle se leva, s'approcha de mon lit, tendrement prit ma main (id. ibid.* 37). — *Jusqu'à la nuit nous n'échangeâmes pas dix paroles. Un dîner presque frugal était prêt dans un salon dont les somptueuses décorations nous étonnèrent, mais que t'expliquera le récit de Michel. Puis il nous servit le café qu'il prit soin de faire lui-même. Puis*

nous montâmes sur la terrasse d'où la vue à l'infini s'étendait et tous trois — — nous attendîmes, admirant sur la plaine en feu le déclin brusque de la journée (Gide, Imm. 17).

Evo jedne bezvezničke rečenice, koja je čitava izražena sa passé composé: *Vous l'avez voulu, vous m'avez couvert de votre mépris, vous m'avez défié, j'ai parlé. (Balzac, Cousine I. 21).*

Česta upotreba t. zv. historijskog prezenta u bezvezničkim rečenicama također govori protiv slaganja vremena. Evo jednog primjera iz Gide-a: *Que de fois, dans ma solitude, j'ai revu ces lentes journées — — Marceline est auprès de moi. Elle lit; elle coud; elle écrit. Je ne fais rien. Je la regarde. O Marceline! Marceline! — — Je regarde. Je vois le soleil: je vois l'ombre; je vois la ligne de l'ombre se déplacer; j'ai si peu à penser, que je l'observe. Je suis encore très faible; je respire très mal; tout me fatigue, même lire (Gide, Imm. 41).*

Dva pluskvamperfekta, od kojih jedan bez veznika, ne izražavaju »istovremenost«: *Comme vous, je l'avais un jour vu pendant une heure et n'avais pu l'oublier (Maurois, Textes 129). — Le juriste en examinant un vieux texte, avait admiré des petites galéries clandestines et s'était dit (Gide, Si le grain ne meurt, 16). — Alors, il avait soulevé les affreux verres et son pauvre regard clignotant m'était entré douloureusement dans le coeur (id. ibid. 14).*

Kad čitamo sve primjere u ovom odjeljku (2) čini se, da je naravno, što su upotrebljena ta vremena. To je zato, što ovdje vremena imaju stilističku ulogu. Sve su to bezvezničke rečenice: njihova je građa izražajne naravi, pa se uzimaju u pomoć i druga jezična sredstva, da osjećaj dođe jače do izražaja. U primjeru Gide-a (Imm. 41) pisac je upotrebio prezent, koji uključuje sadašnjost, prošlost i budućnost. U akciji su i vrednote govornog jezika, pa prezenti postaju razumljivi i veoma izražajni.

Kad bismo pokušali promijeniti navedene glagolske oblike prema zakonima slaganja vremena, ne bismo uopće znali, kojim vremenom da počnemo. Cijeli bi jezični izražaj rečenica izbljedio toliko, da se više ne bi ni prepoznao pisac. Glagolski oblici, koje smo naveli nalaze se u bezvezničkim rečenicama. One obiluju vrednotama govornog jezika, koje zajedno sa sadržajem najbolje označuju vremenski redoslijed.

2b) *Pojedinačna analiza.* Primjeri iz svih skupina bezvezničkih rečenica omogućuju, da se uoči kako je izražajni moment mnogo odlučniji od sistema »slaganja vremena«.

a Rečenice izričnе (bezvezničke) *Enfin, dit Edouard avec émotion, qu'avez vous fait pour parler ainsi? — »Je vous l'ai dit, je ne peux pas expliquer.« (Duhamel, Hommes, 9).*

Ove rečenice, da su izražene vezнički, morale bi se služiti »slaganjem vremena«, jer rečenice idu u tip izričnih rečenica. Bezvezničkim konstruiranjem rečenice izražena je vjernije i jače afektivnost: jezik je izbacio veznik i razbio formu, koja traži sistem slaganja vremena.

(U slavenskim jezicima osim prezenta trajnog glagola, kojim se prevodi sadržaj »izrične rečenice« pri slaganju vremena (v. p. 43), moguće su također varijacije glagolskih oblika koji mogu da izraze razna emocionalna stanja).

β Adverbijalne rečenice (bezveznične):

a) *Namjerne rečenice* (bezveznične): Mjesto: *il a travaillé pour que son fils pût réussir*, mogli bismo reći: *Il a travaillé. Il a tellement voulu le bonheur de son fils* . . .

U namjernim reč. postoji dakle mogućnost (= forma bez vezn.) da se upotrebe različiti glagolski oblici u svrhu pojačavanja misli ili drugih ciljeva, koje hoće da postigne onaj, koji se izražava.

b) *Ostale bezveznične adverbijalne rečenice: Le récit qu'il nous fit, le voici: Tu l'avais demandé, je te l'avais promis (Gide, Imm.* 13). — Pluskvamperfekti u ovom slučaju izražavaju živost i brzinu pričanja; nemaju nikakve veze s nekim vremenskim ili kojim drugim redoslijedom. — *On nous avait gardé deux chambres. Je pus m'élancer dans la mienne, laver, faire disparaître le sang. Marceline n'avait rien vu (Gide, Imm.* 34). Prema »slaganju vremena« ne bismo ovdje očekivali pluskvamperfekt. Ali zato ovaj glagolski oblik ima u tekstu jaku izražajnu snagu. Slijedeći je primjer iz Gide-a naročito zanimljiv: — — *à peine l'avait-il revu; rien jamais ne lui valut tant d'éloges (Gide, Imm. 23).* Nema ovdje »passé antérieur« iza *à peine*, nema ni *que* u drugom dijelu složene rečenice. Pisac je čak u pismu točkom i zarezom rastavio rečenice. Upotreba je pluskvamperfekta dakle jedan od izražajnih elemenata ove vrlo afektivne rečenice.

γ) Usporedne rečenice. Koliko je princip stilističkog izražajnog saobćavanja snažan, vidi se i odatle, što pored složenih rečenica, koje stoje u uskoj vezi zbog unutrašnje povezanosti dijelova (izrične i adverbijalne rečenice), ni usporedne rečenice ne pokazuju neki sistem slaganja vremena i ruše sve fiksne forme, ako treba da afektivnije ili jasnije izraze procese raznih manifestansa (pokretača). To se naročito događa u usporednim bezveznič kim rečenicama. Primjeri: *Que de fois, dans ma solitude, j'ai revu ces lentes journées — — Marceline est auprès de moi. Elle lit; elle coud; elle écrit. Je ne fais rien. Je la regarde. O Marceline! Marceline! — Je regarde. Je vois le soleil; je vois l'ombre; je vois la ligne de l'ombre se déplacer . . . (Gide, Imm.* 41). Ma da su svi ovi procesi već završeni, i ma da je svaku od ovih radnja Marceline izvodila redom, a gotovo nijednu u isto vrijeme, svugdje su isti glagolski oblici. Zato je izražajna snaga ove glagolske forme jaka. — *Puis elle se leva, s'approcha de mon lit, tendrement prit ma main (Gide, Imm.* 37); aoristi stalno izražavaju manifestanove (pokretačeve) procese, ma da se zbivaju u raznim vremenskim razmacima. Aoristi ovdje pokazuju niz svršenih radnja, koje se redaju kao u filmu; svršenost je izražena na jednak način da se zadrži slika; odatle stilistička i izražajna snaga. — *Jusqu'à la nuit nous n'échangeâmes pas dix*

paroles. Un dîner presque frugal était prêt dans le salon dont les somptueuses décorations nous étonnèrent, mais que t'expliquera le récit de Michel. Puis il nous servit le café qu'il prit soin de faire lui-même. Puis nous montâmes sur la terrasse d'où la vue à l'infini s'étendait et tous trois — — nous attendîmes, admirant sur la plaine en feu le déclin brusque de la journée (Gide, Imm. 17). Ovdje vidimo niz aorista (u vezničkim i) bezvezničkim rečenicama, i oni izražavaju više sukcesivnih radnja: Izraz aoristom zadržava jedinstvo slike, koja se odvija preko njih živo u svršenim procesualnim karakteristikama manifestansa (pokretača).

II. *Suprotni slučajevi od »slaganja vremena«.* U ovim će se primjerima još bolje vidjeti, kako »slaganje vremena« ne postoji kao izražaj vremenskog redoslijeda: *On nous avait gardé deux chambres. Je pus m'élancer dans la mienne, laver, faire disparaître le sang. Marceline n'avait rien vu (Gide, Imm.* 34). Prema toku radnje u romanu, Marcelina je mogla vidjeti Michela jedino dok se on prao. Prema »slaganju vremena« pluskvamperfekt *n'avait rien vu* nije na mjestu. — *Le récit qu'il nous fit, le voici: Tu l'avais demandé: je te l'avais promis (id. ibid.* 13). Svakako se jedna radnja dogodila prije druge. Vremenima to nije izraženo. — *Cependant je ne toussais plus, non: je crachais; c' était nouveau; j' amenais cela sans effort; cela venait par petits coups, à intervalles réguliers (id. ibid.* 32). Iako se radnje događaju u raznim vremenskim razmacima, imamo svagdje imperfekt. U pr.: *Je l'avais épousée sans amour, beaucoup pour complaire à mon père, qui mourant s'inquiétait de me laisser seul (id. ibid.* 21), očito je, da se je Michel oženio Marcelinom iza smrti svoga oca, i da ga je otac prije sažaljavao, što ga ostavlja sama. A ipak je prethodna radnja izražena imperfektom, a radnja, koja se dogodila poslije, izražena je pluskvamperfektom.

U svim navedenim primjerima glagolski oblici imaju veliku izražajnu snagu: izražavaju živost i brzinu pričanja. K tome pridolaze vrednote govornog jezika, da pojačaju riječnička sredstva.

Imperfekti na pr. u Gide-ovom Imm. prikazuju uzastopne radnje u zajedničkoj slici, a sadržaj i vrednote govornoga jezika upućuju nas u vremenski redoslijed misli.

Napomena. Ne smijemo se zato čuditi, ako uz prezent nađemo koji put pluskvamperfekt, bilo u vezničkim, bilo u bezvezničkim rečenicama: Que je te dise que nous avions fait bon voyage (Gide, Imm. 16). — Et vous savez qu'elle est beaucoup moins riche qu'elle ne l'avait fait croire (Mauriac, Frontenac, p. 112). La Fontaine d'Eure est cette constante rivière que les Romains avaient captée et amenée jusqu'à Nîmes (Gide, Si le grain ne meurt, 53). J'avais toujours cru que je pourrais m'entendre avec lui, je vois maintenant que je me suis trompé (Brunot, Pensée, 766).

Da pluskvamperfekt ne izražava nužno prethodnost, vidi se vrlo lijepo iz slijedećih primjera, u kojima se on upotrebljava kao »apsolutno« vrijeme: Ils avaient pu atteindre le gros chêne avant la pluie. Ils entendaient l'averse contre les feuilles (Mauriac, Frontenac, 68). — Le soir, la pluie avait cessé (id. ibid.). Cette étrange aventure

m'a persuadé qu'il faut que je raconte aussitôt bien qu'elle soit de ma 18ème année: J'étais parti d'Uzès au matin, répondant à l'invitation de G. C. (Gide, Si le grain ne meurt, 42). — Mais ce n'est pas là ce qu'il m'importe de raconter: A Rouen j'avais retrouvé mes cousines (id. ibid 125). Ima mnogo takvih primjera, i oni nesumnjivo dokazuju, da pluskvamperfekt vrlo često izražava svršenost radnje, bez obzira na prethodnost. Čini nam se, da je svršenost izražena pluskvamperfektom ekspresivnija i apsolutnija, nego kad se izražava perfektom (»passé composé«). Takvu vrijednost pluskvamperfekta opažamo i u jednostavnim i u složenim rečenicama.

Bila nam je namjera pokazati, da najčešće u vezničkim i u bezvezničkim rečenicama postoji ista opća vrijednost glagolskih forma: izraziti stadij procesa i to formama, koje u danom momentu mogu poprimiti glavno obilježje: da izraze u isto vrijeme stilističku i izražajnu vrijednost.

Sve nam se navedene glagolske forme čine vrlo naravne u danom kontekstu. Slaganje vremena nema nikakve veze s tim primjerima, ma da bismo u rečenicama, gdje nema odnosa procesa među dvama pokretačima — kao što je često pojava u usporednim rečenicama — očekivali najprije da dođe do nekog sistema slaganja vremena. Međutim, toga svega nema, jer i sam manifestans (pokretač) u vezi svojih vlastitih manifestacija ima potrebu da se izrazi u stilističkoj i izražajnoj sadržini.

Zato što ne postoji slaganje vremena ni u jednom tipu složenih rečenica, ni kao odraz vremenskog redoslijeda manifestovanih (pokretačevih) procesa ni kao odraz, u fiksnoj formi manifestovanih (pokretačevih) procesa, jezični izraz stiče sve mogućnosti misaonog (u užem smislu), stilističkoj i izražajnog saopćavanja misli (u širem smislu).

III.

ZAKLJUČAK

Problem slaganja vremena, kako smo ga mi izniieli, iest opći problem upotrebe glagolskih oblika i problem glagolskih ličnih oblika u stanovitim rečeničnim skupinama (a i jezicima. Usp. one neindoevropske jezike, u kojima glagolski oblici, u indoevropskom smislu, ne postoje). Problem se postavlja ovako: 1. Slaganje vremena nije ni u jednom jeziku nužda. Tamo, gdje ono postoji, u isto vrijeme postoji i izraz s pomoću imenice ili infinitivnog oblika, a u tim slučajevima nema mogućnosti da se morfološki izrazi »slaganje vremena«. 2. U jezicima i u slučajevima, gdje se pojavljuje »slaganje vremena«, ono ne predstavlja neke vremenske odnose, neki određeni stupanj procesa. Činjenica da jezici, koji upotrebljavaju »slaganje vremena«, mogu u tim istim slučajevima upotrebiti i infinitivnu konstrukciju ili imenicu, najsnažnije pokazuje, da »slaganje vremena« nije forma za izraz vremenskih odnosa. Gdje bi onda bili vremenski odnosi u konstrukciji akuzativa s infinitivom, pa u slavenskim izričnim rečenicama, u rumunjskom jeziku, u svim jezicima, koji mogu upotrebiti i ime-

nicu mjesto glagolskog oblika? Mi smo iznijeli mišljenje, da glagolski oblik u »slaganju vremena« izražava jedan stupanj glagolskog procesa. To značenje može biti izraženo i imenicom ili imeničkim oblikom, zato što svaka imenica (imenički oblik) nosi u sebi, uključuje procese sadržaja.

Prema tome glagolski oblici ne mogu određivati ili označivati čiste vremenske odnose.

Već je Brugmann isticao, da ni grčki ni sanskrt nisu upotrebljavali fiksne glagolske oblike za izražavanje vremenskih odnosa. Skr. *ná vāí tvá tád akarōr yád ahám ábravam »tu ne fis pas (alors), ce que je dis* (= j'avais dit)« i hom. *μήτηρ ἐνάτη ἦν, ἥ τέκε τέκνα »qui engendra« = avait engendré!* Brugmann ističe, da glagolski oblici u grčkom i sanskrtu izražavaju u tim slučajevima samo aspekt (V. Abrégé, 603—604).

Brugmann smatra, da je latinski jezik sačuvao u dosta obilnoj mjeri takvo stanje, a i naši primjeri iz latinskog jezika, koje smo navodili u toku radnje, pokazuju također da slaganje vremena u latinskom jeziku s jedne strane nije bilo općenito, a s druge strane da se pri slaganju vremena ni u latinskome ne radi o problemu istovremenosti, prethodnosti ili posteriornosti. Zato je po našem mišljenju A. Belić ispravno uočio moment aspekta, kad je govorio o latinskom konjuktivu u slaganju vremena (v. Jez. isp. 409, 479—480).

Romanski jezici, koji poznaju »slaganje vremena«, naročito u uspoređenju sa slavenskim jezicima, pokazuju još svestranije, da se pri »slaganju vremena« ne radi o momentu vremenskih odnosa, nego o izražavanju stupnja procesa, što se »grosso modo« najviše približava smislu aspekta[1]. Kako se vidi obilno iz naše analize primjera u romanskim i slavenskim jezicima, glagolski oblik u »slaganju vremena«, kao i u neslaganju vremena (usp. na pr. slavenske jezike) izražava stupanj procesa jedne radnje.

Zbog toga tumačenja slaganje vremena sa stanovišta upravnog i neupravnog govora (v. P. Skok, Pr. fr. gr. II. dio, 132),[2] iako može biti vrlo točno, ne predstavlja, po našem mišljenju, osnovni problem »slaganja vremena«. Nema nikakve sumnje, da rečenice: *Rekao mi je da dolazi* i: *Rekao mi je: »Dolazim«*, pokazuju jednaku upotrebu oblika. S te je strane Skokovo tumačenje »slaganja vremena« potpuno. Takvo nam se tumačenje čini naročito prihvatljivim, kad uočimo mnoge primjere u raznim jezicima, u kojima u izričnoj rečenici nalazimo veznik i stil upravnog govora: *ei răspunseră că: ară fi mai bine ce va naște, să-l arunci în foc*

---

1 Ali samo g r o s s o m o d o, i to ako se aspekt shvati vrlo široko. Zato smo mi izbjegavali da se služimo terminom »aspekta«, dok smo analizirali vrijednost glagolskih oblika u »slaganju vremena«. Ako bi tko shvatio, da mi smatramo, da »slaganje vremena« izražava aspekt u onom smislu, u kome se aspekt obično uzima, onda bi naša misao bila netočno interpretirana.

2 Mirambel kaže: »La difficulté du développement du style indirect tient à la persistance de l'aspect verbal, qui maintient aux formes leur valeur concrète. . (Gramm. grecque, 197). Iako aspekti igraju veliku ulogu pri upotrebi glagolskih oblika, ne može se govoriti u apsolutnom smislu, da oni sprečavaju razvitak indirektnog govora.

C. B. 1, 352, 2, cit. Meyer-Lübke, Syntax 672) *»sie antworteten dass: es wäre besser, wenn du den, der geboren werden wird, ins Feuer würfest«*; st. fr.: *et dist Jordains que: g'estoie malades De la colée qu'avant ier me donnastes* (Jourd. 997 cit. id. ibid).

Ali ne može se govoriti o odnosu upravnog i neupravnog govora, kad se radi o lat. akuzativu s infinitivom, o infinitivnim konstrukcijama u romanskim jezicima, o upotrebi imenica mjesto glagolskih oblika po sistemu »slaganja vremena«. Prema tome, problem slaganja vremena jest mnogo širi od odnosa, koji postoje između upravnog i neupravnog govora. On obuhvaća čitav sistem upotrebe glagolskih oblika i ulazi u osnovne karakteristike odnosa između imenice i glagola, između imeničkih i glagolskih oblika.

Zbog toga je i naša analiza »slaganja vremena« nepotpuna. Mi nismo mogli u okviru jednog određenog problema rješavati nekoliko širih problema. Ali mi smatramo, da smo ovim radom ipak mogli pokazati, u čemu je srž problema »slaganja vremena« i koji se putevi otvaraju, da se riješi taj problem.

Mislimo, da smo pokazali, da razne vrste složenih rečenica, ma da stoje uglavnom u raznim vremenskim razmacima, ne ravnaju svoje glagolske oblike sa stanovišta vremenskog redoslijeda. Uloga glagolskih oblika u svim rečenicama dosljedno odražava općenitu vrijednost glagolskih oblika: oni izražavaju stadij radnje, procesa. Ali glagolski oblici nisu fiksni u svojoj funkciji izražavanja raznih stupnjeva procesa. Određena značenja koja glagoli u sebi nose, utječu mnogo na njihov izbor, jer svaka glagolska forma treba da konkretno i realno karakterizira sve pokretačeve manifestacije. Kao i sve druge riječi, i glagoli — konkretno glagolski oblici — ne izražavaju neke indiferentne pojave, fakte ili nešto što nema nikakve veze s čovjekom. S jedne strane afektivnost, naš interes da izrazimo pokretačevu karakteristiku na nama najprikladniji način, a s druge strane potreba i želja, da se u određenim momentima — naročito u literarnom izrazu — dade izraz, koji odgovara i po afektivnosti i po izražajnosti svome kontekstu, čine, da glagolski oblik (u svojoj općenitoj funkciji izražavanja stadija procesa) biva upotrebljen bilo u istoj formi za više pokretačevih procesa, bilo u raznim formama za isti stadij pokretačevih procesa. Dobivamo tada ono, što se zove stilistika i izražajna vrijednost galgolskog oblika (kao uostalom — mutatis mutandis — svakog drugog jezičnog izraza). Svakako je to odlučan moment, koji s jedne strane u jezicima sa »slaganjem vremena« ograničuje primjenu ovoga sistema na vrlo ograničeno područje (na pr. u romanskim jezicima na izrične i namjerne rečenice, a u latinskom jeziku na zavisno-upitne i neke adverbijalne rečenice), a s druge strane daje mogućnost, da se i to područje, kao i većina ostalih, podloži potpuno izrazu misli i svega onoga, što prati tu misao. Odatle vidimo, da na pr. izrične rečenice, koje u romanskim jezicima (osim u rumunjskom) poznaju slaganje vremena, odstupaju od njegove primjene, kada su one, zbog stilističkih ili izražajnih razloga, oblikovane u formi bezvezničkih rečenica (v. str. 66). Isto tako

sve skupine adverbijalnih rečenica, uključivši i one, koje u pojedinim jezicima pokazuju »slaganje vremena«, ne samo da mogu odstupiti od slaganja vremena u bezvezničkim rečenicama istoga tipa, nego se, zahvaljujući semantičkoj vrijednosti veznika i nekim drugim okolnostima, potpuno oslobađaju u većini ovih jezika od svakog sistema »slaganja vremena« i u vezničkoj formi. Time je omogućeno, da glagolski oblici ne samo izraze svaki put goli stupanj pokretačeva procesa, nego i afektivnost i izražajnost, ako to hoće onaj koji govori ili piše.

BIBLIOGRAFIJA[1]

Aleksandar Belić: O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku. Lingvistička ispitivanja. Srpska Akademija, Beograd 1941.	Citirano: Jez. isp.
Ferdinand Brunot: La Pensée et la langue. Méthode, principes et plan d'une théorie nouvelle du langage appliquée au français. Paris, Masson et Cie, 3ème éd. 1936.	Pensée
Petar Guberina: Valeur logique et valeur stylistique des propositions complexes en français et en croate. Zagreb 1939.	V. L. V. S.
M. Regula: Précis de grammaire française. Reichenberg 1936.	
A. C. Juret: Système de la syntaxe latine, 2e éd. Paris, Les Belles Lettres 1933.	Syst. synt. lat.
Meillet-Vendryes: Traité de grammaire comparée des langues classiques. Paris 1924.	Tr. gr. comp.
Wilhelm Meyer-Lübke: Grammatik der romanichen Sprachen. III. Band, Syntax. Leipzig O. P. Reisland, 1899.	Syntax
Kr. Sandfeld: Syntaxe du français contemporain, II, Paris, Droz 1939.	Sandfeld II.
Dr. Petar Skok: Pregled francuske gramatike II. dio Sintaksa, Zagreb 1939.	Pr. gr. fr.

[1] U bibliografiji navodimo samo ona djela, koja smo citirali u radnji.

CITIRANI TEKSTOVI:

	Citirano:
Corrado Alvaro: Gente in Aspromonte, Garzanti 1945.	Gente in Aspromonte
H. de Balzac: La cousine Bette, I, II, Vienne, Manz.	Cousine
Miguel de Cervantes Saavedra: Novelas Ejemplares II, *Clásicos Castellanos*, Madrid »La lectura« 1917.	
Cicero, Brutus, Orator, London W. Heinemann, 1942.	
Cicero, De amititia — L'amitié. Texte établi et traduit par L. Laurand, Paris, »Les Belles Lettres« 1942.	
Jean Cocteau: Les enfants terribles. Arthème Fayard et Cie. Paris 1937. (Le livre de demain).	Enfants
Colette: La fin de Chéri. Flammarion, Paris 1937. (Select-Collection).	Fin Chéri
Georges Duhamel: Deux hommes. Flammarion, Paris (Select collection).	Hommes
Luc Durtain: Quarantième étage. N. R. F. Gallimard, 1928.	Quarantième
Flaubert G.: Madame Bovary, Vienne, Manz.	Bovary
A. France: Les Dieux ont soif. Paris, Calman-Lévy, 1921.	Dieux
J. Galsworthy: The silver spoon, Tauchnitz ed.	
André Gide: L'immoraliste. Paris, Mercure de France 1936.	Imm.
André Gide: Si le grain ne meurt. N. R. F. Gallimard.	
J. Giraudoux: La guerre de Troie de n'aura pas lieu. Paris, Grasset 1935.	Troie
J. Giraudoux: Combat avec l'ange, Paris, Grasset, 1934.	Combat
Thomas Mann: Buddenbrocks, Fischer Verlag, Berlin 1930.	
A. Manzoni: Promessi sposi. Ed. Salani. Firenze.	
François Mauriac: Le mystère Frontenac. Le livre moderne illustré. Paris 1937.	Frontenac
A. Maurois: Textes choisis, recueillis et annotés par E. Maynial, Grasset Paris 1936.	Textes
Jean Paul Sartre: Théâtre, NFR Gallimard 1947.	Théâtre
Gr. Scorpan: Elemente eminesciene in poesia lui A. Vlahuța. Jași-tip »Albina Românească 1937.	El. Em.

JOSIP HAMM

VATROSLAV JAGIĆ I POLJACI

ZAVIČAJ

Početkom prošloga stoljeća, dok još nije bilo željeznica i dok se promet kretao isključivo drumovima i cestama, Varaždin je bio važno raskršće na međi Hrvatske, Austrije i Ugarske, kroz koje je vodio put iz Zagreba u Beč.

U gradu, koji je tada brojio nešto manje od osam tisuća stanovnika, bilo je sjelo županijske oblasti i različitih civilnih i vojnih ustanova i ureda, zatim — trgovačka komora, štedionica, osiguravajuće društvo, tvornica svile, stovarište radobojskog ugljena itd. itd. — no najvažnija privredna grana bila je ipak trgovina, u kojoj je uz domaće ljude i strance, većinom Nijemce, bilo uposleno toliko Židova, da su imali i svoju posebnu školu, u kojoj se učio hebrejski jezik.

Onako, kao što se roba u Varaždin slijevala sa dva kraja, sa dvije protivne strane, tako se i kulturni život odvijao u dvije struje, od kojih je jedna dolazila s juga, a druga sa sjevera. Jedna je bila domaća, hrvatska, druga njemačka, strana. Sastajale su se kao dvije matice u dvostrukom viru, svaka s drugim ritmom i svaka s drugim smjerom kretanja. Ta pojava, toliko karakteristična za gradove koji su bili pod tuđinskim utjecajem, imala je tu i svoju historijsku podlogu, jer je Stari grad, nekoć rezidencija mjesnog vlastelina i zemaljskog gospodara, od pamtivijeka pa sve do nedavna — do godine 1925. — bio u tuđim rukama.

Njegovi vlasnici — grofovi Celjski, Ivaniš Korvin, Georg Brandenburški, Ištvan Bathory, Lajoš Petry, zatim Ungnad, Rakoczy, Erdödi i dr. — bili su sve sami stranci, Nijemci i Madžari, koji su — kao što su to i drugdje činili — stoljećima sa sobom dovodili svoje njemačke ili ponijemčene španove, gospoštijske sluge, nadglednike, dvorske činovnike, svećenike i ispovjednike, i naseljavali svoje pouzdanike i strane trgovce i obrtnike. Na taj način strani je utjecaj u gradu uhvatio korijena, i rano stao u svoj vrtlog uvlačiti i onaj domaći svijet, kojemu ekonomska bijeda, ako su bili siromašniji, ili taština i arivizam, ako su bili imućniji, nisu dali da se odupru najprije tuđoj nošnji, zatim tuđim običajima i, napokon, tuđem jeziku. To je tako trajalo godine i godine, stoljeća i stoljeća. Oblik društvenih odnosa i oblik vlasti se mijenjao, a taj je utjecaj sveudilj

ostajao, neprimjetan i krut, kakav je bio, i kada je u osamnaestom stoljeću došlo do prelaženja na šire administrativne osnove, on je, uz sve veći priliv njemačkog činovništva, još više ojačao.

S druge strane, drobljenje i usitnjavanje domaćih snaga se nastavljalo; i da u tako neravnoj borbi stranci na kraju nisu sasvim prevladali i zagospodarili cijelim gradom, treba tomu zahvaliti, da su domaćim elementima neprestano pridolazile nove snage iz okolnih sela, koja su bila hrvatska. Na taj se način sve ono, što se bilo razdrobilo pa otpalo, kao po nekom nevidljivom, neodoljivom zakonu prirode opet nadomještalo i upotpunjavalo svježim snagama iz okoline, koja je jedva čekala da svoje suvišne snage i svoj sve brojniji proletarijat uputi u grad.

Taj proces neprestanog obnavljanja indigenog elementa u gradovima, koji su pali pod tuđi utjecaj, nosio je — i nosi — u sebi jamstvo, da u takvoj borbi, koja znade biti vrlo uporna i duga, pobjeda na kraju ipak mora biti na strani domaćih ljudi, ma koliko oni u njoj morali pred tuđinom uzmicati, samo ako im se okolina nije izrodila, ako im se nije iznevjerilo selo. Zakon je, nepisani zakon društvenog razvitka, da su u takvim mjestima, koja su sa svih strana okružena autohtonim stanovništvom, stranci i sami prisiljeni da se neprestano troše, bez obzira na pomoć koju im pruža ovaj ili onaj režim, i da je za domaći svijet, ako se ne može aktivno suprotstaviti, važno da i z d r ž i, i da s pouzdanjem čeka trenutak, kada će strancima promjenom društvenih odnosa ili odnosa vlasti konačno biti oduzeta ili smanjena mogućnost da se obnavljaju iz matice zemlje, pa da ih onda poklopi i s vremenom sasvim asimilira ili uništi. Potvrda za takve slučajeve ne treba tražiti daleko. Puna ih je povijest malih naroda, pa tako i naša. Treba se sjetiti samo Rijeke, Zadra, Subotice, Osijeka i Varaždina, dă, i Varaždina, koji je s vremenom postao jedan od najhrvatskijih gradova, a još prije stotinu i dvadeset godina u njem se toliko švapčarilo, da bi se strancu, koji se slučajno ovdje našao, prije činilo da je u Austriji ili u Njemačkoj, nego da je došao u Hrvatsku i stupio na slavensko tlo.[1]

Hrvatskim jezikom, i to mjesnim (kajkavskim) dijalektom, govorilo se pretežno u predgrađima i na sajmovima, među seljacima i obrtnicima, koji su većinom bili ljudi neuki i neškolovani, jedno — što za to nisu imali sredstava, a drugo — što hrvatskih škola nije bilo. Samih obrtnika bilo je tada — godine 1827. — preko dvije stotine i pedeset (u šezdeset i nekoliko različnih struka), što nije ni tako mnogo, ako se uzme da su na godišnje sajmove (o Đurđevu, o Ivanju, o Jakobovu i o Imbrekovu) u Varaždin dolazile gomile seljaka iz okoline, da ondje namire svoje potrebe za cijelu godinu. Najviše je bilo čizmara (Zischmenmacher, 65) i cipelara (Schuster, 74), od kojih je 61 bio Hrvat, a samo su trinaestorica bili Nijemci. Kraj tolikoga broja, konkurencija je u tim strukama bila vrlo jaka, pa strancu ili došljaku nije bilo lako da se u gradu smjesti i da ondje

razvije svoj zanat. Međutim, bilo je i takvih, a jedan od onih, kojima je to uspjelo, bio je i Jagićev otac Vinko.

Došao je u Varaždin zamlada, da ondje izuči čizmarski zanat. Kako je bio bistar i okretan, brzo se snašao u novoj sredini, i kada je vrijeme naukovanja prošlo, ostao je u gradu i u njemu se održao. Tamo se i oženio s Anom Kraljek, koja je bila Varaždinka rodom ali ne i starinom, jer su se i njezini bili doselili s juga, iz Hrvatskog Zagorja. Tako se u Naceku (kasnijem Vatroslavu, od Ignacije, Ignjat), koji im se rodio (u Biškupečkoj ulici br. 16) 6. srpnja 1838., nije ni mogao razviti neki osobiti lokalni patriotizam ili ponos na Stari grad i na tradicije, koje nisu bile njihove. On iz Zagreba, gdje je kasnije polazio gimnaziju, odlazi kući da vidi roditelje i da uz njih »ogreje i telo i dušu«,[2] ali ne privlače ga ni gradski opkopi, ni Stari grad s grbovima Rakoczyja i Erdödija, ni kaptol, ni ona specifična atmosfera prošlosti, koju je inače toliko volio, da je sebe znao zvati »starim romantičarom ilirskih epigona«.

Vinko je bio žustar, razgovorljiv, otvoren, k tomu vješt trgovac i dobar poznavalac ljudi. Sa sajmova, gdje je prodavao svoje čizme, znao je kući donositi pun ćemer dukata i cvancika, i tada se kupovala zemlja, koju su obradivali najamnici, nadničari i nadničarke iz susjedne Štajerske i iz udaljenijih krajeva. Tako je u njegovoj porodici malo pomalo dolazilo i do klasne metamorfoze, do prijelaza od prvotnog seljaštva (zemlja!) do sitne buržoazije, koja vjeruje u novac i u svojem još napola seljačkom mentalitetu cijeni čovjeka po nekretninama, po broju stoke i po onome što pojede ili što na sebe obuče, za koju su »želari« (činovnici) — naravno, s izuzetkom g. župnika ili fiškala — bili sve sami ubogi vrazi.

Ana Jagićeva bila je obrazovanija od svojega supruga; polazila je, štoviše, i nekakvu privatnu školu kod uršulinaka, gdje je zavoljela kajkavsku knjigu, kojom su se uršulinke služile u svojoj nastavi za kćeri hrvatskih obrtnika. U tome je nalazila razumijevanja, a i potpore, kod svojega oca, koji je i sam rado čitao, osobito Kristijanovićevu »Demiczu Zagrebčchku«, te je kod kuće skupio čitavu malu biblioteku kajkavskih knjiga. Ana je, po riječima Jagićevim, predstavljala princip kulturnoga napretka u Vinkovoj kući, učila svoje sinove čitati i pisati, davala im u ruke kajkavske knjige i činila sve, što je mogla, da joj djeca svrše škole. Bila je i vrlo ponosna, osobito u nacionalnim i staleškim stvarima, i ona duboko u dušu usađena svijest, da pripada onom drugom, autohtonom krugu, koji su stranci na svakom koraku potiskivali, nije joj dugo dala da se pomiri s time, da će joj sin uzeti za ženu Njemicu, k tomu gradsku činovničku kćer, »gospodičnu«. Inače, ona je prva shvatila i prva je razumjela, da joj sin Vatroslav ne će u svećenike. Vinku je to bilo mnogo teže, jer svećenik je, po njegovu sudu, ipak bio i materijalno osiguran, a osim toga je i društveni položaj, što mu ga je davala

reverenda, bio nešto sasvim drugo nego položaj običnog činovnika, beamtera, želara.

Premda je Ana i poslije udaje podržavala prisne veze s uršulinkama, vjerski odgoj u njezinu domu nije bio strog. Kada Ebner govori o velikoj pobožnosti i o tome, da su Varaždinci i Varaždinke rado polazili crkve, onda se to odnosi više na njemačku i na štajerski živalj nego na Hrvate, koji su i u tom svojem rezerviranom stavu prema pretjeranoj pobožnosti vidjeli neku razliku između sebe i njih, i nekako nisu nastojali, da se ona smanji; kao da im nije bilo do toga, da je ne bude. Zasluge je za to, ako se tako može govoriti, imalo i hrvatsko svećenstvo, koje je uz svoj u narodnu kabanicu odjeveni klerikalizam posvuda po Hrvatskoj nastojalo odgajati ne samo katoličke vjernike, nego i hrvatske rodoljube. Mnogo godina kasnije Jagić će u svojim Spomenima napisati: »Nismo znali ni za kakvu religioznu isključivost, nikada nije se psovalo na druge religije. Naše svećenstvo bilo nam simpatično svojim narodnim mišljenjem i učestvovanjem u našoj radosti i našoj žalosti, mi smo ga poštovali i voleli kao našu nešto višega reda braću« — i, nešto dalje: »Mi smo razlikovali hrvatsku pobožnost od slovenačke, koja nam se činila suvišnom; u Varaždinu sakupljale bi se Slovenke oko kapucina te onde posle razlaska naše hrvatske publike ostajale da vrše svoje osobite pobožnosti. Nama se to činilo suvišno. Polazeći rado svaku crkvenu službu božiju, vrlo sam rano stao osećati neraspoloženje k prečestomu, školom propisanomu ispovedanju; u kajanju za grehe, u obećanju da neću nigda više grešiti, nalazio sam znakove neiskrenosti, koji mi nisu bili mili ni u najranijoj mladosti«.[3]

Iz te skučene no ipak prilično liberalne, sada već radničko-obrtničke sredine on je u svijet ponio neka svojstva, izvorna i nakalamljena, koja će i kasnije često dolaziti do izražaja u trenucima, kada je prema različnim pitanjima, koja su ga susretala u životu, trebalo zauzeti odlučan stav.

Bio je u mladosti plah i povučen, klonio se buke i velikoga društva, i nije imao mnogo prijatelja. Ako je našao jednoga ili dvojicu, bio je zadovoljan i drugih nije tražio. Kada je poodrastao, mučno je osjećao slabe strane svojeg društvenog odgoja — i, da mu dosta toga nedostaje, da bi se mogao slobodno kretati u društvu jednoga i drugoga spola. Osjećao je to osobito kada je ostavio orfanotrofij, u kojem je prije bio, i preselio se u Dugu ulicu, u stan gospođe Struppi, svoje kasnije punice. Tamo se našao u krugu tzv. bolje porodice, u krugu njemačke građanske civilizacije, i to je na nj djelovalo. Ponovilo se ono, što se s Vinkom dogodilo trideset godina ranije: jedan je Jagić u novoj sredini našao mjesto, koje mu je odgovaralo, i na njem je ostao. Bio je to ipak velik skok, jer se nije radilo samo o prijelazu iz Biškupečke ulice u Zagreb, iz orfanotrofija u Dugu ulicu, nego o prijelazu iz jednog ambijenta u drugi, iz jedne kulture u drugu, a to može svakom da zavrti glavom i da u slabijih

podreže i podrije korijenje, koje bi u drugim prilikama dalo bogata ploda. Nije čudo, što se ni on uvijek nije mogao odrvati negativnim utjecajima sredine, u koju je ušao, i koja je uz bolje društvene manire ipak bila nekako suviše sladunjava, wertherski sentimentalna i — tašta. On sâm priznaje, da ga je i taština vukla, da se u odlučnom času, kada se radilo o osnivanju zagrebačkog sveučilišta, odlučio za Berlin, a ne za Zagreb. U Berlinu je štoviše, kako sam kaže, pred svoje ime stao pisati »von«, premda je dobro znao, da je navodno plemstvo njegovih predaka bilo vrlo, vrlo problematično. Ipak, istini za volju treba u njegovu obranu reći, da se tu radilo više o taštini njegove najbliže okoline, koja je inače na nj vrlo pozitivno djelovala, te se ne treba čuditi, što joj se kadšto i protiv svojega boljega uvjerenja znao podvrgavati i u takvim, pa i u mnogo krupnijim stvarima. Spomenut ću samo njegov odlazak iz Petrograda u Beč, koji se sa slavističkog stajališta ne bi mogao odobriti i do kojega jamačno ne bi ni došlo, da za tu njegovu najužu okolinu grad na lijepom plavom Dunavu nije značio neuporedivo više nego sve bogatstvo carske biblioteke rukopisa i petrogradskih i moskovskih arhiva. Zato ironički osvrt Lamanskoga nikako nije bio na mjestu: Jagić se nije vratio zbog Austrije, nego zbog nečega, što s carskom politikom nije imalo ništa zajedničko.[4]

No sve su to ipak bile sitne, ljudske slabosti, koje iščezavaju pred velikim pozitivnim vrednotama, koje je on u toj sredini uspio razviti. Uzmimo samo, ako i apstrahiramo od nivoa, na koji se popeo, onaj polet i neiscrpivu radnu sposobnost, koja mu je dopuštala da sa 62 godine napiše [i izdade] Povijest postanka crkvenoslavenskog jezika (prošir. u II. izd. na 542 str.), sa 69 godina Bolonjski psaltir (968+dod. 320 str.), sa 72 Povijest slavenske filologije (961 str.), sa 73 Glagoljsko pismo i traktat o runama kod Slavena (262 str.), sa 79 Život i rad Jurja Križanića (510 str.), i da sa 84 godine napiše svoje Spomene (682 str.); zatim, smisao za organizaciju, s kojim je uz golemi napor osnovao i vodio dvije dosad najveće slavističke edicije, svoj Arhiv (Archiv für slavische Philologie) i petrogradsku Enciklopediju (Энциклопедія славянской филологіи), i t. d.

Ona mu je pomogla i u tome, da se otrese partikularizma i da kao iz neke daljine sa simpatijama promatra sve pojave u slavenskom svijetu, da postane arbiter, kojem će se u međuslavenskim sporovima rado podvrgavati i jedna i druga strana. Kao primjer spomenut ću samo stav, što su ga njemu za volju prema suradništvu u petrogradskoj Enciklopediji bili zauzeli Poljaci.

Bilo je to u vrijeme, kada su uspomene na Hurka, Apuhtina i tolike druge još krvarile, i kada se u Poljskoj mirno i bez unutrašnje borbe nije moglo ni pomišljati na suradnju u nečem, što je dolazilo iz Petrograda. U takvo vrijeme tražiti od Poljaka da surađuju u izdanju, koje će izlaziti na ruskom jeziku, biti podvrgnuto ruskoj cenzuri i u krajnjoj liniji služiti jačanju ruskog prestiža u slaven-

skom svijetu, značilo je zaista mnogo. Međutim, Poljaci su se ipak odazvali, a krakovska je Akademija, štoviše, bila spremna da se i službeno obveže na suradnju — ako joj se zajamči, da će uredništvo isključivo i nepodijeljeno ostati u Jagićevim rukama. Brückner o tome piše 31. listopada 1904.: »Mogli bismo od krakovske Akademije dobiti i službenu izjavu o suradnji u petrogradskoj Enciklopediji, ako joj se pruži jamstvo (to zn. ne samo neobvezna privatna izjava — a drugo ja nisam mogao dati), da je uredništvo isključivo u V a š i m rukama, i da Vam nitko (to zn. nikakav šovinista) pritom nema što govoriti, i da će kod toga ostati, to jest da na pr. Akademija ne će Gorkoga učiniti svojim članom te onda svoju vlastitu odluku povući! U toj točci naišao sam na jako, odlučno nepovjerenje, i zato se ostalo kod zaključka, da se svakom pojedincu ostavlja na volju da svoje učestvovanje uredi prema svojem nahođenju i na svoju odgovornost«.[5] A kada je Jagić poslije toga stupio u pregovore s pojedincima, nije se osim Łoša, koji je bio preopterećen tajničkim i dr. poslom u Akademiji,[6] našao nitko, tko se njegovu pozivu ne bi odazvao. Toliko je bilo povjerenje u njegovu nepristranost u ovim — za ono vrijeme — vrlo važnim i osjetljivim pitanjima.

Jednako je nepristran bio i u vjerskim stvarima, koje su u međuslavenskim odnosima prije nekoliko decenija također vrlo mnogo značile.

Razlikovanje između hrvatske i one druge, pretjerane i suvišne, pobožnosti, koje ga je već u ranoj mladosti sililo na to da razmišlja o ulozi svećenstva u kulturnom i političkom životu naroda, dovelo ga je poslije dubljeg upoznavanja slavenske prošlosti do stava, koji je jednako bio u opoziciji prema Haulikovu klerikalizmu kao i prema mračnjaštvu Pobjedonosceva i njegovih »misionara« s troparima Svjatejšago Sinoda. On se s tim svojim stavom nije krio, i znanci i prijatelji često na nj aludiraju u svojim pismima. Tako Baudouin de Courtenay upitan za nekoga polonistu, da li ga drži vrijednim da za Enciklopediju napiše prikaz o poljskim dijalektima, odgovara, da mu se on ne čini dovoljno spremnim za takav rad, jer da se premalo bavi lingvistikom i da je uopće dosta slab (»NB. u Krakovu je kod mene polagao doktorski ispit i, među nama govoreći, nije skoro ništa znao, tj. nisu mu bile poznate ni najosnovnije stvari« . . .) i površan, — darovit, ali premalo savjestan, k tomu karijerista itd., te na kraju dodaje »još jedno«: da se povezao s isusovcima te tako, premda po duši nipošto nije »katolički vjernik«, uspio steći naklonost prepoštovanih otaca, i da njihovoj protekciji ima zahvaliti, što je postao sveučilišni profesor.[7]

Jagić je toga polonistu međutim već nešto ranije bio pozvao na suradnju i on je bio voljan da za Enciklopediju priredi pregled novije poljske književnosti (od sredine XVIII. stoljeća) ili poljsku dijalektologiju, i pisao mu je o tome 28. siječnja 1904: »što se tiče Vašeg poziva, da surađujem u Enciklopediji slavenske filologije, ne samo

da prihvaćam, već se tomu vrlo radujem i najuljudnije za nj zahvaljujem. Radi se samo o nekim pojedinostima, koje ću ovdje iznijeti.

Čini se da se na Enciklopediju, o kojoj je govor, zbog toga što će u nju biti uključena i povijest, u Poljskoj ne će gledati dobrim okom. Za mene to ne bi ništa značilo — tako zvano javno mnijenje u meni ne izaziva osobitoga poštovanja, ali — u svakom slučaju moram s njime računati, toliko da sebi ne zatvorim put u Krakov ili u Lavov; kako nemam vlastitoga imutka, moram na to misliti. Držim, da moje motive ne ćete prestrogo ocijeniti. Želio bih naime znati, hoće li i drugi poljski učenjaci surađivati u Enciklopediji (na pr. prof. Brückner) — u takvu bih slučaju bio sasvim »pokriven«, i ništa mi više ne bi stajalo na putu« ... Razumije se, da Jagić poslije Baudouinovih riječi i poslije ovako oportunističkog pisma s tim suradnikom više nije računao.

To je držanje dolazilo do izražaja i u njegovim predavanjima na Berlinskom sveučilištu, gdje je o starijoj poljskoj književnosti i o dolasku isusovaca u Poljsku (u vezi s P. Skargom) govorio ovako: »Kardinala Hosiusa ide sumnjiva zasluga, da je taj red godine 1564. doveo u Poljsku i ondje ga ugnijezdio. Ne ću se dalje upuštati u to pitanje ... samo treba dodati, da je plameno nastojanje prvih pobornika Reda oko vjerskog jedinstva toliko snažno djelovalo, da su neki od najdarovitijih ljudi onoga vremena stupili u Isusovački red i tako mu pribavili velik ugled i utjecaj. Koje su se opasnosti za kasnija vremena u tome krile, toga ti ljudi, koji su se oduševljavali za jedinstvo vjerskih i političkih pogleda, nisu mogli slutiti; oni nisu bili krivi za rđave posljedice, do kojih je organizacija Reda dovela, jer ih nisu mogli predvidjeti« ...[8] — te onda, nešto dalje, dodaje: »Kosmopolitski zasnovani organizam Reda nije imao dubljega razumijevanja za narodne interese pojedinih zemalja. Oni su ulogu jedne katoličke Poljske shvaćali tako, da je ona trebala da bude agitaciono žarište za ponovno obraćanje na vjersko jedinstvo svih onih zemalja i naroda, koji okružuju Poljsku, i koji su većinom — bilo kao pristalice grčko-istočne, ili kao pristalice evangeličke vjeroispovijesti — bili otpali od Rima. S njihova gledišta to je bio izvanredan potez, u interesu Poljske on — bar za buduća vremena — nije bio nikako. Unija u Brestu god. 1596. bila je na pr. ovakav dvosjekli mač: uspjelo je, doduše, da se poljski podanici ruskoga jezika, koji su se držali istočno-slavenskoga bogoslužja, poslije dugotrajnih pregovaranja privole na to da u crkvi priznadu papin autoritet, ali im se zato u crkvi morao ostaviti i njihov jezik i posebna organizacija. Jesu li oni možda zato, što su bili primorani da priznadu papu, Poljsku više voljeli? i nije li prije bilo obrnuto? Ono što je bilo bitno, što je svakodnevno zapinjalo za oko, to im je ostavljeno, samo da bi se ostvarila ideja, koja se ipak ticala samo Reda, a Poljskoj se nametala sumnja, da je spremna da po potrebi pođe još i dalje« ...[9] Ovako je Jagić govorio pred poljskim slušačima, u Berlinu, pred slušačima,

koji su u katoličkom i unijatskom svećenstvu gledali svoje prirodne saveznike u borbi protiv bezobzirne germanizacije i rusifikacije.

I, još nešto. Protivnici — i ne samo protivnici — prigovarali su mu, da je bio lakom, da mu je bilo do novca, do materijalnog dobitka, i da je to odlučivalo o njegovu odlaženju iz Odese u Berlin, iz Berlina u Petrograd, i iz Petrograda u Beč. — On je to pobijao, ali od njegovih argumenata (da je iz Odese otišao u Berlin onda, kada su mu u Rusiji obećavali znatne dohotke, da su mu prije odlaska u Petrograd nudili povišicu, i da je, napokon, u Beču imao manju plaću nego u Petrogradu) samo je drugi uvjerljiv, jer se tada zaista povodio slavističkim interesima, dok je u ostala dva odlučivao faktor, o kojem je već prije bilo govora. — Druga je stvar, što su mu i u Petrogradu prihodi bili doskora vrlo visoki, međutim ono: »Na pitanje, kad sam polazio u »stav mira«, čime da me odlikuju, rekoh sekcionomu šefu Ćwiklińskomu, da bih najvolio da mi opet primaknu koju hiljadu za penziju; ali na to ne hte pristati ministar finansija. Tada mi dadoše odlikovanje, koje nije državu stajalo ni prebijene pare, već mene suvišnih nekoliko stotina kruna«,[10] i ona do monotonosti opširna i iscrpna obračunavanja u rubljima, markama i forintama (o kojima piše u svojim Spomenima), kada je s jednoga sveučilišta prelazio na drugo, zaista ostavljaju dojam, da je znao moć novca, i da je nije podcjenjivao. Sačuvalo se i jedno pismo Miklošičevo, koje nije objavljeno u XIV. knjizi Archiva, iz kojega saznajemo, da je mnogo nastojao oko toga, da uvjeti njegova prijelaza iz Petrograda u Beč budu bolji od onih, koje je na kraju ipak bio prihvatio.[11] — Može li se međutim odatle zaključivati, da je to bila mana, i to mana, zbog koje ga je trebalo prekoravati? — Ja mislim, da bi to bilo pretjerano, a to se može i objektivno dokazati, ako se uzmu u obzir prilike, koje su tada vladale, i ako se prolistaju pisma, u kojima ga Miklošič s mnogo razloga upućuje da postupa upravo onako, kako je kasnije u životu postupao.[12]

Kao čovjek, koji realno misli, Jagić je i sam znao da bez osigurane materijalne osnove ne će moći mirno i smireno raditi i davati ono, što bi inače mogao dati, i zato je imao puno pravo tražiti od države, da mu tu osnovu osigura.

To, što on ni pored toga sa svojim materijalnim prihodima nije bio zadovoljan, barem ne uvijek, dade se također shvatiti — apstrahira li se od činjenice, da oni zaista nisu bili previsoki — ako se malo bolje uzme u obzir sredina, u kojoj su se oblikovali njegovi prvi pojmovi o zaradi, o višku zarade i o vrijednosti novca, i sredina, u kojoj se našao kao intelektualni radnik. Nije to osamljen slučaj. Ne ću reći, da je pravilo, ali je svakako česta pojava, da su ljudi seljačkoga i obrtničkoga podrijetla, koji su postali sveučilišni profesori, književnici i umjetnici, nezadovoljni s plaćama i s nagradama, koje dobivaju za svoj rad. Razlog je jednostavan, i treba ga tražiti u razlici,

koja kod jednih i kod drugih postoji u rasponu između materijalnih dohodaka i životnih potreba, odnosno potreba višega životnog standarda, na kojem su se našli.

Obrtnik i srednji seljak je u starom društvu s manje prihoda lakše dolazio do povećanja imovine, do svoje kuće i do kupovine nekretnina nego bilo koji službenik, koji je upućen na svoje mjesečne prihode, jer je raspon između viška prihoda i redovitih dnevnih potreba kod njih bio kud i kamo veći nego kod bilo kojega službenika, kojemu se plaća odmjeravala upravo p r e m a tim potrebama. Seljak i obrtnik imali su osim toga obično uz svoj prihod od polja i obrta također svoje kućno gospodarstvo (krava, svinje, perad, vrt), koje je podmirivalo većinu njihovih dnevnih izdataka, tako da im je od redovitih dohodaka ostajao znatan višak, koji su mogli upotrebiti za nabavku odjeće, obuće i kupovinu nekretnina, a svega toga kod državnih službenika, koji žive »na dinar«, nije bilo. Kod intelektualnih radnika pridolazili su k tomu i sve veći izdaci za različite knjige i časopise, koji u plaći nisu bili predviđeni, tako da se raspon između viška prihoda i stvarnih potreba sve više smanjivao, a kada se povećavao, onda je to bilo u suprotnom, negativnom pravcu, te se često — bar kod nekih struka — o nekom »višku« prihoda uopće nije moglo govoriti. Doda li se k tomu, da socijalne skrbi u pravom smislu još nije bilo, i da je svatko bio prepušten sam sebi, da je svaki službenik svakog časa mogao biti otpušten iz državne službe bez otpremnine i bez prava na mirovinu, i da se Jagiću već jednom — godine 1870. — dogodilo, da je bio na taj način otpušten iz službe, postat će shvatljivo i ono njegovo grčevito nastojanje da osigura svoju mirovinu i da olakša budućnost onih, koji su mu u životu bili najbliži. Na to ga je, konkretno, nagonila i društvena i životna bijeda, koju je gledao oko sebe, i sudbina nekih ljudi iz njegove struke, koji su znanosti mogli dati mnogo više, nego što su dali, da — nisu živjeli u tako teškim prilikama, ili da ih u radu nije srvala bolest.

Navest ću samo dva takva slučaja iz njegove korespondencije.

Kada je na suradnju u Enciklopediji htio pozvati tada još mladoga, ali vrlo sposobnog poljskog filologa Korbuta, pisao mu je Baudouin de Courtenay:« »I meni se čini, da bi Korbut bio najprikladniji da napiše članak o prisvojenim riječima u poljskom jeziku, da nije toga, da se danas zbog svojih nesretnih materijalnih prilika ne može ni maknuti. Ne zato, što bi sam bio kriv, već sticajem nesretnih okolnosti izgubio je u kratko vrijeme već dva namještenja. Služio je u početku u Glavnom društvu ruskih željeznica (Главное общество) a kada su te željeznice prešle u državne ruke, ispao je iz statusa. Kasnije je dobio mjesto knjižničara i odgojitelja na selu kod gr. Branickih, no kratko vrijeme iza svoga dolaska onamo morao je natrag u Petrograd, jer je brzojavno obaviješten, da mu se žena poslije poroda drugoga djeteta na smrt razboljela. Vratio se i zatekao ženu, doduše još živu, ali neizlječivo bolesnu. Sada je bez ikakvog namje-

štenja; žena mu, onakva bolesna, kakva je, ne može da se brine za kuću, tako da — bez posluge — sâm mora biti i kuharica, i pralja, i dadilja svoje dvoje djece. Stan im je vrlo nezdrav, a i iz toga stana ih izbacuju, jer Korbut nema čime da ga plaća. To, što ih dosad nisu izbacili, ima se zahvaliti samo zauzimanju policijskog liječnika, koji nije dopustio, da se s onako bolesnom ženom u zimsko doba onako rđavo postupa. Zbog svega toga jasno je, da se Korbut danas ne može latiti nikakvog znanstvenog rada.«[13]

A bio je to ipak jedan od vrlo sposobnih i vrijednih mladih polonista, od kojega se mnogo očekivalo.

Ili drugi slučaj. Ivan Franko, jedan od najistaknutijih ukrajinskih pisaca i filologa svojega vremena, bio je čovjek, koji je na stotine grčkih i slavenskih folijanata imao u svojim rukama, i na stotine starih rukopisa po arhivima prelistavao svojim prstima — dok se nije dogodila tragedija. »Franko je kao sulud« — piše Brückner — »govorio sam s jadnikom u Lavovu, susret mučan kao nikada prije! fizički je bogalj, ne može micati rukama, koje su mu se u zglobovima sasvim izvinule — užasna tragedija! A pritom je govorio o tome, što sve namjerava izdati!«[14]

Sam Franko piše, bolje — govori u pero sinu Andriju: »Mojoj bolesti na obema rukama, od koje patim već treću godinu, nema ravne u medicini po tome, što se na sasvim zdravim okrajcima stvaraju gomile stranih, do u detalje nevidljivih tjelešaca, koja postepeno, malo pomalo, smekšavaju. Uz tu se bolest veže strahoviti dar, koji otvara sluh za glasove sablasti, i djelomice vid za njihove pojave. U ove tri godine proživio sam strahote i imao bezbrojne eksperijencije iz svijeta duhova«...[15] Nekoliko godina kasnije umro mu je i sin Andrij, i otada je pisma pisala druga ruka. Godine 1913. našao je — onako kljast — u kaptolskoj knjižnici u Przemyślu »Zbornik cara Simeuna«. Nekoliko mjeseci iza toga moli Jagića, da mu posudi rasprave Račkoga o Solunskoj braći i o slavenskom pismu. Godine 1915. šalje svoja posljednja tri priloga za Archiv. Odonda nije se više javljao. U ratnoj vrevi zamuknuo je i njegov glas.[16]

»GRČKO« PITANJE

»Ne bih umeo reći, jesam li već u normalci ili u prvim razredima gimnazije imao u rukama malu gramatiku »ilirskog« jezika od Firholcera. Onde dolazi pod kraj knjižice nekoliko tekstova naštampanih ćirilicom. Znajući da onako štokavski govore u Varaždinu u dva dućana trgovci, koje su Varaždinci, pa tako i moj otac, zvali Grcima (idi k Grku, kupi u Grka i t. d.), mislio sam da su oni tekstovi grčkim slovima pisani na grčkom jeziku. Kad je dopro iz Zagreba do Varaždina glas o grčkom jeziku kao najtežem predmetu gimnazijskih nauka po novom sistemu, tešio sam se tihim zadovoljstvom, da

taj jezik neće biti za mene težak, jer sam već proučio sve, što sam našao kod Firholcera... Moje umišljeno znanje grčkog jezika potrajalo je sve do dolaska pod jesen godine 1851. u Zagreb, u četvrti razred gimnazije, za mene prvi po novomu sistemu«.[17] Ovako Jagić opisuje svoj prvi susret sa štokavštinom. Bio je to jedan od prvih njegovih organiziranih jezičnih dojmova, svakako prvi, u kojem su se pred njim otvarali tako važni problemi, kao što je odnos među našim dijalektima, i odnos Hrvata prema Srbima.

Još dok je bio dijete, u Varaždinu, često je razgovarao sa Slovencima i Slovenkama iz susjedne Štajerske, koji su kao nadničari i sezonski radnici radili na posjedu njegova oca. Osjećao je — premda se s njima nije mogao u svemu složiti — da mu je njihov govor nekako bliz, i da se s njima lakše može sporazumjeti nego s onim tvrdim štokavcima u one dvije »grčke« trgovine. To mu se duboko usjeklo u pamet, i dugo se nije dalo odanle iščupati. S tim osjećajem otišao je i u Zagreb, gdje mu je učiteljem bio Babukić, dobra duša ali slab pedagog, tako da su i on i njegovi drugovi upravo iz »ilirskog« jezika malo što naučili — i on mu je i dalje ostajao stran, kao što je i prije bio. Valja dodati, da je u ono vrijeme u Zagrebu bilo vrlo malo ljudi, koji su se umjeli lijepo i pravilno služiti štokavštinom, tako da je to u njemu samo pojačavalo osjećaj, da su mu jezično — svojim glasovima i svojim oblicima — susjedi s druge obale Drave i Sutle ipak bili bliži od Hrvata iz Posavine i drugih južnijih strana. Naučnu argumentaciju za to našao je kasnije kod Šafařika i Miklošiča, i to je bilo dovoljno, da ga — uz spomenuti lični osjećaj — nekoliko decenija drži u uvjerenju, da je kajkavsko narječje dijalekat slovenskoga, a ne hrvatskoga jezika. Evo jedne potvrde.

U njegovoj ostavštini našao se plan Grundrissa (kasnije Enciklopedije) slavenske filologije s bilješkama ruskog filologa F. F. Fortunatova, prema kojima je — uz korekture Šahmatova, Sobolevskoga i dr. — kasnije izrađen Проспектъ Энциклопедіи славянской филологіи, koji je prihvaćen na sjednici Odjela za ruski jezik i književnost Imperatorske akademije nauka u Petrogradu 21. II. 1905. Taj je plan prije konačne redakcije u svojem jezičnom dijelu glasio ovako:

Nacrt Osnova slavenske filologije

Uvod

1. Povijest slavenske filologije
2. Etnografsko-statistički pregled Slavenstva u prošlosti i sadašnjosti
3. Pismenost kod Slavena: Pitanje o runama. Glagoljica, ćirilica, latinica. Kratka povijest triju grafija.

I. dio: Slavenski jezici

1. Slavenski jezički tip unutar indoevrop. zajednice
2. Srodstvo među slavenskim jezicima. Pokušaji klasifikacije
3. Odnosi između slavenskih jezika i njihovih susjeda promatrani kroz posuđenice: a) germanski, romanski, grčki, litavski, finski i turski utjecaji na slavensko jezično blago; b) slavenski utjecaji na jezično blago kod Madžara, Rumunja, Albanaca, Novogrka i Litavaca.
4. Fiziologija glasova u slavenskim jezicima
5. Općeslavenska uporedna nauka o glasovima
6. Nauka o glasovima i oblicima starocrkvenoslavenskog jezika s historijskim uvodom
7. Nauka o glasovima i oblicima ruskoga jezika s historijskim uvodom
   a) Velikoruski b) Bjeloruski c) Maloruski (rusinski)
8. Nauka o glasovima i oblicima poljskoga jezika s historijskim uvodom
   a) Poljski b) Kašupski c) Polapski
9. Nauka o glasovima i oblicima lužičkosrpskoga jezika s historijskim uvodom
   a) Donjolužičkosrpski b) Gornjolužičkosrpski
10. Nauka o glasovima i oblicima češkoga jezika s historijskim uvodom
    a) Češki b) Slovački
11. Nauka o glasovima i oblicima slovenskoga jezika s historijskim uvodom
    a) Slovenski b) Horvatski
12. Nauka o glasovima i oblicima srpskohrvatskoga jezika s historijskim uvodom
    a) Čakavski b) Štokavski
13. Nauka o glasovima i oblicima bugarskoga jezika s historijskim uvodom
14. Nauka o tvorbi riječi u slavenskim jezicima
15. Sintaksa slavenskih jezika.[18]

Kao što se vidi, kajkavsko se narječje pod imenom »horvatskoga« dijalekta nalazi u razdjelu slovenskoga jezika. Istom u Prospektu Проспектъ Энциклопедіи славянской филологіи ono ulazi u hrvatskosrpsko područje, ali i sada ne kao jedno od triju narječja, nego kao dijalekat, koji uz »srpskohrvatska narječja« (čakavsko i štokavsko) zauzima posebno, autonomno mjesto. Kako je i do te koncesije došlo, nije lako odmah reći, no mislim, da ona ne će biti nastala pod utjecajem Šurminovim, koji je trebao da napiše prikaz toga dijalekta za Enciklopediju, i koji je u vezi s time 20. I.

1904. pisao Jagiću: »Na Vaše pismo od 13. o. mj. odgovaram za sada ovo: Ja bih se prihvatio posla oko prikazivaña kajkavskoga dijalekta u županijama zagrebačkoj, varaždinskoj i bjelovarskoj, kad bih znao, koliko bi tomu poslu bilo odmjereno prostora u Grundrissu i do kojega bi po prilici vremena morala radña biti gotova« ... (i nešto dalje:) »Kad bih preuzeo taj posao, dakako da bih u prvom redu iznio dijalektološke osobine i da bih nastojao po mogućnosti odsjeći granice pojedinim osobinama. Koliko bi toga bilo, to se dakako ne da reći. Ali ako biste Vi meni po prilici mogli odrediti prostor u djelu, a k tomu označiti, da taj kajkavski dijalekat ne će biti odijelen od ostalih dijalekata hrv. ili srpskoga jezika nego da će biti doista ono, što jest, t. j. prijelaz od slovenačkoga na štokavski, onda bih se ja mogao na to dati uz uvjet, da to složim u roku od godine dana računajući po prilici od travña o. godine«.[19] Prije će biti, a to se štoviše dade i dokazati[20] — da je on u međuvremenu i sâm došao do toga, da klasifikaciju treba izmijeniti, pa mu je Šurminova napomena sa svojom više političkom nego jezičkom pozadinom dobro došla, da nekako potvrdi i opravda ono, što je i sâm bio naumio učiniti. To se vidi odatle, što su se njegovi pogledi na kajkavce postepeno — u različnim periodima — mijenjali, ali sve nekako uvijeno, neodlučno, kao da mu je borba s dojmovima svojega djetinjstva i s neumoljivom, hladnom a opet jednostranom argumentacijom Miklošičevom bila vrlo teška.

Godine 1864. kajkavci su mu »hrvatskim gospodstvom preobraćeni i od početka naše historije hrvatsku sudbinu dijeleći Slovenci« (Književnik I, str. 334.). Tri godine kasnije, kada se bio više priklonio Miklošičevu gledanju, oni mu govore »slovenštinom, koja zanosi na hrvatsku« (u uvodu u Hist. književ. naroda hrvatskoga i srbskoga, str. 7.). Kod toga je ostao i 1880., kada piše Račkomu: »U recenziji na Miklošićevu fonologiju ja sam uvrstio primjere iz starije kajkavštine među slovenske, ergo i ja se slažem s Valjavcem. Razumije se da filologija nije politika i politika nije filologija« (Spomeni I, 351). Naravno, da je to bilo krivo. Nešto jasnije, ali već ne tako odlučno, on se izrazio u AfslPh. 6 (str. 313.), gdje za sebe kaže: »Govorno, a to znači da lingvistička obilježja nekoga govorenog narječja sama odlučuju, ja bih se i sâm prema govoru svojega roditeljskoga doma, svojega rodnog grada i najužeg zavičaja uopće ubrajao u Slovence, to se ne da poreći, jednako kao što se s druge strane može reći, da su politička povezanost i više ideje sretnog i blagoslovljenog novijeg vremena moj zavičaj učinili nerazdruživim dijelom jedne druge veće cjeline.« Tu jezički kriteriji još uvijek dominiraju, i on će prema tome i nekoliko godina kasnije (1895., dakle poslije Miklošičeve smrti, u »Jednom poglavlju iz povijesti južnosl. jezika« (Afsl. 17, 73), u svojoj sistematici »sloveno-horvate« (kajkavce) odijeliti od »srbo-hrvata« (čakavaca i štokavaca). Ovako je taj termin (»horvatski«, das Horvatische) ušao i u nacrt Grundrissa, koji

je nekako u to vrijeme razašiljao svojim znancima i budućim suradnicima.[21] No na tome nije ostalo. Život je tekao dalje, i što se on više udubljivao u odnose među pojedinim jezicima i narječjima, sve je više dolazio do uvjerenja, da jezički (gramatički) elementi nisu s v e, i da se oni ne mogu — i ne smiju — odvajati od društvene i kulturne sredine u kojoj su nikli i s kojom su srasli. O tome su ga uvjeravali odnosi, koje je nalazio na drugim prelaznim područjima, gdje je kadšto trebalo i aktivno intervenirati, kada bi patriotizam ili jednostrano filološko shvaćanje [ako mu je ono bilo u prilog] ovoga ili onoga istraživača ponukali da povuče granice, s kojima se suprotna strana — a ni objektivna nauka — nisu mogli složiti. Takav je bio slučaj i s Dijalektološkom kartom srpskoga jezika (Опыть діалектол. карты сербского языка, СПтбг. 1906, Сравн. вып. II, 1(gdje je prizrensko-timočki govor prikazan tako, da obuhvata Tetovo, Skoplje, Kratovo, Krivu Palanku, Čustendil i — Sofiju.[22] Takav razvoj našao je konačno odraza u njegovoj ocjeni Lukjanenkove rasprave (Кайкавское наречіе, Kijev 1905, rec. AfslPh. 27, 580), gdje kaže, da se »osjećaj jezičnog srodstva ne ravna prema pojedinačnim točkama komparativne fonetike, nego prema totalnom utisku svih pojava jezičke, kulturne, a i političke prirode. A taj utisak vuče kajkavštinu u krug hrvatskoga, a ne slovenskoga jezika, ma da postoje mnoge dodirne tačke sa slovenštinom, osobito onom na istoku.«[23] Lingvista Jagić u sebi je prevladao filologa stare škole i onaj upitnik iz mladih dana, i pošao širim putem, koji je vodio u život.

Taj je upitnik bio važan i za njegov odnos prema književnoj štokavštini i prema pitanju, kojem se nekoć pridavalo toliko značenje, je li ona bila »hrvatska« ili »srpska«, ili nešto treće, što je moglo biti i jedno i drugo. Na prvi pogled bi se činilo prirodno, da će on u tome poći Vukovim stopama te štokavštinu držati »srpskim« jezikom, kada mu je ona u djetinjstvu bila toliko »grčka«, neobična, strana, i možda je zaista u početku — u gimnaziji — tako mislio. No kasnije, kada je istraživanjima proširio svoj horizont, došao je do spoznaje, da je tu nešto drugo po srijedi, da se tu radi o dva pojma, i da su se oba — i »hrvatski«, i »horvatski«, i širi, i uži — u određeno doba naše prošlosti morali nekako splesti i stopiti u jedan, i da su ih zato jedni u svojem neznanju, a drugi, možda, i bez neznanja mogli zamjenjivati i svoditi na nešto, što je bilo mnogo manje od onoga, što je taj pojam nekoć značio. Međutim, takav je razvoj — mislim, jače istupanje »horvatskog« elementa u hrvatskom kulturnom životu — bio historijski uvjetovan i trebalo je na nj gledati očima, koje će to razumjeti. Padom Dubrovnika i sutonom dubrovačke književnosti Hrvati su izgubili jako književno središte, koje je kroz tri stoljeća davalo sve što je tadašnje društvo moglo dati najbolje i umjetnički najdotjeranije. Drugo veće — više političko nego kulturno — središte bio je Zagreb, koji je svojom borbom krajem 18. i početkom 19. stoljeća sve više postajao metropola svih Hrvata.

tako da je na kraju — htio ili ne htio — sa snagama, koje su mu bile na raspolaganju, morao preuzeti vodstvo i u književnim i kulturnim stvarima. Odatle je onda, prirodno, moralo doći i do jačeg utjecaja lokalnog elementa i do slijevanja pojma »horvatski« (kajkavski) s pojmom »hrvatski« (štokavski i čakavski, općehrvatski). To doba nije trajalo dugo, i nije značilo nekakav osobiti procvat kajkavske literature, ili njezino nametanje štokavskim književnostima, koje su i dalje životarile, samo što ni jedna, ni slavonska, ni dalmatinska, ni bosanska nisu imale snage da preuzmu vodstvo. Jagić kaže (Iz prošlosti hrv. jez., Književnik I, str. 358.) »da poslije prvoga poroda književnoga u 15. vijeku u Dalmaciji nije nikada toli loše bilo stanje hrv. književnosti i našega jezika, koli na koncu prošloga (18.) i na početku našega (19.) vijeka«. Na tom stadiju »horvatski« je preko ilirizma bio jedna prelazna faza, potrebna da se u novim uslovima prebrodi granica staroga i otvori put u novo, da se iz razdoblja pokrajinskih književnosti prijeđe na razdoblje jedinstvene književnosti za cijeli narod. U takvim fazama dobro je da se ono, što je po sebi slabo, a moglo bi izazivati smetnje, što prije iživi i što prije siđe s pozornice. Tako je i »kajkavska« era zagrebačka trajala tek kratko vrijeme i nestaje kao faktor iz kulturnog života, kada »Danica« prelazi na štokavštinu.

Slijedeća je faza pseudodubrovačka, iza koje se ilirizam »iz idealne visine Gundulićeva jezika vraća na realnije tlo pravog pučkog govora«,[24] kako ga je u svojim djelima pred svijet iznosio Vuk Stefanović Karadžić. Da je kod toga bilo i neposrednog utjecaja Vukova, danas je prilično jasno, no isto je tako jasno, da taj utjecaj nije svagdje bio jednak. Jagić u AfslPh. 22, 266—267 s pravom kaže, da na zapadu, kod Hrvata, korijeni štokavskog književnog jezika sežu dalje u prošlost, i da su Vukova djela na zapadu samo potisnula tekovine i utjecaje starijih vremena, ali da ih nisu istisnula ili zamijenila. Hrvati nisu svoj jezik uzeli od Srba, već je točno »samo to, da je književna štokavština, koja je kod Hrvata živjela prije Vuka pod različitim imenima (hrvatskim, ilirskim, bosanskim, dalmatinskim, slavonskim), utjecajem Vukovim i utjecajem njegovih publikacija dobila dosljedniji, narodniji oblik«. Vukov rad je, s druge strane, zagrebačkim ilircima dobro dolazio, jer su u njem gledali i prirodnu vezu s dubrovačkom književnošću, kojoj se on nastojao približiti, i most, kojim su ilirci oko sebe mislili okupiti i Srbe. U tome je bio jedan od krupnijih razloga, zašto su Hrvati u vrijeme, kada je kod njih sve bilo u počecima, kada je sve trebalo iznova rješavati — i pitanje jezika, i pitanje književne građe, i pitanje smjera, i pitanje književnih uzora[25] (Barac), izabrali za svoj književni govor jekavštinu, kojom je govorio samo jedan ogranak štokavaca, i to baš onaj, koji početkom prošloga stoljeća hrvatskoj književnosti nije dao ni jednog većeg pisca. Tako su Hrvati više iz političkih (ilirskih) nego realnih (hrvatskih) motiva i potreba uzeli za svoj književni

govor dijalekat, koji je Zagrebu bio s t r a n, i koji je trebalo u č i t i u školama, što je — prirodno — kočilo (i moralo kočiti) spontani napredak i dovoditi do različnih previranja i jezičkih zastranjivanja, kao što su Riječka škola, Zagrebačka škola i sl.

Kod Srba razvoj je tekao jednostavnije i lakše — bez strukturalnih zapletaja, do kojih je dolazilo kod Hrvata — jer su svi bili štokavci, pa je i prijelaz s južnoga govora na istočni mogao proteći bez većih trvenja i teškoća. U Zagrebu prilike su bile mnogo složenije i teže. Tu se nije radilo o uvođenju i kodificiranju narodnog govora iz okoline glavnoga grada, jer je ta okolina bila kajkavska, nego o okupljanju svih hrvatskih — i ne samo hrvatskih, nego uopće južnoslavenskih, »ilirskih« — područja na osnovi štokavske jekavštine. Treba se samo sjetiti, da se književnom jeziku i ovdje i ondje pridavalo i eminentno političko značenje, i da su ga politički faktori i na jednoj i na drugoj strani nastojali podrediti svojim ciljevima, koji su opet u onome, što je najbitnije — u pitanju narodnog jedinstva — bili dijametralno oprečni, jer su ilirci težili z a ujedinjavanjem svih naših naroda, dok su Stratimirović, Miloš i drugi bili p r o t i v ujedinjavanja s braćom rimskoga zakona.[26] Ovo je i Vuka, premda se njegova politička koncepcija razlikovala od ilirske,[27] dovelo na istu liniju s ilircima, što se vidi i u Pism. Plat. At. (19—20), gdje za južni govor kaže (u bilj. 4): »ovo je narječje i u Dubrovačkijeh spisatelja, i tako se samo črez njega možemo ujediniti s našom braćom rimskoga zakona, koja s radošću nama ruke pružaju«. On tada, naravno, nije mogao znati, da će njegovi sunarodnjaci doskora prijeći na istočni govor. Jagić je tu pojavu god. 1864. popratio ovim riječima: »U svijetu ima mnogo pojava, kojim ne smiješ za razloge pitati, jer su odviše plitki: takvo je i dandanas postupanje većine srpskih književnika, koji se drže e k a v š t i n e«.[28] Mi tako danas ne mislimo. Ta je promjena kod Srba bila i prirodna i historijski opravdana, jer, prvo, istočnim govorom govori i Beograd i većina srpskoga naroda, i drugo, jer je Srbija na toj platformi najlakše mogla oko sebe okupiti sve pravoslavne Srbe ne samo u Srbiji, nego i u Vojvodini, u Srijemu i u drugim južnoslavenskim zemljama.

Sve to treba imati na umu, ako se želi ocijeniti Jagićev stav u tim stvarima.

On je Vuka vrlo poštovao, i u svojoj Povijesti slavenske filologije (str. 366—407) dao je jedan od najiscrpnijih i najobjektivnijih prikaza njegovih velikih zasluga za srpski narod i za sve južnoslavenske narode. I kada je Vuk (u »Kovčežiću«) zastranio, on ga opravdava i niskim stupnjem tadašnje nauke o jeziku, i povođenjem za uglednim strancima, koji ni sami nisu pravo znali, što da o tome misle, i — napokon — Vukovom neukošću, koji je »o prošlosti ne imajući nauke« — »svoje mnijenje o ovom pitanju osnovao sasvim na ugledu tuđem«. — »A kad je već tako, može li biti štogod u svijetu naravnije, nego da će takav čovjek sve i svuda, kud čuje da se

jednim jezikom govori, — i svoj narod naći i svoje mu ime nametnuti?«[29] Ovako je svoj sud o članku »Srbi svi i svuda« mogao izreći Hrvat, za kojega je Vuk zaista bio veliki ljubitelj i превосходной знатокъ своего родного языка (ЭСФ. 1, 404).

Međutim, u domovini su Jagića mnogi držali čovjekom, koji je srpske interese stavljao iznad interesa hrvatskoga naroda. Mislim, da na to nitko, tko poznaje Jagićev stav u ovakvim pitanjima, ne će tražiti odgovora. Ako su njegovi zahtjevi prema Srbima i prema ostalim Slavenima kadšto bili blaži nego zahtjevi, koje je stavljao Hrvatima, bilo je to samo ljudski, jer nas svoji nedostaci više bole, i zbog njih se više uzrujavamo, nego zbog tuđih. Istina, on je bio srbofil, ali to je srbofilstvo bilo više filološko nego političko, a filološki, Srbi su imali znatne prednosti pred Hrvatima. Oni su, prihvativši ekavštinu (s kojom se kasnije i sâm izmirio) i čvrsto stupivši na narodno tlo, doskora dali cijeli niz istaknutih pisaca i učenjaka (Jakšić, Zmaj, Novaković, Cvijić, Skerlić, Belić i dr.), i to je Jagiću moralo biti milo, milije od čestih trzavica i gloženja u Zagrebu. Jedan od njegovih glavnih oponenata (Pasarić) primijetio je, da objektivniji i pravedniji stav, što ga je Jagić s vremenom zauzeo prema Srbima, datira od god. 1867, od njegove »Historije književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga«.[30] To nije teško objasniti. Jagić je kao student u Dvorskoj biblioteci u Beču prepisivao različitu građu za Miklošiča (i Daničića) te je taj posao nastavio i u domovini, gdje je — putujući po Dalmaciji i prepisujući po knjižnicama i arhivima stare knjige i rukopise — upoznao usku povezanost tih zemalja s istočnim krajevima, i to, da je Dubrovnik »u srednjim vekovima imao mnogo više vrednosti za Srbiju i balkanske zemlje, kao njegovo trgovačko zaleđe, nego li za Hrvatsku«.[31] O tom njegovu radu može se čitati i u prepisci u AfslPh. 14, i u pismu, koje je otisnuto u Spomenima I, 93. Tako se bolje upoznavao i sa srpskim elementom i vidio, koliko je u nekim područjima teško povući granicu između onoga što je srpsko i onoga što je hrvatsko. Ispoređujući i nehotice njihove uspjehe iz posljednjega vremena, on je vidio, kako Srbi i pored svoje zaostalosti lijepo napreduju, dok Hrvati ni u politici, ni u onome, što mu je bilo najbliže — u filologiji — ne pokazuju dovoljno elana, koji bi im pomogao da srede svoje odnose i snažno krenu naprijed. To ga je boljelo. Možda je kod toga bilo i sjenke unutrašnjeg prekoravanja, predbacivanja samome sebi, što je otišao iz domovine u vrijeme, kada joj je bio najpotrebniji, kada je trebalo ne samo gledati natrag nego i poći za tri koraka dalje od Vuka pa pomoći izgraditi hrvatsku književnu *Κοινή* onako, kako su Srbi izgrađivali svoju — ili još više, raditi na njihovu ujedinjavanju onako, kako je na njem Vuk radio. — Tko će znati, što se sve događalo u njegovoj duši. Do nas dolaze samo sinteze, a borbe i boli, koje su im prethodile, za nas su nepoznanica, kojoj se komponente daju samo naslućivati. Dosta da je, možda baš zato, kritičnije gledao na sve, što je dolazilo iz Zagreba,

i nejednom izražavao svoje nezadovoljstvo s rezultatima, koje je davala tadašnja kroatistika. O tome — posredno ili neposredno — govori i nekoliko pisama Maretićevih, koja su se našla u Jagićevoj ostavštini, i ja ću ih ovdje (ima ih — zajedno s dopisnicama — 13) redom donositi, da se vidi, kakve su tada bile prilike kod nas, i kako je kadšto bilo teško surađivati sa s v o j i m ljudima.

Prvo je pismo od 29. 6. 1887: 'Veoma poštovani gospodine profesore,

Jednoć sam Vam pisao, da se ja sada bavim radńom o istoriji hrvatskoga pravopisa. Bez starih hrvatskih knjiga ne bih dakako o tom poslu mogao ni pera zamočiti. U Zagrebu ih istina ima dosta, ali je dobrano i takovih tiskanica, za kojima mi se valja ogledati i izvan Zagreba, kako sam već ńekoliko puta i učinio te dobio kroz posredovańe naše akademije što mi je trebalo. Sada se evo na Vas obraćam. Sudeći po Vašim citatima u Archivu IV. 486., možda se u Vas nalazi Vramčev homilijar i Magdalenćeva knjižica »rasipnoga sina historija«. Ako me moje nagađańe ne vara, onda bih Vas lijepo molio, da biste mi te dvije knjige dobrostivo ustupili na porabu za kratko vrijeme. Možda bi Vam zgodnije bilo, da mi ih ne šaljete odmah nego da ih sa sobom ponesete, kada dođete u ferijama u okolicu Zagreba i u sam Zagreb. Ako li bi Vas mrzilo sa sobom ih nositi, a Vi budite tako dobri, pak mi ih poštom pošaljite na moj račun. Biću Vam u jednom i u drugom sluća u veoma zahvalan.

Čitao sam u pošljeńem Archivu ono mjesto, gdje ste se mene sjetili i kano pozvali me, da ocijenim Bcškovićevu knjigu o srpskom jeziku.[32] Vala mi reći, da su poslovi oko čišćeńa jezika stvar u nas veoma nezahvalna i neplodna, kako sam već i iskusio pišući u »Vijencu« filologičko iverje, koje Vam je možda po imenu poznato. Ljudi, od kojih bi se svakako očekivalo, da poznaju i upotrebljavaju svoj materinski jezik kako treba, misle, da ńima više učiti ne treba, da je onako dobro, kako oni pišu, i da to bar »svatko« razumije; nastojańe oko čišćeńa jezika drže novotarijom, pak jednostavno ignoriraju take radńe i ne čitaju ih. A gdjekoji ako i čitaju, ti onda na šetńama i po kafanama s visoka kritisiraju jadnoga filologa i ńegove »izmišljotine«. Najmańe je onih, koji čitaju i onoga se drže, što filolog u ime nauke preporučuje. Za to su eto takove radńe nezahvalne i neplodne, i ja više nemam volje baviti se ńima.[33] U ostalom ne ću za cijelo reći, da ne ću štogod napisati o Bcškovićevoj knjizi. — Radujem se Vašemu dolasku ovamo, samo ako budem mogao biti s Vama što češće! — Primite, vrlo poštovani gospodine, izraz mojega neograničenoga štovańa. T. Maretić.

Drugo je od 31. jan. 1890: 'Vrlo poštovani gospodine,

Zajedno s ovijem pismom imam čast poslati Vam dvije svoje radńe: jednu o kosovskijem junacima i događajima, drugu o starijem Slavenima. Onu sam prvu mogao do duše poslati Vam već pred 5

nedjela, ali sam čekao, dok se dogotovi i druga knjiga pa da Vam ih skupa pošaljem. Ne treba ni spominjati, da će mi vrlo milo biti, ako ove dvije radnje objavite i ocijenite u svom časopisu. Ako se nakanite, da što progovorite o knjižici »Slaveni u davnini«, lijepo bih Vas molio, da ne smetnete s uma, da je ta knjiga namijenena širokoj publici i da joj za to nijesam smio dati oblik većma naučan. Za Vas će dakako biti u njoj vrlo malo što novo ili bolje govoreći ništa, ali opet se nadam, da nije posve nepotrebna, dakako za one krugove, kojima je namijenena. S mojom kosovskom raspravom možete već biti stroži, osobito bih želio, da podvrgnete kritici moje misli, što sam ih tamo razvio u prvom dijelu (t. j. str. 3—42). U ostalom znam ja dobro, da ste Vi svagda zaokupljeni raznijem naučnijem poslovima, za to se ne usuđujem napastovati Vas s molbama za kritiku mojih pokušaja. Učinite što Vam dozvole drugi znatniji poslovi, ja ću Vam za sve biti zahvalan.

Sada mi dopustite, da Vas u jednoj stvari upitam za mnijenje. Ja držim, da bi za slavensku gramatiku bilo važno djelo, kojega još nemamo, na ime što potpuniji rječnik iz spomenika, koji su recenzije »panonsko-slovenske«. S tijem bi se djelom mnogomu i mnogomu trudbeniku oko starosl. gramatike posao veoma olakšao, jer bi za svaku riječ našao odmah sve, što mu u gramatičkom ili paleografičkom obziru o njoj znati treba. Ja bih imao volju latiti se izrađivanja takvoga rječnika, a mislim, da bi ga jugosl. akademija htjela izdati na svijet. Što se potpunosti rječnika tiče, tu bi mi za uzor služio Vaš glosar marijanskomu jevanđelju. Znam, da bi u tom djelu najvažnija bila potpunost i točnost, a za to dvoje mislim da bih se mogao jamčiti, jer toliko će biti u mene marljivosti i filološke pedanterije; — ženijalnost se i duhovitost za takvo djelo i onako ne traži.

Molim Vas dakle, vrlo poštovani gospodine, da me počastite odgovorom na ova tri pitanja: 1) je li Vam poznato, da možda tko u slavenskom svijetu izrađuje takov rječnik? — u tom bi slučaju moj trud (kojega se još nijesam primio) bio uzaludan, — 2) čini li Vam se, da bi pomenuti rječnik bio potreban i koristan? — 3) u kojem bi jeziku trebalo da rječnik bude tumačen, u hrvatskosrpskom ili latinskom? — drugi koji jezik osim ova dva ne može se upotrebljavati u publikacijama jugosl. akademije.

Nadam se od Vaše dobrote, da ćete mi odgovoriti na ovaj list, a onda ću ja priopćiti jugosl. akademiji svoju namjeru i Vaše mnijenje o njoj, a akademija neka odluči pristati ili nepristati na izdanje rječnika. Koliko se meni čini, akademiju bi od izdanja mogao odvratiti samo eventualni veliki trošak, ali kako u tom rječniku ne bi bilo etimologija ni razvijanja značenja i nikakvijeh filol. ekskursa, za to mislim, da bi oko 30 štampanijeh tabaka dosta bilo za rječnik, a za to bi akademija mogla smoći novaca.

Prihvaćam radosno ovu priliku, da Vas uvjerim o svom dubokom štovanju. T. Maretić. — P. S. Istoriju hrv. pravopisa poslao sam Vam na koncu Oktobra pr. g. Valjada ste je primili.'

Bit će da ga je Jagić upozorio na radove V. Vondráka, koji će god. 1893. izdati Kločev glagoljaš (Glagolita Clozův) i god. 1896. Frizinške odlomke (Frisinské památky). A o zahvalnosti, o kojoj je riječ u ovom pismu, svjedoči list od 12. II. 1895., koji glasi:

'Vrlo poštovani gospodine,

Onaj člančić u opsegu od 6—8 štampanijeh strana spreman sam za »Grundriss« napisati. Samo mi izvolite javiti, treba li da napišem prijegled samo hrv. grafike ili i grafike i ortografije, jer iz Vašega pisma ne razabiram, što upravo želite. Članak (dakako njemački pisan) poslat ću Vam svakako prije svršetka god. 1895.

Prihvaćam ovu priliku, da malo olakšam srce svoje. Vaše 2 ocjene u »Archiv«-u 1890 o mojem »hrv. pravopisu« i o »kosovskim junacima i događajima« ostavile su u duši mojoj ljut žalac, kojega još i danas iza 5 godina dosta osjećam,ne možda s toga, što su one ocjene bile oštre, već što su bile vrlo nepravedne. Vi ste našli za dobro mene pred učenom i neučenom publikom izružiti kao kakvoga jadnog poletarca, kojega Vam nalaže sveta dužnost prema nauci što prije i što drastičnije odagnati s književnoga polja, neka se dalje ne sramoti. Kako ste Vi meni tamo lekciju odčitali, onako bih je ja odčitao samo kakvome šarlatanu ili najgoroj neznalici! Da je Vaša ocjena o mojem »hrv. pravopisu« nepravedna, to kao da i sami sada posvjedočujete, dok evo od mene tražite onaj člančić za »Grundriss«; mislim, da s tijem i nehotice velite, da bez one moje knjige ne može danas nitko biti, tko hoće da govori o istoriji hrv. pravopisa. Inače biste Vi taj posao povjerili kome drugom, ali bi ga slabo tko htio preuzeti, jer za »Grundriss« ne će se ljudima da pišu kompilaciju tuđega rada. A da ni rasprava moja o Kosovu nije onako rđava, kako ste je Vi prikazali, o tom me utvrđuje dr. Polivka, koji je o toj mojoj raspravi u češkom »Ateneumu« godinu dana iza Vaše ocjene rekao, da ta moja radnja čini epohu u znanstvenom istraživanju jugosl. epike.

Sada su baš njekako 3 godine, kako mi je bivši moj (i Vaš) učenik Anto Radić poslao iz Beča pismo, gdje mi javlja, kako Vi u slavenskom seminaru govorite o mojem naučnom radu s malom poštom i priznanjem, velite, da sam fantast, da letim po uzduhu poput pokojnoga Geitlera. Oprostite, ali ja se ni danas iza 3 godine ne mogu čudom načuditi, kako se može čovjek Vašega položaja i ugleda tako zaboraviti da pred mladijem ljudima, koji svaku njegovu riječ hvataju kao iz orakula, ponizuje čovjeka, koji isto polje obrađuje, a inače je i položajem i zaslugama mnogo niži! Ili je možda to imala biti osveta za to, što sam otržito odgovorio u »Radu jugosl. akade-

mije« na one Vaše 2 ocjene?[34] To mi je teško misliti, jer bi to bila osveta odveć sitna, slabo dostojna jednoga Jagića. Možda je Vaš običaj tako ponizivati pred učenicima ljude, koji Vam nijesu najmiliji? Ako je tako, onda je to veoma čudnovat običaj, koji biste Vi sami jamačno žestoko osudili, kad biste čuli, da n. pr. ja o Vama onako pred učenicima govorim. Ali o meni ne ćete Vi toga nigda čuti. Možda ćete reći: ala osjetljiva čovjeka, kojega takve malenkosti mogu uznemiriti! Recite što Vam drago, a ja ću i dalje misliti, što i sada mislim: mili Bože, kako i znatni književnici i naučnjaci, koji bi nama sitnijem ljudima morali biti uzor, znadu biti neobjektivni, strastveni i slabi!

Inače Vam izričem svoje duboko štovanje i duboko Vam se klanjam te ostajem T. Maretić.'

U međuvremenu kao da se uvrijedio, što mu nije bilo ponuđeno da napiše i gramatiku našega jezika, te 29. IX. iste godine piše:

'Vele štovani gospodine,

Čast mi je javiti Vam, da se ja odričem onoga posla za Vaš »Grundriss«, što ste mi ga proljetos ponudili i ja ga obećao izraditi. Razlog je ovome mojem odricanju veoma jednostavan: za onako neznatan i lak trud mislim da ne treba osobitoga suradnika; to sasma lako može učiniti onaj, tko za rečeni zbornik piše gramatiku našega jezika; moja će mu »Istorija pravopisa« dati sav potreban i potpuno uređen materijal; ako li mojoj knjizi ne vjeruje, a on neka se 2—3 godine promuči pa neka napiše sasvim samostalnu radnju. Ostajem u ostalom s izrazom osobitoga štovanja T. Maretić.'

Kada je nekoliko godina kasnije — 1899. — izdao svoju Gramatiku i stilistiku, napisao je (4. IX.) pismo, karakteristično za tadašnje naše prilike: 'Vrlo poštovani gospodine.

Knjižari-nakladnici moje »Gramatike i stilistike« poslali su Vam po mojem nalogu tu knjigu odmah, čim je izišla na svijet. Od onda pa do danas prošla su 3 mjeseca, i ja držim, da ste Vi tu knjigu moju do sad pregledali i stvorili sebi sud o vrijednosti njezinoj. Vi ćete jamačno napisati o njoj u »Archiv«-u, a ja ne sumnjam ni malo, da će ta ocjena biti pravedna, t. j. da ne ćete u njoj isticati samo pojedinosti i samo one strane, s kojima nijeste zadovoljni ili s kojima se ne slažete, već da ćete govoriti u opće o vrijednosti čitave knjige, da ćete istaći i njezine dobre strane.

Bio bih Vam veoma zahvalan, kad biste htjeli biti tako dobri te mi u pismu priopćili u kratko sud svoj o mojoj rečenoj knjizi. Ta bi mi Vaša dobrota za to bila vrlo mila, jer bih Vam onda mogao možda razjasniti i opravdati štogod, s čim se ne slažete, pa biste Vi mogli to upotrebiti prije nego konačni svoj sud o mojoj knjizi predate u štampu. Kazat ću Vam otvoreno razlog, za što Vas ja za ovu dobrotu molim: u ovo vrijeme, kad su krakeleri oko »Obzora« i oko »Vienca«

udarili i na me i na Vas, da nas što više ponize pred svojom publikom, bilo bi mi vrlo neugodno, da sud Vaš o gramatici mojoj izađe nepovoljan. Njima bi vrlo drago bilo, kad bi mogli reći: Maretićeva knjiga ne vrijedi ništa, kad evo i sam Jagić, koji je isto toliki Srbomrzac kao i Maretić, rđavo o njoj govori. To bi za njih bio pravi triumf, koji bi mene vrlo bolio. Graja tijeh krakelera ne može Vama nauditi, jer Vi daleko živite od njih i jer su Vaše književne zasluge tolike, da ih njihovo blato ne može poprskati; ali meni, koji među njima živim i koji se s Vama u književnijem zaslugama ne mogu mjeriti, bio bi njihov triumf vrlo nemio. Na Vas i na me udaraju oni za to, jer u nama dvojici vide gotovo jedine rođene Hrvate-filologe, koji su prema Srbima pravedni (i Pero Budman im je trn u oku). To je fanaticima nesnosno, zato reže na nas, a ja se ponosim, što njihove udarce zajedno s Vama dijelim, s Vama, koji ste mi od rane moje mladosti bili ideal ne samo trudbenika na naučnom polju, već i ideal pravednoga prema Srbima Hrvata-naučnjaka.

Prof. Leskien mi je pisao, da je s mojom »gramatikom i stilistikom« veoma zadovoljan.

Nadam se, da ćete me udostojiti svojega odgovora na ovo moje pismo, te Vas molim, da primite izraz mojega dubokog poštovanja. Dr. T. Maretić.'

Jagić mu je, po svojem običaju, odmah odgovorio, na što mu Maretić piše 8. IX. (iste godine): 'Vrlo štovani gospodine,

Hvala Vam, što ste mi onako brzo i onako ljubezno odgovorili. Žao mi je, što ne ćete Vi pisati ocjenu o mojoj »gramatici i stilistici«, ali nadam se za cijelo, da ću i s ocjenom g. Rešetara moći biti zadovoljan.

Dopustite mi, da se ovdje u kratko osvrnem na Vaš prigovor: za što nijesam upotrebio i druge izvore osim Vuka i Daničića i narodnih umotvorina, što ih je Vuk izdao. Ja o tome velim nekoliko riječi u predgovoru i onome ću dodati ovo: ja upravo ne znam, kojega bih pisca još imao upotrebiti, jer ni za jednoga ne znam, koji bi onako dobro i pravilno pisao kao Vuk i Daničić, u svakoga ima više ili manje pogrješaka ili bar onoga, što ne ide u književni jezik. — Da sam dakle raširio broj svojih izvora, ušlo bi u gramatiku moju i mnogo koješta, što ne valja, pa bi se tako to sankcioniralo, i moja gramatika ne bi mogla biti normalna, kako mislim da je sada; — ili bi trebalo »auf Schritt und Tritt« dovikivati čitateljima: to i to ne valja upotrebljavati u književnom jeziku. Tako bi knjiga dobila mnoštvo balasta. Osim toga ja mislim, da će se vrlo teško naći što u domašnjem jeziku našem, što je dobro i pravilno, a u mojoj gramatici se ne nalazi samo za to, što osim pomenutijeh izvora nijesam još i druge upotrebio. Rado ću dopustiti mogućnost, da će se naći štogod, čega u mojoj gramatici nema, ali tome ne će biti uzrok, što nije broj upo-

trebljenijeh izvora veći, nego to, što nijesam upotrebljene izvore bolje pretražio i proučio.

Lijepo Vas molim, da budete tako dobri pa da i ovo moje pismo pokažete g. Rešetaru. Nadam se od njega, da će biti tako dobar te će povesti sa mnom dopisivanje o mojoj gramatici. Ja ću mu za to biti vrlo zahvalan.

Jučer su mi rekli moji knjižari, da su Vam dali i moju malu školsku gramatiku, što mi nije bilo poznato. Vi ćete se malo čuditi možda, što na natpisu te moje knjige stoji samo hrvatsko ime (bez srpskoga). To sam preko svoje volje učinio, jer su se knjižari (po svoj prilici s razlogom) bojali, da bi hrvatska vlada mogla tu knjigu ne pripustiti u škole, dok se u svim školama naš jezik danas službeno zove samo hrvatski. Kako dakle vidite, ja u ovoj stvari nijesam toliko kriv, koliko bi se na prvi mah moglo kome činiti. Ovijeh će dana jedan eksemplar te moje školske gramatike dobiti i g. Rešetar. Bilo bi mi vrlo milo, da on i o toj knjizi napiše u »archiv«-u. Valja mi dodati, da jam ja tu školsku gramatiku za to napisao, jer je Divkovićeva školska hrvatska gramatika, koja se već oko 20 godina upotrebljava u školama, do zla Boga rđava; nema u njoj strane, na kojoj ne bi bilo po nekoliko »šnicera«. Ja mislim, da već gore školske gramatike materinskoga jezika ne može biti.

Jučer sam pisao g. Ljub. Stojanoviću;[35] za to se nemojte truditi, da mu i Vi pišete.

Moleći Vas, da mi oprostite, što Vam ovoliko dodijavam, izričem Vam svoje najdublje štovanje. Dr. T. Maretić.'

Ocjenu je međutim, kao što će se kasnije vidjeti, ipak napisao Jagić (v. AfslPh. 22, 263—278, Izabr. kr. sp. 532—547). U međuvremenu — 22. I. 1900 — piše mu Maretić ovo:« 'Vrlo poštovani gospodine,

Duboka Vam hvala na ljubaznoj obavijesti, koju sam neki dan od Vas primio. Dopustite mi samo još jednu malu molbu: Budite tako dobri (ili Vi ili g. Rešetar), pa uz ocjenu o mojoj velikoj gramatici napišite nekoliko riječi i o maloj, za koju sam u svoj smjernosti svojoj potpuno uvjeren, da je mnogo bolja od školske gramatike Divkovićeve, koja je tako rđava u svakom pogledu, da valjada u svoj Evropi nema gramatike materinskoga jezika u školi tako rđave. A ipak je ona dočekala već 8 izdanja!

Što Zmaj-Jovanović nije predložen ni izabran za jugoslavenskoga akademika, tome su najviše krivi događaji prošavšega ljeta, koji su se dogodili o njegovoj pedesetogodišnjici i koji su jaz među Hrvatima i Srbima još više razvalili.[36] Za tijem je uzrok, što onaj član, koji bi ga u smislu ustava akademijinoga jedini mogao predložiti (kao član onoga razreda, u koji bi Zmaj pripadao, i kao šengajst) mrzi i na Srbe i na sve srpsko.[37] Treći je napokon uzrok, što se Zmaj još nije približio ni jednome hrvatskom književniku, premda već gotovo 2 godine živi u Zagrebu; Zmaja kao da u Zagrebu nema; mnogi ga

ovdješnji akademici nijesu nikad ni vidjeli (kao na pr. ja), a kamo li s njim govorili. Ali pored svega toga, da je Zmaj predložen, ja mislim za cijelo da bi bio i izabrat, kao što je s velikom većinom glasova izabrat za dopisnoga člana Srbin Pera P. Đorđević, kojega smo bili predložili ja i g. Budmani.

Ostajem s dubokijem štovanjem Vama na službu odani Dr. T. Maretić.'

Kada je Jagić napisao svoju ocjenu, u kojoj kaže, da to djelo Maretića čini najistaknutijim piscem među južnoslavenskim gramatičarima, ovaj mu piše 6. VI. 1900: 'Vrlo štovani gospodine,

Pročitao sam Vašu ocjenu u »archiv«-u o mojoj »Gramatici i stilistici«. Duboka Vam hvala na trudu oko te ocjene i na blagonaklonosti, s kojom je napisata. Ako igda ta knjiga moja dočeka drugo izdanje, jamačno ću uvažiti i primiti mnogi Vaš savjet. O gdjekojim Vašim prigovorima mogao bih se s Vama disputirati, ali ovdje nije tome mjesta. Dopustite mi, da Vas samo na nešto opomenem. Od modernijeh pisaca, koje bi dobro bilo po Vašem mnijenju da sam za svoju knjigu upotrebio, Vi spominjete same Srbe: Đuru Jakšića, Zmaja Jovanovića, kneza Nikolu i t. d. Pomislite, kakvu bi graju oborili na me patrioti à la Radić, Pasarić i t. d., da sam ja osim Vuka i Daničića upotrebio još nekoliko pisaca, ali sve samijeh Srba ili bar u pretežnoj većini (a ovo bi drugo svakako moralo biti).

Još jednom: od srca Vam hvala!

Ostajem s dubokijem štovanjem Vama odani Dr. T. Maretić.'

Slijede jedna dopisnica (3. X. 1902) i jedan kraći list (28. XII. 1902), s kojima za Archiv šalje dva priloga i svoju sliku, zatim pismo, u kojem mu javlja (6. IV. 1903), tko se od Zagrepčana sprema na kongres u Petrograd (Maretić, Smičiklas, Budmani, Šurmin i Boranić). U Petrogradu je iste godine Akademija odlučila preuzeti troškove oko izdavanja velike Enciklopedije slavenske filologije te je povjerila Jagiću da sastavi plan i prikupi suradnike u slavenskim zemljama. On se u tu svrhu (preko Šrepela) obratio i na Maretića i zamolio ga, da mu javi, što bi on želio obraditi. Ovaj mu je odgovorio (11. I. 1904): 'Vrlo poštovani gospodine,

Kad sam ja lani g. Šrepelju rekao, da sam voljan sudjelovati oko enciklopedije slav. filologije, mislio sam, da će u tu enciklopediju ući o b i l n e istoričeske gramatike slavenskijeh jezika; a sada iz Vašega pisma vidim, da to nikako nemaju biti prave istoričeske gramatike, već samo neki nacrti. Za naš jezik bi taj nacrt — po smislu Vašega pisma — smio iznositi oko 4 tabaka, najviše 5. Ja mislim, da bi se takav veoma sabijeni nacrt mogao tek onda napisati, kad bismo imali dobru srpskohrvatsku istoričesku gramatiku bar od kakovih 40 tabaka; t. j. onda bi onaj kratki nacrt bio izvadak iz toga djela. Dok mi takova djela nemamo, ne vjerujem, da će moći tko onaj nacrt sastaviti tako, da od njega bude nauci kakva korist.

Ja se u taj posao ne bih htio ni mogao puštati, za to nemojte na me računati. A što se tiče prave istoričeske gramatike našega jezika (bar od 40 tabaka, kako rekoh), nju bih ja mogao za našu akademiju napisati tek za kakovih 6 godina, a na svijet ne bi mogla izići prije 7 godina. Ali tu nastaje veliko pitanje: tko meni može garantirati 7 godina života i zdravlja i (koje kakovim životnim protivštinama nepomućene) volje za takav veliki posao?[38] Kad je tako, onda je istorička srpskohrvatska gramatika, koju bih ja imao napisati, danas na vrbi svirala, i ja nikome ne mogu u tom pitanju ništa obećati drugo nego: kušat ću i gledat ću. I to je dakle, kako vidite, gotovo toliko koliko ništa.

Prijegled latinske grafike ja ne bih hotio pisati za rečenu enciklopediju; pored moje knjige o tome poslu nije nikakva muka i drugome kome to sastaviti; popunjavati će trebati posve malo podatke priopćene u mojoj knjizi (na pr. prijedlozima Vitezovića i Jambrešića).

Za kajkavski govor ne znam nikoga, tko bi ga htio i mogao za enciklopediju obraditi. Prof. Šurmin rekao mi je, da bi e v e n t u a l n o bio voljan preuzeti: sudbinu crkvenoslov. jezika po glag. spomenicima, — za tim: obrazovanje današnjega književnog jezika našega. Samo bi trebalo, da mu na tanko priopćite, š t o V i u p r a v o želite i k a k o želite, da se to dvoje napiše. Ako mu to priopćite, on će Vam onda javiti svoju definitivnu odluku.

Ostajem s osobitim poštovanjem Vama odani T. Maretić.'

Jagić je međutim pomišljao da Maretića zamoli, da obradi gramatiku savremenog hrvatskog ili srpskog jezika te je pitao, kao što je u takvim prilikama obično činio, za savjet i druge, m. o. i A. Belića, a ovaj mu u svojem pismu od 22. XII. 1903. odgovara: »Što se tiče Maretića i gramatike (savr. jez.) koju bi on imao da radi, ta gramatika po mome mišljenju, ne bi trebala da bude onakva kakva je njegova Gramatika, jer on tu ne bi imao da piše gramatiku u kojoj bi izneo kako t r e b a pisati i govoriti srpski, već gramatiku današnjeg celokupnoga hrvatsko-srpskoga literaturnoga jezika, a osobito srpskoga. Ovo ne govorim iz nekoga patriotizma, već prosto zato, što V u k o v jezik nije današnji hrvatski, a nije ni d a n a š n j i srpski, pa bi bilo smešno kada bi se za dva literaturna jezika pisala gramatika po trećem koji nije ni jedan ni drugi«. Bit će da je Jagić o tome nešto pisao i Maretiću, jer mu ovaj 6. XII. 1904. otvorenom dopisnicom — posljednjom, koja se u Jagićevoj korespondenciji našla — ovako odgovara (ćirilicom): 'Vele štovani gospodine,

Izvolite poradi one stvari obratiti se na koga drugog; meni se ne da pogrijavati već urađenu radnju. Ostajem s osobitim štovanjem T. Maretić.'

I kod toga je ostalo.

Različni su bili putevi, koji su pisce i učenjake vodili u tuđinu. U vrijeme Luja XIV. dovoljno je bilo da netko bilo s kakvom sitnicom dođe u sukob s višim plemstvom, pa da na nekoliko godina bude prognan iz zemlje. Ta se kazna — jer se obično radilo o pripadnicima iste klase — smatrala pitanjem »časti«, i zato se krivcu obično nije konfiscirao ni posjed, niti su se inače protiv njega poduzimale ekonomske mjere.

Podrug stoljeća kasnije u Rauchovoj Hrvatskoj prilike su se već bile znatno promijenile. Napokon, podrug stoljeća sa tri revolucije i dva carstva nije ni moglo proteći tako da za sobom u društvenom razvoju ne ostavi nikakvoga traga. Vlade su sada već znale, da je batinanje, koje se ranije vršilo, znak niske civilizacije, i da je zatvor pravna stvar, u koju se bez sudske procedure nije dobro upuštati. Što je još važnije, i socijalna struktura se znatno izmijenila, a buržoazija, koja je sanjala svoj prvi san o demokraciji, sada je već znala, da postoje i efikasnije mjere od onih, kojima se kažnjavalo u doba Luja XIV. i XV. Želiš li činovnika, ili bilo koga drugoga, upokoriti, pritisni ga ekonomski, oduzmi mu službu, baci ga na ulicu, uništi ga, pa ćeš vidjeti, kako će smekšati. Tu je blagodat novoga uređenja doskora na sebi imao iskusiti i Jagić, i to u punoj mjeri. — Njegova averzija prema politikanstvu, koje je bilo igračka u tuđim rukama, dovela ga je u sukob s Davidom Starčevićem, i kada je poslije jedne demonstracije na Harmici (Jelačićevu trgu, danas Trg Republike) zajedno s nekoliko drugova zatražio od vlade, da Starčevića kao čovjeka neozbiljna i nedostojna makne iz nastavničkih redova, Rauch je bez otkaza i bez prava na mirovinu — otpustio njega. Ironija je htjela, da ga tako zajednički udare i madžaroni i pravaši, koji su se našli na jednoj liniji. Extrema tangunt. To ga je duboko potreslo. »Tu sam ja, tu je ona, tu je dvoje male djece — a eto ostasmo bez hljeba«, piše u svojoj autobiografiji. Avet, koju je tada osjetio nad sobom, duboko ga se kosnula. Objektivni filolog, koji je mrzio partikularizam, počinje odsada mnogo treznije, opreznije odmjeravati svoje korake i u politici. Odsad je »znao«, kako valja postupati s mogućnicima, i da je najbolje ne miješati se u politiku, a to mu odsad više nije bilo ni tako teško, jer je to bilo u tuđini, i jer su ti mogućnici bili stranci. Zauzimanjem prijatelja Bogišića i Izmaila Sreznjevskoga dobio je naime mjesto na sveučilištu u Odesi i »komandirovku« na jednu godinu, da se usavrši u sanskritu i u ruskom jeziku. 9. listopada 1871. ostavio je Hrvatsku, da se službom više nikada u nju ne vrati. Još jednom, godine 1874., činilo se, da će se ipak vratiti: bilo je to u vezi s otvaranjem sveučilišta u Zagrebu, kada su ga zvali da kao redovni profesor na katedri slavenske filologije pomogne Sveučilištu i hrvatskoj nauci, da stane na svoje noge. Znalo se, da u Odesi (»in diesem Krämer-Winkel«) nije bio zadovoljan, i da je htio da ode odanle. O

prilikama, u kojima se našao na Odeskom sveučilištu, piše 8. XII. 1873. Miklošiču: »Tu ni od mojeg nastavničkog rada nema nikakve koristi (što znači predavati sanskrit i uporednu gramatiku studentima, koji uopće ne znadu grčki i vrlo malo latinski?), i oduzeta mi je volja za književni rad. Mi tu imamo jednog praktičnog latinca, koji se u filologiji u ništa ne razumije, jednog docenta za grčki jezik, koji u Austriji ne bi mogao biti ni gimnazijski suplent, jednog ruskog filologa, koji je već jednom bio šenuo umom, i napokon staroga Grigorovičča. I kakav je to znanstveni ambijenat? Strašno sam osamljen!«[39] K tomu nije imao kontakta ni sa studentima, tako da se moglo pretpostavljati, da godine 1874.—1875. uopće ne će imati slušača. Pa ipak, i pored toga, u Zagreb se nije htio vraćati. »Zagreba sam također već sit. Ništa me onamo ne vuče«, piše Miklošiču.[40] Zar baš ništa? Nebrojena mjesta u njegovim Spomenima kažu nešto protivno, da se dugo lomio, i dugo se nije mogao odlučiti da ostane u tuđini. Zvali su ga svi — i Rački, i Daničić, i Šenoa, i Miškatović, i Smičiklas, čak i neki njegovi protivnici kao Muhić i drugi — a i sam je znao, da mu je ovdje mjesto, da je domovini potreban, pa opet — odlučio se za Berlin. Zašto? Što ga je onamo vuklo? — U njegovim memoarima čitamo: »Uspomene lepe mladosti provedene u Zagrebu, svi mili i dragi mojega i ženina roda, osećaj neke dužnosti prema onoj zemlji, u kojoj sam se rodio, sve je to privlačilo srce i dušu u Zagreb. S druge strane hladno razmišljanje, poduprto argumentima tako ozbiljnih ljudi kao Sreznjevski, a budimo iskreni i neka taština ili častoljublje govorilo je i odveć na sav glas za Berlin!« (I, 233—234). Može li se upravo častoljublje, zatim to, što mu u Zagrebu nisu htjeli priznati ranije godine službe, ili što mu je plaća imala biti niža od one u Berlinu, ili, napokon, samo znanstveni interes uzeti kao dovoljan razlog, da se u predmetu, koji je bio toliko osjećajno obilježen, radije odlučio za Berlin nego za Zagreb? Ja ne bih rekao. On je u Zagrebu do g. 1870. bio gimnazijalni profesor, a sada se trebao vratiti kao sveučilišni profesor, i to bi mu svakako bila veća zadovoljština, nego da je i dalje ostao u tuđini. Osim toga, znao je dobro da poslu, koji je on bio započeo, pa ga onda prekinuo, u domovini nitko drugi nije bio dorastao, najmanje Geitler, koji je silom prilika došao na njegovo mjesto. A da je toga posla bilo mnogo, i da nije bio manje zanimljiv i manje važan od onoga, kojim se trebao baviti u Berlinu, to je također dobro znao. Pa što je onda djelovalo na nj, da se tako odlučio? Ja mislim, da su razlozi bili drugdje, i da je ono s priznavanjem godina službe, s visinom plaće i s osjetljivošću u nekim formalnim stvarima bilo samo traženje izlike, da se sačuva dekor i da se na neki način pred sobom i pred drugima opravda korak na koji se odlučio još krajem god. 1873. Prave razloge, koji su na nj djelovali, treba tražiti u njegovoj najbližoj blizini (Mt, X, 36),[41] i u prilikama, koje su tada — i još dugo vremena poslije toga — vladale u Hrvatskoj. Prvo, što sam spomenuo, odlučno je bilo i za njegovo vraćanje iz Petrograda u Beč, a drugo je, napokon, bilo

ono, što ga je i otjeralo u tuđinu. U Hrvatskoj su politička mešetarenja, jal i netrpeljivost sve više preotimali maha. Brat mu i Zoričić u svojim pismima spominju naše »kramare patriotizma i nepatriotizma«, a Novaković bez ikakvih ograda govori o veliko-hrvatskom i katoličkom švindlu. Ni Rački nije krio, da su prilike rastrovane i teške, a da su takve još dugo ostale, dokazuje sva naša politička prošlost krajem prošloga i početkom ovoga stoljeća. To se osjeća i u pismima Maretićevima, a na to upućuju i različite upadice i neprijatnosti, kojima je od svojih zemljaka i jednoga i drugoga zakcna bio izvrgnut u tuđini. Brückner mu u jednom svojem pismu piše (1. XI. 1896.): »Žao mi je Vaših zemljaka, oni su od Madžara uzeli ono, što je u njih najgore. — Prije više godina dolazio je k meni u Berlinu neki hrvatski student, ne da nešto sazna'e o Rusiji ili o Poljskoj, ne, to ga nije interesiralo, nego da mi svake sedmice podnosi izvještaj o hrv. političkim odnosima i novinama — ja sam mu zahvalio, i uputio sam ga na Vanjske poslove.

Moram priznati, da su mi se od južnosl. studenata dosada najviše svidjeli Bugari — je li to bio slučaj, ali ti su htjeli da nešto nauče, barem ruski jezik i književnost — a to i jedno i drugo, nažalost, kao da za Hrvate ne postoji, ili jedva da postoji«.[42] On je to pisao par mjeseci poslije poznatog slučaja, kada je Jagić zbog izjave o »bosanskom« jeziku (tj. da bi se u Bosni i Hercegovini zbog zaoštrenog antagonizma između Srba i Hrvata ovo ime moglo upotrebljavati u administraciji) bio javno (na ulici) insultiran od naših studenata. Brückner se na taj događaj ovako osvrnuo (u pismu od 28. VI. iste godine): »Neugodno iznenađen saznao sam danas iz svojih novina, da ste jučer bili izloženi prostakluku naše nadobudne jugoslavenske akademske omladine.

Ta gospoda nisu se žacala da se, premašujući svoj uzor, nacionaliste i antisemite, na ulici brukaju.

Iza toga se svakako krije više ograničenosti nego pakosti, više momentanog revolta nego planskog suprotstavljanja — ali čovjek se i nehotice pita, kako će se život u Austriji odvijati, kada nam takva omladina bude davala suce, narodne zastupnike i učitelje — ili možda i ti psi, koji tako glasno laju, ne će moći gristi?

Mučno se čovjeka doimlje, da su Vaši zemljaci upravo učinili Vašega rođendana svojega slavnog, zaslužnog, istinskog rodoljuba — tako počastili! Sramotne li nezahvalnosti!«[43] — Nekoliko godina kasnije (god. 1903.) to se (poslije njegove izjave o Makedoniji) — samo u nešto blažem obliku — ponovilo sa Srbima. Brückner mu je tada pisao: »Čitao sam s velikim zanimanjem Vaš nedjeljni članak u NfPr (Neue Freie Presse). — Vi ga zovete »doktrinarnim«, jer ne služi nijednoj političkoj stranci (doktrina = istina, a politika = interes, fino razlučeno!) — ali za to će Vam zamačno Srbi podokniću zapjevati. U Zagrebu ste već žigosani, u Beogradu i kod Makedonaca isto tako — pa kako će se to svršiti? Svuda na čovjeka vrebaju naj-

škakljivija pitanja«.[44] I zaista. Reakcija nije izostala. O tome saznajemo nešto i iz pisma Gumplowiczeva od 17. IV. 1903., gdje mu ovaj iz Graza piše: »U vezi s ispadima Srba protiv Vas, o čemu sam govorio s jednim Hrvatom, slučajno saznajem, da protiv Vas snuju dalnju nepodopštinu. Držim svojom dužnošću da Vas opomenem, da ih se čuvate. Taj Hrvat (doktorand prava) govorio je, da »slavenski studenti u Beču namjeravaju ne da Vaš seminar bojkotiraju — nego da (masovno) u nj prodru i da Vas tamo napadnu«.

Relata refero — nije potrebno da Vam kažem, vrlo cijenjeni gospodine dvorski savjetniče, koliko te nepodopštine osuđujem, i nadam se, da će se naći sredstva i načina, da se ti opaki planovi osujete«.[45] Kakve su mogle biti perspektive za rad u takvim prilikama u jednoj sredini, u kojoj je čovjek na svakom koraku, za svaku prijateljsku riječ o narodu, koji svjetini ili režimu nije bio u volji, mogao biti insultiran, otpušten i šikaniran od vlasti, u kojoj ništa nije bilo lakše, nego »čovjeka osumnjičiti, potkopati veru u njega i njegovo političko poštenje, uništiti njegov ugled«? (Spomeni II, 147). A pritom je sâm bio bez egzistencije, običan *činovnik*, *beamter*, *želar*.

Voltaire je mogao sa suverenim smiješkom prelaziti preko bezbrojnih kleveta svojih suvremenika;[46] bio je bogat, i to je bilo doba, kada je novac nadomještavao povjerenje u vlast. — U Rauchovoj Hrvatskoj preostajalo je ljudima Jagićeva kova samo dvoje: ili da se povuku iz javnoga života te pasivno promatraju, kako se jevtinom demagogijom i u tuđu korist ruše ideali, koji su im od djetinjstva bili dragi, ili da odu u tuđinu, da ondje svoje snage bolje upotrebe na korist nauke i cijeloga slavenstva. On je izabrao ovo posljednje, i, želimo li biti objektivni i pravedni, dužni smo reći, da je dobro učinio.[47] Rad, koji bi izvršio u domovini, da se vratio, ostaje za nas nepoznanica, jer se ne može znati, bi li on bio nesmetan, i kako bi se razvijao, odnosno što bi sve obuhvatao. U tuđini, njegove zasluge za slavensku filologiju bile su ogromne, njegov rad golem. On toga nikada ne bi mogao učiniti, da je ostao u domovini. Nedostajala bi mu sredstva, mogućnosti, veze, — mir, koji je za takav rad potreban. Zato je bilo potrebno da ode. Narav, kao što je njegova, trebala je prostora, slobode, zraka. Svega toga u tadašnjoj Hrvatskoj nije bilo. — Danas se sa sigurnošću može reći, da bi sitne intrige i jal, kojima u Zagrebu ne bi mogao izbjeći, s vremenom ukočile, ako ne i sasvim paralizirale njegov rad.[48] To se dovoljno jasno očitovalo i poslije njegova odlaska, u žučljivim napadajima, i u upornom prešućivanju, kojem je bio izvrgnut za života, i poslije svoje smrti.

Kada je osnovana Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Jagić je u historičko-filološkom razredu održao javno predavanje (5. VI. 1867.), a »kad se navršilo 50 godina toga fakta, nije se u Zagrebu ni živa duša setila, da mi čestita, što sam još živ, kao da je današnjoj generaciji krivo što još uopće živim« (Spomeni I, 78). To ga je boljelo. A tako je bilo i kasnije. Kada je došla 110. godišnjica

njegova rođenja (6. VII. 1948.) i 25. godišnjica njegove smrti (5. VIII. 1948.), naše su novine šutke preko toga prešle, a od ustanova i znanstvenih zavoda odužila mu se jedino Akademija, koja je sazvala svečanu sjednicu i odlučila pristupiti izdavanju njegovih djela, i Matica Hrvatska, koja je izdala [u jednoj knjizi] izbor iz njegovih kraćih spisa (Izabrani kraći spisi, Zagreb 1948., str. 639).[49]

Izdanje je vrlo pomnjivo uredio i spremio za štampu Mihovil Kombol, koji je ujedno na naš jezik preveo članke, koji su izvorno bili pisani stranim jezikom. Da je taj prijevod odličan, suvišno je isticati: od tako poznata prevodioca nije se nešto drugo ni očekivalo. Teže je, naravno, bilo s izborom građe. O tome urednik u predgovoru (str. 15.) piše ovako: »Izbor iz ogromnoga broja Jagićevih spisa za čitaoce Matičinih izdanja nije bio baš lak, jer dok je s jedne strane postojao embarras de richesse, dotle je s druge strane valjalo izbjeći rasprave sa suviše stručnim znanstvenim aparatom, premda upravo takve rasprave sadržavaju najbitniji dio Jagićeva rada. Uza sve to je izbor trebalo udesiti tako, da čitalac dobije barem približnu sliku o Jagićevu razvitku i o raznovrsnosti njegovih interesa. Prema tome su u izbor ušli članci iz različitih perioda njegova života i sa različitih područja: po nekoliko općih rasprava o jeziku, po nekoliko članaka o književnosti, narodnom pjesništvu, staroj slavenskoj pismenosti i t. d. Što u pojedinim člancima ima i zastarjelih tvrdnja, ne će smetati onoga, komu nije stalo samo do toga, da sazna gotove rezultate znanosti, već se želi uputiti i u način, kako se do tih rezultata dolazilo« ... i t. d. Ja bih se, ipak, kolikogod cijenim urednikov trud, usudio dodati, da u tom izboru nije trebalo mimoići Povijesti slavenske filologije (История славянской филологии, ЭСФ. I.) odakle su se neka zaokružena poglavlja, kao na pr. ono o Vuku (gl. XV, str. 366—407) ili ono o ilirskom pokretu (gl. XVI., str. 408—432.), ili oba, mogla uzeti. Knjiga bi time samo dobila na vrijednosti, a da joj opseg ne bi odviše porastao, mogla su se dva do tri kraća članka izostaviti. Poglavlje o Vuku trebalo je dati već iz obzira prema prvoj raspravi (str. 67—98), da se konkretno, na primjeru, vidi, koliko je autor svoj stav u toku decenija mijenjao, a trebalo je to učiniti i zbog Vukove godišnjice, koja se nedavno svečano proslavljala. Za drugu raspravu (o ilirskom pokretu, o Gaju, Vrazu, Babukiću, Mažuraniću, Šuleku i dr.) mislim da nije potrebno dokazivati, da ju je u ovako sažetom obliku trebalo donijeti. Toliko o prvom dijelu.

U drugom dijelu (Prikazi i ocjene) dano je nekoliko kraćih članaka i recenzija iz različnih slavenskih književnosti (iz češke, ruske, poljske). Tu je izbor bio najteži, i zato uredniku ne treba zamjeriti, što primjenjujući kriterije, koji su gore navedeni, nije dospio misliti i na to, da čitaocu — kada se već radi o različitim slavenskim jezicima i narodima — možda uvijek i ne će biti samo do znanstvene materije i do metoda, kojima se recenzent u svojem radu služio, nego i do nečega drugoga — do toga, da kroz znanstvenu fakturu sazna i

to, u kakvu je odnosu bio recenzent, kako je kao čovjek gledao ne samo na pisca i na predmet, koji prikazuje, nego i na narod, kojemu taj pisac pripada. Slavenski je svijet u ono vrijeme bio vrlo pocjepkan, antagonizmi i naučni i politički bili su vrlo jaki, i javni su se radnici morali opredjeljivati za ovu ili onu stranu, za Srbe ili za Bugare, za Poljake ili za Ruse, za Hanku ili za Gebauera, za Račkoga ili za Radića. Razumije se, da je to vrijedilo i za Jagića, i zato je prirodno, da će čitalac u člancima, koji su ovako sumarno podijeljeni na različne jezike (i narode) tražiti također nešto, što će dati naslutiti, kakav je bio autorov stav prema ljudima, koje kritizira, i prema narodima, kojima su oni pripadali. Zato je tu trebalo postupati vrlo oprezno, opreznije nego što je to učinjeno u Matičinu izdanju. Da bih to na primjeru pokazao, osvrnut ću se potanje na oba »poljska« članka, koji su tamo doneseni, na recenziju o Odrodzeniu Chorwacyi w wieku XIX. M. Zdziechowskoga (str. 572—576) i na Odgovor prof. V. Jagića prof. M. Zdziechowskom (str. 577—578).

Prije svega, mislim, da je u polemici — a tu se radi o polemici — bilo nezgodno davati samo jedno gledište i k tomu »odgovor« na članak, za koji se moglo unaprijed pretpostavljati, da ga većina čitalaca ne će poznavati. Trebalo je dati ili i jedno i drugo, i članak Zdziechowskoga (makar u bilješkama ispod teksta), i Jagićev »Odgovor«, ili »Odgovora« uopće ne davati. Ovo bi drugo bilo uputnije zato, što je taj odgovor napisan tako, da on u objektivna čovjeka, koji ne poznaje pozadine cijelog problema i ne poznaje poljskih prilika, može izazvati krivi dojam o Jagićevu odnosu prema Zdziechowskom i prema Poljacima uopće. Jer — kako se ono Jagić izrazio u svojem »Odgovoru«? — »Ma koliko se moj poštovani prijatelj zanosio uzvišenim osjećajima za ideju kršćanstva, što se ogleda u pjesničkim djelima Mickiewicza ili Krasińskoga, u dnu srca i najvećih poljskih pjesnika sjedi jedan nekršćanski crvić — mržnja protiv Rusa« (str. 577). — Što to znači? — Može li se zaista reći, da je Jagić tako mislio, i to godine 1903., kada je već imao dovoljno prilike upoznati — i kada je već dovoljno poznavao — i jedne i druge, i Ruse i Poljake. — Može li se uzeti, da je on doista mislio, da je Mickiewicz mrzio na Ruse? — Onaj Mickiewicz, koji je prijateljevao s dekabristom Rylejevim i Bestuževim, koji je dovikivao Prijateljima Moskovima »ne vas, nego lance vaše«, i o kojem je Čyžov u svojim memoarima zabilježio, da mu je često znao govoriti: »Koliko me je stajalo muka, koliko sam se morao boriti sa samim sobom, da u Rusima ne gledam neprijatelje; i ma da sam od ranoga djetinjstva bio navikao slušati, da je ovaj od Rusa ubijen, da je onaj emigrirao, da je jedan umro u progonstvu, a drugi u zatvoru — i sve to zbog Rusa, i ma da su i mene tjerali pod pratnjom žandara — ja ipak i nakon svega toga — i usprkos proganjanju Poljaka — uvijek mislim, da su nam Rusi braća, a ne neprijatelji«.[50] Ili je li, možda, Zdziechowski bio rusofob? — Kakvi su uopće bili

odnosi među tom dvojicom? — Jagić je Zdziechowskomu poslao posebni otisak svoje recenzije s popratnim pismom, u kojem mu piše, da je »amicus personae, inimicus causae« (njegov lični prijatelj, ali protivnik stvari, za koju se zalaže). Zdziechowski je tada bio u Veroni, i odgovorio mu je 8. IV. 1903. ovim pismom: »Vrlo poštovani gospodine! Kako nisam imao vremena, istom danas Vam odgovaram i zahvaljujem, što ste mi poslali otisak iz A r c h i v a s recenzijom o mojoj knjizi. Kada ste mi izvoljeli ljubazno napisati, da ste »amicus personae, inimicus causae«, nisam mogao razumjeti, kakvu ste to »causa« imali na umu. Sada iz recenzije vidim, da je ta c a u s a moje poljsko naziranje, moj stav Poljaka i pristalice spiritualističke filozofije.

Osuda toga stava s Vaše strane tako je bezuslovna, a Vaš ugled u slavenskom svijetu tako velik, da držim, da je tom recenzijom mojoj knjizi zadan s m r t n i udarac. Pritom Vaše je stajalište, koliko mogu prosuditi, u skladu sa stajalištem, koje prevladava u hrvatskom društvu.

Sve su to razlozi, koji su me naveli na to, da napišem obranu svojega stajališta. Tu obranu dao sam prevesti na hrvatski jezik (jer mi je do toga da stvar, koju zastupam, potanje objasnim pred Hrvatima) — i štampat ću je u kojem od hrvatskih listova. Nastojao sam da u njoj budem što obazriviji u riječima pišući sa svim dužnim poštovanjem o Vašoj osobi i o značenju Vašega imena u nauci. Osim toga osjećao sam se na to obvezan dugom zahvalnošću za susretljivost i blagonaklonost, koju ste mi toliko puta iskazivali. Bilo bi mi stoga vrlo žao, kad bi moj odgovor bilo čime mogao da Vam se zamjeri. Nadam se međutim, da se to ne će dogoditi — te uz izraze najvećega poštovanja ostajem odani sluga M. Zdziechowski«. Kao što se vidi, njihovi su odnosi bili sasvim korektni, i takvi su ostali do kraja.

U jednom od posljednjih pisama, što ih je za života napisao (druga polovina travnja 1923.), Jagić pita za Zdziechowskoga, gdje je, i je li još živ, jer od rata nije imao od njega glasa. Jerzy Pogonowski, kojemu je to pismo bilo upravljeno, odgovara mu hrvatskim jezikom (29. IV. 1923.): »Što se tiče g. Zdziechowskog — on živi, i to u Vilni, kao profesor poljske literature«.

A je li — da se vratimo na prvo pitanje — možda Zdziechowski bio rusofob? O tome posredno svjedoči njegov list od 27. XI. 1905., dakle poslije poznatih događaja u Rusiji, i poslije stvaranja koalicije u Hrvatskoj, o čemu mu je Jagić bio ranije pisao. Zdziechowski m. o. u tom pismu piše ovo: »Najsrdačnija Vam hvala za list, koji je za me bio velika radost i ujedno velika dika, jer mi je pružio dokaza, da me moj instinkt u sudu o hrvatskom pitanju nije varao. Već dugo godina imam tu i d é e f i x e, da je povijesna nužda, da se svi manji narodi, koji leže između dva gorostasa: između Germana i Rusa, sporazumiju. Danas, poslije ruskoga poraza, moje se

stajalište modificira, ali se ne mijenja. Rusija će se, potisnuta sa Dalekog Istoka, tim prije okrenuti k Slavenima — (o tome su naćistu oni ruski posjednički krugovi, koji nisu dali da ih zahvati struja revolucije, i kojima je pred očima interes ruske d r ž a v e. — Bio sam na dva moskovska kongresa — u aprilu i u septembru — i mnogo sam s tima krugovima o toj budućoj politici razgovarao). Tako današnja Rusija, ili bolje ona buduća, za nas ostaje Slavene ne samo da više ne će biti opasna, već će nam dobro doći kao saveznica u borbi s germanizmom«. I, nešto dalje (u istom pismu): »Poljsko-rusko pitanje me svega zaokuplja. Zato sada razmjerno mnogo pišem na ruskom jeziku. Za svoj organ izabrao sam Развѣтъ kn. Uhtomskoga. Doskora ću Vam poslati neke svoje članke« . . .[51] itd. Može li se tu govoriti o rusofobiji, o m r ž n j i protiv Rusa kao naroda, kako bi se prema onom »crviću« u »Odgovoru« moglo zaključivati? A da je Zdziechowski i prije tako mislio i tako postupao, može se zaključivati prema Jagićevim riječima »Ja bih od srca želio, da njemu pođe za rukom ispraviti odnose poljsko-ruske« (str. 578), jer bi apsurdno bilo pretpostavljati, da je Jagić mogao makar i pomisliti, da je »ispravljanje« tih odnosa stajalo samo do Poljaka. On je dobro znao, kako stvari stoje u Poljskoj, i kakogod je nastojao da bude dobro obaviješten o slavističkim pitanjima, tako je nastojao također da bude iz prve ruke obaviješten o političkim zbivanjima, koja su bila — ili mogla biti — važna za slavenske narode i njihove uzajamne odnose. On je na pr. dobro znao, da je ključ novijih poljsko-ruskih odnosa bila godina 1863. (siječanjski ustanak), i zato je nastojao da o tome dobije što iscrpnije podatke, i to po mogućnosti od samih očevidaca. — Tako se u njegovoj korespondenciji našlo i jedno pismo Karola Estreichera, u kojem se događaji, koji su prethodili ustanku, prikazuju u malo neobičnom, no dosta zanimljivom svjetlu. On piše ovako: »Do sporazuma s Rusijom lako bi se došlo. Treba samo znati anteriora. — Vraćanje na stanje od prije 1863. jest conditio sine qua non. Danas, kada se čak i djevojčicama zabranjuje da uče poljski, a studente udaljuju iz škola zato, što čitaju poljske novine, ne može biti govora o sporazumu. Godinu 1863. nisu izazvali poljski plemići. Nipošto. Plemstvo je na silu i s gađenjem kod toga sudjelovalo. Gledao sam ja to. — Početak je bio neobičan. Uzevši vlast u svoje ruke, Wielopolski je rastjerao tajno redarstvo i poljsko pomoskovljeno činovništvo. — Odjednom je nekoliko tisuća obitelji ostalo bez nezakonske zarade, koja je potjecala od neprestanih denuncijacija. — Ti su bili prvi, koji su potajno raspirivali oganj, bunili po krčmama i vrtovima svijet protiv novoga poretka. Oni su to u ime lažnog patriotizma izveli glupu kao uvijek i svuda sveučilišnu studenteriju i obrtnike u šumu. Dalje — događaji su se odvijali sami od sebe uz pomoć vladina nemara. Na revoluciju uopće među plemićima u čitavoj zemlji nitko i nitko nije ni mislio. Da je vlada to razumjela, i da je imala tu pamet, što je

ima naš car, cijela bi Poljska i danas još bila sklona dobrim odnosima s Rusijom, a ruske financije ne bi bile u tako jednom stanju. Kraljevina i Litva, oslobođene pljačke i okradanja stotine tisuća nametnutih činovnika, davale bi milijunske prihode, dok sada iz godine u godinu daju sve veći milijunski deficit.

No mi nemamo lijeka za nedotupavost ruskih diplomata.

Nama preostaje samo da zalamamo rukama. U toj situaciji ne može se o sporazumu ni sanjati.«[52]

Tu, kao što se vidi, uza svu autorovu jednostranost prilično jasno proviruju historijske konture: Crveni bune narod po krčmama i na javnim mjestima. Sprema se ustanak, revolucija, i ne biraju se sredstva. Svatko je dobro došao. Nije važno, kakav je početak i gdje se on provodi. Glavno je, da Centralni komitet u danom trenutku (22. siječnja) preuzme vlast.

Bijeli su također bili protiv Wielopolskoga (zbog Andrzeja Zamoyskoga i drugih), ali nisu bili protiv suradnje s Carstvom (s ruskom buržoazijom), i nisu se htjeli miješati s »golaćima«, s Crvenima.[53] Istom kada je Louis Napoléon obećao svoju pomoć (koje onda nije dao), oni se na savjet W. Czartoryskoga dižu i pridružuju Crvenima, no sve nekako na silu, preko srca, »s gađenjem« (ze wstrętem). U takvim prilikama nije bilo ni čudo, da se ustanak izjalovio.

Jagić je, dakle, bio dobro obaviješten o događajima u Poljskoj, i dobro je poznavao s t v a r n e odnose između Rusa i Poljaka, osobito između njihove inteligencije. Zato se — ako sve skupimo ujedno pa uzmemo u obzir i poljsko držanje prema Enciklopediji, koja je trebala izlaziti u Petrogradu — nikako ne bi moglo razumjeti, da je Jagić takvu neegzistentnu »mržnju« mogao pripisivati »i najvećim poljskim pjesnicima« — da to nije bilo u slučajnom novinskom člančiću, pisanom k tomu gotovo na silu[54] i na brzu ruku, u kojem je nehotice kajkavsko (i rusko) m r z i t i, мерзить dobilo značenje štokavskoga m r z i t i, m r ž n j a...

Novine obično sve podnose, i jezik, i fraze, i tekst, i stil. One se svaki dan rađaju i svaki dan umiru. Zato im se sve oprašta — i zato ih u nekim stvarima ne treba uzimati za svjedoka.[55]

BERLIN

KANTAK

Sedamdesetih godina prošloga stoljeća u Berlinskom sveučilištu nije bilo katedre slavenskih jezika. Sugestija, da bi je trebalo osnovati, i to na široj osnovi, potekla je od Jagića u jednom slučajnom, prigodnom razgovoru s berlinskim indologom Weberom, kod kojega je on tada — prema instrukcijama »komandirovke« — stu-

držao staroindijski jezik (sanskrit). On taj razgovor u svojim Spomenima (I, 136) opisuje ovako: »Posle Veberovih predavanja (od 2 do 4) više bi puta moj ljubazni kolega predložio, da se malko prošećemo berlinskim ulicama a on će mi koješta pripovedati iz istorije grada Berlina. Jednom takvom prilikom dođe reč na nezadovoljstvo Poljaka pruskom politikom i na njihovo zahtevanje, da dobiju na berlinskom universitetu katedru poljskog jezika i literature. Veber upita mene, kako ja o tome mislim. Moj je odgovor glasio, da se ja ne upuštam u presuđivanje pitanja da li je zahtev Poljaka opravdan, jer ne znam na čemu oni grade svoju tražbinu, ali ja bih mislio, da je već davno došlo vreme, da se i u Berlinu osnuje onakva općeslovenska naučna stolica slovenske filologije, kakovu ima Beč i kakovu ima Berlin za romansku filologiju. Taj se moj odgovor toliko dopade Veberu da je odlučio u tome smislu napisati članak za Spenersche Zeitung. On je to zbilja učinio te i meni doneo Bürstenabzug, da se uverim da li je moje izlaganje dobro shvatio. Opominjem se, da sam na jednom ili na dva mesta predložio male ispravke. Tako izađe članak negde u novembru ili decembru 1871. godine, kojega ja u štampanom obliku nisam nigda čitao, ali toliko znam, da je taj članak Veberov dao prvi impuls k osnivanju stolice, na koju sam nakon nekoliko godina ja bio pozvan i zauzeo je. Tko bi to bio mislio!«

Bilo je to poslije Sedana i Versaillesa, kada su Prusi poneseni vojničkim uspjesima stali pooštravati kurs protiv Poljaka. Nosilac borbe na poljskoj strani bilo je u prvom redu katoličko svećenstvo na čelu s Przyłuskim i, kasnije, Ledóchowskim, koje je ne samo vršilo duhovnu pastvu na poljskom jeziku, već je u poljskim zemljama imalo također nadzor nad školstvom. Trebalo je, dakle, najprije njih odvojiti od naroda, pa onda putem škola, rekrutacija, prisilnih preseljavanja i t. d. razbiti narodno jedinstvo i narod malo pomalo ponijemčiti. Osobitu pomoć trebao je pružiti Kulturkampf, koji je na Istoku imao izrazito antipoljsko obilježje.[56] Restrikcije svake vrste slijedile su jedna za drugom. 13. II. 1871. ograničavaju se propovijedi na poljskom jeziku, 9. II. 1872. oduzima se poljskom svećenstvu nadzor nad školama, 1874. ukida se poljski jezik u gimnazijama i srednjim školama. Uzalud je bila borba poljskih predstavnika u pruskom saboru, koji su tražili kakvu takvu kulturnu slobodu, poljsko školstvo i katedru za poljski jezik i književnost na Berlinskom sveučilištu. Željezni kancelar, koji je desetak godina ranije pisao o tome, da Poljake treba »ausrotten«, ostao je sebi dosljedan i neumoljiv.

U takvim prilikama Jagićev je prijedlog i nehotice Prusima vrlo dobro došao, jer im se time ne samo pružala mogućnost da i na tom polju — većim dotacijama i, napokon, većom blizinom ruskih zemalja — preteknu Beč, koji je tada bio jedino žarište slavistike na Zapadu (Miklošič), nego da ujedno izigraju i Poljake i da na jednu ovako šire shvaćenu slavensku katedru dovedu čovjeka, koji ne će biti Poljak.[57] Weber je stoga imao mnogo razloga da bude

zadovoljan, i kada je dvije godine iza toga Miklošič, potaknut Jagićevim nezadovoljstvom u Odesi, pokrenuo pitanje slavističke katedre u Berlinu, svojski se zauzeo da Jagić bude jednoglasno izabran i pozvan da dođe u novu prijestolnicu na Sprewi. On je međutim još neko vrijeme — sve do svibnja iduće godine — oklijevao, i nije se nikako mogao odlučiti. Nije se radilo samo o Zagrebu ili o Berlinu, ili o njegovoj supruzi, koja je svakako htjela da odu iz Odese. On je znao, ako se odluči za Berlin, u što ide, i da će ga Prusi bilo kako nastojati upotrebiti u jednoj soluciji, koja će biti uperena protiv Poljaka. Zato je i toliko oklijevao. K tomu je pridolazilo to što nije znao, hoće li mu takva solucija, ako je prihvati, dati bar onaj minimum, koji će ga kao stručnjaka i kao slavista moći zadovoljiti. A taj je minimum bio u tome, da mu se dadu sredstva i mogućnosti da u Berlinu — »ne daleko od Petersburga, blizu k elementu poljskomu i češkomu« (Spomeni I, 249) — na jednoj objektivnoj (kako je mislio) osnovi stvori katedru, na kojoj će moći predavati s v e grane slavistike, onako široko i sveobuhvatno, kako su je shvaćali on i Miklošič. Zato se u sebi bojao, ne će li tu katedru u Berlinu smatrati samo nadomjestkom za neželjenu katedru polonistike, koje Poljacima nisu htjeli dati, i zato mu je prvo pitanje na Ohlshausenov poziv bilo: nije li novo kreirana katedra neka koncesija Poljacima, jer da se on u tom slučaju nikako ne bi mogao odlučiti da primi tu ponudu (Spomeni I, 239) — te dalje veli: »Tek kada mi dođe Olshauzenov odgovor, da se ne radi ni o kakvoj specijalnoj koncesiji Poljacima već o čisto naučnoj katedri slovenske filologije po primeru bečkog universiteta, mogoh ja stupiti sa istim poverenikom berlinskog ministarstva u potanje pregovore«. Time ipak nepovjerenje još nije bilo nestalo, i on je posebno pitao Webera, pa mu je i taj pisao, da se tu ne radi ni o kakvim aspiracijama Poljaka već o slavenskoj filologiji onako i u onom opsegu, kako je on to tada u Berlinu njemu govorio.

Jagiću je bio poznat Bismarckov stav prema Poljacima. Znao je, da on ne će nikada dopustiti »da se u Berlinu otvori katedra za poljski jezik i književnost, ili bilo što drugo,[58] što bi — makar posredno — utjecalo na jačanje poljske nacionalne svijesti kod omladine iz Šlezije i Velikopoljske, koja je tada u velikom broju studirala u Berlinu. Da je Bismarcku baš tada i te koliko bilo stalo do toga, da za sebe predobije Ruse (i Gorčakova),[59] toga on, naravno — u Odesi — nije mogao znati. Zato mu se susretljivost berlinskih krugova, koji su računali s njegovom objektivnošću (koja je politički bila bezopasna) i s njegovim poznavanjem ruskoga jezika i ruskih prilika, činila vrlo sumnjiva, i on se instinktivno bojao da se opet ne uplete u političku igru, koja bi mu mogla škoditi. To se odrazilo i u njegovim pismima Miklošiču, gdje pita (28. XI. 1873.): »Misli li pruska vlada doista onako, ili je samo popustila pred toliko puta naglašavanom željom svoje poljske frakcije? Ne bi li se tu čovjek

mogao naći u takvu položaju, kao da je između vatre i vode? Jer da Poljacima ne bih bio ugodan i po volji, u to ne treba sumnjati«,[60] a u ožujku 1874. piše: »S Weberovim i Ohlshausenovim pismom mogao bih se čak pohvaliti, jer oni tamo, čini se, vrlo žele da dođem u Berlin. Ja se nasuprot, da budem iskren, skoro bojim odlučiti. Zar sam ja zaista pravi čovjek za to? Ne očekuje li se od mene nešto sasvim drugo, nešto što ja ne bih bio u stanju dati? Zašto radije nisu pozvali Leskiena, ili Joh. Schmidta, ili Nehringa itd.? A i politički položaj Pruske je takav, da čovjek zaista mora razmisliti prije nego što stupi u Bismarckovu gardu! Mogu misliti što će slavenska publicistika na to, ako se odlučim za Berlin, i to sada, kad se upravo radi i o sveučilištu u Zagrebu«.[61] Miklošič mu je na to odgovorio: »Leskien e tutti quanti ne mogu Berlinu dati ono, što Vi možete dati. Sva su ta gospoda vješta slavenskoj gramatici — Vi treba da pridonesete da se izgradi slavenska filologija. To je zadatak, kojem ste dorasli Vi, a ne oni«.[62] I to je prevagnulo. Jagić je ostavio i Zagreb i Odesu i otišao u Berlin.

Posljedice nisu izostale. Znamo, da je prvih godina svojega boravka u Berlinu bio vrlo nezadovoljan i da je ozbiljno pomišljao na to da se vrati u Odesu. Obično se uzima, da je tomu kriva apstinencija Poljaka, koji su bojkotirali njegova predavanja. Međutim, razlozi su ipak bili dublji, i dobili su političku boju tek kasnije (god. 1875—1876).

Poznato je, da je i u Odesi skoro ostao bez slušača, a tamo ipak nije bilo Poljaka. On sâm kaže na jednom mjestu da kolegij, s kojim je počeo svoja berlinska predavanja »čini se nije bio ni zgodno odabran, jer nije imao na umu karakter slušača, većinom Poljaka, koje značenje Vizantije nije moglo zanimati«, a privatissime et gratis poučavao je ruski i čitao Kraljodvorski rukopis, te se »kod ovakih lekcija opažao neki uspeh, dok su one što su bile namenjene širemu krugu đaštva, ponajviše Poljaka, prolazile bez zanimanja, bez oduševljenja, bez vidnog uspeha« (Spomeni I, 273). Prema tome Poljaci su u početku ipak polazili njegova predavanja (premda predavač nije bio Poljak, i premda se nije predavala ekskluzivna polonistika), a da su uza sve to počeli izostajati, i da su doskora sasvim izostali, bit će kriv i slab izbor kolegija, kod kojega se nije dovoljno obazirao na svoje slušače, i — donekle — zapostavljanje poljskih predmeta (uži kontakt s kulturnim radnicima u Poljskoj dolazi tek kasnije), i, napokon, ono što mu je bilo na nepriliku i u Odesi (zahtjevi, koji su se studentima činili preteški).[63] Tomu se onda, naravno, naknadno lako mogla dati i politička nota, koja je — kako to uvijek biva — mnogima zacijelo dobro došla da svoj nemar i svoje nepolaženje predavanja prekriju udobnim plaštem patriotizma. Razloga je za neraspoloženje, dakle, bilo dosta, i ono vrlo otvoreno dolazi do izražaja u pismu, što ga je pisao Miklošiču 28. X. 1875.: »U ljetnom semestru — uopće nisam imao slušača, a to će se, čini se, i sada

ponoviti... Da sam ikada mogao slutiti, da tu vlada toliko neraspoloženje prema slavenskim predmetima, nikada mi ne bi ni na kraj pameti dolazilo da reflektiram na to mjesto...« i 12. II. 1876.: »Ja sam — liber baro, to jest general bez vojske. U ljetnom semestru pokušat ću sreću s poljskim predmetima. Ne bude li ni onda išlo, jedva da će mi što drugo preostati nego da se zaputim nekuda dalje«,[64] itd. Međutim, bilo je već kasno i ništa se na tom putu više nije dalo popraviti. Odatle onaj duboko potišteni list (bez datuma), u kojem se žali svom učitelju: »Iskustvo što ga imam s Archivom nekako približno odgovara iskustvu što ga imam s predavanjima. Tamo bez slušača, tu bez suradnika i vrlo vjerojatno s vrlo malo čitalaca. Što da se još poduzme? Svega sam već pomalo sit, a kraj toga mi je i život u Berlinu nada sve mučan. Otkad sam na svijetu nisam imao tako žalosnih godina kao što su ove dvije posljednje. Već sam sav smalaksao i na duši i na tijelu. Vrlo je lako moguće da se još u toku ove godine od samoga očaja odlučim da odem natrag u Odesu, gdje bih mogao dobiti katedru slavenskih jezika, jer se Grigorovič sprema u mirovinu. To doduše još nije sigurno, ali ne budem li (kao što predmnijevam) ni treće godine imao studenata, otići ću makar i u Sibiriju, samo da odem odavle...«,[65] a nekoliko mjeseci kasnije (3. XI. 1876.) nastavlja ovako: »S Grigorovičevim umirovljenjem ispražnjeno je mjesto slaviste u Odesi pa su mene izabrali, i do mene je, hoću li prihvatiti ili ne. Ja bih svakako bio za to da ostanem ovdje, gdje književno mogu bolje raditi, kada moj položaj, upravo moj život ovdje ne bi bio ispod svake mjere bijedan. Prvo, već treću godinu nemam studenata (uvijek se jedva jedvice nađe po jedan jedini); Poljaci namjerno ne dolaze, jer pod svaku cijenu za ekskluzivna polonica žele imati Poljaka. Drugo, kuda god se okrenem, svagdje se taj predmet smatra suvišnim, štoviše, misle da je to čudna preuzetnost s moje strane, kada uopće očekujem da ću imati slušača. Samo me neprestano pitaju: Pa gdje su ti Poljaci i Slaveni?«[66] itd.

Moglo bi se postaviti pitanje — zašto Jagić odmah u početku (tj. od god. 1874.) nije posvetio više brige poljskim predmetima, kada je unaprijed mogao pretpostavljati, da će mu većina slušača biti Poljaci? — Odgovor mogao bi glasiti, da to ili nije mogao, ili nije htio. I za jedan i za drugi slučaj važno je znati, kada je naučio poljski, i kako ga je naučio, i jeli ga god. 1874. toliko poznavao, da se njime mogao bez većih teškoća služiti u literaturi i — eventualno — u govoru i pismu.

On je poljski jezik počeo učiti razmjerno kasno, kasnije nego češki ili ruski,[67] i nije ga nikada praktički svladavao u tolikoj mjeri, da bi se njime mogao slobodno služiti u dopisivanju. To potvrđuje m. o. i jedan nedatirani Brücknerov list u kojem je Jagiću preveo zahvalnicu upućenu rektoru Jagiellonskoga sveučilišta u Krakovu, koje mu je (honoris causa) prilikom svojega jubileja iskazalo pri-

znanje i počast. To pismo glasi (u hrv. prijevodu):« »Poštovani profesore! Evo prijevoda u neprijekornom, kako se nadam, poljskom jeziku:

Ekscelencijo! Ljubazna obavijest o počasti, koja me ima zapasti prilikom jubilarne svečanosti Almae Matris Jagellonicae, ispunila me je osjećajima tako žive radosti i zahvalnosti, da joj moram dati izraza makar u ovo nekoliko riječi dužnog poštovanja i hvale.

Kraj toliko velike i nenadane časti žaliti mi je još više, što dosad nisam mogao, a valjada ne ću ni ubuduće moći, pokazati dovoljno ljubav, koju gajim prema jeziku Poljaka, i divljenje, kojim me ispunja njihova književnost, koja me uostalom toliko puta podsjeća na pojedinosti iz književnosti moje domovine. Ugledno vijeće, držeći me dostojnim te visoke časti, zacijelo je moje namjere uzelo za djela.

Vašu Ekscelenciju kao nosioca najviše rektorske časti u ovoj znamenitoj godini slobodan sam ujedno obavijestiti, da ću — uz najveću zahvalnost za tu počast — nastojati osobno prisustvovati toj svečanoj proslavi.

S izrazima najdubljeg poštovanja odani V. Jagić«.[68]

Drugo je, naravno, s pasivnim znanjem jezika: tu moramo pretpostaviti, da je god. 1874. toliko poznavao poljski jezik, da je mogao složiti predavanja, koja bi zadovoljila njegove poljske slušače[69] (govorni jezik i onako nije dolazio u obzir, jer je nastavni jezik bio njemački). Da se to, donekle, od njega i očekivalo, mogao je znati i iz pisma I. I. Sreznjevskoga, koji mu u ožujku 1874. piše, da »ne treba ... puštati s vida želje pruskoga ministarstva, koje ... od profesora slav. filologije u Berlinu očekuje među ostalim da će naučno-praktički upućivati slušače u ruski i poljski jezik« (Spomeni I, 262). Pa zašto on to onda nije činio? — On doduše kaže na jednom mjestu (Spomeni I, 286): »I ako nisam imao nikakvih dodira sa poljskim krugovima u Berlinu, kao na pr. sa poljskim članovima pruskoga sabora, opet sam osećao potrebu i dužnost, da se u predavanjima vodi briga o poljskom jeziku i literaturi. Za tu svrhu, da si olakotim posao, gledao sam da navežem veze s nekim poljskim učenjacima, a to su bili Varšavci A. Pavinjski i Jan Karlovič. Desilo se tako, da je u tome poslu posredovao Čeh poreklom a varšavski profesor Perwolf. On se beše obratio k meni s nekom svojom potrebom u pismu od 15. okt. 1875.«. Odatle bi se moglo zaključiti, da je do tih veza došlo krajem godine 1875. ili početkom godine 1876., što međutim ne bi bilo točno, jer je s Pawińskim, s kojim je kontakt uspostavio Novaković a ne Perwolf, dopisivao već od listopada god. 1874., a s Baudouinom de Courtenay još otprije (od siječnja iste godine). No, ako i apstrahiramo od tih malih netočnosti, koje su se starcu Jagiću mogle potkrasti kada je pisao svoje Spomene, time još uvijek nismo odgovorili na pitanje, zašto Jagić ispočetka nije više brige po-

svećivao svojim poljskim slušačima? — Držim, da su razlozi za takvo držanje kod njega bili dvojaki: da je s jedne strane uzeo ovako širok raspon u svojim predavanjima, jer je — bar u prvo vrijeme — mislio da će na taj način privući i ostale slušače, u prvom redu Nijemce, do kojih mu je bilo mnogo stalo, a s druge strane — nije htio da se zamjeri pruskoj vladi, jer je znao da bi u protivnom slučaju postao središte oko kojega bi se — odnosno na čijim bi se predavanjima — okupljala poljska opozicija među studentskom omladinom, a to je opet moglo dovesti do posljedica, koje se nisu mogle predvidjeti, a mogle su svakako biti vrlo neugodne. Iskustva sa Markova trga još su mu bila živo pred očima, a tamo je ipak imao i Račkoga i Akademiju, koji su mu mogli pomoći, dok je tu bio sâm, u tuđini, i bez sredstava. Zato je bio tako oprezan u tim pitanjima, i zato se u početku radije obmanjivao, da će sa svojim predavanjima iz opće slavistike na Sprewi pobuditi interes — možda čak i simpatije — za slavenski svijet i za slavensku filologiju. Istom kada je vidio, da su to tlapnje, i da su jedini, na koje može računati, Poljaci, on se polagano — još uvijek oprezno — obraća k njima te piše Miklošiču, da će — pokušati s poljskim predmetima. Međutim, kod Poljaka je već bio (politički) žigosan, i trebalo je najprije skinuti taj žig, da se prilike opet svedu u svoju koloteč nu i da se Poljaci vrate na njegova predavanja. To je trenutak, kada se na pozornici događaja pojavljuje Kazimir K a n t a k.

Kantak je bio član Poljskog kluba i poljski zastupnik u pruskom saboru (Landtagu). Ostajući na liniji poljskih zahtjeva on je u proljeće god. 1877. ponovno pokrenuo pitanje katedre za poljski jezik i književnost, iz čega se rodila afera, u koju je Jagić, kako sâm kaže — »bio povučen nekriv i nedužan odnosima poljske frakcije pruskoga landtaga prema pruskoj vladi. No, prepustimo Jagiću, da on sâm opše tu »aferu« i njezin završetak.

»Jednog četvrtka« — kaže on (Spomeni I, 316—317) — »kad smo se po običaju skupljali u fakultetsku sednicu, iznenadi me Momsen saopćenjem, da sam u budžetnoj komisiji pruskoga sabora (a Momsen je tada bio član sabora) bio predmetom interpelacije, jer da su u Berlinu imali otvoriti stolicu poljskog jezika i literature, a vlada je Poljake prevarila te pozvala na novo stvorenu katedru slovenskih jezika — nekoga Rusa. Interpelaciju na ministra postavio je poslanik Kantak, a Momsen, poznavajući mene dobro, uze ne samo mene u zaštitu, već pozva nas obojicu, t. j. mene i Kantaka za bližnju nedelju u Šarlottenburg k sebi na ručak, da se učimo i prijateljski porazgovorimo. Pošto Kantak ne odusta od interpelacije u javnoj saborskoj sednici, dođe k meni iz ministarstva referenat za universitetska pitanja Geppert, da mu dam za odgovor, koji će slediti sa strane ministra na interpelaciju, objašnjenje, građu i informaciju. Ja sam objavama predavanja u Index lectionum mogao dokazati, da sam uz takove fundamentalne predmete, kao gramatika staro-

slovenskog jezika, iz svih slovenskih jezika najčešće se obazirao na poljski jezik, i da nisam ja tomu kriv, što nije svako oglašeno predavanje došlo do izvedenja. U tom je smislu ministar i odgovorio na interpelaciju, kojom dakako nije zadovoljio Poljaka. Povoljnije ispade ručak kod Momsena. Naš je razgovor za stolom bio doduše nešto napet, ceremonijalan, ali kad se, oprostivši se sa Momsenom, vraćasmo poznatom dugačkom alejom u Berlin prema Brandenburger Tor, ispriča mi Kantak vrlo srdačno i iskreno — progovorila je slovenska duša — kako sam ovaj put ja postao predmetom interpelacije. Poljacima treba uviek naći kakov god »gravamen« protiv vlade u Berlinu. Ovaj put ne nađoše ništa drugo te se setiše neispunjene želje za poljsku katedru. A ja mu ispripovedah, kako sam se pre rešenja ovoga pitanja s moje strane ogradio protiv toga, da zauzmem stolicu čisto ili par excellence poljsku. Kantak je bio mojom iskrenošću toliko zadovoljan, da sam morao ustupiti njegovoj želji, da u jednoj trgovini vina ispijemo butilju węgierskiego! Ja ga nisam, čini se, posle nikada više video; poljski političari ostaviše me na miru, ali pokazak mojih predavanja nije se mnogo popravio«. Ovo ne će biti točno, jer Jagić 2. svibnja iste godine piše Račkomu: »Ove godine htjedoše (poljski đaci) održati rieč zadanu svomu borcu u saboru Kantaku te dodjoše u dosta veliku broju« (Spomeni I, 329). — Dakle, Kantak je zatražio od svojih zemljaka, da polaze Jagićeva predavanja, i prvenstveno toj (dakle političkoj) intervenciji treba zahvaliti, da se povećao broj njegovih slušača. Kantakova pisma od veljače i od 1. ožujka 1877. (ispor. Spomene I, 332) svjedoče o obostranoj simpatiji, koja je među njima zavladala poslije sastanka kod Mommsena. U prvom Kantak izriče nadu, da će se Jagić iz zapisnika saborske sjednice, koji mu prilaže, uvjeriti da se njegov protest u prvom redu odnosio na pruskoga ministra i da nije bio uperen protiv Jagića ili njegovog znanstvenog rada. Drugo je nešto sitnijim pismom pisano te ga Jagić pišući svoje memoare — (a bio je tada već prešao osamdesetu) — više nije mogao pravo pročitati, tako da mu sadržaj samo djelomice točno reproduciram. Ono glasi (u hrv. prijevodu):« »Poštovanomu gospodinu profesoru, — Slobodan sam u prilogu poslati svoju izjavu o slavenskoj katedri u mojem jučerašnjem govoru u zastupničkoj skupštini, kojom sam mislio da ću, poštovani gospodine, udovoljiti Vašim željama. — Koristim se prilikom da priložim jedan od svojih ovogodišnjih govora, koji se odnosi na prilike u gimnazijama Velike Kneževine Poznanjske, koje su zbog bezobzirnog sistema germanizacije izvanredno teške — iznio sam tek neznatan dio pritužaba.

Vrlo mi je žao što kraj navale posla, a k tomu me boli još i grlo, nisam mogao naći vremena da Vas pohodim kod kuće. Danas mi opet dolaze rođaci iz Poznanja, kojima ću morati žrtvovati nešto vremena. Ipak, budem li ikako mogao, ne ću sebi uskratiti prijatnost da upoznam Vašu obitelj. Dotle molim, iako nepoznat, da izra-

zite svojoj supruzi moje poštovanje, a Vas, gospodine profesore, uljudno pozdravljam kao — odani sluga Kantak Kazimir«. Jagić u svojim Spomenima (I, 332) kaže, da je to pismo »puno priznanja« spram njegove osobe: kao što se odavle vidi, ta je »priznanja«, možda, sadržavala izjava, koju je Kantak dao u parlamentu. U pismu je svakako nema, no to i nije važno, važno je, da je Kantak također javno — u pruskom saboru — odao priznanj. Jagićevu radu, a po svemu se može pretpostaviti da ga je i usmeno upoznao s poljskim prilikama, dok mu je slao i pismeni materijal, iz kojega je mogao vidjeti kako se bezobzirno provodila germanizacija u poljskim školama.

Spomenuta epizoda s Kantakom i bliži dodir s poljskim krugovima, do kojega je došlo neposredno poslije toga, utjecali su na Jagića tako, da je odsada velik, ako ne i najveći dio svojega vremena posvećivao poljskim predmetima te među ostalim stao također prikupljati građu za svoja dva rukopisa o povijesti poljske gramatike i o povijesti poljske književnosti.

Oba su se sačuvala[70] te danas predstavljaju dragocjeni prilog njegovu poznavanju polonistike iz vremena, koje je prethodilo posljednjoj četvrti prošloga stoljeća. Pisao ih je suvislo i živo, kao jednim dahom i jednim potezom, a bila su prvotno namijenjena njegovim prelekcijama (predavanjima) u Berlinu i, kasnije, u Petrogradu. Nisu datirana, ali posredno datiranje u tekstu dokazuje, da je prvi rukopis stariji od drugoga. Drugi, tj. povijest književnosti, dijeli se opet u dva dijela (dva kolegija), od kojih je prvi uvod (od prvih početaka do krakovskih štamparija, odn. do Reja) u drugi, u kojem je pregled književnosti XVI. i XVII. stoljeća. Prema jednom podatku na str. I, 2a (»još nedavno pred nepune dvije godine [1876.]«) može se zaključiti, da je prvi dio počeo pisati godine 1878., a drugi je, u kojem se m. o. spominje i Löwenfeldovo izdanje Kochanowskoga iz god. 1878., pisao poslije prvoga.

Njihovu vrijednost podiže to, što su pisani za predavanja, tako da u nekim pitanjima otvoreno i neposredno izražavaju Jagićev stav, otvorenije i neposrednije nego da su bili pisani za štampu.[71]

Za vremenski prioritet rukopisa o poljskoj gramatici ima dosta direktnih potvrda iz Jagićeve korespondencije s Nehringom i Perwolfom, koji su za nj prikupljali potrebna pomagala za taj rad. Karakteristično je, da su sva pisma, koja se na to odnose, mlađa od ožujka 1877., tako da nema sumnje, da su ona — psihički — posljedice spomenutog pomirenja s poljskim krugovima u Berlinu. Na pr. Władysław Nehring, koji do ožujka iste godine piše samo o stvarima koje se odnose na Archiv, javlja mu 21. travnja: »Poliske gramatike Kopczýnskoga iz g. 1817. nažalost nemam, u Sveučilišnoj knjižnici je također nema; mogao bih Vam poslužiti samo s ranijim djelom Kopczýnskoga: Gramatyka dla szkół narodowych u 3 dijela iz god. 1780. i 1781. Statorius je zaista vrlo rijedak, Kórnička knji-

žnica imala bi navodno posjedovati samo jedan faksimilirani egzemplar, a da ovdje u Breslauu (danas Wrocław) — naročito u Gradkoj knjižnici — nema nijednog egzemplara, tomu se treba čuditi, jer je gramatičarev predgovor upravljen poznatomu vještcu i eksbiskupu Andriji Dudiću, koji je pod kraj ovdje u Breslauu živio i ovdje također umro. Breslauska Gradska knjižnica ima štošta iz njegove ostavštine.[72] — Mogu Vam poslužiti s jednom, naravno također ne dovoljnom, analizom djela Stojeńskoga, koju je napisao J. S. Bandtke u (časopisu) Rozmaitości Naukowe god. 1826. Osim toga mogao bih Vam poslati Szopowicza Uwagi nad samogłoskami.

Naša knjižnica ima također cijeli niz manje ili više rijetkih starijih udžbenika poljskoga jezika (»ključeva«), tako Roterov 1616, Gutthäterov 1669, Müllenheimov 1717, Ernestijev Przewodnik, Schlagov Sprachlehrer 1734, Monetin i onaj l'abbé Trąmpczyńskoga iz kraja 18. stoljeća. Posljednji je napisao francuskim jezikom jednu gramm. raisonnée 1778. Ako Vas je želja, mogu Vam te većinom u Breslauu štampane i Nijemcima namijenjene praktičke vodiče poslati.

Upravo u ovaj čas stiže mi pismo iz Poznanja, u kojem mi javljaju, da je gramatika Kopczyńskoga iz god. 1817. na putu; moći ću dakle imati tu radost da Vam i nju pošaljem«. — Nepuni mjesec dana kasnije (10. svibnja 1877.) piše: »Gutthätera, Szylarskoga, Kopczyńskoga, Rozmaitości Nauk. i Kryńskoga ste zacijelo primili. Molim Vas, poštovani gospodine kolega, da te knjige zadržite toliko dugo, koliko budete htjeli, a za Gutthätera i Kopczyńskoga, budući da to nisu moji egzemplari, molim da mi ih vratite krajem srpnja«.[73]

Dok mu je tako Nehring u Breslauu bio na ruku, dotle mu Perwolf u Varšavi traži Zaborowskoga, Seklucyana i dr., kako se vidi iz pisma od 15. travnja (iste godine): »Dao sam dvojici Židova da potraže ortografiju Zaborowskoga (i pored toga Kucharskoga i ortografiju Seklucyanovu). Znate, tu u našem kraljevstvu židovskomu — koje neki zovu također »poljskim« — »antikvari« (sit venia verbo!) prodaju knjige kao staro željezo, tj. bez kataloga, tako da takvi »antikvari« nikada ne znaju, imadu li tu ili onu knjigu na skladištu. Obojica Židova su mi obećali, da će mi tu knjigu za nekoliko dana pribaviti. Vidjet ćemo. — Zasad sam Vam iz našega egzemplara prepisao početak Seklucyanove ortografije: ako Vam treba i cijela druga polovina, molim da mi to bez okolišanja javite, pa ću Vam je cijelu prepisati« ... Međutim, sa Zaborowskim nije bilo tako lako, kako se u prvi mah činilo, i Perwolf se u slijedećem pismu (27. IV.) nudi, da će mu ga cijeloga prepisati »ač nedostanu li tyto dni nějakých zpráv od našich opic, Polakův »Mojżeszowego wyznania««.

Kao terminus a quo za Povijest poljske gramatike može se prema tome uzeti svršetak ožujka ili početak travnja 1877., kada je počelo skupljanje građe, koju će onda Jagić tokom narednih mjeseci

ekscerpirati i dijelom obraditi. Terminus ad quem ne da se točno odrediti, jer je rukopis nosio sa sobom te ga naknadno (prema mlađim podacima) upotpunjavao. Najmlađa je bilješka ona o izdanju Poplińskoga, koje je izašlo god. 1881., dakle u vrijeme, kada je Jagić već bio u Petrogradu.[74] Međutim, glavni je dio dovršen najkasnije krajem 1878. ili početkom 1879., na što upućuje osvrt na gramatiku A. Małeckoga iz god. 1879., koji je kao dodatak dodan već gotovom rukopisu (v. str. 136. i d.).

Terminus a quo za Povijest poljske književnosti je druga polovina godine 1878., a terminus ad quem godina 1880.[75]

Te godine umro je u Petrogradu Izmail Ivanovič Sreznjevski, i za njegova nasljednika u Akademiji i u Sveučilištu bude izabran Jagić. On o tome piše ovako (Spomeni I, 457): « »Jednodušna želja tako universiteta petrogradskoga kao i Akademije nauka, da u oba zavoda zauzmem stolicu mojega nezaboravnog starog prijatelja Sreznjevskoga, govorila je mojoj duši sa kategorskim imperativom, te ovaj put nije moglo biti, kao ono pre između Odese i Berlina ili Zagreba i opet između Berlina i Odese, duga razmišljanja i oklevanja, već je odmah pala odluka sa da, prihvaćam, dolazim«. Ali prije nego što je otišao trebalo je riješiti pitanje, tko će njega naslijediti u Berlinu.

Berlin je tada već slovio kao važno središte slavistike, a po Archivu, koji je ulazio u petu godinu, bio je za zapadni svijet skoro važniji i od samoga Beča. Takva se pozicija nije smjela napuštati.

Jagić je doduše u prvi čas pomišljao na to, da Archiv prenese u Petrograd i da ga tamo dalje izdaje na različnim slavenskim jezicima (jer su mu sa više strana prigovarali, zašto Arhiv za slavensku filologiju izlazi na njemačkom jeziku), ali kada je Grot, председательствующій Odjela za ruski jezik i književnost Imperatorske akademije nauka čuo, da bi onda u njem trebali izlaziti i poljski i ukrajinski članci (ti. članci pisani poljskim i ukrajinskim jezikom),[76] nije se s time složio, i tako je ostalo kod toga da Archiv i dalje izlazi u Berlinu (na njemačkom jeziku). Trebalo je dakle i na to misliti, tko će voditi tehničku stranu uredništva dok on bude u Petrogradu, i prirodno je, da mu se činilo najbolje, da to bude ujedno i njegov nasljednik u Sveučilištu.

Kandidata je bilo nekoliko, jednako starijih kao i mlađih. Od starijih najozbiljniji je bio Nehring, njegov bliski suradnik u Archivu i jedan od najboljih poznavalaca staropoljskog jezika i starije poljske književnosti. Jagić ga je vrlo cijenio, ali ga — ipak nije htio za svoga nasljednika. Zašto? Ne ću reći, da je njegov postupak u tome prema njemu bio fair. Pokušat ću samo iznijeti neke momente, koji su čisto ljudski, psihološki mogli utjecati na nj i skloniti ga, da Nehringa ne predloži za svojega nasljednika.

Nisu to bile godine (Nehring je bio 8 godina stariji od Jagića), već nešto drugo: Nehring je i po svojim nazorima bio »stariji« od njega. Evo kako.

Kada je Jagić ocjenjivao radnju L. Malinowskoga »Über die Oppelnsche Mundart in Schlesien«, koja — kako se općenito uzima — predstavlja prekretnicu u poljskoj modernoj dijalektologiji, Nehring ga kod korekture (u pismu 8. V. 1876.) pita: »Ne bi li kod L. Malinowskoga »O opolskom narječju« mjesto riječi »odlična monografija« bila dovoljna ocjena — »jedna vrlo upotrebljiva monografija«?[77] A kada je nekoliko godina kasnije — upravo kritične godine 1880. u ožujku — Nehring pisao recenziju o gramatici A. Małeckoga, bio je u svojoj ocjeni toliko nesiguran, da je na zamjerke, koje su mu učinjene, i neke od svojih osnovnih misli izmijenio. Možda se varam, ali mislim da je i to moglo na Jagića djelovati tako, da na kraju krajeva Nehringa ne predloži za svojega nasljednika.

Manje je važno bilo to, što je Nehring bio dosta slab poznavalac ljudi te ni sa svojim učenicima (Kalina, Leciejewski i dr.) nije imao mnogo sreće. Kalina je štoviše — i ne pitajući svojega učitelja — molio Jagića da njega (Kalinu) uzme za svojega nasljednika![78] — Mnogo godina kasnije napisat će o njem Rozwadowski,[79] da je »bio vrlo čestit čovjek, ali ne samo slab slavista, već uopće vrlo smušena glava«, a Jagić će za nj reći, da je »bio marljiv radnik, ali da mu se mora zamjeriti, što mu je kod obradbe naučnih problema nedostajala stroga metoda«, tako da mu je i sâm u IV. knjizi Archiva imao štošta prigovoriti (AfslPh. 28, 480). Razumije se, da takav kandidat nije mogao doći u obzir za katedru u Berlinu, i Brückner se još sedam godina kasnije morao dosta zalagati, da mu Jagić izradi izvanrednu profesuru u Lavovu.[80]

Treći kandidat, na kojega Jagić zacijelo nije ozbiljno mislio, bio je Leskien. O tome saznajemo iz jednog pisma Jana Rozwadowskoga, u kojem na Jagićevo pitanje, zašto se Leskien ljuti na Brücknera, odgovara (3. VI. 1908.): »Zašto je Leskien ljut na Brücknera? No, pa to je ta stara Leskienova rana, ta berlinska katedra. Za to se uvijek drži nekako uvrijeđen. Vama je to zacijelo bolje poznato nego meni. Leskien u ono vrijeme sigurno ne bi prihvatio Berlina — tako se bar govorilo u Leipzigu — ali da uopće nije dobio »Ruf« za Berlin, to ga je ljuto ubolo. — I tako je nekako došlo, da ga iz Leipziga uopće nisu nikuda zvali«.

Jagić je bio dobar poznavalac ljudi i znao je, tko je gdje potreban; a znao je i to, da njegov početak u Berlinu nije valjao, i da je pokojni Sreznjevski imao pravo — da je Berlinu bio potreban čovjek, koji će se u prvom redu baviti polonistikom, zatim rusistikom i lituanistikom, i tek na kraju općom slavistikom. Osim toga, to je trebao biti čovjek koji će moći uzeti na sebe jedan dio briga za Archiv i biti po prirodi toliko nadaren i radin, da Berlin na toj promjeni ne će mnogo izgubiti.

Kod toga nije gledao ni na naučnu reputaciju, ni na veze, ni na raniji položaj, koji je takav kandidat mogao zauzimati — glavno mu je bilo da nađe čovjeka, koji će odgovarati gornjim zahtjevima, pa ma gdje on bio. I on ga je našao. To je bio mladi privatni docent »bez mjesta i izgleda« (ein »stellen- und aussichtsloser Docent«)[81] iz Lavova — Aleksandar Brückner.

Budućnost će pokazati, da je taj mladi, 24-godišnji docent bio »bez wątpienia najbardziej utalentowany ze wszystkich filologów-polonistów« (bez sumnje najdarovitiji od svih filologa-polonista).[82]

On ga već u ožujku iznenađuje pismom u kojem mu javlja, da ga namjerava predložiti za svojega nasljednika. Fakultetsko vijeće je njegov prijedlog prihvatilo, i Brückner je u listopadu iste godine službeno pozvan da kao izvanredni profesor slavenske filologije dođe u Berlin. Tako je na toj nekada Jagićevoj katedri počelo jedno novo, poljsko razdoblje, koje će trajati punih četrdeset godina.

Mjesec dana prije nego što je Brückner i službeno pozvan u Berlin, u rujnu 1880., Jagić se sprema u Petrograd. »Što se više približava taj čas, sve mi je teže rastati se s Berlinom. Konačno, tu sam proveo šest sretnih godina, a to mnogo znači«, piše pred odlazak Miklošiču. A Miklošič mu, kao da je slutio da u gradu na Nevi ne će naći ono što je tražio, ovako odgovara (20. XI. 1880.): »Die Russen könnten Ihnen Ihren Aufenthalt in Russland gar sehr verleiden. Sie werden daher grossentheils auf sich angewiesen sein« . . .[83]

POLJSKA GRAMATIKA

'Povijest poljske gramatike u najužem smislu ograničavala bi se na opisivanje i kritičku ocjenu pojedinih gramatičkih udžbenika poljskoga jezika. Kada bih htio ovako shvatiti svoj zadatak, morao bih se prije svega pobrinuti za što potpuniji bibliografski sastav dotične građe. Ja sam međutim, kada sam ova predavanja objavio, vrlo dobro znao, da će moj pokušaj da poljsku gramatiku prikažem s obzirom na njezinu izvanju povijest upravo što se bibliografske cjelovitosti tiče biti vrlo nepotpun. Jer kada ni ljudi, koji se nalaze u duhovnom središtu Poljaka i kojima su pod rukom bogate biblioteke nisu u stanju davati točne podatke o takvim izdanjima iz prošlih stoljeća, kako onda ja da ih u tome nadmašim, kada su mi ovdje samo neke slučajne mrvice na raspolaganju. Zato sam morao povijest poljske gramatike uzeti u širem smislu, tako da težište ne mećem na točan prikaz svih pojedinih djela, već da — uzimljući ono što je bibliografski najvažnije — glavnu pažnju posvetim tome, kolik je bio napredak u spoznaji zakona, koji vladaju poljskim jezikom. Prema tome pred očima mi je ne toliko povijest gramatičkih udžbenika poljskoga jezika, starih i novih, koliko to, u kojoj se mjeri u ponajvažnijima od njih odražava spoznaja poljskoga jezika s gramatičke strane.

Takva koncepcija dade se i uz nepotpuna pomoćna sredstva sasvim dobro provesti, a dosad se ipak više zanemarivala nego što se zanemarivala izvanja povijest poljske gramatike. Jer ipak se tu i tamo u većim poljskim povijestima književnosti ili u pojedinačnim djelima namijenjenima poljskom jeziku u njegovom povijesnom razvitku mnoga rijetka gramatička djela iz XVI ili XVII stoljeća prilično iscrpno prikazuju, ali zapitamo li za njihovu unutrašnju vrijednost, želimo li saznati kritičku ocjenu njihova sadržaja, ona nas redovito sasvim ostavljaju na cjedilu. Ne znaju, ima li u tim starijim djelima mnogo smisla ili mnogo besmislice, ne znaju, predstavljaju li kasnije gramatike prema najstarijim tekovinama velik ili malen napredak, štoviše, nisu načistu ni s time, kolika je vrijednost najnovijih tekovina. To dolazi otuda, što se za ocjenu toga unutrašnjeg vida poljske gramatike u samoj poljskoj literaturi prilično dugo vremena nije znalo naći pravo mjerilo. Još četrdesetih i pedesetih godina našega (19.) stoljeća bilo je djela u poljskoj književnosti, koja su se, što se tiče zahtjeva, koji su se postavljali poljskoj gramatici, nalazila posvema na onom stajalištu, koje je još u XVI stoljeću zauzimao prvi pisac poljske gramatike, čestiti Statorius-Stojeński.

Načelna razlika između nove historijsko-uporedne gramatičke nauke i starih artes bene scribendi et loquendi još nije pravo prodrla do spoznaje, a kako je upravo u poljskoj književnosti — jednako kao nekoć u grčkoj i rimskoj — došlo do izražaja isto iskustvo, naime, da gramatika ništa ne pridonosi procvatu književnosti — poljska je književnost bila u najljepšem cvatu u drugoj polovini XVI stoljeća, dok poljske gramatike još uopće nije bilo — ljudi su prema gramatičkim nastojanjima bili više nego ravnodušni, i ona su se u najboljem slučaju uzimala kao nužno zlo za određenu dob. — Samo u jednom pravcu zadirala je stara gramatika u praktički život — samo jedan joj se zadatak ostavljao, da ga ona rješava — to je bio pravopis. Ono najviše, što se očekivalo od ljudi, koji su se bavili gramatikom, bilo je — da sastave dobar pravopis. Zbog toga zadatka takvi su ljudi uživali ugled; svojim manje ili više originalnim pokušajima, da ga riješe, oni su bar po imenu postali poznati.

Još nedavno je jedan čovjek, koji se možda dulje od svih poljskih gramatičara bavio naukom o jeziku, istupao ne toliko kao gramatičar, koliko kao pravopisac — što je vrlo karakteristično za unutrašnje stanje u poljskoj gramatici'.[84]

Tako počinje Jagićev rukopis o povijesti poljske gramatike. U njem je pred svojim slušačima iznosio svoje poglede na razvoj gramatičkog shvaćanja u Poljskoj od prvih početaka — od Jakóba Parkoszowica — do svojega vremena (do Fr. Malinowskoga i Ant. Małeckoga). Neki su se njegovi sudovi do danas održali, neki su opet bili slabi i nepotpuni, i njih je vrijeme pregazilo, pa nam danas više nego o poljskoj gramatici govore o svom autoru i o razini, na kojoj

se tada nalazila slavenska filologija. U oba slučaja vrijedno je čuti taj glas od prije sedamdeset godina. Ovdje će ukratko biti navedeni samo opći rezultati njegova studija — onako i u onom obliku, kako ih je on sam formulirao. Pojedinosti i manje važna mjesta sam izostavio, a dodao sam samo ono, što mi se činilo potrebno, da se praznine popune i da se u tekstu jedno s drugim poveže.

'Stajalište, s kojega sam dužan u ovom povijesnom pregledu polaziti« — govori Jagić dalje — »jest, naravno, naše današnje gledanje, prema kojem sudimo i mjerimo tekovine prošlosti. Ali ne želimo li u svom sudu biti nepravedni, dužni smo prema djelima starijih razdoblja primjenjivati i mjerila tadašnje spoznaje...'[85]

'Najstarije refleksije, koje se odnose na poljski jezik — ako se apstrahira od prigodnih izjava historiografa — sežu tamo do sredine XV stoljeća, a već iz XIII stoljeća znademo za odredbe, koje su izdavale crkvene vlasti i kojima je svrha bila skrb za poljski jezik.

Međutim, te starije odredbe nisu dovele ni do kakve literarne obradbe poljskoga jezika. Štoviše, dvije stotine ili stotinu i pedeset godina iza toga i crkva je zauzela mnogo rigorozniji stav protiv presizanja pučkoga govora, i to zbog husitskoga krivovjerja, koje se bilo poslužilo tim moćnim sredstvom. Tako dakle možemo apstrahirati od svih starijih zabilježaka o poljskom jeziku te Parkoszovu disertaciju o pravopisu poljskoga jezika, koja je napisana oko god. 1440., držati najstarijim spomenikom posvećenim razmatranju o glasovima poljskoga jezika. Prema tome povijest poljske gramatike stara je preko 400 godina, i naša je dužnost tekovine toga vremenskog razdoblja prema određenim gledištima srediti i podvrći povijesnoj ocjeni'.[86]

'Mislim, da bi se u povijesti poljske gramatike posvema jasno dali jedan od drugoga odijeliti slijedeći odsjeci:

I. Od Parkosza 1440. do Jana Januszowskoga 1594. uklj.; to je razdoblje pokušaja, koje su Poljaci sami činili da utvrde pravopis poljskoga jezika. Ono doduše nije stvorilo prave gramatike poljskoga jezika, ali je ipak prigodice kod raspravljanja o pravopisnim pitanjima ponešto pridonijelo povijesti poljskih glasova, dakle onom dijelu gramatike, kojemu se istom u naše vrijeme shvatilo pravo značenje.

II. Od prve poljske gramatike Stojeńskoga 1568. do prve gramatike koju je na poljskom jeziku izdao Szylarski (do 1770. uklj.). Ovo razdoblje najvećim dijelom obuhvata poljske gramatike pisane za ne-Poljake, i njih su uz neznatne izuzetke pisali ne-Poljaci. Dok se djela ovoga razdoblja šutke, kao po dogovoru, nisu bavila pitanjima oko reforme grafije — kao strancima nije im ni prilikovalo da se upuštaju u sporna pitanja poljskih autora, već su se s korektnim taktom pridržavali pravopisa, koji je tada bio u upotrebi — pripada im puna zasluga da su prvi oblike poljskoga jezika svrstavali u sistem uzet iz latinskog jezika.

III. Od prve nacion. gramatike Kopczyńskoga 1778. do početka novijega historijsko-uporednog pravca, otpr. do 1842. (Cegielski).

IV. Razdoblje kolebanja i borbe među starim i novim pravcem. Ovo se razdoblje u poljskoj gramatici u poređenju s ostalim Slavenima najdalje oteže te prema tome, kako je većina gramatika pisana, traje do danas. Ipak, razdoblje od god. 1863., kada se pojavila poljska gramatika Malleckoga, može se uzeti kao

V. i posljednje, kada je i u poljskoj gramatici odlučno prevladao novi historijsko-uporedni ili slavenski pravac. Ja taj pravac zovem slavenskim zato, što se u njem za razliku od stare gramatike uzimlju u obzir i ostali slavenski jezici, osobito staroslavenski, čime se bitno izmijenio i unutarnji oblik poljske gramatike.'[87]

I

'Od Parkosza do Januszowskoga — Razdoblje pokušaja grafijskih rješenja

Bogato razvijene glasove slavenskih jezika bilježiti uobičajenim slovima latinskog alfabeta bila je jedna od glavnih teškoća, koja se morala osjetiti već kod prvih pokušaja da se bilo što napiše slavenskim jezikom. Razgledamo li najstarije češke i poljske tekstove koji su do nas došli (iz XIII i XIV stoljeća), odmah ćemo primijetiti, da su nama po imenu nepoznati pisari slavenske glasove č, ž, š, ć, ź, ś, dž, dź, dz itd. nasumce pisali sad ovako, sad onako, i da mnoge glasovne finese uopće nisu bilježili. Očito je prevladavala tiha pretpostavka, da će čitalac, kojemu je jezik i onako bio dobro poznat, pod vrlo bespomoćnim vanjskim likom već nekako pogoditi pravi oblik. Na sumnje, koje će se kod nas, njihovih potomaka, javljati poslije više stotina godina, na to ti dragi ljudi uopće nisu mislili . . .'[88]

Tu je već od prvih početaka bilo slobodno široko polje za uzajamne veze između Čeha i Poljaka, i Jagić je (na osnovi Szarospatačke biblije i Molitve Wacława) naslućivao, da je češka predhusitska grafija utjecala na Poljake; to će mišljenje kasnije prihvatiti i Brückner i dr.[89]

'Prema Jirečekovu računu Husova pravopisna reforma ide u god. 1411. Nepunih 30 godina kasnije javlja se sa sličnim pokušajem za poljski jezik Jakób Parkosz; zovu ga Decretorum Doctor, Canonicus Cracoviensis et rector ecclesiae parochialis in Skalka seu Rupella, Casimiriae ad Cracoviam. Njegova se disertacija našla u nekom pergamenskom kodeksu iz XV stoljeća, i Bandtke ju je god. 1830. izdao u Poznanju na trošak grofa Raczyńskoga pod naslovom:

Iacobi Parkossii de Żorawice Antiquissimus de Orthographia polonica libellus.

Parkoszov pokušaj da riješi pravopisna pitanja vrlo je važan, ne toliko zbog slova, koja je predlagao i koja nisu bila prihvaćena (bar dosad nije se našao nijedan rukopis iz XV stoljeća, u kojem bi Parkoszovi savjeti bili praktički ostvareni), nego zbog napomena o tadašnjem izgovoru poljskih samoglasnika i suglasnika, na kojima su se zasnivala nova slova, i koje su bile napisane za to, da ih opravdaju. Parkosz nam svojom raspravom, a da to ni sam nije htio, daje vrlo dragocjen prilog za povijest staropoljskog vokalizma.'[90]

Među ostalim, osobito je važno njegovo bilježenje nazala. Po njem se zaključuje, da u tadašnjem poljskom jeziku nosni izgovor ą — ę mora da još nije bio posvema jednak današnjemu. Tu pretpostavku sam Parkosz izrijekom potvrđuje, a mi to tvrđenje Parkoszovo tek sada počinjemo pravo cijeniti, otkako je odličnom studijom Lucijana Malinowskoga o odlikama opolskoga narječja (Opole u Šleskoj) utvrđeno, da još i dan danas dijalektalno u narodu živi izgovor ø kao a', što je Parkosz pisao kao r a n k a, m a n k a. — Nema sumnje, da je Parkosz sa ø htio označiti izgovor a n. a sa dvostrukim øø izgovor á n ili ón'.

'Druga vrlo značajna činjenica, koja se Parkoszovom raspravom utvrđuje za staropoljski jezik, jest postojanje dugih samoglasnika'.[91]

'Točno određivanje vremena, do kada jedna stara značajka u jeziku dalje živi i kada nova počinje da se širi — redovito predstavlja u povijesti jezika ono, što je najteže. I vremenska koegzistencija dviju različitih struja dade se sasvim dobro zamisliti i sasvim je moguća — a tako je, čini se, bilo i u Parkoszovo doba. Njegovo je uho kod a još razabiralo razlike u duljini i kratkoći ondje, gdje se vjerojatno već u isto vrijeme osjećala i kvalitativna razlika: nekadanje dugo **a** zvučalo je više kao **o**, a kratko je **a** bilo čisto. Isto tako razabiralo je njegovo uho i kratko **o** ondje, gdje je već tada — i kasnije — dugo **o** u izgovoru sve više naginjalo na **u** te malo pomalo gubilo svako razlikovanje po duljini.'

'Što se suglasnika tiče, Parkosz je glavnu pažnju posvetio tomu da jasno istakne razlike između tvrdog i mekog izgovora, i da prema tome podesi svoje pisanje'.[92]

'Iz njegove se cijele rasprave ne vidi, da mu je Husov plan bio poznat, no sve da je zaista nešto znao o dijakritičkim znacima, koje je Hus uveo u češki pravopis, bio bi to po sebi dovoljan razlog, da se on ne povede za primjerom jednoga heretika. Doista, o Husovim dijakrizama kod Parkosza nema govora, i on za b — p predlaže da se tijelo (corpus) odnosnoga slova kod tvrdoga izgovora piše uglato, a kod mekoga oblo. Pritom se poziva na bilježenja u glazbi, gdje kvadratni znak »etiam musici vocant b durum«, a okrugli »b molle«'.[93]

(O ostalim slovima opširnije se govori u uvodu u gramatiku Fr. Malinowskoga.)

'Parkoszov prijedlog reforme ostao je teoretski pokušaj, koji u poljskoj književnosti nije doveo ni do kakvih praktičkih posljedica. Nedostajala mu je unutarnja povezanost i vanjska jednostavnost. Ipak, mi tu raspravu krakovskog kanonika vrlo visoko cijenimo kao rječit dokaz njegova nastojanja da književnoj djelatnosti na poljskom jeziku, koja se tada budila, utre put. U povijesti poljske gramatike on zauzima časno mjesto kao prvi i najstariji, koji je razmišljao o svojstvima poljskih glasova, i koji je svoja razmatranja stavio na pergamenu i ostavio ih potomstvu.

Nekako u isto vrijeme, kada je Parkosz pisao svoju raspravu, da bi u pravila sveo poljski pravopis, počeo se kod Poljaka buditi i književni život na narodnom jeziku. U to vrijeme i neposredno poslije njega idu prijevodi biblijskih tekstova i nekih crkvenih knjiga, te poljski prijevod pravnih spomenika, dok se u historijskoj prozi i pjesništvu javljala zora Chwalczewskoga, Reja z Nagłowic i Jana Kochanowskoga. Konačno dođoše na red i prve poljske štampane knjige, prije svega biblija. Zar da se u takvo doba, kada je poljski elemenat sve više nastojao oko toga da se oslobodi latinskog ruha, koje ga je opkoljavalo, zaista na poljski jezik gledalo samo sa skroz praktičke strane? Neobično to baš ne bi bilo, jer ako određeni vanjski razlozi nisu poticali na razmatranja o formalnoj strani jezika, subjektivnoga razloga za obraćanje pažnje na gramatiku zacijelo nije bilo. Kod onoga, tko je u sebi osjećao poticaj ili u tome vidio svoju svetu dužnost, da piše poljskim jezikom, treba nužno pretpostavljati nepresušivo vrelo prirodnog jezičnog blaga, blaga, koje je svaku gramatiku činilo izlišnom. No tu je ipak bilo i nešto izvanjsko, što je poljskoga pisca svaki čas sililo na razmišljanje — mislim, pitanje pravopisa, koje spomenutom Parkoszovom raspravom nipošto nije bilo riješeno. U tom pravcu kretalo se nastojanje nekolicine najzaslužnijih ljudi u poljskoj književnosti XVI stoljeća. Poljskim pravopisom bavili su se u XVI stoljeću Stanisław Zaborowski, Jan Seklucyan, Stanisław Orzechowski, Mikołaj i Stanisław Scharffenberger, Jan Kochanowski, Łukasz Górnicki i Jan Januszowski'.[94]

'Stanisław Zaborowski, prvi, koji je poslije Parkosza istupio s planom za reformu pravopisa, poznavao je ne samo raspravu svojega prethodnika, nego i husitski pravopis, koji je tada već bio prodirao u češkim pisanim i štampanim knjigama te se širio na sve strane. On mu odlučno daje prednost pred Parkoszovim pokušajima. Njegovo se djelo u svemu pridržava istih načela, koja je za češki jezik postavio Jan Hus, — štoviše, on se i u izvođenjima korak po korak povodi za češkim pravopisom'.[95]

On je, među ostalim, prvi počeo razlikovati i ę, ą (ą, a), ł, a (pochylone) i á (jasne).

'Način, kako je Zaborowski predlagao da se bilježe slova, može se nekomu činiti više, a nekomu manje ukusan, no ne da se poreći, da je to bila bistra glava, koja je točno znala što hoće, i da je svoj plan provodio vrlo dosljedno. Njegova je knjižica izašla prvi put god. 1518. u Krakovu kod Hallera: Orthographia seu modus recte scribendi et legendi polonicum idioma quam utilissimus'.[96]

'Rasprava Zaborowskoga može vrlo korisno poslužiti u povijesti poljskoga jezika; u njoj je više sadržano nego što se obično misli'.[97]

'Da je pravopis Zaborowskoga uspjelo uvesti kod Poljaka, među češkim i poljskim jezikom bi s te strane doskora došlo do veće ujednačenosti, i moguće je da bi oni tada mnogo ranije, nego što se to dogodilo, utjecali na sređivanje pravopisa kod manjih slavenskih plemena, koja se služe latinskim pismom. Tada ne bi do procesa skrutnjivanja, koji je tim više skopčan s opasnostima, što je dotična književnost manja i slabija, kod cijeloga niza manjih slavenskih jezika došlo istom u prvoj polovini XIX stoljeća'.[98]

Nastaje pitanje, tko je poljsku grafiju doveo do toga da skrene s puta, koji joj je bio naznačio Zaborowski?

Dijelom je to učinio Seklucyjan, a dijelom bezimeni običaj (usus), koji se bio udomio u krakovskim štamparijama'.[99]

Seklucyjan je bio protestant, i o njem se dugo vremena malo što znalo.

'Najvažnije u njegovoj grafiji čini mi se da je to, što oba nosna samoglasnika razdvaja na način kao što se to danas čini, kao ę i kao ą i što sam izrijekom kaže, da po uzoru Zaborowskoga bez znaka (crtice) nije ostavio suženo **a**, nego otvoreno, te je, obrnuto, akut prenio na usko á'.[100]

Međutim, važniji od ovih pojedinačnih sugestija i pokušaja bio je utjecaj realne, ekonomske podloge, utjecaj krakovskih štampara i štamparija.

'S punim se pravom može ustvrditi, da se poljski pravopis u svojem današnjem obliku kao na svoje pravo vrelo svodi na dugotrajni usus krakovskih štampara u XVI stoljeću.

Kada bi se čovjek smio pouzdati u izvatke, koji su u vrlo bogatu izboru sabrani u Dodatku Maciejowskoga, ustvrdio bih, da se još prije štamparske djelatnosti braće Nikole i Stanislava Scharffenbergera u štamparijama njihovih prethodnika Wietora i Unglera bio razvio pravopis, za kojim se onda uglavnom povela i porodica Scharffenbergera. Djelatnost Scharffenbergera (na umu su mi obojica braće Nikola i Stanislav, zatim štamparija architypographia regia et ecclesiastica Lazara Andrysowicza i njegovog učenog sina Jana Januszowskoga, koja svoju djelatnost razvija nešto kasnije) bila je svakako kud i kamo šira, pa kako su oni i sami teoretski postavljali pitanje pravopisa, na njihove se prethodnike zaboravilo'.

'U međuvremenu je štamparska aktivnost bila toliko preotela maha, da je već i bogata zaliha gotovih slova slabo pogodovala radi-

kalnim reformama. To je pojava, do koje uvijek i neprestano dolazi baš zato, što je sasvim prirodna. Čim se neka književnost snažnije razvila, u njoj dolazi do sve većeg konservatizma u nekim stvarima, koje se osnivaju više na navici nego na čemu drugom. O tome mogu da govorim iz iskustva: kada su neke manje slavenske književnosti u toku posljednjih decenija nastojale da riješe pravopisna životna pitanja — tako su ih one shvaćale —, nejednom se otmjeno i s visoka upiralo prstom u poljski ili ruski pravopis kao u onaj, koji je zaostao za češkim, srpskim ili hrvatskim. Pritom se međutim nije gledalo na jedan važan momenat: da su se te književnosti tada ili tek počele razvijati (kao srpska), ili su neposredno prije toga bile toliko duboko pale, da su također bile prisiljene da počinju da capo. U takvim je prilikama prijelaz iz staroga ili nikakvoga pravopisa u novi bio lak i dao se za kratko vrijeme provesti. Međutim poljska se i ruska književnost početkom ili tokom ovoga (19.) stoljeća uopće nisu više mogle mjeriti istim mjerilom. Tamo bi radikalna promjena bila upravo toliko na smetnju, koliko bi bila na smetnju u francuskom ili njemačkom jeziku. Ovako ja sebi objašnjavam neuspjeh pravopisnih reforama, koje su se poduzimale u drugoj polovini XVI stoljeća.[101]

Dalje je sasvim ukratko riječ o ostalima, koji su gore među autorima navedeni, i na kraju se primjera radi — ugl. prema Bandtkeu — navode tekstovi traktata o poljskoj ortografiji Jana Ursyna Leopolite i Petra Statoriusa-Stojeńskoga.

II

Od Stojeńskoga (Statoriusa) do Szylarskoga (1568—1770)

Od sredine XVI stoljeća, kada se pojavljuje prva gramatika poljskoga jezika pisana od stranca (Francuza) na latinskom jeziku, najvažniji su pisci, koji će kroz podrug stoljeća dati nekoliko odličnih gramatičkih djela: Petrus Statorius (polj. Stojeński, Polonicae grammatices institutio, 1568), Nicolaus Volkmar (Compendium linguae polonicae, 1594), Ieremias Roterus (Schlüssel zur polnischen und teutschen Sprache), Franciscus Mesgnien de Thionville (polj. Meniński, Grammatica seu institutio polonicae linguae, 1649), Sigismund Kontzewitz Kotzer (Ianua polonicae linguae das ist die offene Thür der polnischen Sprach, 1661), Ioannes Carolus de Jasienica Woyna (Compendiosa linguae polonicae institutio, 1690), Matthias Gutthäter-Dobracki (Polnische teutsch erklärte Sprachkunst, 1669), i još neki drugi.

Do kraja XVII stoljeća došli smo tako do broja s e d a m, a da time još nismo iscrpli sva djela, koja se odnose na poljsku gramatiku.

Zadržimo se kod spomenutoga broja sedam i postavimo pitanje: a) u kakvom odnosu ta djela stoje jedno prema drugome, i b) do kojeg su stupnja razvila teoretsku spoznaju poljskoga jezika.

Ponajprije, svima je to zajedničko, da se kreću stopama latinske gramatike. Sistem uzet iz latinske gramatike, kako se ona tada obrađivala, naprosto se prenosio u poljsku, pa treba smatrati velikim napretkom, ako je koji taj u ovoj ili onoj točci imao smjelosti da se udalji od latinske dogme'.[102]

Kao primjer može se uzeti stav, što su ga pojedinci zauzimali prema broju padeža u poljskom jeziku: Volkmar ima 3 ablativa, jednako i Roter; od njih je napredniji Meniński, koji dopušta i sedmi padež = ultimus, te pod ablativom više ne razumije genitiv s prijedlogom od nego naš instrumental, a »ultimus« mu je naš lokativ. Ovo drugi nisu prihvatili: Kotzer štoviše polemizira s Menińskim i vraća se uglavnom na Volkmara; ni Dobracki se ne povodi za Menińskim: čini to istom Woyna.[103]

'Volkmaru nije ništa poznato o samovoljnom razlikovanju između muš. t y m i i žen. i sred. t e m i, koje se danas provodi. Doduše već Woyna ima instrum. pl. t e m i (mjesto t y m i), ali za sva tri roda bez razlike, te jednako i kod pridjeva piše g o r ą c e m i, g ł u p i e m i u sva tri roda s napomenom, da neki mjesto toga pišu g o r ą c y m i, g ł u p i m i. Za Woyninim pravopisom poveo se i Kopczyński u prvom izdanju svoje gramatike za I. razred 1778., gdje piše p i ę k n e m i za muš., žen. i srednji rod. Tek u izdanju za II. razred 1870. proveo je današnju distinkciju. Kopczyńskomu treba oprostiti, što je — pošto je već u njegovo vrijeme bilo kolebanja u pisanju, tako da su jedni pisali d o b r y m i, a drugi d o b r e m i — ovako filozofirao: instrumental na -m i tvori se najlakše od nominativa, tako da mu se doda slog -m i. Zatim je za muški rod utvrdio, da mu je najbliži nominativ jednine. — Taj se smatrao izvorom (origo) cijele deklinacije — pa je rekao ovako: dodaj nominativu jednine -m i, i dobio si instrumental množ'ne. Za ženski rod mu je bilo bliže da se instrumental tvori od nominativa množine, i postavio je pravilo: ženski i srednji rod tvore se tako, da se na e dodaje slog m i, odnosno da se e pretvara u é m i. Kopczyński, kao što je rečeno, nije mogao postupati drugačije, jer se na nivou tadašnjeg gramatičkog istraživanja govorni oblici nisu znali bolje objasniti već tako, da se mehanički provodila analiza prema vanjskom liku. Dandanas svatko vidi ništavost takvog izvođenja, i stvar je ukusa, da li se netko želi ili ne želi povoditi za autoritetom Kopczyńskoga. Ako je nekoga volja da ostane kod razlikovanja, koje se ničim drugim ne da opravdati već time, što je Kopczyński prema tadašnjem površnom gledanju na govorne pojave postavio takvo pravilo — protiv toga se ne može imati ništa. Ali treba požaliti duševnu zbrku, kada netko u tom razlikovanju traži duboku filozofijsku ili psihologijsku zna-

čajku poljskoga naroda. Ispor. Sławiński u Bibl. Warszaw. 1873. II.'[104]

'Još je mnogo teže bilo s poljskim glagolom. U stvari, dok analiza imenskih riječi još koliko toliko zadovoljava, s glagolom gramatičari jedva da su znali što bi počeli. S jedne strane su, povodeći se slijepo za latinskim gramatičarima, nepotrebno gomilali broj načina, a na drugoj su strani pred obiljem oblika ostajali posvema bespomoćni'.[105]

Tu je najdalje došao Meniński.

'On je pravilno vidio, da se jezik za razlikovanje perfektivnosti i imperfektivnosti služio sa dva osnovna sredstva, spajanjem s prijedlozima i izvođenjem, promjenama u osnovi. O jednom i o drugom govori po mogućnosti iscrpno. Kotzer se Mesgnienovim nastojanjem malo ili ništa nije okoristio, dok se Dobracki nasuprot vrlo brižno poslužio njegovim rezultatima, koji puta čak i doslovno, proširujući ono što je Mesgnien bio započeo.

No najrazumnija je obradba glagola ipak kod Woyne. On je za svoje doba začudo jasno vidio, i zavrijedio je da mu se u povijesti poljske gramatike iskaže dužno priznanje. Kao što sam gore spomenuo, da se nije dao zavesti od latinskog kanona, da načine utvrđuje ondje, gdje poljski jezik nije imao posebnih jezičkih oblika, on tako ni kod utvrđivanja vremena, kako sâm izrijekom kaže, nije htio u paradigmu unositi razlike između imperfekta i perfekta »kojih se je najbolje kloniti, da ostalih razloga ne spominjem, zato da ne bude zbrke« (vitandae potissimum, ut alias rationes omittam, confusionis causa).

Dok, dakle, u povijesti poljske gramatike Mesgniena zapada velika zasluga, da je prvi svojstva slavenskoga glagola podvrgao iscrpnom razglabanju s obzirom na kakvoću njegove radnje, prednost je Woynine gramatike u tome, što je prvi pravilno shvatio razliku između formalne i sintaktičke strane u jeziku'.[106]

Jednako je zanimljivo bilo pitanje aorista (perfekta) i pitanje duala, koji većina nije priznavala, a Woyna je opet aristokratskih pogleda i dual mu je preplebejski, te u predgovoru »ad Lectorem« kaže: »Priznajem, da toga ima u spomenicima najistaknutijih starih poljskih pisaca, no kako je sada u običaju samo kod prostijega puka, činilo mi se izlišno da o tome bilo što ovdje u svojoj knjižici govorim« (Fateor hunc in vetustis probatissimorum Scriptorum polonicorum exstare monumentis; quia tamen nunc nonnisi apud rudiorem plebem in usu habetur, idcirca visum mihi est superfluum esse quidquam de illo hic in libello meo tradere).[107]

Od ostalih gramatika ovoga razdoblja vrijedne su spomena Müllenheimova (1717) i Schlagova (1734), koja na str. 137—163. sadrži prve početke nauke o glasovima (»eine embryonische Lautlehre«).[108]

III

Od Szylarskoga do Kopczyńskoga

Nad cijelim razdobljem dominira lik Onufrija Kopczyńskoga, člana Komisije Edukacyjne i pisca triju gramatika (s didakt. tumačenjima), koje su se dugo vremena upotrebljavale u poljskim školama.

'Kopczyński je očito bio vrlo detaljno proučio tako zvanu racionalnu metodu francuske gramatičke škole prošloga (18.) stoljeća — njezin utjecaj vidno se osjeća i u formulaciji nekih pravila i u glatku jeziku. Naravno, da je time dolazio u opasnost da pokadšto vidi uzročnu vezu ondje, gdje uistinu ništa nije bilo na nju nalik, ili da po koju jezičnu razliku uvodi ondje, gdje mu ni vidni ni slušni oblici za to nisu davali nikakva povoda. No to je sasvim odgovaralo tadašnjem vremenu, kada induktivni ili pozitivni pravac u gramatici još nije bio usvojen. Kopczyński na taj način u povijesti poljske gramatike predstavlja posebno razdoblje kao začetnik praktičko-racionalnog pravca, koji je — ne ulazeći dovoljno duboko u jezik i ne obaziruć se na njegov povijesni razvitak — prema ličnom nahođenju mnoge suptilne razlike uvodio u gramatiku kao pravila. I sama definicija gramatike kod njega glasi, da je to sistematski skup napomena o usmenoj i pismenoj riječi, koji služi tome, da se ljudi što bolje uzmognu između sebe sporazumijevati. Time se gramatika kao čuvarica, kao regulator jezika stavljala iznad jezika. Ako je zadatak gramatike, da bdije nad našom pisanom ili govorenom riječi, da olakšava naše sporazumijevanje, onda odatle slijedi, da se njoj, tj. gramatici, daje pravo da ondje, gdje se nađe pred eventualnom nejasnoćom, gdje joj se učini, da je uzajamno sporazumijevanje oteščano, unosi svijetlo i poduzimlje promjene u korist razumljivosti. Kopczyński je posvema bio pristalica toga naziranja te je svoju funkciju čuvara poljskoga jezika vršio sa mnogo energije.

Osobito je zanimljivo promatrati, kako je on sâm malo pomalo postajao sve smioniji u postavljanju određenih pravila, za koja u dotadanjoj jezičnoj praksi nije bilo opravdanja. U tom pogledu njegova se gramatika, koju je god. 1780. izdao za II. razred, u mnogim točkama razlikuje od gramatike koju je dvije godine prije toga izdao za I. razred'.[109]

Francusku i latinsku stručnu literaturu poznavao je dobro, grčki mu je jezik bio manje poznat, a o njemačkim djelima, makar ona bila posvećena poljskom jeziku, ne govori nigdje. Od Slavena spominju se istom u trećoj knjizi »pobratymowie nasi Czesi« i »Ruś«.

Dugo je vremena radio u biblioteci Załuskih u Varšavi, gdje je za svoja pravila prikupljao potvrde iz ponajboljih poljskih pisaca. No i tu je tražio samo »pravilnosti«, proglašavajući svako odstupanje od njih — pa makar ono bilo i kod klasika — arhaizmom ili štamparskom griješkom (na pr. ę : ą za akuzativ jedn. kod Skarge).[110]

'Moram reći da ono, što je Kopczyński zaista učinio za poljski jezik, ne ostaje ni u kakvom razmjeru s naporima, koje je u to uložio, i s vremenom, koje je utrošio na svoje pripreme i na čitanje pisaca. Smetalo mu je njegovo ukočeno, bojažljivo shvaćanje o bezuslovnoj pravilnosti jezika kao mrtve forme. Samo tako tumači se njegovo napadno zastranjivanje od prostonarodnog jezika. Odakle su potekli poljski klasici? Pa valjda iz poljskoga naroda. Da nije bilo naroda, koji je poljski govorio, ne bismo imali ni Kochanowskoga, ni Potockoga, ni Mickiewicza, ni Malczewskoga — pa opet, premda je ta misao tako naravna i trivijalna, da je zapravo ne bi trebalo ni izricati, ona je od Kopczyńskoga i, pače, od većine gramatičara kasnijega vremena ostala posvema nezapažena. Zato je osnovni nedostatak njegovih knjiga »dla szkół narodowych«, što kod omladine ne pretpostavlja živi vrutak poljskoga jezika te, umjesto da je budio snagu materinskoga jezika, koja u njoj drijema, on ju je svojim bojažljivim propisima umrtvljavao. Gramatika Kopczyńskoga nije kod školske omladine mogla pobuditi radosnog uvjerenja o velikom blagu, što ga ona sama nosi u sebi, već joj je svojim beskrajnim pravilima i suptilnostima ulijevala strah, da na svakom koraku ne griješi protiv kojeg propisa školske gramatike'.[111]

'Jedino piščev visoki službeni položaj i to, što su njegova djela bila priznata od strane države, to zn. uvedena u život, daju gramatici Kopczyńskoga značenje, koje joj prema njezinoj unutrašnjoj vrijednosti nipošto ne pripada. Kopczyński je sa svojom gramatikom, koja je izašla 1817., posvema zaostao za napretkom, koji je u međuvremenu zaslugom Kopitara i u prvom redu Dobrovskoga zabilježilo gramatičko proučavanje slavenskih jezika. Dobrovskoga Lehrgebäude der böhmischen Sprache, koji je izišao 1809. (dakle 7 godina prije piščeve smrti) stoji već na sasvim drugom stajalištu, i prema njemu je gramatika Kopczyńskoga već u trenutku kada se pojavila, bila u nekim bitnim točkama sasvim zastarjela. Dobrovský je bio eminentno gramatički talenat, velik, dà, za svoje vrijeme jedan od najveć h lingvista, dok Kopczyński nije dotjerao dalje od pisca, koji je velikom ljubavlju bio odan svojem materinskom jeziku, i kojemu već na gramatičkih djela francuske škole XVIII stoljeća nije bila nepoznata'.[112]

'Naš sud o Kopczyńskom sasvim ukratko sažet glasio bi ovako: on je bio velik poljski rodoljub, ali nije bio velik lingvista ni gramatičar. U ovom posljednjem, što je ovdje u prvom redu važno, nije se uzdigao iznad nekih svojih njemačkih prethodnika, na pr. iznad Schlaga'.[113]

Uz njegovu ortografiju nisu pristajali ni Bohusz, ni Staszic, ni Szopowicz, ni Feliński, ni toliki drugi, kako to pokazuju »Rozprawy i wnioski o ortografii poskiéj przez Deputacyą od Król. towarzystwa warsz. przyjaciół nauk wyznaczoną« iz god. 1830., koja u svojim zaključcima ni sama nije bila sretne ruke. To je tako ostalo, bez veće

sređenosti i bitnih promjena, i u onih dvadesetak gramatika i gramatičkih spisa, koji su Poljsku preplavili u prvoj polovini XIX stoljeća.[114]

Nastaje pitanje, zašto je kraj velikog broja gramatičkih knjiga, koje su u toku ovoga (19.) stoljeća izašle, stanje gramatičke spoznaje poljskoga jezika ipak bilo toliko slabo?

Da bismo na to mogli odgovoriti, potrebno je prethodno iznijeti nekoliko općih refleksija.

Kakav je odnos gramatike prema jeziku? — Gramatika u prirodnom razvitku nema prava da jeziku propisuje zakone — ona je štoviše dužna da predanim i objektivnim istraživanjima otkriva one zakone, koji su u njem sadržani. Ovaj je odnos u poljskom jeziku od vremena Kopczyńskoga pomućen. Prešlo se preko one granice, koju je pravima gramatičara postavila priroda, i ljudi su sebi prisvajali pravo da za volju jedne krive teorije propisuju oblike, za koje nije bilo dovoljnoga opravdanja ni u suvremenom govornom jeziku, ni u potvrdama iz pisaca, u koje se je vrijedno ugledati. Svaki je gramatičar — kao i Kopczyński — imao nešto svoje, nešto čega se držao i što je svojim čitaocima ili slušaocima preporučivao, da se u tome za njim povode. Posljedica toga bila je velika nejednakost u pismenoj upotrebi jezika. Da bi se njoj stalo na kraj, posezalo se za tim, da se — uz zapostavljanje savremenog jezika, za koji se često držalo, da je tuđinskim utjecajima iskvaren — traži spasa u ranijim razdobljima poljske književnosti. Proglašeno je (a i ne samo to, tako Deszkiewicz, Łozowski i napokon Malinowski) da se samo jezik zygmuntovskoga doba do Skargine smrti smije uzimati za uzor, u koji se valja ugledati. Ali ni uz pomoć toga sredstva nisu se postigli željeni rezultati, jer je

prvo, bilo neprilično, štoviše nemoguće ignorirati napredak u jeziku kasnijih vremena, sve da taj napredak nije predstavljao ništa drugo nego niz gubitaka starijih gramatičkih oblika. Time se dolazilo u opasnost, da se u književnom jeziku umjetno gaje i podržavaju elementi, o kojima živi pučki govor više ništa nije znao, a to je značilo dizati vrlo štetan zid između jezika, koji u narodu dalje živi, i jezika u književnosti.

zatim — tvrdilo se, da valja određeno razdoblje poljskoga jezika uzeti za uzor pa u njem tražiti lijeka za mnogi kvar u sadašnjici — tvrdnja, koju je, kažem, bilo lakše postaviti nego je se držati. Ona je pretpostavljala temeljit studij onoga razdoblja — a taj nije tako lak. Većina gramatičara, koji su se tom tvrdnjom osobito rado služili, zadovoljavali su se tek površnim uočavanjem odlika onoga staroga jezika. Njima su nedostajali pravi principi, prema kojima bi taj stari jezik mogli pravilno ocijeniti. Oni nisu bili u stanju da ono što je pravilno luče od onoga što je nepravilno. I u onom starom jeziku bilo je kolebanja; da tu nađu ono što je pravilno, za to ovim

gramatičarima nije preostajalo ništa drugo nego njihov subjektivni osjećaj i ukus, a taj opet uvijek ne pogađa ono što je pravo.

Tako ni od toliko hvaljenog ugledanja u stare klasike nije poljskoj gramatici postalo lakše — sve ako se apstrahira od toga, da je bilo nepravedno od darovitih ljudi svojega vremena tražiti da se za volju stare klasike odriču svojih jezičnih oblika i jezičnoga blaga, koje se u njima samima krilo. U stvari, i u ovom slučaju se pokazala puna nemoć gramatičkih teorija. Mudrovanja gramatičara devetnaestoga stoljeća većinom su se razbijala o duhovnoj svježini nacionalnih pisaca i pjesnika. Jedna jedina Mickiewiczeva stvarca više vrijedi nego sve gramatike poljskoga jezika za prvih pet desenija ovoga (19.) stoljeća; one su sve jedna meritornija od druge, pa opet su sada već sve zajedno zanijemjele, dok Mickiewicz živi i ne prestaje čitaoce oduševljavati svojim pjesmama i svojim jezikom'.[115]

'Dužan sam se ovdje sjetiti čovjeka, koji bi, da je dospio na to područje, zacijelo već početkom ovoga (19.) stoljeća poljsku lingvistiku uzdigao bar do one visine, na kojoj se nalazila lingvistika ostalih Slavena — to je L i n d e, proslavljeni pisac velikoga poljskoga rječnika. Treba žaliti, što se njegova djelatnost ograničila na ovaj, svakako odlični, leksikografski rad. On naime na mnogim mjestima u svojem rječniku pokazuje, da je sav bio prodahnut duhom, koji je prožimao suvremenike Dobrovskoga. Ne samo što je za svoj rječnik crpao iz starijih razdoblja poljskoga jezika onako, kako to nitko nije činio za svoje gramatičke radove, on se i ostalim slavenskim jezicima služio za poredbe u tolikoj mjeri, da njegovo djelo u tom pogledu i danas još predstavlja bogato nalazište mnogo čega, što je vrijedno da se ogleda. Koliko duboko treba žaliti, što takav čovjek nije svoj pogled upravio i na gramatičku stranu poljskoga jezika!

A zašto se kod Poljaka nije našao gramatički Linde?

Ja držim, da odgovor na to pitanje treba tražiti u posebnom stavu, što su ga Poljaci decenijima zauzimali prema ostalim slavenskim narodima. Poljaci su mislili da u interesu svoje povijesne individualnosti ne treba da učestvuju u slavenskoj uzajamnosti, koju su od čeških Slavena prvi bili proglasili Kollár i Štur. To, što se oni nisu mogli oduševljavati za ideju, koja ih je u vrijeme, kada su rane zadane njihovoj zajednici, njihovoj državnoj samostalnosti, još krvarile, trebala dovesti u užu duhovnu vezu sa svima ostalim Slavenima, shvatljivo je tim prije, što su kod tih Slavena na jednoj strani vidjeli Ruse, za koje su mislili da u njima treba da gledaju svojeg glavnog neprijatelja, a na drugoj sve sama nesamostalna plemena, koja im nisu mogla dati nikakva čvrsta oslonca, a po svojem su duhovnom razvitku stajali niže od njih. Kao što je rečeno, sve to može biti shvatljivo — — no u granicama slavenske filologije treba naglasiti neprijepornu činjenicu, da su oni takvom svojom ekskluzivnošću, koliko je do njih stajalo, svojem vlastitom materinskom jeziku oduzeli jedinu ispravnu osnovicu znanstvenog istraživanja',[116]

'Tako dolazimo do pitanja, tko je poljski jezik prvi priveo ovoj prirodnoj vezi? Odgovor na nj glasi: od domaćih učenjaka bio je to Cegielski — prvi, koji je god. 1842. napisao raspravu o poljskom glagolu (»O słowie polskim«), koja je izašla u znanstvenom časopisu »Orędownik naukowy«. Ta rasprava u svoje vrijeme, nažalost, nije imala nikakvoga uspjeha — najbolji dokaz za to lako je naći u tome, što se i poslije te godine glagol u poljskim gramatikama obrađivao po staroj šabloni. To je pisca potaklo da svoju raspravu god. 1852. ponovno izdade, no sada ona više nije mogla postići svog cilja — sada je došla prekasno'.[117]

Uz Cegielskoga od mlađih gramatika, koje znače korak naprijed, važno je djelo Danca C. W. Smitha (1845, 1864), koji je 'prvi naučno obradio poljsku nauku o oblicima te se više od svih ranijih gramatičara obazirao na povijesni razvoj pojedinih oblika, navodeći za njih i potvrde, samo što mu je nauka o glasovima nedovoljno obrađena, a ni podjela glagola nije uspjela'.[118]

IV

Od Cegielskoga do Małeckoga

U to je — god. 1852.—1856. — izašla i Miklošičeva Uporedna gramatika slavenskih jezika (glasovi i oblici), kojom je udaren temelj gramatičkom proučavanju slavenskih jezika.

Prvi je te rezultate pokušao primijeniti na poljski jezik S. Węclewski, i to u raspravi »Über den polnischen Lautsystem« (1853.). 'Ta bi rasprava imala neku vrijednost, da se pisac više držao svojega uzora — no on je gdjegdje htio biti pametniji od Miklošiča — i nizao je uz ono, što je ispravno, i mnogo štošta što je naopako'.[119] Slijedeće djelo — Rymarkiewiczeva rasprava o konjugaciji (Über die Konjugation im Polnischen) — ograničava se samo na poljski jezik te također nema veće vrijednosti.

U međuvremenu se u Austriji (u Galiciji) pojavila poljska hrestomatija (Wypisy polskie), kojoj je u višem razdjelu sprijeda dodan gramatički pregled glavnih osobina staropoljskoga jezika (Przegląd form gramatycznych języka staropolskiego, poredbeno, prema današnjem poljskom jeziku), i 'to je prvi pokušaj, i ako u formi skice, da se sistematski, prema savremenim zahtjevima uz pomoć starijih i najstarijih jezičnih spomenika obradi gramatika poljskoga jezika. Ime piščevo nije navedeno, no obično se drži, da je to bio pokojni prof. Suchecki. Ako je to točno, može se samo toliko reći, da to djelo i sada služi na čast njegovoj uspomeni'[120]

Nešto je manje povoljan sud o njegovoj školskoj gramatici (Zwięzła gramatyka polska), koja je više praktična nego naučna.

Međutim, 'pravi reformator poljske gramatike prema Miklošičevu sustavu bio je Małecki. Njegova »Gramatyka języka polskiego większa« izašla je god. 1863. u Lavovu kao rukopis nagrađen od strane galicijskih vlasti. Pisac u predgovoru kaže, da su mu Miklošičeva istraživanja bila velika pomoć kada je pisao to djelo (str. V.), kojem je cilj da uspjeh postignut u istraživanju na području slavenske filologije korisno primijeni na poljski jezik. O načelnoj razlici između svoje gramatike i dotadašnjeg rada na poljskoj gramatici pisac govori vrlo kratko — i ne dovoljno energično. Može se pretpostaviti, da ni on sam sebi nije bio pravo svijestan one velike daljine, koja je njegovu knjigu odvajala od svih ranijih gramatika. Ako se općenito uzevši o piščevu ili autorovu odnosu prema svojem djelu može suditi dvojako, da ono ili zaostaje za iščekivanjem, ili ga nadmašuje — Małecki se mora ubrojiti u onu sretnu manjinu, koja je uradila daleko više nego što se od nje očekivalo. Tako i jest. Małecki nije eminentni lingvista, ali je dobro školovana, sistematska i, ako hoćete, dobro disciplinirana glava, koja, kada jednom iziđe na pravi put, umije učiniti nešto što valja. On je sebi od novije gramatičke nauke prisvojio upravo toliko, koliko je bilo potrebno da pravilno shvati Miklošičeva djela — i na sreću prema njima nije zauzimao odviše kritički stav. On nije išao za tim da noviju gramatičku nauku obogati svojim otkrićima, već je samo nastojao da ono, što je ona u međuvremenu utvrdila kao istine, korisno primijeni kod tumačenja poljske gramatike.

Kraj ovih osobnih piščevih svojstava, kojima ja ne mogu a da ne dodam još i marljivost i savjesnost, postalo je konačno i za poljski jezik moguće da dobije jednu odličnu gramatiku. Dapače, ja idem još dalje, pa kažem, da je Małecki sa svojim sretnim uživljavanjem u rezultate Miklošičeve uporedne gramatike i primjenjujući ih marljivo na poljski jezik, dao djelo, koje je i na naučnom nivou, i koje je za svoje doba svakako predstavljalo najbolje, što se stvorilo na području pojedinih slavenskih jezika'.[121]

Osobito je pohvale vrijedna njegova fonetika, koja doduše također 'nije bez omašaka, ali ako se taj dio njegove gramatike isporedi s bilo kojom drugom ranijom gramatikom, dobit, koju je njegova fonetika značila za poljsku gramatiku, ogromna je'.[122]

'Dotadašnja se gramatika poljskoga jezika što no riječ do mrtva naglagoljala; bilo je krajnje vrijeme da na mjesto šuplje fraze, koja se od vremena Kopczyńskoga sve više razmahala, dođe pravo, pomnjivo istraživanje — istraživanje koje otklanja diletantizam, tj. upletanje nezvanih'.[123]

'Ovo je djelo, prema tome, trebalo pozdraviti kao prvi korak kojim se stupilo na jedan bolji, realniji put'.[124]

»Nur dauerte diese Freude nicht lange« (samo što ta radost nije dugo trajala) — dodaje Jagić nekoliko godina kasnije, kada je Małecki izdao drugo, prošireno izdanje (Gramatyka historyczno-

porównawcza języka polskiego, Lwów 1879), u kojem je ipak učinio ono, čega u prvom izdanju još nema, i zbog čega je Jagić to izdanje bio onako pohvalio: on je sada zauzeo kritički stav prema savremenoj filologiji, prema »uporednom pragmatizmu« i prema prakt čkoj dominaciji sanskrita, te je mislio da treba da se uputi drugim, svojim putem. Štoviše, on u uvodu (na str. VII—VIII) kaže: »U ovom djelu skupio sam rezultate, do kojih sam poslije savjesnog i vrlo pomnjivog rada došao sa svojega vlastitog stajališta — ne obaziruć se na to, što će reći sfere, koje su u nauci mjerodavne« — a te «sfere«, to je u krajnjoj liniji bila cijela historijsko-uporedna filologija, to je bio — Miklošič. Zato Jagić pooštrava svoje kriterije, ma da mora priznati, da su neki dijelovi, kao konsonantizam, nazali uopće i sl., u ovoj knjizi bolje prikazani nego u prvom izdanju. Njegov je ton sada manje obazriv, i na mahove postaje ironičan i oštar.

'U isti grijeh protiv savremene znanosti, zbog kojega su se poljski gramatičari do Małeckoga — i u poređenju s njime — mogli optuživati, upao je sada i sam u svojem novom izdanju. On prema njoj zauzima stav kritičkog otklanjanja rezultata, kojih ni sâm dobro ne poznaje. Dok se u kraćoj verziji zadovoljavao vjernim reproduciranjem rezultata, do kojih su drugi došli, i njihovim opreznim primjenjivanjem na poljski jezik, sve je išlo prilično glatko. Ali otkako je s ograničenim uvidom u cjelinu pojava pokušao stvar iznositi iscrpno g e n e t i č k i — pojavili su se nedostaci, kojima je u prvom izdanju bio izbjegao'.[125] Małecki, još malo prije tako savjestan i tako dobra glava, sada mu je površan, nekritičan, »ein angenehm plaudernder Dilettant'.[126]

Ovo je razočaranje bilo za Jagića tim neugodnije, što mu je već ranije u tom smislu netko bio skrenuo pažnju na Małeckoga. Bio je to Kazimir Szulc: U listopadu god. 1876., kada mu se Jagić bio požalio što mu Poljaci ne dolaze na predavanja, on mu piše (6. X. 1876.): »Imate nažalost sasvim pravo što se tužite, da Poljaci zanemaruju studiranje slavenskih jezika. Sâm sam za to premalo učinio, premda sam se uvijek, koliko god mi je bilo moguće, za to interesirao, te sam i župnika Malinowskoga, koji se ranije bavio proučavanjem semitskih jezika, privolio na to da se posveti slavenskim jezicima. Koliko ja znam, svi su Poljaci, koji se za ta proučavanja zanimaju ili koji su im se sasvim odali, neposredno ili posredno njegovi učenici.

Zato je neshvatljivo, kako ste to u bibliografiji 3. sv. Archiva mogli Małeckoga kao lingvistu staviti iznad Malinowskoga. Małecki je sposoban čovjek, dobar filolog (starih jezika) i književni historik, napisao je i jednu praktičnu poljsku školsku gramatiku, koja je u natječaju s pravom dobila prvu nagradu, jer se nitko s boljom nije natjecao, — ali Małecki nije niti slavista, niti je samostalni lingvist, te tamo, gdje on to nastoji biti, čini krupne griješke. Małecki nema ni jednog jedinog učenika u znanstvenom smislu riječi, premda je

bio profesor slavenskih jezika u Lavovu i imao mnogo slušača«.[127] To je, uz zauzimanje Nehringovo, također moglo biti razlogom, zašto je Jagićev sud o posljednjoj gramatici, na koju se u svojem rukopisu osvrće — o velikoj gramatici Fr. Ks. Malinowskoga (Krytyczno-porównawcza gramatyka języka polskiego, Poznanj 1869) ispao dosta blago, gotovo bi se reklo — preblago, uzme li se u obzir, da ga inače često uzima za primjer nesavremenog, lošeg, pače naivnog tumačenja nekih jezičnih pojava, zamjerajući mu i neke osnovne stvari (na pr. u vezi sa staroslavenskim) — a ovdje za spomenutu gramatiku samo kaže, da je 'monumentalno djelo oduševljenoga autodiktata, koji nije imao pravoga kontakta sa znanošću te u mladim godinama nije sebi prisvojio strogih metoda istraživanja. Djelo daje dokaza o dubokom studiju, koji međutim zbog nedostatka pravilnih principa nije bio plodan'.[128]

Tu svršava Jagićev rukopis. Godinu dana poslije gramatike Fr. Malinowskoga (1870.) izdao je Baudouin de Courtenay svoju raspravu O drevně-polskom jazykě do XIV věka, a dvije godine iza toga izašla je monografija L. Malinowskoga »Ueber die oppelnsche Mundart in Schlesien« (1872.). Oba djela znače prekretnicu i početak novoga razdoblja, koje će poljsku lingvistiku s vremenom staviti u prvi red među slavenskim jezicima. Zato ih Jagić i nije uzimao u svoj pregled. Drugim riječima, u trenutku, kada je rukopis dovršavao,[129] on je još bio aktualan, premda je predstavljao jedno zaokruženo, zatvoreno razdoblje, koje je pripadalo prošlosti. Par godina kasnije, prilike su se već toliko bile promijenile, da je rukopis iz više razloga bio zastario, i Jagić se njime poslije godine 1881. više nije služio.

REJ I KOCHANOWSKI

Poljska se književnost na narodnom jeziku počela razvijati razmjerno kasno, kasnije nego kod nas i kud i kamo kasnije nego kod Čeha, koji su u prvo vrijeme mnogo utjecali na svoje sjeverne susjede.[130] Najstariji spomenici poljskoga jezika puni su čehizama, a ti se još više množe, kada o Poljsku počinju udarati valovi husitizma i reformacije. Jan Malecki piše god. 1547., da je poljski jezik »tak zepsuty, iż dobrze po polsku mówić nie będzie, kto czeszczyzny nieświadom« (tako pokvaren, da poljski ne će dobro govoriti, tko češkoga jezika ne zna), a njegov će sin još god. 1574. opravdavati upotrebu različnih čeških izraza jezičnim srodstvom i time, što su Česi ranije prevodili Luterove knjige te Poljaci od njih treba da uzmu ono, što je kod njih već prije bilo stvoreno. Dok se tako češki utjecaj u crkvenim stvarima održavao do kraja XVI stoljeća, već 1543. Rej počinje pisati pod geslom »A niechaj narodowie wżdy postronni znają, iż Polacy nie gęsi, iż swój język mają« (a nek već narodi posvuda znadu, da Poljaci nisu guske, da svoj jezik imadu),

a Łukasz Górnicki u »Dvoraninu« (1566.) poziva obrazovane Poljake, da se klone stranih (čeških) riječi i izraza i da se vrate k svojem materinskom jeziku.

'Zasluga Češke, što je nacionalni elemenat u Poljskoj dovela do prevlasti, ne da se poreći; jedva da se mogu sagledati silne posljedice, što ih je u Poljskoj moglo imati pobjedničko prodiranje husitizma. Cijeli bi evropski Istok jamačno sada imao drugi lik. Ali Poljaci su, na rubu svijeta vjernika u smislu crkvenog jedinstva, bili odveć gorljivi pristalice rimske crkve i njezina im je moć tim jače imponirala, što su dalje bili na Istoku i na Sjeveru, tako da se trajno nisu mogli osloboditi rimsko-crkvenih interesa. Njihova je kršćanska misija, koja se jednom pokazala kod obraćanja Pomorja, a drugi put kod pokrštavanja Litve, ostavila preduboke tragove u vjerskim nazorima odlučujućih krugova, tako da se novotarenja u smislu opozicije prema staroj crkvi nisu mogla održati na dulje vrijeme. Moć svećenstva bila je suviše velika, njegov gospodstveni položaj oslanjao se o bogata svjetovna dobra, koja su i najotmjenije porodice mamila u svećenički stalež, njegov je glas kod svih političkih vijećanja i raspravljanja odlučivao. Tako je došlo do toga, da se i kod obnove djela Kazimira Velikoga krajem XIV stoljeća — mislim, kod osnivanja sveučilišta 1399—1400. — otvoreno odrazio predominantni položaj svećenstva. Za Kazimirovih vremena služila je Krakovu za uzor Bologna, na prvom su mjestu bili pravni studiji, vladao je slobodan svjetovni duh; sada je uzorom postao Pariz, sveučilište je uređeno poput samostana, u kojem je na prvo mjesto došla teologija; slobodna je studentska zajednica potisnuta u pozadinu a uprava je prešla u ruke profesora, rektora i krakovskoga biskupa, državnog kancelara... U sveučilištu je pod znakom teologije zavladala srednjovjekovna sholastika. Tu je vladao posvema drugi duh nego u Pragu, dà, zato je krakovsko sveučilište i osnovano, da se omladina drži podalje od pogubnog slobodnjačkog i nacionalnog duha, koji je vladao u Pragu. Time se objašnjava, zašto je petnaesto stoljeće u Poljskoj bilo izgubljeno, doduše ne za latinsku naobrazbu, ali zato za poljsku književnost'.[131]

A da bi došlo do prave književnosti, koja je sadržana u slobodnom stvaranju obrazovanoga duha, potrebno je pripremiti cijelo narodno tlo. Kao što plemenita biljka ne uspijeva na svakom tlu, tako ni narod uvijek nije u mogućnosti da stvori književnost'.[132]

'Ako se šesnaesto stoljeće slavi kao veliko doba poljske književnosti, nisu tomu ni Rej, ni Kochanowski, ni Skarga, ni Wujek toliko pridonijeli, koliko borba obiju crkava, koja se vodila u književnosti. Poznavanje starih i savremenih jezika izvanredno je bilo poraslo, revno se studirala teološka eksegeza, udarali se počeci samostalnom eksperimentalnom znanstvenom istraživanju. U početku je duhovna premoć bila otvoreno na strani protestanata. Oni su bili većinom ti, koji su se odavali iscrpnim studijima na stranim sveučilištima i bili

u bliskim odnosima sa stranim učenjacima. U književnoj prepirci nastojali su oko najčišćeg poljskog jezika, da ni u tom pravcu ne budu slabiji od svojih protivnika. A i izvan crkveno-polemičke prepirke provejavao je djela poljskih književnika nekakav svježi dah, onakav, kakav se može prenuti i osjetiti u zraku pročišćenu oštrim promajama'.[133]

Takva se promaja pojavila s reformacijom, kada su rasplamsale strasti i borbe uvjerenja u svoj vrtlog povlačile sve, što je mislilo da ima prava na svoj stav i na svoje mišljenje u vjerskim i drugim stvarima.

'Ljudi su sa tisuću veza vezani za svoje vrijeme; kao bića koja misle i koja osjećaju oni su dužni da zauzmu stav prema važnim idejama svoga vremena. Zato se i kod pravih pisaca i pjesnika XVI stoljeća može govoriti o dvije sa vjerskog stajališta suprotne protivničke stranke ili struje. Glavni predstavnik jedne bio je Rej, druge — ne toliko karakterističan — Kochanowski. — Pozabavit ćemo se sada sa ova dva imena, i sa svim onim, što su oni na književnom polju dali'.[134]

'Rej i Kochanowski bili su dvije bogato nadarene, skroz naskroz pjesnički nastrojene naravi, ali su bili sasvim različita obrazovanja te su se i u svojem shvaćanju o pravim životnim idealima vrlo razilazili. Rej je nebrušeni dijamant, duh Kochanowskoga stekao je najvišu polituru, koju je njegovo vrijeme poznavalo, no unutarnja snaga njegova zaostaje za snagom Rejovom. Rej je sav dijete svojega poljskoga vremena sa svim njegovim porocima i slabostima, Kochanowski nastoji da ono, što je specifično narodno, po mogućnosti skrije za onim, što je humanističko; on je pjesnik društva profinjena humanističkim obrazovanjem, koje se upravo za volju toga procesa profinjavanja moralo odreći mnogo čega, što je u njem bilo iskonsko. Tko uživa u zvučnim stihovima skladanima plemenitim jezikom i velikim umijećem, taj se Kochanowskomu kao plemenitomu majstoru zvukova ne će moći dosta nadiviti; no tko bi želio u pjesniku vidjeti i odraz njegova vremena, tko bi kroz poeziju htio da nazre i realnu pozadinu života, taj će Reju dati prednost usprkos njegovoj nešto nezgrapnoj formi, usprkos njegovu više oporu i jezgrovitu nego glatku jeziku i dikciji'.[135]

O Rejovu životu pisao je savremenik njegov Trzycieski, a opširan komentar, prema kojem se pozicija za pozicijom dade razgledati i ocijeniti njegov rad, dao je Bartoszewicz. A taj je rad i velik, i raznolik, i bogat, i u njem je mnogo i Reja, i njegova vremena.

'Ako se razgleda sve, što je Rej stvorio, čovjek se i nehotice mora složiti s njegovim životopiscem, kada kaže: »Bio je čovjek poštovanja dostojan, snažan, svima poznat i od svakoga voljen, nije čeznuo ni za kakvom čašću, draža mu je bila mirna sloboda, nemini molestus — i ako je u mladosti i ponešto lakomisleno i burno živio, uživao svijet, bio je kasnije skroman, spokojan, trezven«.

Ako je Rej bio takav, onda shvaćamo, zašto nije mogao stvoriti škole — kao darovita autodidakta, koji ni sam nije bio duhovno obrazovan, koji je sve oko sebe darivao bogatim darovima, a bez jedinstvene veze, koja bi taj rad vezala u cjelinu ili dalje prenosila — njega je doduše većina vrlo cijenila, nekolicina ga prezirala — no nitko se za njegovim književnim djelima nije poveo upravo u onome, što je u njima najbolje, mislim, u realističkom shvaćanju pjesništva'.[136]

'Jedva se može zamisliti veća opreka Reju od one, koja se pojavila u Kochanowskom — a kako je Kochanowski bio Rejov (naravno kud i kamo mlađi) suvremenik, može se reći da su sredinom toga stoljeća u poljskoj književnosti stvarno bila zastupljena dva sasvim različita pravca, i da su oba načas imala svoje poštovaoce, no da je u književnosti uzorom bio ipak samo Kochanowski'.[137]

'Pune ocjene Kochanowskoga kao pjesnika ne možemo dati, jer zapravo namjeravamo govoriti samo o jednoj polovini — o poljskoj — njegovoga književnoga rada — a on je ipak, otkako je uopće počeo pjevati, istom ljubavlju, ako se ne želi reći još većom ljubavlju gajio i latinsku poeziju. Hronološkim potvrdama može se dokazati, da je Kochanowski latinskim jezikom počeo pjevati prije nego poljskim, i da je taj rad — paralelno, uz svoja poljska pjesnička djela — nastavio do kraja svoga života.

Može se dapače reći, da je Kochanowski svojem prvom lirskom nagonu ljubavi i životne radosti dao izraza ponajprije u latinskim pjesmama. Četirima knjigama njegovih latinskih ljubavnih elegija (I. knj. 15, II. knj. 11, III. knj. 17, IV. knj. 3) malo je što ravna u poljskom jeziku, a shvatljivo je i zašto je tako: prvi pjesnički pokušaji Kochanowskoga, koji idu u vrijeme, dok je kao dvadesetogodišnji mladić na sveučilišnim naukama u Italiji proučavao antiku, govore o temi koja je lirici bila najbliža: o ljubavi i radosti uz vino, u veselu društvu. — Kada je Kochanowski stupio u službu poljske muze, bio je već bliži tridesetoj nego dvadesetoj godini života, dakle u zreloj muževnoj dobi, te udvaranje mnogim idealnim ženskim imenima, ljubavna služba i ljubavna bol više nisu mogli biti glavni sadržaj njegove poljske lirike.

Želim odatle izvesti samo zaključak, da nam poljska pjesnička djela Kochanowskoga ne daju cijeloga čovjeka u njegovom punom pjesničkom razvoju. Tko bi htio upoznati Kochanowskoga u svom njegovom pjesničkom stvaranju, morao bi tomu pridodati i njegova latinska djela'.[138]

Razmjerno rano — kada mu je bilo 26 godina — u Poljskoj se prenosila od usta do usta njegova oda Bogu »Czego chcesz od nas, Panie, za twe hojne dary?«

Czego chcesz od nas, Panie, za twe hojne dary?
Czego za dobrodziejstwa, którym niemasz miary?
Kościół cię nie ogarnie, wszędy pełno ciebie,
I w otchłaniach, i w morzu, na ziemi, na niebie.
Złota też, wiem, nie pragniesz: bo to wszytko twoje,
Cokolwiek na tym świecie człowiek mieni swoje.
Wdzięcznym cię tedy sercem, Panie, wynawamy:
Bo nad cię przystojniejszej ofiary nie mamy.
Tyś pan wszytkiego świata, tyś niebo zbudował,
I złotémi gwiazdami ślicznieś uhaftował.*

'Ne može se reći, da ta pjesma, sva u tonu molitve zahvalnice kralja Davida, sadrži nešto naročito. Ako se usprkos tomu tvrdi, da je Rej rekao,

Temu w nauce dank przed sobą dawam
I pieśń bogini słowieńskiej oddawam —

onda ja to shvaćam samo kao komplimenat, a skladni stihovi mogli su se Reju i doista svidjeti . . .'[139]

'Ta je oda ipak toliko zanimljiva, što nam pokazuje, da se već tada, dok se pjesnik nalazio usred humanističkih studija, njegova poezija nije više jednostrano kretala u antikno-paganskom svijetu, već je davala izraza i vjerskim osjećajima ljudske ovisnosti o Bogu. Prema tome može se reći, da je sva poezija Kochanowskoga prodahnuta dvostrukim idealima: s jedne strane to su ideali klasičkog pjesništva s cijelim aparatom svojih figura uzetih iz mitologije i starih priča, na koje je neumorno nadovezivao i kada je trebalo i kad nije trebalo; s druge strane, to je vjerski elemenat, područje religioznih čuvstava odnjegovano na uzvišenoj lirici psalama Davidovih. Tomu nasuprot on se na nacionalno, realno-istinsko shvaćanje života, koji ga okružava, nimalo ne osvrée, pa niti u sižeima, koji su mu bili vrlo bliski. Ako jedno pismo upućeno 6. listopada 1571. Stanislavu Foglwederu pravo razumijem, onda ni prijevod psalama, njegovo najsavršenije djelo, nije do to mjere bio izraz njegovog nutarnjeg nagnuća, kao što su to bila različita, manja i veća, ugledanja u antiknu književnost'.[140]

'Treba li o pjesničkim djelima Kochanowskoga dati jedan opći sud, on može glasiti samo tako, da on usprkos znatnoj duhovnoj obrazovanosti, koju je stekao na humanističkim visokim školama,

---

* (Što želiš od nas, Gospode, za svoje bogate darove? Što za dobročinstva, kojima nema mjere? Crkva te ne može obuhvatiti, svuda je puno tebe, i u ponorima, i u moru, na zemlji, na nebu. Ni zlata, znam, ne želiš: jer sve je tvoje, što god na tom svijetu čovjek misli da je svoje. Stoga te zahvalnim srcem, Gospode, ispovijedamo, jer nada te dostojnije žrtve nemamo. Ti si gospodar svega svijeta, ti si nebo izgradio i zlatnim ga zvijezdama divno izvezao . . .)

ipak po veličini koncepcije i snazi izvedbe zaostaje za Rejem. On ljudski život poznaje više jednostrano, a da bi se, što se toga tiče, mogao mjeriti sa svojim prethodnikom; on je suviše pun poštovanja prema klasičkim uzorima, a da bi se usudio izaći iz ograničenog okvira njihovih nazora na svijet, njihovih ideala i opisa. Kochanowski je toliko poganin, koliko je to kraj svojeg kršćanskog shvaćanja života samo smio biti, kao Poljak on se rijetko kada javlja; kroz obradbu stvari, koje je uzimao iz zbivanja svoga vremena, neprestano se osjeća humanistički obrazovani uomo universale. Narav Kochanowskoga je nježna, gotovo ženska — epski sižei mu ne polaze za rukom — ali opis vlastitih čuvstava tihoga zadovoljstva, ili duboke, prelesne boli — to umije odlično dati. Njegova poezija nije izraz neposrednog osjećanja već produkt tihe refleksije ili namjernog prenošenja sebe u određena raspoloženja. Na pr. i same proslavljene Suze (Treny) u smrt svoje ljubljene kćeri moguće su samo uz nježno gajenje osjećanja boli. Kochanowski nije velik novinom ili smionošću misli — ono što se čini novo i smiono redovno je uzimao iz duhovnog blaga grčko-rimske starine — nego finim taktom, kojim je po obliku i sadržaju umio preraditi tuđe misli. Kochanowski zaslužuje da se u tome isporedi s Horacijem. Onako, kao što je Venuzinski pjesnik marljivim studijem grčke poezije i filozofije prisvojio oblike formalnog savršenstva i vrijednog misaonog sadržaja, koje ga i danas čine ljubimcem obrazovana čovjeka, tako je i za Kochanowskoga studij humanizma bio ono vrelo, iz kojega je crpao i smisao za savršenstvo oblika, i velik dio svojih misli i izraza za njih. Kochanowski se i u tome najodlučnije suprotstavlja Reju, što nema nikakve želje da pjeva za mase — ne, on sebe smatra odabranim gojencem i ljubimcem muza, te se pod njihovom zaštitom, oslanjajući se o blagonaklonost Myszkowskoga, koji nekako prema njemu ima ulogu Mecene, drži geslа: odi profanum vulgus et arceo. On to izriče u pjesmi »Muza Jana Kochanowskiego«, koja mora da je napisana poslije godine 1564., jer tako otvoreno govori o naklonosti Myszkowskoga, da odatle moramo pretpostavljati, da je već dobivao dohotke sa prepoštije u Poznanju.

Sobie śpiewam a Muzom — sebi pjevam i muzama. I sada slijedi potpuno neopravdana optužba svoga vremena:

> Bo z rymów co za korzyść krom próżnego dźwięku,
> Ale kto ma pieniądze, ten ma wszytko w ręku.
> Jego władza, jego są prawa i urzędy,
> On gładki, on wymowny, on ma przodek wszędy.

Jednako se samo ugledanjem u Horacija može opravdati takva samosvijest:

Jednak mam nadzieję, że przedsię za laty
Nie będą moje czułe nocy bez zapłaty,
A co mi za żywota ujmie czas dzisiejszy,
To po śmierci nagrodzi z lichwą wiek późniejszy.

Ako se razgleda udobni život pjesnikov, kojemu je tada bilo nekako oko 35 godina, te riječi zvuče kao nepodnošljivo precjenjivanje samoga sebe — ako se one shvate doslovno. One se mogu opravdati samo onda, ako se pretpostavi, da je njihov pisac bio proniknut zvanjem pjesnika kao proroka (vates), svećenika muza u nekadanjem smislu riječi — o čemu Rej ništa nije znao i ništa nije htio znati. Samo iz usta Kochanowskoga mogle su se čuti riječi:

Wy mię z ziemie wzwodzicie, wy mię wyłączacie
Z liczby nieznacznej i nad obłoki wsadzacie —

koje su izražene sasvim u duhu Horacijevu, koji također govori o secernere populo. Uopće, cijela se pjesma sastoji od reminiscencija na marljivu lektiru Horacija, osobito na ode III, l. 4. IV, 9.

Takve misli, da pjesnik udobnim filozofskim mirom iz sfera dalekih od svjetovne vreve s visoka treba da gleda na suvremeni svijet i da kao prorok, kada se pruži prilika, podiže svoj glas — ponavljaju se kod Kochanowskoga češće. One nisu potekle iz realnih potreba već iz čistog imitiranja.

Ne može biti sumnje, da je kvintesencija antiknog filozofskipjesničkog nazivanja na svijet mogla biti osobito privlačiva za tadašnje čitalačke krugove, za ljude, koji su se najvećim dijelom u tim istim idealima odgajali i u njima odrasli. Oni su se u poeziji Kochanowskoga ponovno susretali s mislima, s kojima su se upoznali u školskim klupama prilikom studija starih grčko-rimskih klasika, i divili su se u domaćega pjesnika velikom savršenstvu oblika i prekrasnim milozvučnim stihovima. A upravo ti stihovi bili su tako zavodljivi, da se iza njihove glatke forme lako zaboravljao strani sadržaj, i da se pomalo naviklo pjesništvo shvaćati kao nešto apstraktno, nešto što se kreće u višim sferama, što se jedva dotiče odnosa svojega vremena — a svega toga po Reovu shvaćanju nije trebalo biti. Zato se nazori o konačnim zadacima poljskoga pjesnika, koji su se ugledanjem u Kochanowskoga i u njegovo shvaćanje o zadaći pjesnika uopće bili proširili, moraju — prema Reju — s obzirom na realni pravac uzeti kao nazadak, dok s druge strane treba rado priznati veliki napredak u umjetničkoj izvedbi. Tek našem stoljeću bilo je dano da vrelo poezije po shvaćanju staroga Reja udruži u jednu cjelinu s visokim umjetničkim savršenstvom u duhu Kochanowskoga — to je nacionalna škola Mickiewicza.

Ništa tako ne obilježava humanistički učeno stajalište poezije Kochanowskoga kao pjesnička obradba tema, koje bi zapravo po

cijelom svojem karakteru trebale biti skroz naskroz nacionalne. Kao primjer navest ću ciklus pjesama sabranih pod naslovom »Pieśń Swiętojańska o Sobótce«. Ja to djelo već po izboru same teme držim za proizvod zrelijih godina, kada je pjesnik mirno živio u krugu svoje obitelji u Czarnom Lasu. Kako da je ondje mogao da ne primijeti običaj ivanjskoga krijesa, koji je i sad još poznat? On ga je upotrebio kao vanjsku sceneriju za dvije pjesme, koje bi, navodno, oko ognja u šest parova imalo pjevati dvanaest djevojaka. Djevojke su bile jednako odjevene i opasane »belicom«. Dotle je situacija sasvim u skladu s narodnim običajem — i danas su to djevojke, koje igraju i pjevaju oko zapaljena ognja, a u pjesmama se spominje i biljka b e l i c a ili b y l i c a. No sadržaj pojedinih pjesama već je ili malo ili nimalo narodan. Tema u današnjim pjesmama općenito je ljubav: pojedini seoski momci vežu se u šali u parove uz pojedine zborove i kod toga se i njemu i njoj pridijevaju neka dobra ili loša svojstva. U tome se očito očuvala pradavna uspomena na svadbe, koje su se nekoć zaista prilikom te svečanosti sklapale.

Kod Kochanowskoga prva djevojka slavi svetost starih običaja i hvali jednostavnost starih vremena, dok se sada danju i noću radi, a da čovjek ne postaje bogatiji, jer rad bez božjega blagoslova ne donosi ploda. Pjesma je doduše lijepo izvedena, ali pravo ne pristaje u situaciju. — Druga djevojka hvali igru i poziva na ples, a svirač, po čijem će se taktu sad brže, sad polaganije kretati, neka svojom svirkom oda, ako mu se koja od njih svidjela. — Treća slavi vedri smijeh, pa da druge nasmije, slavi mačka u vezi s poslovicom »kota ciągnąć«. — Četvrta odaje, da je splela vijenac za dragoga — o vijencima se i danas mnogo pjeva. — Peta prekorava svoga Šimuna (Szymek), što je toliko lakomislen, te je s nekom drugom stao ljubakati. — Šesta pripovijeda, da je žetva došla i da će gospodar dobiti vijenac od klasja, a njezin će dragi doći da skida snoplje s kola. — Sedma se žali na dragoga, jer da je strastven lovac; cijela se pjesma kreće u krugu misli iz treće elegije IV. knjige Tibullove. — Osma je čuvarica volova te pri tom poslu plete vijenac. — Deveta nas upoznaje s pripoviješću o Filomeli i Prokni (prema Ovidijevim Metamorfozama VI. 451 i d.) te sadržaj, koji ovamo nikako ne pristaje, završava riječima: »chwała bogu, że te kraje niosą insze obyczaje, ani w Polszcze jako żywy zjawiły się takie dziwy«. — Deseta proklinje rat i onoga, tko ga je prvi izmislio (i opet misli iz desete elegije I. knjige Tibullove). — Jedanaesta pjesma sasvim ispada iz okvira, i najednom se slavi ljepota Dorotina — mislilo se, da bi to mogla biti pjesnikova supruga. — U dvanaestoj pjesmi parafrazirana je 2. epoda Horacijeva. — Vidi se, kako se pjesnik ni u sklopu od dvanaest pjesama nije mogao osloboditi svojih klasičnih uzora — *on i tu ubrzo sasvim ispada iz uloge, koju je bio dobro započeo*'.[141]

Tako je i s ostalim njegovim djelima epskoga i poluepskoga karaktera. Još mu je najbolja »Odprawa posłów greckich«, djelo, u kojem je najviše došlo do izražaja njegovo savjesno, marljivo proučavanje grčke klasične drame.[142]

'Među lirskim pjesmama treba najprije spomenuti prijevod psaltira. Prijevod Kochanowskoga neosporno ide u red najuspjelijih pokušaja, da se uzvišena hebrejska poezija reproducira ne formalno i doslovno vjerno, nego u preradbi, koja se odlikuje vanjskim skladom i lijepim, nježnim, mjestimice plamenim jezikom. Da je Kochanowski uspio doći do te savršene forme, za to ima zahvaliti svojem finom estetskom ukusu odnjegovanom na lektiri klasične književnosti'.[143]

('Vrlo zanimljiva paralela dala bi se provesti među verzificiranim prijevodima psalama kod Poljaka i kod Dalmatinaca. Već god. 1548. izdano je 7 pokorničkih psalama Nikole Dimitrovića, 1582. (dakle nekoliko godina iza Kochanowskoga) izdao je Šimun Budinić svoj cijeli prijevod psalama, iz XVII stoljeća postoje prijevodi psalama od Gundulića (1621.), Kašića (1634.), Ivaniševića (1642.), St. Đorđića (1686.), i više njih iz XVIII stoljeća').[144]

'Godine 1580. pojavili su se »Treny« — 20 tužbalica u smrt njegove ljubljene kćeri Uršule. — Te su pjesme nježne, pune osjećaja; pjesnik je u sižeju umio dirnuti u toliko raznolike strune, da se nije razbio o litici dosadne monotonije, koja pjesnicima tako često prijeti. I tu mu je načitanost u klasičkoj literaturi bila na ruku, da je svojoj boli mogao dati tako raznolik oblik. Ja ni te pjesme ne cijenim za neposrednu provalu boli; više mi se čini da i u njima prepoznajem pjesnički duh obrazovan na studiju antikne poezije i samo potpomognut raspoloženjem, koje je momentano svakako naginjalo na žalost. Ako se tvrdi, da je bol nad svom. gubitkom pjesnika tako srvala, da mu je snaga odsada bila sva slomljena(to se još kod Löwenfelda može čitati), onda je to po mojem sudu sasvim netočno. »Treny« su umjetničke tvorevine, uspjelije od ostalih možda zato, što nisu bile ovisne samo o pjesničkom duhu ili o mašti, već im je pomogla i čuvstvena dispozicija — ali ja se nikako ne mogu suglasiti s time, da je pjesnik pišući »Trene« više mislio na svoju bol nego na to da mu djelo što savršenije ugleda svijet. Najbolju potvrdu za to pružaju »Treny« sami. Na pr. u XIV. govori pjesnik: 'Gdje je prolaz, kroz koji se jednom Orfej spustio, da i ja pođem tim putem da opet nađem svoju kćer', te od lutnje traži, da ga prati. Ili kada u Tr. XV. govori o Niobi. Ili uzmimo 19-tu pjesmu, gdje se pjesniku u snu javlja majka s djetetom na ruci, da ga tješi. Ono što majka ondje onako razborito govori, pa to je iz glave Kochanowskoga niklo — dosljedno, ne može se ondje uzeti, da je pjesnik u isto vrijeme i od boli slomljen, i da se pritom umije onako razborito tješiti. K tomu treba uzeti u obzir, da je pjesnik nekako u isto vrijeme spjevao i epitaf Doraličes (Nagrobek Doraliki) — gdje lik oplaki-

vane nekako ne pristaje uz Uršulkinu pojavu u Suzama'.[145]

A tako je, ili još više, i s njegovim odama i epigramima (Fraszki), koji su plod zrelijeg, muževnog doba, i u kojima je utjecaja i Ovidijevih, i Marcijalovih, i Katullovih i drugih, pa Jagić svoju ocjenu završava riječima: 'Danas je već dokazano, da velik dio misli Kochanowskoga upravo od riječi do riječi počiva na uglédanju u klasičke pjesnike; pa opet, baš poređenje onoga, što je dao, s uzorima, za kojima se povodio, pokazuje, da je to neprestano vraćanje klasičkih slika i misli bilo rezultat temeljitog poznavanja staroga pjesništva, duboke prožetosti njime — da je pjesnik i sâm gotovo nesvijesno crpao iz riznice svojeg temeljitog poznavanja vrijednih uzora, i da je ono, u što se ugledao, umio dati lijepo i tako neposredno, da je zvučalo sasvim originalno. Sve to svjedoči o duhovnoj zrelosti, koja se samo s godinama mogla steći'.[146]

Jagićev sud o neoriginalnosti Kochanowskoga nije nov, i nije to bio ni u svoje vrijeme. Petnaest godina prije njega Spasovič je pošao još dalje te Kochanowskomu porekao naslov poljskog nacionalnog pjesnika i ustvrdio, da mu u poljskom jeziku »ostaje samo slava najvećeg i najdarovitijeg imitatora klasičkih uzora«.[147] To je pretjerano, i Jagićev sud je — koliko se samoga Kochanowskoga tiče — pravedniji i po svom shvaćanju bliži sudu Piotra Chmielowskoga, koji će dva decenija kasnije za Kochanowskoga reći, da je bio prvi poljski »pjesnik-umjetnik, svijestan sredstava koja valja upotrebiti, da se postigne efekat, koji se želi postići; pjesnik, koji ne samo osjeća, već također znade, što i kako nešto treba učiniti. Ne odlikuje se bogatstvom mašte, no ono što je smislio, umio je izraziti na izvanredan, nesvagdanji način«.[148]

Danas se općenito misli, da je to premalo, i Chmielowskomu se prigovara, da se u svojim ocjenama premalo osvrtao na umjetničku i psihološku stranu djêlâ, koja je ocjenjivao.[149]

To bi se gotovo još više moglo reći za Jagića, koji je pozitivističkom gledanju Chmielowskoga pridodao svoj filološko-komparativni stav, koji je po sebi mogao biti samo još manje individualan, nego što je bio stav Chmielowskoga. Tako valja tumačiti i malo neobičan rezultat, do kojega je Jagić došao poređenjem spomenute dvojice pisaca. Neobičan dvostruko, jer se i inače ta poredba, ako se i postavlja, ne uzima tako pragmatički i filološki, kako to čini Jagić. Adamczewski na pr. u predgovoru najnovijem izdanju izbora iz Rejovih djela (Łódź 1947) zauzima stav sličan onomu, što su ga toliki drugi prije njega zauzimali, stav dobrohotne superiornosti, koja čovjeku dopušta i da se malo naruga, i da govori o vašarskoj literaturi, o zakešnjelim odjecima srednjega vijeka itd. itd. Međutim, ni on ne može a da u svojoj ocjeni uz zasluge za poljsku knjigu i za poljski jezik ne spomene, da je Rej dao »osrednji, nenaročiti, 'prosječni' tip suvremene plemićko-posjedničke klase, njene neukosti i neobrazovanosti, umne ograničenosti, uskih potreba, kratkovidnih

aspiracija, komoditeta, ograničavanja na kuću i kućne potrebe«[150] — a upravo to, upravo ta »prosječnost«, povezanost sa širokim prosjekom sloja iz kojega je pisac potekao, bila je za Jagića važna, važnije od onoga, je li Rej i sâm bio pijanica (uostalom, nije li i Kochanowski pisao »pijane moje rymy, bo i sam chętnie piję«?), ili je samo umio onako realistički pisati o pijanstvu i drugim manama i porocima svojih suvremenika. Chmielowski svojom ocjenom nastoji pokazati, kakav je Rej bio sâm, Jagić u njem traži ono, što je tipično za njegovo doba i za društvo, u kojem je živio. Chmielowski traži u Rejovim djelima njega, Reja, Jagić k njegovoj književnoj ostavštini pristupa onako, kako filolog pristupa k starim spomenicima, kod kojih ga uz autentičnost spisâ u prvom redu interesira, koliko je u njima sadržano spoznaje o vremenu i narodu, u kojem su napisani. Na toj platformi Rej mu se — kao izvor — mogao učiniti većim od Kochanowskoga, jer je u svojim djelima dao više od onoga, što je u vrijeme, kada je živio, bilo tipično poljsko, plemićko, klasno, bez politure, koju je davao humanizam. Ovako shvaćen, Rej mu je bio veći od Kochanowskoga i zato, što je — neobrazovan, kakav je bio — da dade ono, što je dao, trebao više snage i samoniklog talenta nego Kochanowski, koji je uživao sve blagodati humanističke naobrazbe i poznavao Italiju, Pariz, klasike, Petrarku i Ronsarda. Racionalistički, hladno rasuđivanje olakšavalo je u ovom slučaju Jagiću to, što je bolje od većine svojih poljskih suvremenika poznavao talijanski cinquecento, i što je, napokon, svega nekoliko godina ranije s Kukuljevićem, Kaznačićem i Daničićem izdao prvih pet knjiga hrvatskih starih pisaca (Marulić, Šižko Menčetić, Đore Držić, Vetranić, Dimitrović, Nalješković),[151] pa je gotovo prirodno, da »słodkie wiersze« Kochanowskoga nisu na nj mogli djelovati onako fascinantno, kako su djelovali na Poljake, jer — napokon — on je to isto — samo nešto ranije, ili u isto doba, i dobrim dijelom iz istoga vrela — imao i kod kuće, u hrvatskoj književnosti od Marulića i Menčetića do Ranjine. S druge strane, revoltiralo ga je što je Maciejowski napisao — i što su drugi za njim ponavljali — da Poljska od Kochanowskoga »većega i narodnijega pjesnika nije imala, nema i ne će imati«, i da je Rej »iz kaljuže uzimao« i odanle crpao svoja nadahnuća »ni pojma nemajući o pjesničkom duhu'[152] On je stoga još osamdesetih godina postavljao zahtjev, da Reja treba rehabilitirati (v. AfslPh. 5, 674),[153] i pokušao je to privatim — za svoje slušače — učiniti na spomenuti filološki način, za koji je držao, da se i u književnosti dade jednako primijeniti, kao što se primjenjivao u lingvistici.

Krzyżanowski u jednom od svojih posljednjih prikaza kaže za Reja, da je svojom slobodnom samoniklošću i svojom povezanošću sa svojim tlom unio u poljsku književnost jedan posebni, izvorni ton, koji će u njoj odzvanjati kroz stoljeća »krępowany i tłumiony przez nakazy artystyczne, wytworzone w innych środowiskach kulturalnych, ceniony przez nie i narzucany wszystkim literaturom europej-

skim, w Polsce zaś przyjęty i stosowany przez wykształconych humanistów, przede wszystkim przez Jana Kochanowskiego« (sputavan i prigušivan artističkim normama, koje su se stvarale u drugim kulturnim središtima i od njih cijenile i nametale svima evropskim književnostima, a u Poljskoj su ih prihvatili i uveli obrazovani humanisti, prije svega Jan Kochanowski).[154] Jagić je u Reju uz spomenutu poljsku notu cijenio i njegovu samorodnost i njegov realizam, i to ga je sve više uvjeravalo, da Reja više od ostalih za svoje doba treba ubrojiti u red »людей... вполне выражающих и воспроизводящих в своих изящных созданиях дух того народа, среди которого они рождены и воспитаны, жизнью которого они живут и духом которого дышат, выражающих в своих творческих произведениях его внутреннюю жизнь до сокровеннейших глубин и биений«.[155]

POLJACI

SURADNICI

Prve veze s Poljacima, kao i s ostalim Slavenima, datiraju još iz Hrvatske: o tome na nekoliko mjesta govori u svojim Spomenima,[156] a Bronisław Grabowski u jednom svojem pismu piše, kako su jednoga dana — bilo je to 1871. — u Tuškancu »kod Švabice« pili dobro hrvatsko vino i razgovarali o mnogim zanimljivim stvarima. No te su veze — bar s Poljacima — bile prolazne, i Grabowski se toga sjeća tek deset godina kasnije, kada mu je trebala Jagićeva intervencija kod Apuhtina.[157]

Trajnija poznanstva počinju tek kada je otišao iz domovine, a među prvima, s kojima je počeo dopisivati, bili su Paulin Święcicki i Jan Baudouin de Courtenay. Jagić je tada bio u Odesi, a Święcicki se iz Lavova želio premjestiti na jug. »Šaljem Vam najiskrenije želje za uspješan rad« — piše mu u pismu 9. VI. 1873. — »Katedra uporedne slavenske gramatike u Odesi, gradu u kojem ima predstavnika svih slavenskih naroda, jest nešto na čemu Vam se može zavidjeti, a polje je za zasluge veliko. No kako to, mnogopoštovani gospodine, da vladate ruskim jezikom?... U Rusiju niste dolazili, a u domovini, čini se, niste slušali ruskoga jezika. Zacijelo ste vlastitim marom i dugogodišnjim vježbanjem svladali taj najteži od slavenskih jezika.

Što se mene tiče, stvar je jednostavna: ja sam jednostavno đak ruskih škola, u Kijevu sam (1859—1863) svršio pravni fakultet. Događajima prognan iz domovine, mogu samo sanjati o njoj... a što bih dao za to, da mi sudbina dopusti da se jednom smjestim u Zagrebu, Beogradu ili negdje drugdje na slavenskom jugu! Tako se

to usud titra ljudima«.[158] O Baudouinu, s kojim će se doskora sprijateljiti, bit će govor kasnije.

Ostale veze, sudeći po korespondenciji, vežu se za Berlin, Petrograd i Beč, odnosno za rad na Berlinskom sveučilištu i za Archiv für slavische Philologie i Grundriss (enciklopediju) slavenske filologije. Neke su bile i osobne naravi, tako kada je trebalo intervenirati, da se Baudouin iz Kazanja premjesti u Dorpat, a Bystroń iz Stryja u Krakov, kada je Zawiliński trebao postati ravnateljem u Tarnowu, a T. St. Grabowski lektorom u Krakovu (ili E. Lumiński u Beču, a Ćwikliński izvanrednim profesorom u Lavovu), ili kada je trebalo požuriti tisak koje disertacije ili habilitacione radnje (Kalina, Leciejewski, Rozwadowski), kada je trebalo naći kakvoga lektora za Kazanj ili predavača za Chicago itd. itd.[159] To je bilo u doba, kada »nije gotovo nijedna vakancija slavistike ni na kojem univerzitetu bila popunjena«, a da prije toga njega nisu pitali za savjet.[160] To je i kasnije, u bečkom periodu, vrijedilo za Čehe i Poljake, za koje se — u sporazumu s njihovim političkim klubovima — zauzimao u ministarstvu prosvjete i u predsjedništvu središnje vlade. Bilo je i takvih slučajeva, da su se inače nepoznati pojedinci na nj obraćali i u svojim osobnim stvarima, tako kada mu neki učenik (Poljak) iz Berlina piše u Petrograd moleći ga, da mu posudi 75—100 rubalja, jer da se našao u nevolji, itd.[161] No sve su to sporedni momenti, koji su samo odraz velikoga značenja, što ga je imao u slavenskom svijetu.

Važnije su veze, koje su se odnosile na naučnu suradnju u berlinskom periodu i na rad oko uređivanja Archiva i Enciklopedije. O suradnicima i pomagačima, koji su mu pribavljali lektiru za predavanja o poljskoj gramatici i književnosti, bilo je ranije govora; ovdje ćemo se ograničiti na Archiv, kojega je izdao 37 svezaka, i na Enciklopediju, koju je poslije nekoliko knjiga omeo svjetski rat.

Došavši u Berlin, Jagić je — nezadovoljan sa svojim predavanjima i s držanjem svojih slušača, i videći da na taj način ne će stići do cilja zbog kojega je onamo došao — počeo pomišljati na to da po uzoru na romanističke i germanističke časopise pokrene poseban časopis (godišnjak) za slavensku filologiju, oko kojega bi okupio sve — u prvom redu Slavene — koji su na tom polju mogli nešto dati. Trebala je to biti rehabilitacija slavenske nauke pred Zapadom, koji ju je podcjenjivao, jer je nije poznavao. Zato — a i zbog internih slavenskih razloga — odlučio je časopis izdavati na njemačkom jeziku. Prvo mu je bilo da osigura materijalna sredstva i da nađe nakladnika. Tu mu je pomogao Mommsen, i pomoglo mu je prusko ministarstvo prosvjete. Historija se još jednom narugala onima, koji su mislili da njome vladaju: režim, koji je svim silama radio na tome da iskorijeni jedan slavenski narod, dao se navesti da finansira jedan časopis, koji će Slavenima omogućiti da u nauci stanu na svoje noge i postanu ravnopravni s ostalim evropskim narodima.

Osiguravši na taj način materijalna sredstva, trebalo je još naći suradnikâ, a to je značilo pisati na sve strane i osobno, privatnim pismima, pozivati na suradnju svakoga, tko je bio za taj posao. Među prvima, na koje se obratio, bio je profesor breslavskog sveučilišta Władysław Nehring. On mu je odgovorio pismom 25. travnja 1875.: »S radosnim interesom primio sam Vašu vijest, da namjeravate u Berlinu pokrenuti Arhiv za slavensku filologiju. Takva akcija odgovorit će potrebi, koju zacijelo svi osjećaju. Zahvaljujući Vam najprijateljskije za obavijest ujedno odgovaram na Vaš upit, koji je tamo dodan, da sam rado spreman prihvatiti se suradnje u spomenutom časopisu, i da ću Vašu akciju, kolikogod budem mogao, poduprijeti većim člancima sa područja slavenske, osobito poljske filologije, književnosti itd. i manjim saopćenjima i bilješkama«. To mu je pisao prije nego što je Jagić izdao svoj Ankündigung. Poslije su se mnogi javljali za suradnju i slali svoje članke i priloge — da od Poljaka spomenem samo Appela, Balzera, Biskupskoga, Bruchnalskoga, Ciszewskoga, Czaykowskoga, Kallenbacha, Kętrzyńskoga, Łopacińskoga, Paszkiewicza, Polańskoga, Potkańskoga, Pilata, Radzikowskoga, Rożnieckoga, Zaleskoga, Zdziarskoga, Żelechowskoga i druge — no on mu je jedini ostao vjeran do smrti.

Kada je Jagić u nekoliko navrata (god. 1884. i kasnije) zbog teškoća, koje su se bile pojavile, mislio napustiti Arhiv, on ga zaklinje da toga ne čini i da uredništva ne daje iz svojih ruku, jer samo on ima i stručni autoritet i veze, koje su za takvu akciju potrebne. Koliko je taj autoritet i za njega samoga značio, vidjelo se iz slučaja s gramatikom A. Małeckoga (v. str. 61—62): Nehring je 16. prosinca 1879. pisao Jagiću, da je gramatika Małeckoga (u 2 sveska) gotova i da je »Małecki na toj gramatici radio četiri godine, te se može očekivati, da će u njoj biti štošta novo i samostalno«, i sâm se ponudio da će napisati recenziju za Archiv. Kada je on tu recenziju, koja je za Małeckoga bila povoljna, poslao (19. III. 1880.), Jagić s njom nije bio zadovoljan, i Nehring ga moli da mu je vrati natrag i da olovkom na njoj naznači koja mu se mjesta ne sviđaju, pa da će ih on preraditi i ono, što je bilo u prilog Małeckomu izostaviti. Jagić je tako učinio, i Nehring mu (4. VII) vraća prerađenu recenziju ističući još i naknadno (7. VII.), da će »i kod korekture na zgodnu mjestu rado dodati, da i on u knjizi Małeckoga prema njegovoj ranijoj gramatici vidi korak natrag«.

To je bilo iste godine, kada se Jagić spremao u Petrograd. Nehring mu u vezi s time piše 2. svibnja: »Saznajem, da ste primili i prihvatili poziv za Petrograd. Žurim se da Vam izrazim svoje najsrdačnije čestitke, ma da priznajem, da sam vijest o Vašem skorašnjem premještanju u Petrograd primio s podijeljenim čuvstvima: žao mi je što odlazite. Tješim se samo nadom, da se naš odnos time ne će raskinuti i da ćemo i dalje biti u naučnoj vezi, te Vas molim da mi svoju naklonost i prijateljstvo očuvate i kad budete daleko.

Arhiv za slavensku filologiju nastojte na svaki način održati i osigurati mu dosadašnji napredak.

Sa otvorenošću na koju me, kao što sebi laskam, ovlašćuje i obvezuje naš dosadašnji odnos, želim Vam javiti da bih se ja — pretpostavivši da Vi namjeravate napustiti Berlin — poslije Vašeg odlaska iz Berlina želio onamo premjestiti; za me bi moglo biti samo zadovoljstvo i čast da budem Vaš nasljednik. Vas će s obzirom na popunjavanje profesure zacijelo pitati, kao što su i mene prije 6 godina pitali, i meni je stalo do toga da Vam to sada pišem«. Jagić mu je odgovorio — da je vijest još preuranjena.[162] Mjesec dana kasnije (12. lipnja) Nehring mu piše:« »Srdačno Vam zahvaljujem za obavijest o sadašnjem stanju Vašeg pozivanja u Petrograd i o eventualnom popunjavanju Vaše katedre u Berlinu. Prije svega želim Vam, da se Vaša stvar riješi sasvim onako, kako Vama odgovara; Vaš požrtvovni rad na polju slavenske filologije, dopustite da to otvoreno izrazim, može svakom sveučilištu i svakom znanstvenom tijelu biti na čast — i zato je za me zadovoljstvo, da je od Vas — kao što predmnijevam — potaknuta misao, da mene predlože za Vašega nasljednika, u Vašem fakultetu našla odziva, i ja sebi laskam da ću uslijed toga dobiti poziv te da ću se u Berlinu dobro osjećati, i da ću u Berlinu dovršiti započete, među njima i neke skoro dovršene radove, kao što je izdanje Florijanskog psaltira s rječnikom i prolegomenama, za koje sam kroz dugi niz godina skupio gotovo svu građu. Mislim, da će Brückner onda doći u Breslau.«

Bio je već kolovoz, kada je stvar s Jagićevim odlaskom u Petrograd bila definitivno riješena, i Nehring mu ponovno srdačno čestita i pita: »Je li se u Vašem fakultetu već raspravljalo o pozivanju Vašega nasljednika? Vrlo ćete me obvezati, ako mi o tome napišete par redaka«. Jagić je međutim već u travnju iste godine svoju berlinsku katedru ponudio Brückneru.[163] Nehring je za to istom kasnije saznao. Duboka rezignacija osjeća se u njegovu pismu od 23. travnja 1881:« »Što se pak mene osobno tiče, sada je odlučeno da ostajem u Breslauu. Već sam se napola bio sprijateljio s mišlju da ću eventualno prijeći u Berlin, no sada je drugačije došlo i pozvan je Brückner, kao što ste zacijelo već čuli. Dobro je da katedra nije bila ispražnjena dulje od pola godine«. Kao da je osjećao, da je tako bolje, makar se protivilo njegovu očekivanju i njegovim nadama. Zato u njegovim pismima nema traga animozitetu ili neraspoloženju prema Brückneru. Kada je čuo, da se Brückneru koči ruka, pisao je (26. travnja 1905.): »Vaša vijest o Brücknerovoj bolesti duboko me se kosnula; on je već jednom, prije više godina, teško patio od ukočenosti desne ruke, i ja sam tada na prijavnicama i odjavnicama studenata s pravim užasom gledao njegove potpise, koje je očito lijevom rukom bio našarao . . .« A u slijedećem listu divi se Brückneru i dodaje, da će se »police za knjige morati proširivati, da bi se namaklo dolično mjesto za Brücknerove knjige i spise«. — A kada je ostario,

u posljednjem svojem pismu (29. prosinca 1907) šalje za Archiv bilješku o »viđenju smrti« (visio mortis) u jednom praškom rukopisu iz godine 1414., te na kraju — kao da podnosi posljednji prijavak — piše svojem mlađem drugu: »Htio bih Vam javiti, da sam svoju profesuru položio, tj. da sam se dao razriješiti svojih dužnosti kao profesor. U listopadu ove godine navršio sam sedamdeset i sedmu. Kod nas još nema granice starosti, i tako sam iz godine u godinu ostajao na svojem mjestu nalazeći uvijek utjehe i okrepe pred svojim strahovitim udarcima sudbine — smrti svoje vrlo darovite kćeri i svoje nezaboravne drugarice života. Nijedna od njih nije doživjela priznanja — i, smijem reći, ljubavi — koju su mi prilikom mojega zlatnog doktorskog jubileja u lipnju 1906. iskazali drugovi, učenici i brojni prijatelji. Ostala mi je samo jedna jedina kći, pošto su mi oba sina umrla, medicinar 1888. i agronom 1896. Toj jedinici, ne više aktivnoj ispitanoj učiteljici, jer je slaba zdravlja, namislio sam posvetiti svoj život, i kada sam razmislio, da se upravo zimi moram čuvati i kloniti prehlada za bure i studeni, zamolio sam u listopadu da me umirove. Još istoga mjeseca razriješen sam svojih službenih dužnosti, kojom prilikom mi je gospodin ministar izrazio »svoje najtoplije priznanje za velike zasluge« što sam ih stekao za svoje dugogodišnje akademske djelatnosti (39 godina). Pišem Vam to ne da se hvalim već zato što se tiče naše struke«.[164] Umro je 20. siječnja 1909., iste godine kada je zbog sukoba s Ułaszynom uredništvo Archiva napustio i Brückner.

Drugo djelo, koje je trebalo okupiti sve Slavene i ostaviti trajan trag u nauci, bila je Enciklopedija slavenske filologije. Namjera za taj veliki pothvat sazrela je kod Jagića već 1892., godinu dana poslije Miklošičeve smrti. Među prvima, kojima je saopćio svoju zamisao, bili su Brückner i Nehring. Nehring mu piše 25. listopada 1892.: »Vaša akcija oko Enciklopedije slavenske filologije dolazi po mojem mišljenju u pravo vrijeme; postaje upravo prijeka potreba da stariji i mlađi adepti naše nauke, od kojih su prvi zasad bez kormila, dobiju orijentaciju na svom putu«, te — kao i kod Archiva — unaprijed obećaje svoju suradnju.[165]

Istovremeno se obratio i Brückneru. U (nepotpunom) pismu što ga je pisao 10. studenoga iste godine nalazi se nacrt plana po kojem saznajemo što je sve ta enciklopedija prema prvotnoj zamisli autorovoj trebala da obuhvati. Jagić piše: »Dragi prijatelju! Vrlo sam se obradovao, da se u glavnim mislima slažemo, pa ćemo se vjerojatno složiti i u pojedinostima. O izradbi točnijega programa još nisam mislio, no ipak sam o ponekim pitanjima s ovim ili onim razgovarao. Dobri suradnici, to je glavno. Dosad su se uz Vas od starijih za stvar zagrijali i dali predobiti profesor Nehring i profesor Jireček u Pragu. Računam još na Gebauera i, eventualno, na Veselovskoga. Od mladih zasigurno računam na d-ra Oblaka, d-ra Von-

draka, d-ra Polívku, d-ra Pastrnka, d-ra Murka, d-ra Šreplja, Speranskoga i Šahmatova.

Moj plan bio bi otprilike ovakav:

1. Uvod — Pojam i opseg slavenske filologije.

2. Kratak statističko-etnografski pregled slavenskoga svijeta, broj jezika i narječja, srodnost, pokušaji klasifikacije.

3. Opća povijest slavenske filologije i u njoj ili na njezinu kraju odvojeno pitanje dvostruke ili zapravo trostruke pismenosti (glag., ćir., lat.).

4. Staroslavenski (starocrkvenoslavenski) jezik ujedno kao predstavnik praslavenskoga (ili bi trebalo staviti na čelo idealni praslavenski jezik u svijetlu uporedne gramatike, osobito u poredbi s litavskim?) — Kod staroslavenskoga kao kod svakog drugog slavenskog jezika trebalo bi obraditi: povijest dotičnoga jezika, gramatiku kulturnoga ili književnoga jezika i dijalektološke dodatke.

5. Ruski jezik a) velikoruski b) maloruski

6. Poljski jezik s kašupskim i, možda, polapskim

7. Lužičko-srpski jezik

8. Češki jezik sa slovačkim

9. Slovenski jezik

10. Srpskohrvatski jezik

11. Bugarski jezik

To bi bio jezik. Drugi dio tvorile bi književnosti, i to

12. Starocrkvenoslavenska književnost:

a) u Panoniji; b) u Makedoniji i Bugarskoj; c) u Srbiji i Hrvatskoj; d) u Rusiji; e) u Rumunjskoj (u Vlaško-Moldavskoj).

13. Književnost pisana starocrkvenoslavenskim jezikom koja nije sasvim zajednička: a) ruska (Kijev, Novgorod, Moskva, Lavov), b) bugarska, c) srpska.

14. Poljska književnost

15. Češka književnost (dodatak: lužičkosrpska)

16. Hrvatsko-dalmatinska (dodatak: slovenska)

Treći dio trebalo bi posvetiti duhovnim proizvodima narodnoga života, i to otprilike ovako:

17. Folkloristika kod Rusa (Velikorusa, Malorusa, Bjelorusa). Poseban odjeljak valjalo bi posvetiti bylinama i dumama.

18. Folkloristika kod Poljaka

19. Folkloristika kod Lužičkih Srba

20. Folkloristika kod Čeha, Moravaca i Slovaka

21. Folkloristika kod Slovenaca

22. Folkloristika kod Srba i Hrvata. — Ovdje poseban odjeljak o epskom pjesništvu.

23. Folkloristika kod Bugara — također s posebnim obzirom na epsko pjesništvo.

Četvrti dio: Običaji ili vjera i pravo u staro i novo doba, dakle:

24. Mitologija
25. Pravne starine i pravni običaji
26. Privatne starine (?)

Peti dio bila bi arheologija.

27. Starine nekadanjeg ili sadanjeg slavenskog područja
28. Epigrafika
29. Numizmatika
30. Paleografija.

Tako otprilike ja sebi to djelo zamišljam u krupnim crtama, u promjene ću se rado upustiti, ako vode tomu, da se plan dotjera i usavrši. Molim Vas, dakle, da mi javite svoje mišljenje. No u prvom redu želio bih računati na Vašu pomoć u pronalaženju valjanih suradnika...«[166] Plan je dakle prvotno bio mnogo širi nego što se obično misli, i tek kasnije se postepeno sužavao i razrađivao, dok se na kraju praktički nije sasvim ograničio na jezični i književni dio. No važni su kod toga bili u prvom redu suradnici. Nehring i Brückner mu već 1892. predlažu, tko će što kod Poljaka obraditi. Kasnije to čine i Malinowski, Karłowicz, Baudouin i Rozwadowski. Na taj način, ispoređujući različne prijedloge i poznavajući većinu predloženih prema njihovim dotadanjim radovima, mogao je slobodno odabirati one koji su mu se činili najsolidniji i najpogodniji, i o njima je obično ponovno pisao svojim najbližim suradnicima, da prije konačne odluke još jednom čuje njihovo mišljenje. Kako se u principu moglo računati, da će se većina odazvati pozivu za suradnju, eventualni sporovi odnosili su se većinom na podjelu predmeta ili, ako su dvojica imala obraditi isti predmet, na razgraničavanje građe, jer su se tu kadšto autori u svojim pogledima udaljavali jedan od drugoga, pa je to trebalo izgladiti i urediti. Za primjer navest ću slučaj Tretiak—Nehring.

J. Tretiak, profesor Krakovskoga sveučilišta, trebao je na prijedlog L. Malinowskoga obraditi poljsku književnost. Međutim, Jagić je već ranije staru književnost povjerio Nehringu, pa je trebalo građu podijeliti tako da Tretiak obradi samo noviju književnost. Kod toga je, naravno, odmah iskrslo pitanje kada kod Poljaka svršava stara, a kada (u kojem stoljeću) počinje nova književnost. Tretiak je tu bio za devetnaesto stoljeće. Nehring je bio drugoga mišljenja, i javio je to Tretiaku, no taj je ostao kod svojega i već se htio zbog toga odreći suradnje (»Prije nekoliko dana dobio sam od prof. Nehringa odgovor na svoje pismo. Iz toga odgovora vidim, da on podjelu poljske književnosti na stariju i noviju shvaća drugačije nego što

sam ja mislio; on naime početak novije književnosti meće čak u XVII stoljeće. On doduše izjavljuje u tom pismu da je, u slučaju da se ja s tom podjelom ne složim, spreman na daljnje pregovaranje, no ja sam na osnovi toga pisma došao do uvjerenja, da bi za me rad na dijelove bio mučan i da bi i sâm rad izgubio time što ne bi bio jedinstven. Pojavile su se također sumnje, da li bih — uz ostale književne poslove i obveze — dospio taj rad izvršiti na vrijeme. Zato se — doduše sa žaljenjem, ali decidirano — moram odreći začasnog sudjelovanja u radu na koji sam bio pozvan« (4. III. 1905). Jagić je odmah intervenirao, i Tretiak mu 9. III. piše: »Premda sam napisao, da se decidirano odričem sudjelovanja u radu na priručniku, Vaš je list bio toliko mio, da sam spreman opozvati svoje odreknuće. Odgovarajući na poziv da budem otvoren, iskreno kažem da je glavni razlog odricanju bio kratak rok; sada je Vašim pismom i taj razlog otpao...«

Tako je često trebalo intervenirati i ljude siliti na iskrenost. Odatle se rodio jedan dio Jagićeve korespondencije, za koju je Belić dobro primijetio da bi, kada bi se cijela štampala, iznijela nekoliko tisuća strana. U njoj su sadržani ne samo mnogi podaci o životnim prilikama i ličnim odnosima među slavistima, nego i mnoga zrnca iz nauke i naučnih radionica njegova vremena. Mnoge ideje, koje su se kasnije razrađivale u raspravama i knjigama, nalazile su nehotice svoju prvu formulaciju u tim pismima. Kao da je autor oprezno i neupadljivo tražio da ispita mišljenje starijega iskusnoga druga, ili se nije mogao istrgnuti iz kruga misli u kojem se kretao.

Pripreme oko Enciklopedije odvijale su se polagano — punih deset godina — i što je manja bivala vjerojatnost, da će ona izlaziti u Beču ili u Berlinu, sve se više postavljalo pitanje jezika: je li uputno da se djelo, koje je trebalo mnogo značiti za cijelo slavenstvo, štampa na njemačkom jeziku? Ne bi li bilo bolje, da to bude na različnim slavenskim jezicima, kao što je 1899. predlagao Šahmatov, ili na jednom, kao što su to neki drugi htjeli? No koji da se onda uzme, ruski? — Baudouin de Courtenay je pisao 12. III. 1898.: »Ako Slaveni žele imati nekakav zajednički jezik, nema im drugoga izbora već da uzmu ili njemački ili ruski. Nijedan drugi slavenski jezik ne će zadobiti međunarodno značenje: niti će Čeh ustupiti Poljaku ili Srbohrvatu, niti obrnuto. Ruski pak jezik sve se više širi po ogromnim prostranstvima i postaje svjetski jezik u punom smislu riječi. K tomu književnost, koja na sebe skreće pažnju tolikim odličnim misliocima i prvorazrednim piscima! Tako će dakle nolens volens doći do toga, da će ne samo zapadni Slaveni, nego i ostali Evropljani morati učiti ruski onako kao što danas uče njemački, francuski i engleski. Na taj će način poslije izvjesnoga vremena svi obrazovani Slaveni morati razumjeti ruski jezik. Ne znači to nipošto prejudiciranje u političkim stvarima... što se mene osobno tiče, ja držim da je upotreba ruskoga jezika u uzajamnim odnosima među Slavenima vrlo poželjna i vrlo na mjestu. — Naravno, među Poljacima naći će

se malo njih koji tako misle, no tomu zasad nema pomoći. Tu će vrijeme biti najbolji liječnik i učitelj«.

Jagić se kolebao: vidio je pocjepkanost oko sebe, znao za nasilnu rusifikaciju u istočnoj Poljskoj, i teško se odlučivao. Zato je pisao Šahmatovu (18. VI. 1900): »Ako bi se Grundriss izdavao u Petrogradu sredstvima II. odjela (Akademije nauka), ja bih svakako bio za načelo — na svim mogućim slavenskim narječjima, premda tom načelu ne pripisujem životne snage. Po mojem sudu zasad neposrednije k cilju vodi upotreba jednoga od stranih jezika, a poslije, s vremenom, njegovo će mjesto zacijelo zauzeti ruski jezik. Zasada, nažalost, ruski jezik kod Slavena nije ravan njemačkom«.[167] Konačnu odluku donio je Prethodni kongres ruskih filologa (10.—15. travnja 1903. u Petrogradu), kada je zaključeno, da se Enciklopedija izdaje na ruskom jeziku. Time se, naravno, postavljalo pitanje, hoće li ostali Slaveni, i među njima u prvom redu Poljaci, htjeti surađivati u takvoj enciklopediji, koja će izlaziti u Petrogradu, k tomu na ruskom jeziku. Spomenuti Prethodni kongres zaključio je također da se 1904. održi kongres ruskih i stranih slavista (do kojega onda nije došlo, jer je zbog događaja na Dalekom Istoku bio otkazan), pa je i tu trebalo zauzeti stav. Da to za Poljake nije bilo lako, vidi se iz pisma predsjednika krakovske Akademije K. Morawskoga, koji piše (15. II.): »Mi nismo znali kako će se držati poljski učenjaci u Rusiji. Za njih je, naravno, takva odluka mnogo teža. Živjeti u zemlji gdje čovjek zato što je Poljak ne može računati ni na kakvo namještenje, gdje je poljski jezik isključen iz škola — pa onda putovati u Petrograd, da bi se tamo lijepo udobno bratimilo, to je prilično težak zadatak«. Tim teži, što se prilike od Hurka do Apuhtina i Čertkova nisu nimalo popravile. No to se odnosilo na Kongres, a ne na Enciklopediju. Korablev doduše i tu spominje nekakav »отказ поляков участвовать в предприятии русской Академии Наук« i da je tomu bila kriva krakovska Akademija »ранее возражавшая против участия польских ученых в русском научном предприятии«[168] Međutim, to ipak nije točno i, ako nije bilo drugih razloga, on je to mogao napisati samo zato, što nije bio točno informiran kako je stvar tekla u Krakovu. Ranije se vidjelo (v. str. 6—7), da se Akademija u Krakovu nije izjasnila protiv sudjelovanja svojih članova u petrogradskoj enciklopediji već im je ostavila na volju, da se svaki odluči kako bude htio. O tome — s obzirom na Kongres — piše Morawski (12. II): Sadašnji trenutak bio je, što se nas tiče, vrlo loše izabran. Stanje je u ruskoj Poljskoj beznadnije nego ikad prije. U svemu se savjesno ide za Prusima i za njihovim sistemom.

Ali Enciklopedija je nešto sasvim drugo. I ja ću sve učiniti, da Vaše planove i namjere poduprem. Šteta što se tu Kongres ispriječio. Inače bi cijela stvar prošla tiho i mirno«. Slično je pisao i Brückner, a to se vidi i iz jednoga kasnijega pisma Rozwadowskoga, koji piše 28. ožujka 1906: »Što se Enciklopedije tiče, moram još istaknuti, da

ovdašnja Akademija nije činila teškoća svojim suradnicima prepuštajući svakomu da se odluči, hoće li i čime će (tj. eventualno s istim predmetom) sudjelovati i u Vašoj Enciklopediji. Upravo na sjednici, kada je prof. Brückner interpelirao Łośa i mene, hoćemo li sudjelovati, bio je i tajnik g. Ulanowski, i o tom se govorilo«. Jagić je prema tome pisma Šahmatovu (11. II) i Baudouinu (16. II) napisao dan dva prije nego što je dobio mjerodavne obavijesti iz Krakova. U kasnijim svojim izjavama je mnogo objektivniji. Ono što je zapravo izazvalo spomenuta dva pisma, bila je vijest, koja je brzo doprla do Beča, da je krakovska Akademija donijela odluku da ne ide na Kongres i da izdaje svoju (poljsku) enciklopediju. Odatle do pretpostavke, da Poljaci sada, kada imaju svoju enciklopediju, ne će sudjelovati u ruskoj, nije bilo daleko, i Jagić je zaista u prvi čas mogao misliti, da će tako biti. Međutim prilike su ipak bile bolje, odnosno njegov je ugled ipak bio toliko jak, da se Poljaci nisu apstinirali.

O tome, kako je došlo do pokretanja posebne poljske enciklopedije, piše Morawski u jednom nedatiranom pismu iz onoga vremena: »Neugodno je navoditi pismeno imena i suviše naglašavati pojedinosti. No Vama je dobro poznato, kako je stvar tekla.

Bilo se gotovo jednoglasno za to, da se sudjeluje. Svemoćni tajnik Akademije, tiranin kojega je uostalom vrlo poštujem, istupio je najednom s prijedlogom o poljskoj enciklopediji, i to je imalo za posljedicu koncentraciju interesa na tom projektu.

Da se Kongres nije spleo s Enciklopedijom, uopće ne bi došlo do opozicije. Ta svi mi znamo, da su Veselovski i Šahmatov ozbiljni, skloni ljudi, ali da se shvati situacija, treba uvijek s time računati, da naš učenjački svijet dijelom potječe iz Varšave, i da ti ljudi u izobilju imaju razloga da budu ogorčeni zbog bezočnog i neodgovornog postupka Rusa, koji rukom o ruku idu s pruskim hakatistima«.[169] — Tajnik Akademije bio je tada Ulanowski, historik, i time se mnogo toga objašnjava. Nitsch je mogao za sebe reći da »mimo wszystko, co dałoby się powiedzieć o ewentualnej »bezstronności« w historji, do lingwistyki — przynajmniej w stosunku polsko-rosyjskim — nienaukowość żadną chyba drogą dostać się nie może« (usprkos svemu što bi se dalo reći o eventualnoj »nepristranosti« u povijesti, u lingvistiku — barem u odnosu poljsko-ruskom — nenaučnost valjda nikakvim putem ne može da prodre).[170] Historici su međutim imali mnogo razloga misliti, da se u jednoj petrogradskoj ediciji ne će moći nepristrano pisati o »Privislju«, kako su Rusi službeno zvali istočni dio Poljske. Zato Karol Potkański još u studenom 1903. (18. XI) piše: »Što se tiče druge stvari — da sudjelujem u uredništvu slavenske enciklopedije kao suradnik — o tome sam već mnogo govorio s prof. Baudouinom za vrijeme njegovog posljednjeg boravka u Krakovu. U tome, da petrogradska Akademija želi tu enciklopediju izdavati na ruskom jeziku, ne vidim ništa čudno. Krakovska Akademija izdavala bi je poljski, a zagrebačka — hrvatski! Savjetovao

sam samo prof. Baudouinu, da prof. Šahmatov i oni, koje to ide, razmisle — ne bi li bolje bilo ograničiti opseg i područje te edicije. Postoji odlični Grundriss der germ. Philologie u. Altertumskunde — postoje slični arijski i iranski — a nema sličnoga slavenskoga. Takvo izdanje imalo bi još jednu dobru stranu: ne dovodeći na pr. povijesti i književnosti do posljednjih razdoblja izbjegla bi se sva škakljiva pitanja. O Simeonu — Vladimiru-Boleslavu Velikom može se već nepristrano govoriti, no kako će teško biti — osobito za Rusa pred Poljakom — govoriti nepristrano o Suvorovu — Katarini — Uniji itd. itd.? Odatle ne znam kako se, i da li se uopće dade izvući? Što se mene tiče, s onim trenutkom, kada Vi preuzmete uredništvo nekoga dijela, ja ću Vam rado biti na raspolaganju sa svime što je u mojoj moći, jer je sâmo Vaše prezime potpuna garancija za naučnu nepristranost«.[171] Odatle pomalo i kod Ulanowskoga i kod drugih sumnja, hoće li Второе Отделение Jagiću kao glavnom uredniku zaista u svemu dati slobodne ruke. Ne treba zaboraviti, da je to bilo u vrijeme jačanja nacionalizma, koji nužno pretpostavlja takve sukobe. A da je i u petrogradskim krugovima bilo tako, dokazuje tadašnje rusko »slavenofilstvo«, koje je bilo samo krinka za ekspanzionističke apetite svojih gospodara. Ono je bilo toliko prodrlo i u nauku, da je Jagić pisao Baudouinu (16. II. 1904) »da u Rusiji slavenoznanstvo nije kao ranije čista nauka već nekakav političko-strančarski sport«,[172] a u jednom kasnijem pismu Šahmatovu (7. III. 1907) rezignirano dodaje: »Slavenoznanstvo je u Rusiji poslije Vostokova skrenulo prema nacionalnoj politici rukovodeći se sa poznata tri načela (самодержавие, православие, народность)

Sve to, dakako, Poljake nije moglo uvjeriti u objektivnost petrogradskih krugova, i oni su odlučili da izdaju svoju, poljsku, enciklopediju. U posljednjem pismu što ga je 10. V. 1922. uputio Akademiji nauka u Petrogradu, Jagić kaže da je »neosporna činjenica, da je upravo naša (tj. petrogradska, ruska) akcija dala poljskim učenjacima poticaja da izdaju poljsku enciklopediju. U toj njihovoj odluci ja sam gledao želju da idu svojim putem, samostalno i neovisno od nas, protiv čega se, naravno, ne može imati ništa. Ograničivši se u obradbi problema na područja svoje poljske narodnosti oni su sebi znatno olakšali zadatak; njihov se pothvat pače odvijao brže od našega. Moj je zadatak, koji je obuhvatao sav slavenski svijet, sve slavenske jezike i narječja, sve književnosti, život svih slavenskih plemena, slavensku etnografiju i starine — predstavljao neuporedivo veće teškoće«.[174] Međutim Poljaci su ipak i dalje surađivali i u njegovoj (petrogradskoj) enciklopediji, samo što je poslije mjesto Brücknera, čiji su se odnosi s krakovskom Akademijom postepeno pogoršavali, brigu za poljski dio preuzeo Rozwadowski, koji je Jagića obavještavao i o svemu što je bilo u vezi s Poljskom enciklopedijom. On piše (18. III. 1906.): »na quasi oficijalno pitanje prof. Brücknera, koji je — čini mi se u jesen 1904. — bio u Krakovu i

na sjednici Akademije interpelirao mene i Łośa, da li ćemo sudjelovati u Vašoj enciklopediji, ja sam odlučno izjavio da želim u njoj sudjelovati« — i nešto dalje: »nikada mi nije padalo na pamet da pred Vama govorim da ću sudjelovati u petrogradskoj Enciklopediji, i da istodobno u sebi mislim, da to bilo iz kakvih lokalnih pobuda ne ću učiniti. To znači, nikada nisam postupao i nisam mislio postupati cum mala fide. Šovinista ni galicijanski političar nisam bio, nisam i ne ću biti, a nauku i njezina pitanja cijenim i mjerim samo naučnim motivima« — i na kraju: »kao i prije, tako Vam i sada svoje ime i svoj rad stavljam na raspolaganje«.[175] Rozwadowski je zajedno s O. Brochom trebao obraditi nauku o glasovima, no teško se bilo s njime (Broch je Danac) sporazumjeti, te piše (25. V. iste godine): »Brochu sam nedavno pisao, dosad nema odgovora, no možda će još stići... Morawski je govorio, da se ne može prihvatiti toga da obradi utjecaj francuskoga i talijanskoga jezika na poljski, jer se time nikada nije bavio. Obratio sam se stoga na našega docenta Grabowskoga, koji je napola romanista, napola historik poljske literature... Tražim također nekoga za orijentalne utjecaje na poljski jezik, no zasad bez uspjeha. Jučer sam o toj stvari pisao Ułaszynu — vidjet ćemo, što će odgovoriti... U našoj enciklopediji preuzeo je fonetiku Benni (ja imam nešto drugo)«, i da se sprema da izradi ono što je obećao, te još dodaje, da se divi Jagićevoj energiji jednako u radu kao i u dopisivanju (boć te same listy to musi być ogromny ciężar). Kako s Brochom nije došlo do pravoga sporazuma, radio je svatko na svoju ruku, odnosno radila su obojica isti posao, pa Rozwadowski piše (23. IV. 1908):« »No, neprilike s time ne će biti. Ja ću svakako svoje napisati i Vama poslati. Ako se Broch u svojem rukopisu obazre i na poljski jezik, i učini to bolje od mene, tako da ne bi imalo svrhe da se oba rada štampaju, ja svoj mogu vrlo dobro upotrebiti i gdje drugdje«. Tako je i bilo. Iste godine Jagić mu je poslao na ocjenu elaborat Bogorodickoga (o ruskom jeziku), i Rozwadowski mu odgovara (5. XI): »Sutra ujutro poslat ću Vam rukopis Bogorodickoga. Ne ću reći, da sam previše zadovoljan s njegovim radom. To je mješavina 1) obične fonetičke deskripcije na osnovi samoopažanja s eksperimentalnim ispitivanjem: no ni jedna ni druga metoda nije primijenjena dosljedno i svestrano; 2) deskripcije ruske fonetike s prikazom osnovnih činjenica fonetike uopće na osnovi ruskoga jezika; 3) elementarnih stvari s detaljnim opservacijama; ni jedno ni drugo nije provedeno u dovoljnoj mjeri; napokon 4) Bogorodicki ne daje pune slike o glasovnoj strani ruskoga jezika te se uopće ne služi orijentacionim podjelama ili paragrafima. Ni rak, ni riba« — te na kraju dodaje: »Da se vratim na Bogorodickoga, naravno da njegov rad nije bez vrijednosti, no taj nekakav specijalni ruski način pisanja — prema mojem shvaćanju naprosto nekulturan — uvijek me iritira. Vrlo sam radoznao što Vi mislite o tom radu«. Pola godine kasnije piše (17. VI. 1909): »Zatraženu fonetiku poljskoga

jezika ću napisati, a za poljsku dijalektologiju predlažem d-ra Kazimira Nitscha, koji se sada nalazi na dijalektološkom istraživanju u Zapadnoj Pruskoj. Po mojem uvjerenju on bi taj zadatak riješio sasvim dobro; Porzeziński jamačno s predmetom nije točno upoznat, i za najbližu budućnost ima drugi posao.

Naša Akademija, bolje Uređivački odbor poljske enciklopedije, koji je iz nje proizašao i kojemu pripadamo ja i Łoś, već je započeo s pripremnim radovima te će početkom jeseni ove godine, a svakako do kraja ove godine izraditi sasvim detaljni plan i podjelu rada na pojedine učenjake, tako da će svaki suradnik krajem ove godine moći započeti s radom. Ja sam također mišljenja da se naš pothvat i petrogradska enciklopedija, koja je u Vašim iskusnim rukama, u rukama učenjaka koji je u prvom redu za to pozvan, međusobno nipošto ne isključuju, i upravo zato ću u njoj rado učestvovati, tj. mislim u tom trenutku na Vašu enciklopediju, jer da ću u našoj sudjelovati, razumije se samo po sebi.

Pristajući dakle načelno i odlučno, morat ću na prvoj sjednici našega odbora postaviti pitanje, koje se usuđujem ujedno iznijeti pred Vas: kako da se formalno tretira eventualnost i s t o g a članka koji bi i s t i autor napisao za obje enciklopedije. Nismo još raspravljali o podjeli radova u našoj enciklopediji, no privatno sam s Łośem već dodirivao to pitanje i vrlo je vjerojatno, da će historijska fonetika (nauka o glasovima) mene zapasti; no kada bi od mene zatražili da napišem i fonetiku i fiziologiju govora, što da u tom slučaju učinim? Jer dva načelno različita članka ipak ne mogu dati. Ista stvar može biti i s Nitschem, jer Łoś zasad kani napisati samo poljsku sintaksu pa narječja zajedno s pomorskim mogu zapasti Nitscha. Kao što kažem — još ništa nismo odlučili — može biti da će na pr. fonetiku (fiziologiju govora) napisati Benni,[176] no treba nekako za svaki slučaj načelno postaviti pitanje, da onda kasnije ne bude trvenja i nesporazumaka.

O tome, da mi je do enciklopedije koja je u Vašim rukama mnogo i mnogo stalo, valjda ne treba da Vas uvjeravam. Prijašnjim pravcem studija, koji se osvrtao na baltijske i slavenske jezike, i još više time, što od smrti Malinowskoga već pet godina predajem slavistiku, težište mojega rada premjestilo se bliže slavenskim jezicima i zacijelo će i dalje kod toga ostati« ...

Prema tome ne može biti govora o nekom općem otkazivanju suradnje ili o namjernoj apstinenciji Poljaka. Činjenica je, da su od Poljaka Brückner i Nehring predali svoje elaborate, i da su Nitsch, Rozwadowski i neki drugi izradili svoje, dok toga mnogi drugi, ni Česi ni južni Slaveni nisu učinili. Sam Jagić osvrće se na ovo u svojim Spomenima (II, 272) ovako: »Ipak je rusko preduzeće ... imalo posledicu kojoj se s naučnoga gledišta ne može prigovarati, naime tu da je poljska Akademija u Krakovu odlučila da izdaje posebnu sličnu enciklopediju, ali koja će se ograničiti na Poljsku, njen jezik,

njenu historiju, literaturu i etnografiju. Bog dao da poljsko preduzeće, iako izgleda kao nekakva konkurencija, dobro napreduje; ruskomu preduzeću od toga ne može napokon biti nikakve štete, osim što će poljski saradnici, na koje sam ja računao, svakako pre dati svoje prinose za poljsko preduzeće negoli za rusko. Alj je za čudo da preduzeće ruske Akademije nije naišlo na onakav odziv, s kakvim se moglo računati, ni u onoj zemlji (Češkoj) gde se je nekada misao slavenske uzajamnosti osobito visoko cenila i propagovala; barem ja pri tome doživeh neočekivano iznenađenje i razočaranje«.

Godine 1922. obratila se Poljska akademija znanosti u Krakovu na Akademiju nauka u Petrogradu s prijedlogom, da se sve slavenske akademije pozovu da zajedničkim silama porade na tome da se nastavi s izdavanjem enciklopedije slavenske filologije. Iz tehničkih razloga predloženo je da se sastanak delegata održi u Krakovu, a pozive će u sporazumu s ruskom Akademijom nauka razaslati krakovska Akademija. Taj korak (v. str. 187) dao je Korablevu povoda da napiše ovakav komentar: »Početkom god. 1922. krakovska se Akademija nauka, koja se ranije bila izjasnila protiv učešća poljskih učenjaka u ruskom naučnom pothvatu, potpuno neočekivano obratila našoj Akademiji s prijedlogom da se nastavi s prekinutim izdavanjem Slavenske enciklopedije, ali pod uvjetom, da rukovodeća uloga kod toga posla prijeđe na krakovsku Akademiju«.[177] Mislim da poslije svega što je gore rečeno nije potrebno ulaziti u analizu tih riječi. Petrogradska Akademija poslije oktobra 1917. uopće nije ozbiljno mislila na to da nastavi s izdavanjem te enciklopedije, jer da je nastala: »необходимость совершенно инных установок по вопросам филологии, литературы и истории« i da »таких установок в западной науке еще не имеется«.[178]

Prema tome ovakav komentar i ovakav stav pomalo podsjećaju na ono, što je Brückner tridesetak godina ranije govorio o Rumunjima.[179]

PRIJATELJI

Na jednoj od svojih posljednjih sjednica god. 1917. zatražila je bečka Akademija od Jagića, da napiše svoj životopis. On ga je napisao, i beogradska Akademija ga je u jednoj kasnijoj, našoj (ekavski pisanoj) redakciji poslije njegove smrti izdala pod n. Spomeni mojega života (Posebna izdanja knj. 85. i 104, Beograd 1930—1934, str. 460+379). — Od njih se mnogo očekivalo. Łoś piše: »Vaši će memoari zacijelo imati golemu vrijednost za povijest slavenske filologije posljednjeg doba« (21. VI. 1918),[180] a H. Swięcicki je uvjeren, da će to »djelo biti prava riznica za slavistiku« (15. V. 1918). Međutim, pišući ove riječi ni jedan ni drugi nisu mislili na to, da je Jagić već bio star, i da bi njegovi spomeni bili mnogo življi i zacijelo mnogo zanimljiviji, da ih je pisao desetak ili petnaestak godina ranije.

Uspomene u nama dugo i dugo žive, ali s vremenom i one slabe i postaju sve bljeđe i nesigurnije. Ruka umjetnika od njih i od onoga, što im je mašta pridodala, stvara kadšto besmrtna djela, ali ta ruka ne smije biti ni stara ni slaba. Zato se kronike, životopisi, ispovijesti, zapamćenja i sjećanja obično pišu između šezdesete i sedamdesete, kada ruka još nije malaksala, a srce se oslobodilo strasti. Katon Stariji mogao je sa 85 godina govoriti manent ingenia senibus, ali n a p i s a t i mogao je to onako kako je napisano samo čovjek mnogo mlađi (Ciceron, kada su mu bile 63 godine). I Goethe je svoje autobiografsko djelo »Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit« napisao sa 61 godinom, Rousseau svoje »Ispovijesti« (Confessions) sa 68, a tek nešto je mlađi bio, kada je napisao svoje »Pamiętniki«, najbolji poljski prozaik XVII stoljeća Jan Chryzostom Pasek. Jagiću je međutim, kada je svoje memoare počeo pisati našim jezikom, bila prošla osamdeseta, a kad ih je dovršavao, ušao je u Katonove godine. Zato ovo njegovo posljednje djelo u svemu ne može zadovoljiti slavistu, i on će u njem naći velik broj uglednih i poznatih imena, ali ne će naći ono, što je za nj važnije — njihov svijet misli, i kako su se u njima rađale koncepcije, koje su kasnije zastupali u svojim djelima. Ne samo to, »Spomeni«, nažalost, ni u običnim društvenim odnosima nisu uvijek dovoljno pouzdani, i iz njih je kadšto teško saznati, tko mu je od stranaca bio samo znanac i poznanik, a tko drug i prijatelj. Tako kod Poljaka on među svoje prijatelje ubraja samo R. Hubea, A. Pawińskoga i Jana Karłowicza (I, 385), dok korespondencija govori nešto sasvim drugo — da su mu prijatelji, a ne samo znanci kao prva trojica, bili Lucyjan Malinowski i Jan Baudouin de Courtenay, koji su ga i oslovljavali kao svojega prijatelja, i osjećali se njegovim prijateljima.

Nije slučajno, da su upravo ta dvojica bili pioniri poljske lingvistike, i da su i jedan i drugi bili začetnici dviju lingvističkih škola u Krakovu, prve — dijalektološko-filološke, koju je osnovao Malinowski, i druge — psihološko-lingvističke, kojoj je stao na čelo Baudouin de Courtenay. Treći, koji je kao glava moderne krakovske lingvističke škole nastavio njihovo djelo, bio je Jan Rozwadowski (v. str. 158—160).

L u c y j a n M a l i n o w s k i bio je čovjek nježne, osjetljive — možda i suviše osjetljive — naravi, koji je svoju funkciju sveučilišnog nastavnika shvaćao ne samo kao obvezu da sâm znanstveno radi, nego i kao dužnost da oko sebe okupi što veći broj mladih, sposobnih ljudi i da od njih učini solidne, dobre filologe i lingviste, osobito dijalektologe. On stoga često piše o svojim učenicima, o tome kako s njima radi, i čemu se od njih nada. Tako u pismu od 13. X. 1881. zahvaljuje Jagiću što je pohvalio njegov rad i rad njegovih učenika Hanusza i Matusiaka, te veli da je to »plod gramatičkih vježbanja u poljsko-slavenskom seminaru« koji je improvizirao, te da »zbog nestašice p r a k t i č k i h pobuda slavenska filologija na

Jagjelonskom sveučilištu zasada broji malo slušača. Dosad sam jedva petoricu uspio predobiti za rad«. To su bili, uz Hanusza i Matusiaka, Zawiliński, Szomek i Biela. Dalje piše o svom radu: »Nastojao sam svoje slušače predobiti za rad u dva pravca: 1) za istraživanja pučkih dijalekata, 2) za proučavanje povijesti poljskoga jezika. Za početak uzeo sam deklinaciju. Uzorom mi je bila Scholwienova monografija o panonsko-slovenskim spomenicima« — i na kraju dodaje: »Čitao sam u Petrogradskim Vjedomostima izvještaj o Vašem nastupnom predavanju u Petrogradskom sveučilištu. Sretno Vam bilo na tom novom polju! Nadam se, da ćemo mi zapadni Slaveni u Vama naći dostojnog мирового посредника u ruskoj znanosti. Dosad je kod nas teško bilo dobiti čak i knjige i časopise, koji izlaze u Rusiji«.

U tom radu s mladim naraštajem bilo je i vedrih momenata, koji su ga ispunjavali nadom, da njegov trud nije uzaludan, a bilo je i momenata depresije i razočaranja, tako kada piše (28. XI. 1884): »U nastavničkoj djelatnosti doživio sam bolno razočaranje i uznemirenje od strane jednoga od svojih učenika. Ta me je stvar vrlo rastužila i onerasположila. Bijednik s kojim sam kao s bratom radio, kojemu sam toliko dobra činio, pokazao se vrlo nezahvalan. — Zato mi je Hanusz utjeha. To je čestita, valjana duša; vrlo je radin i ustrajan, i te su mu odlike nagrada za ono što mu nedostaje u samostalnosti. U posljednje vrijeme postao je zagriženi mladogramatik. Ovih dana se habilitira u Beču za sanskrit i uporednu gramatiku. Nadam se, da će nam uspjeti da za naše sveučilište dobijemo katedru indijske filologije i gramatike indoevropskih jezika. — Rad Vašega učenika Łośa doskora će biti štampan«.[181]

Kada je Jagić (1887.) naslijedio Miklošiča, on mu čestita i piše (4. I.): »Želim Vam najusrdnije svaki uspjeh na tom novom, toliko važnom položaju...

Već dvije godine nastojim oko uređenja slavističkog seminara, — dosad bez uspjeha. Tek u posljednje vrijeme čujem glase, da je svota za tu svrhu unesena u budžet. Zacijelo nam g. ministar uz ostala iznenađenja želi i to pružiti prilikom inauguracije novoga kolegija (Collegium Novum), koja će se održati u svibnju. Kada čovjek sjedi u takvom захолустью (zabačenom mjestu) kao što je Krakov, osobito ako nema materijalnih sredstava i prema tome ni najpotrebnijih knjiga, teško se je braniti od duhovne ustajalosti i rđanja.

Navršava se već deset godina otkako radim tu u Krakovu. Kroz to vrijeme nastojao sam iz svih sila da izvršim dužnosti koje sam na sebe uzeo, da zagrijavam omladinu za rad, da je poučavam i da joj pokazujem put koji do njega vodi. Ipak, uvjeren sam da bi sveučilišni nastavnik bar svakih deset godina trebao da se osvježuje i sâm obnavlja putovanjem i općenjem sa suspecijalistima. Vrlo dobro to shvaća na pr. ruska vlada, i zato profesori u Rusiji gotovo po dužnosti svakih nekoliko godina dobivaju dobro dotirane komandirovke. Kod nas je drugačije. Eno prošle su godine dvojici mojih kolega jed-

nostavno odbili da dadu dulji dopust«. I tu ne može a da ne doda: »Opet je jedan od mojih učenika (možda najsposobniji) J. Bystroń pošao na dalje studije u Leipzig. Tamo je i Łoś, koji je prije bio u Freiburgu«.

Nekoliko dana kasnije (9. I.) piše: »Kada se rješavalo pitanje, tko će zauzeti katedru slavenske filologije u Beču, vruće sam želio da Vi taj položaj zauzmete. Ne će biti s moje strane laskanje ako kažem, da ne vidim tko bi od Vas bio dostojniji predstavnik nauke na toj najvišoj katedri naše specijalnosti. O tome su i bečki fakultet i javno mnijenje bili istoga mišljenja. No drugo je pitanje, je li za Vas premještanje sa Neve na Dunav bilo toliko povoljno. Znam ja ipak donekle petrogradske prilike — sada one ne mogu biti bolje nego što su bile god. 68—70. —; klima je tamo nesnosna (za mene je bila ubitačna), sve su to negativne strane. Ali zato: materijalna, lična i naučna sredstva obilnija, a značenje same katedre bilo kako bilo kud i kamo važnije i životnije nego u Beču. Tamo je napokon — широкая русская натура — a tu vsjo hytro mudro ne velykym troškom. Što se omladine tiče, tu će istom budućnost pokazati koja će biti bolji materijal za nauku. Ja mislim da u Beču Južni Slaveni, Česi i Poljaci treba da dadu brojan i valjan kontingenat«.

Kako je Jagić u prvi čas oklijevao, pročulo se u Krakovu da se namjerava vratiti natrag u Petrograd. Malinowski mu stoga piše (26. V. 1887): »Poštovani gospodine i prijatelju! Bio je tu jednoga dana prof. Masaryk koji se vraćao s puta u Rusiju. Donio je čudan glas: »Profesor Jagić vraća se u Petrograd! Katedre tamo ne popunjuju, čekaju na povratak, nadaju se novratku!« Još ranije govorio mi je o tome prof. Lubovič iz Varšave, koji je tu na studijima. Nisam htio da vjerujem — ne ću da vjerujem. U takvim sam slučajevima (i u mnogim drugima) iskreni, ispravni austrijski patriot i kao takvoga me je ta vijest, iako je u njoj zrnca istine, rastužila, i vrlo me uzbuđuje. Napuštanje položaja koji danas zauzimljete smatrao bih porazom, gubitkom za slavensku stvar u Austriji, i prema tome porazom same Austrije. Smatram Vas (a sa mnom će se složiti svatko, tko se razumije u stvar) vrsnim i glavnim predstavnikom sveslavenske nauke u najboljem smislu te riječi, predstavnikom kojega danas nitko drugi ne može zamijeniti. Žalosno bi bilo kada krugovi do kojih to stoji ne bi toga razumjeli, i kada Vam iz sitnih obzira, obzira tradicionalne austrijske loše shvaćene štedljivosti ne bi dali da razvijete profesorsku djelatnost onako kako treba. Kakogod Beč nije prijestolnica jedne provincije već cijele države, koja je u ¾ slavenska, tako je i Bečko sveučilište dužno sasvim svijesno nastojati oko toga, da se slavenska filologija tretira kao jedan od najvažnijih predmeta, od predmeta koji imadu općedržavno značenje. Čini mi se da toga, kao ni mnoge druge stvari, u Beču ne shvaćaju; no upravo zato što to ne shvaćaju, treba biti strpljiv i ustrajan i silom osvajati i o s v o j i t i ono što sami ne žele dati od dobre volje.

Manete, vosmet rebus ...

Zaista, ne ide mi u glavu da biste se mogli vratiti na Nevu, — a trijumf, koji bi postigli tamošnji naši najmiliji, ne da mi spavati«.[182]

Bolešljiv je, nekoliko puta operiran. Jagićevo pismo krajem 1888. zateklo ga je na odmoru u Zakopanom, odakle mu piše (1. I. 1889): »Vaše pismo stiglo me u Zakopanom, gdje sam s obitelji slavio b o ž i ć. Gore su zimi prekrasne i vrlo originalne, tim više što svijet u to doba godine rijetko odlazi u gore i malo što zna o divnim vidicima zimske alpinske prirode«.[183] 1888. izabran je Gebauer za člana krakovske Akademije, te o njem i o Račkom piše: »Izbor Gebauera za člana Akademije je pravi trijumf dobre stvari s obzirom na prilike u kojima je do toga došlo. Moji su drugovi predlagali Kreka, s obzirom na debelu knjigu koju je izdao. Protiv te kandidature ne može se imati ništa, ali Gebauer je bio preči. Kada je predočena cijela borba oko rukopisa, izabran je jednoglasno. Istovremeno propao je Rački, kojega su predlagali historici, navodno iz političkih razloga. Ne shvaćam motiva, koji su tu gospodu naveli da ovu kandidaturu postavljaju, i da je onda ruše«.[184]

Radi na Lavroševskom evanđelju, koje je dao godinu dana ranije snimiti te je snimke bio poslao Jagiću u Beč, moleći ga da mu pomogne kod datiranja. Tuži se, da mu posao, kojega na kraju zaista nije dovršio, slabo ide: »meni svaki posao ide vrlo polagano. Čini mi se, da bih morao tri stotine godina poživjeti prije nego što učinim nešto veće i korisno«.[185] Tomu je, naravno, mnogo kriva bila i bolest, koje se nikako nije mogao riješiti.

U ožujku je bio u Krakovu M. Murko, koji se vraćao iz Rusije, i tom prilikom piše o njemu i o svojim učenicima: »Moja seminarska biblioteka već počinje poprimati tjelesne oblike. Nedostaje u taj čas samo marljivih radnika. Svatko misli samo o »polaganju ispita iz filologije n a g o t o v o« i kloni se slavenskog буквоедства. Nekoliko se učenika prebacilo na germanistiku i s dobrim stipendijama otišlo u Beč. To su Jakiel i Antosz. Nisu li se upisali na Vaša predavanja?

Čini mi se, da nauka od njih ne će imati mnogo koristi, ma da im se marljivost ne da poreći.

Gospodin Murko se ovdje svima svidio. Daje dojam čovjeka vrlo inteligentna i svestrano naobražena. Po onome što pripovijeda o Rusiji može se zaključiti, da ima dar opažanja i da kroz dvije godine nije uzalud ель кашу, матерь нашу«.

Iste godine spremao se i k nama, jer u pismu 30. V. čitamo: »Nađete li trenutak vremena, budite tako dobri pa mi u nekoliko riječi javite: 1) koji je najbolji p r a k t i č k i priručnik za učenje srpsko-hrvatskoga jezika? Poznajem V y m a z a l a i M u ž u, koji je bolji? Oba se premalo obaziru na akcenat.

2) U kojem bi se predjelu srpskoga (ili hrvatskoga) etnografskoga područja bilo najbolje nastaniti, da se čovjek praktički uputi u srpsko-hrvatski govor? Naravno, radilo bi se također o predjelu, koji nije preskup i koji je zdrav i ugodan, u kojem bi se moglo provesti nekoliko mjeseci.

Još jedna stvar. Mogu Vas svečano uvjeriti, da »preglasavanje« predsj. Račkoga u Akademiji nije uslijedilo iz nekakve nacionalne netrpeljivosti. Hrvati žive odviše daleko, i članovi Akademije premalo ih p o z n a j u, a da bi mogli prema njima osjećati kakve simpatije ili antipatije. Razlog toj nemiloj činjenici nalazi se u pretjeranoj lojalnosti naših »strašljivaca«.

Godine 1890. opet je bolestan: »Prije nekoliko sedmica otišao je u Beč naš učenik g. Karol Potkański. Čovjek imućan, posvećuje se s elanom nauci i samo mu se to može prigovoriti, da se premalo pouzdaje u vlastite snage. Interesira ga pitanje prvotnog ekonomskog ustrojstva slavenskih naroda. Vrlo ga zanima ruska (ukr.) община i srpska zadruga. Trebao je doći k Vama i molio me da ga preporučim. Na nevolju nisam mu baš tada mogao dati pisma, jer sam ležao u krevetu. Ne znam, je li Vam se javio?« — te nešto dalje dodaje: »Došao mi je pod ruku zanimljiv list pergamene, odlomak velikoga kodeksa, sav na poljskom jeziku, iz početka XV stoljeća; pismo, pravopis i jezik vrlo starinski. Šteta što je pismo djelomice vrlo oštećeno. To je fragmenat asketskoga sadržaja. Dosad među staropoljskim spisima nema nijednog spomenika takvoga sadržaja«.

Kako je bio vrlo osjetljiv, a i dosta pedantan — osobito kada se radilo o statistici — žalio se na Brücknera, kojemu je ona bila »wstrętna« (odurna), te veli (10. II. 1892): »da je Małecki gledao na statistiku i hronologiju, znao bi da je oblik j i ś ć (iść) nastao u XVII stoljeću, da oblika i d ć ni prije ni poslije toga u jeziku nije bilo, i da prema tome i ś ć nije moglo postati od i d - ć, koje je valjda s neba trebalo spasti zato da se onako, kako bi se majski snijeg pretvorio u vodu, čim se dotakne zemlje, pretvori u i ś ć. Potičem i poticao sam omladinu na iscrpan, egzaktan i točan rad koji se osniva na obilnom gomilanju materijala, i to iz više razloga. Prvo, da to bude reakcija na diletantska разглагольствования Małeckih et consortes, koji svoje ideje love po zraku, i zatim, da mlade radenike naučim da ustraju u naporu i radu. Što se gramatičke obradbe poljskih spomenika tiče, nastojim da mi za uzor posluže Vaša izdanja starosl. spomenika na pr. Vaš Codex Marianus. Vrlo mi je žao, što se prof. Brückner s takvim omalovažavanjem i prigovorom izrazio o našim nastojanjima. Opet imam nekoliko radova svojih učenika...« itd. — to su Koppens, Szczepański i Feliński, a za Kalinu (»koji ipak nema talenta, pa ni pisati ne umije razumljivo«) kaže, da je marljiv i radin i da je spremio novu vrijednu raspravu o rječniku polapskog jezika Jana Parum Szulcea (iz poč. XIX vijeka).

Jagić je u međuvremenu pokrenuo akciju za sabiranje dijalektološke građe, pa je i Malinowskoga pozvao na suradnju, a on mu odgovara u pismu, u kojem mu ujedno čestita što mu se kći udala za Rešetara (»Da, dobro udati kćer — to je dan danas rijedka sreća. Ne treba da Vas uvjeravam, koliko se tomu radujem. Baš je dobro što je doktor Rešetar Dubrovčanin, dakle Hrvat, a: kołyś hnyb liź u kiš, kaže Ukrajinac): »O dijalektološkom kvestionaru... pisat ću ovih dana. Sada Vas samo uvjeravam, da ne gajim nikakvih separatističkih težnja i da želim raditi sjedinjenim silama«...[186]

To ponavlja i u slijedećem pismu (22. XII. 1892):« »Još jednom Vas uvjeravam, da nemam nikakvih »separatističkih aspiracija« i da ću za se smatrati najvećom počašću i ugodom da radim u Udruženju za austrijsku dijalektologiju i pod Vašim predsjedništvom«[187] — te na kraju dodaje: »Ja nisam u stanju ništa učiniti кое как и как нибудь iz čega ne slijedi da onomu, što radim, nema prigovora.

Priznat ću iskreno da naručenih i nametnutih radova ne volim; no što ćemo, treba se prilagoditi... A imam toliko radova koji su započeti, neki od njih do ¾, neki pače skoro sasvim dovršeni. Najviše mi je na srcu dijalektologija Šlezije i Lavroševsko evanđelje«.[188]

Kada je Jagić 1894. skupljao suradnike za »Grundriss«, obratio se i na nj s molbom, da mu preporuči koga bi od Poljaka valjalo privući na suradnju. On mu je preporučio: za književnost Tretiaka, za pravo Piekosińskoga ili Ulanowskoga, za folklor Karłowicza i Zawilińskoga, za polapski Kalinu, za kašupski Ramułta, za paleografiju, diplomatiku i numizmatiku Piekosińskoga, za staropoljsku ortografiju sebe ili kojega od svojih učenika, za poljsku fonetiku i morfologiju Kryńskoga. Bystrońa, Blatta ili uopće kojega od mlađih (»uopće mislim da bi valjalo privući i mlađe sile«).[189] Zanimljivo je, da ne predlaže Baudouina de Courtenay: u napomeni na rubu pisma zabilježio je — kao da se opravdava: »Bojao bih se Baudouinovih divergenata,koherenata, koeficijenata, antropofonije, alternacija i sličnih vrlo učenih stvari«.[190] Baudouin je, kao jedan od predstavnika moderne poljske fonologije, bio prisiljen da stvara novu terminologiju — i stvarao ju je dobro, samo što se Malinowski s njom nikako nije mogao složiti.

U slijedećem pismu (poč. 1895) mjesto Piekosińskoga i Pawińskoga, koji su oboljeli, predlaže Ulanowskoga, za tuđice Korbuta i za staropoljsku grafiju Koppensa. Sâm bi najradije uzeo dijalekte, no »koliko bih za to imao vremena?« — Oscilacije i pogađanja za rokove, s kojima će se Jagić boriti trideset godina, već su se tada počinjali javljati.

U siječnju iste godine, potresen događajima u Poljskoj i obuzet dubokom nostalgijom piše: »Mnogo godina nije me bilo u Poljskom Kraljevstvu, a u ljubljinskom kraju nisam bio od god. 1861. To je moj zavičaj! Što se tamo događa! to je druga zemlja, druge narodnosti,

druga fizionomija grada. Srce se steže. Trebalo bi kakvoga Kennana da te krajeve pohodi i opiše... Nama, Poljacima, nitko ne će povjerovati. Ja također šutim.

В саду стоит высокий дом,
Король живал в нем для забавы,
Теперь живет враждебно в нем
Вождь подозрительный, лукавый,
Чужим поставленный царем.
Но в дни безславия, как в дни славы
Журчит фонтан, и меж ветвей
Не умолкает соловей...

Da, samo su slavuji ostali poljski...«

Iste godine u lipnju Jagić je pohodio Krakov, gdje je bio gost Akademije znanosti i Prezidija grada. Doček nije bio onakav kakav je trebao biti, i Malinowski o tome govori u svojem pismu od 23. VI: »Nisam nimalo zadovoljan s dočekom, koji su Krakov i Akademija priredili svojem članu. Tako je ispalo дане вышло, как следовало. Istina, nije bilo Tarnowskoga, Zolla i Smolke, ali mnogo treba pripisati i mojoj nespretnosti i nevještini u organizaciji primanja. Ja se tu u Krakovu ni s kim ne sastajem: moja hata z kraju nyčoho ne znaju, — takvu gospodu kao što su Sokołowski, Morawski i dr., koji k meni ne zalaze, nisam mogao k sebi pozivati; pogriješio sam i u tome što sam Morawskoga i Zawilińskoga pozvao za dan kasnije nego što je trebalo, pa zato nisu došli u Akademiju... Što ćemo, dogodilo se, a ja sam svojom nespretnošću teško zgriješio«...[191]

U posljednjem pismu tuži se da je teško bolestan, ali da i pored toga dovršava svoj pregled poljskih dijalekata u Galiciji, kojem nedostaju samo još neka poglavlja. Na kraju se ovako osvrće na »pravopisni rat« u Varšavi: »U Varšavi se filolozi i polufilolozi čupaju zbog pisanja ya, ia, ja (furya, furja; linia, linja; religia, religja). Kryński i Karłowicz su za ja, Przyborowski, Pawiński i svi ostali žele zadržati ya, ia. Ta stvar ometa početak štampanja poljskoga rječnika. Pisanje religja, linja nije fonetsko, jer se ti izrazi poljski izgovaraju religija, linija, a nipošto relig-ja, lin-ja. Ta su se gospoda tako ražestila, da ni jedna strana ne će da popusti, a Przyborowski je Feuer und Flamme protiv Kryńskoga i Karłowicza. Očito nemaju pametnijega posla, dok se bave takvim sitnicama«.[192]

Umro je u Krakovu 17. siječnja 1898.

Poznanstvo s Baudouinom de Courtenay počelo je pod malo neobičnim okolnostima. Baudouin je istražujući rezijske govore bio kod nas na jugu, kada se pronio glas, da se Jagić iz Odese vraća u Zagreb i da će njegovo mjesto u Odesi ostati za neko vrijeme prazno. Tražeći mjesto za sebe, Baudouin se obratio na Grigoroviča

s molbom, da njega uzmu za Jagićeva nasljednika. Međutim, doskora se pokazalo, da Jagić još ne odlazi iz Odese, i zato mu Baudouin — da se opravda — piše iz Leipziga (ruskim jezikom, 21. dec. 1873/2. jan. 1874): »Milostivi gospodaru, gospodine profesore! (oprostite što ne znam Vašeg očinskog imena) Premda sam Vam potpuno nepoznat, ipak sam slobodan da se na Vas obratim s ovim pismom, jer ne bih želio da u Vas pobudim raspoloženje, koje za me baš ne bi bilo povoljno. Saznavši za moje pismo V. I. Grigoroviču Vi ste me očito lako mogli smatrati namjernim širiteljem različnih neosnovanih glasina, koje se na Vaš račun šire u južnoslavenskim zemljama. Ako je tomu tako, u tom slučaju moja je dužnost da utvrdim pravo stanje stvari. Ja sam sâm bio zaveden u bludnju. Neka gospoda u Trstu i u Grazu (i to inače sasvim ozbiljna gospoda) govorili su mi o Vašem prelaženju u Zagreb tako uvjerljivo, da je teško bilo ne vjerovati. A kako me u najbližoj budućnosti čeka to da se priključim bilo kojem sveučilištu, uhvatio sam se za tu vijest i pisao Viktoru Ivanoviču predlažući sebe za Vašega nasljednika. Međutim, ti se glasovi nisu obistinili, i ja se sa svoje strane mogu tomu samo radovati, jer bi u protivnom slučaju Rusija izgubila jednoga od najboljih slavenskih lingvista. — Mene će po svoj prilici zapasti da se namjestim u Kazanju. To će mi biti malo nezgodno, jer je Kazanj odviše daleko od Jadranskoga mora, u čijoj blizini namjeravam s vremena na vrijeme nastavljati svoja dijalektološka istraživanja. — Sada se, među ostalim, bavim spremanjem doktorske disertacije »O slavenskim govorima u sjevernoj Italiji«.

Nadajući se da ćete mi oprostiti moju prenagljenost, hitim da Vam iskažem duboko poštovanje s kojim imam čast biti Vaš, milostivi gospodaru, najponizniji sluga J. Boduen-de-Kurtenè (Ivan Aleksandrovič)«.

Do ozbiljnije napetosti došlo je dvije godine kasnije, kada je Baudouin već bio suradnik Archiva, a Jagić se očesao o njegove rezijske govore. Baudouin je odmah planuo, i kad ga je Jagić poslije toga pitao, ima li što za Archiv, on mu odgovara da je zauzet, a i — »s druge strane, sada mi je i teško da Vam bilo što pošaljem, otkako sam saznao od svojih znanaca, koji su s Vama govorili, da Vi nikako ne odobravate sadašnji pravac mojih studija. Po Vašem, ja kao Poljak treba da se brinem za poljski jezik i da istraživanje južnoslavenskih narječja prepustim južnim Slavenima. Osim toga, dijalektološka Vam se istraživanja sama po sebi ne sviđaju, i Vi na njih gledate tolerantno, no nipošto ne s odobravanjem. I napokon, a to je najglavnije, Vi sumnjate u točnost i vjerodostojnost mojih opažanja te, među ostalim, tvrdite da se karakteristična obilježja rezijskih govora nalaze i u njima najbližim kranjsko-slovenskim (slovenačkim) govorima, dok ja koji sam točno istražio sve te govore (o tome sam pisao u svojoj radnji), nisam kod njih našao ništa što bi na to bilo nalik. Naravno, Vi možete da imadete takvo mišljenje o mojem

naučnom poštenju, ali dopustit ćete i sami, da je za mene nemoguće da uzimam aktivno učešće u časopisu, kojega glavni urednik na mene gleda kao na kakvoga lašca i iskrivljivača činjenica. Kad bismo se razilazili u teoretskim nazorima, bila bi to druga stvar; no eto Vi, koji nikada niste bili u Reziji ni u slovenskim mjestima koja s njom graniče, sumnjate u vjerodostojnost podataka koje sam priopćio i tvrdite, da ta ista svojstva dolaze i u svim tim govorima. — Uostalom, ja sve to pišem samo na temelju onoga što su mi moji znanci tvrdili o Vašim riječima, kojih Vi, možda, niste nikada ni izgovorili. U tom slučaju oprostite. No ja sam stvar želio izvesti na čistac, jer ne volim nesporazumaka i lažne delikatnosti.

U posljednjem svesku (2. II. knjige) Vi konstatirate, da moja hipoteza o podrijetlu rezijskih govora (ja nipošto ne tvrdim, da je ona neosporno točna i postavljam je samo zasad, jer nema ničega boljeg) »von allen Seiten« (ili nešto u tom smislu) »angegriffen wurde«, dok meni nije poznat nijedan ozbiljni »Angriff«, ne uzme li se u obzir »Angriff« varšavskoga literatora g. Korotyńskoga u Gazeti Varšavskoj. No ja se na takve »Angriffe«, koji dolaze od takvih ljudi kao što je g. Korotyński, ne mogu ozbiljno obazirati.

U Vašoj »Übersicht über die neueren Erscheinungen« itd. (I. knj. »Archiva«) primijetio sam nekoliko krupnijih griješaka. Među ostalim Vi upućujete na »Osobine baltijskoga (!!) narječja« Jakovljeva, a takve knjige uopće nema već postoji samo Jakovljevljeva bezvrijedna kompilacija »Osobine b e o t s k o g a narječja« (kompilacija iz Ahrensa). Ako Vam je po volji, mogao bih Vam za Vaš »Übersicht« poslati neke nadopune«. — Oštro pero, no upravo to se Jagiću sviđalo, i oni su doskora postali dobri prijatelji. Baudouin je zaista bio otišao u Kazanj i odanle mu predlaže da se dopisuju u svom materinskom jeziku: Ведь мы оба не Русскіе, и напрасно употребляем во взаимной нашей переписке этот языкъ.[193]
Iduće je pismo već poljsko, i to na 10 strana. Radilo se o uporednom rječniku slavenskih jezika, na kojem je Jagić radio, i Baudouin na 6 strana iznosi svoj plan, kako bi takav rječnik valjalo urediti, te nešto dalje kaže ovo: »O Vašem prijelazu u Petrograd saznao sam, kada sam ove godine bio u Petrogradu. Iskreno govoreći, čudio sam se da ste ostavili Berlin zbog Petrograda. Ja to ne bih učinio, osim kad bi mi dali kakve osobite privilegije. No sada je svršeno, alea jacta est. Kraj Vaše energije, učenosti i drugih visokih odlika lako će Vam biti u Petrogradu steći potpuno priznanje i naučni upliv«.[194] — Želi otići iz Kazanja nekuda dalje na zapad (Varšava, Dorpat): »Ostajući dulje u Kazanju čovjek može na kraju postati od svih zaboravljeni »winkelgelehrter«. Uostalom, nema o čem govoriti«.[194]

Bolestan je, i vrlo potišten (14/26. IV. 1881): »Razlog mojoj potištenosti bili su dijelom opći politički događaji, a dijelom moje lične prilike. Kada osjećam, da sam osuđen na boravak u Kazanju samo zbog svojega podrijetla, teško je čovjeku zaista da bude veseo

i da ima volje za rad. A ovdašnja klima polagano potkapa moje zdravlje. Otimljem se svom snagom na Zapad, a međutim istočni me grijeh ne pušta. Da sam Rus i pravoslavac, odavna bih imao mjesto u Varšavi... Meni se čini, da je sramota za Varšavsko sveučilište i za nauku, da tamo lingvistiku predstavlja takav čovjek kakav je Mikucki. Doduše on je samo вольнонаемнымъ, ali ipak već to što je tamo služi za izliku, da se katedra ne popuni stalnim profesorom, osobito ako je kandidat po podrijetlu netko iz reda nacionalnih parija (Poljaka)«.[195] Moli Jagića, da mu pomogne da se bar na neko vrijeme oslobodi Kazanja. On mu je zaista pomogao: iz pisma od 22./4. VII. 1881. saznajemo da je dobio »komandirovku« za nastavak dijalektoloških istraživanja (»Za Vaše nastojanje da me izvučete iz Kazanja srdačna Vam hvala«...), a kada se iduće godine vratio, premješten je u Dorpat. Tamo se nekoliko godina kasnije (1886.) gotovo na vlas ponovio slučaj o kojem je pisao u svojem prvom pismu: pročulo se, da Jagić ostaje u Petrogradu i da se ne misli vratiti u Beč, gdje je bilo ispražnjeno Miklošičevo mjesto, pa je Baudouin pomišljao na to, da se iz Dorpata premjesti u Beč. Jedno s drugim, stvar je došla i do novina i on se našao u neprilici pa piše Jagiću (20. III/1. IV. 1886.): »Začjelo ste u petrogradskim novinama s velikim čuđenjem pročitali vijest, da bih navodno ja trebao biti pozvan u Beč na Miklošičevo mjesto. I mene je ta vijest ne toliko začudila, koliko me se izvanredno neugodno dojmila. Prije svega, ne podnosim sve te takve preuranjene novinarske glasine, a zatim, takav me trač u danom slučaju može staviti u vrlo neugodno svijetlo osobito pred ljudima, koji me dovoljno ne poznaju. Protivnik sam svakoga naduvavanja i reklame, a međutim takva vijest bi vrlo na to upućivala, kada bi, naravno, potjecala od mene.

Taj glas uostalom nije pao iz neba. Ima on svoju stvarnu podlogu, iako nipošto onako čvrstu i sigurnu, kako se to može učiniti nekomu kad pročita na pr. Новое Время ili druge novine.

Čuvši da Miklošič odlazi s položaja koji je zauzimao, mogao sam u mislima njegovim nasljednikom smatrati samo Vas, poštovani kolego. Bio sam potpuno uvjeren, da to mjesto nitko drugi ne će zauzeti, i da će Bečko sveučilište upotrebiti sva sredstva da za sebe predobije jedinoga danas uz Miklošiča svestranoga slavistu. Za mene je stoga bilo pravo iznenađenje, kada sam saznao da ostajete u Petrogradu i da ne ćete prihvatiti položaj u Beču. Dugo sam sumnjao u istinitost te vijesti. Morao sam joj na kraju ipak povjerovati, kada sam prije nekoliko sedmica jednaku vijest primio i iz samoga Beča, kod čega su me pitali, ne bih li se odlučio na to da zauzmem taj položaj. Kako su me ozbiljno pitali, onako sam ozbiljno i odgovorio, da bih to smatrao za veliku čast, premda bih — sudeći po uvjetima, koji su spomenuti u pismu — materijalno prije izgubio nego dobio. Najviše bi me pak na takav korak sklonilo to, što od Beča nije daleko do Južnih Slavena (u Austriji i u sjevernoj Italiji), među koji-

ma bih želio nastaviti i upotpunjavati svoja dijalektološka istraživanja, koja sam započeo pred više nego deset godina.

Istovremeno pisao sam tada Miklošiču kao najmjerodavnijem sucu u toj stvari iznoseći pred njega motive, koji bi me mogli skloniti da prijeđem u Beč, i molio ga, da me, ako ne nađe nikoga dostojnijega, preporuči pažnji filozofskog fakulteta Bečkog sveučilišta.

Kako je upit bio stavljen samo privatno, nisam nikomu o njem pisao. No kako u mene nema onoliko, koliko bi trebalo, vrline da držim jezik za zubima, rekao sam u povjerenju jednomu od ovdašnjih drugova o dalekoj i vrlo slabašnoj mogućnosti da odem u Beč. Taj je to gospodin, naravno, pustio u promet, i tako se stvorila legenda, koja je na kraju krajeva našla odjeka na stupcima petrogradskih novina. Ta me je spletka i podvala uzrujala do najvišeg stupnja« ... itd. Njihovi se odnosi ipak nisu pokvarili, i dopisivanje se nastavilo. Tako se približilo i razdoblje »Grundrissa« (1894-5.), u kojem je Baudouin trebao obraditi poglavlja »Die Verwandtschaftsverhältnisse der slavischen Sprachen untereinander« i »Stammbildungslehre«. Trebao je prema prvotnom planu biti gotov već početkom 1895., no »prokleta je ta slavische (zapravo nord-ostslavische) Pünktlichkeit; ali ona je za me u jedno utjeha, jer protpostavlja da ni druga »braća Slaveni« sa sjevera i istoka nisu održali riječ«.[196] Dalje moli Jagića, da u Archivu ili u Akademiji štampa raspravu Jana Rozwadowskoga »Iterativa und Causativa. Ein Beitrag zur Geschichte des indogerm. Verbums«, da bi se Rozwadowski mogao u Krakovu habilitirati.

Iste je godine Baudouin obišao Slavene u južnoj Italiji: »Kod Slavena u južnoj Italiji (Molise) bio sam 5 dana i vrlo sam zadovoljan s tim izletom. Pohodio sam dva mjesta: Acqua viva colla Croce i San Felice Slavo (ovo posljednje samo na nekoliko sati), tako da nisam upoznao jedino Montemitro. Srpsko-hrvatski karakter toga jezika očuvao se čudesno čist: čak su i suptilne akcenatske nijanse ostale bez promjene, samo što je deklinacija podlegla jačem prorjeđivanju: jasno se ističe samo instrumental, inače su mjesta padežnih nastavaka preuzeli prijedlozi. Pribilježio sam prilično mnogo tekstova, pojedinačnih rečenica, izraza i sl. i namjeravam to zasad obraditi za Archiv. Hoće li tamo biti mjesta za takvu radnju? — Na godinu ili za dvije godine namjeravam ponovno posjetiti te Slavene da skupim što više građe za točan prikaz toga jezika, koji se očuvao izvanredno čist i samostalan. Iz talijanskoga jezika posuđeno je razmjerno vrlo malo. Za opću lingvistiku takav je »miješani govor« neobično zanimljiv«.[197]

U to vrijeme Baudouin je predavao u Krakovu (1894—1899.), gdje je širinom svojih pogleda poljskoj lingvistici otvorio nove puteve, kojima su zatim pošli i neki učenici Malinowskoga. Međutim, njegov se živahni, nemirni duh u tom »zaściancu« i »obskurnym partykularzu«, kako je zvao Krakov, nije mogao smiriti, i dogodilo se ono, što

se moralo dogoditi: »U posljednje vrijeme zarazio sam se malo« — piše 18. II. 1898. — »politikomanijom, koja tu sada hara, i pustio sam u svijet dvije brošure, koje s našom naukom nemaju ništa zajedničko«.[198] Posljedica je bila, da mu uprkos Jagićevoj intervenciji nije bilo produljeno službovanje u Krakovu te je ponovno morao natrag u Rusiju. Tamo je dočekao i rusko-japanski rat, o kojem piše u pismu u kojem govori i o krakovskoj Enciklopediji: »Koliko ja znam, u vezi s Enciklopedijom slavistike namjeravaju u Krakovu pokrenuti Enciklopediju poljske filologije. To bi trebao biti paralelan rad, nipošto konkurencija. Tako me bar uvjeravaju. A i na »prethodnom kongresu« je odlučeno da se izdanju opće Enciklopedije u ruskom jeziku u cjelini ili u dijelovima mogu pridružiti izdanja u drugim jezicima, jednako slavenskima kao i neslavenskima. Upravo ta odluka dala je povoda za pokretanje te specijalne poljske enciklopedije u Krakovu, i oni to navodno kane spojiti s kongresom u čast Mikolaja Reja, koji namjeravaju sazvati god. 1905. Ni takav djelomični pregled poljske filologije ne će biti na odmet. Možda je drugačije kod Čeha, Hrvata, Srba itd., no među poljskim filolozima nema ih mnogo koji bi imali jasne predodžbe o »filologiji« svojega naroda. Prema tome, takvo će djelo dobro doći.

Sadašnji je rat zaista velika nesreća, no prije ili kasnije moralo je do njega doći. To je geografsko-historijska fatalnost. Teško je sebi zamisliti gore geografske uslove od onih, koji su svojstveni нашему любезному отечеству, toj, kako je s pravom zovu, »velikoj tamnici narodâ«. Tko je ušao u Mandžuriju i šapu stavljao na Mandžuriju, taj je morao biti spreman na rat s Japanom. To je kazna za pretjerani apetit do kojega je pak došlo sasvim spontano i bez obzira na ono, što bi moglo biti sutra. Da bi se »ojačali«, tu su se priređivale hajke na Židove u Kišinjevu i drugim mjestima, na Jermene, na Fince, na Poljake, na Litvine, na Ukrajince itd., itd! Svagdje se nastojalo da se u državi stvore vlastiti »Boeri«, doduše ne onakvi koji pucaju, ali ipak takvi koji su neprijateljski raspoloženi. No možda će se bar poslije toga rata malo opametiti i doći k sebi. Nadam se, da će mali Japan, danas tako prezren i pogrđen, zaimponirati petrogradskim »ocima domovine«, ako nisu »slijepi« i »ludi« . . .[199] A u sljedećem pismu piše (7/20. I. 1905.): »In armis tacent musae. To se sada najtočnije obistinjuje. Imamo zapravo dva rata: jedan s »внешним врагом« tamo daleko u Mandžuriji, i drugi s »внутренним врагом«, koji vodimo uz pomoć »внутренних друзей« t.j. tajne policije, dvornika, žandara, »чорной сотни«, »интелигентных хулиганов« i drugih gentlemena čudnoga kova. Svi su tako zauzeti politikom, bilo da u njoj aktivno sudjeluju ili imaju samo ulogu promatrača (»благородных свидетелей«, koji čitaju novine i glava im je puna tekućih događaja), da za naučni rad i uopće za savjesno bavljenje svojom strukom ostaje tek vrlo malo vremena. To se

odnosi i na niže potpisanoga, koji uostalom, kao obično, 1) nema sposobnosti (ili bolje običaja) da se koncentrira na jedan predmet, već se razbacuje na sve strane, 2) pretrpan je poštenom dozom obaveznih i neodgodivih poslova, kojima se u zadnje vrijeme pridružilo učestvovanje u različnim sjednicama, komisijama itd. — Zbog svega toga moji se znanstveni radovi kreću naprijed kornjačinim korakom, pa kadšto proteknu cijele sedmice prije nego što se mogu dati na to da nastavim započeti posao«.

U takvoj atmosferi piše veći broj listova o svojem radu i o Enciklopediji. Tako na pr. u pismu od 30. I./12. II. 1904. piše o izdavačkom planu Enciklopedije: »Mjesto »analize psihičkih procesa u jezičkom stvaranju« draži bi mi bio naslov »psihički oblik jezika (ili »ljudskoga govora«) s primjenom na slavenske jezike«, ili »nacrt psihologije jezika, s primj. na slav. jez.«, ili napokon »psihičke osnove jezičkih oblika, s primj. na slaven. jezike«. Jer psihologičnost jezika dolazi do izražaja ne samo u stvaranju (w »творчестве«) nego svuda, u svim prikrajcima i zakutcima jezičkog života. J e z i k k a o j e z i k p o s t o j i s a m o p s i h i č k i. Uostalom, nije važan naslov, glavno je sama stvar. Za taj dio, koji se odnosi na »psihologiju jezika«, ja sa svoje strane mislim da je prijeko potreban u Enciklopediji slavistike (tj. u njezinom lingvističkom dijelu), u principu štoviše mnogo važniji nego dio o antropofoniji ili dio koji se tiče fiziologije glasova u slavenskim jezicima (premda se taj posljednji dade neusporedivo lakše obraditi). No to je moje lično mišljenje, koje nikoga ne obvezuje; ja naime ne spadam među »oce komandire« već među najobičnije »redove«. Kada bi »oci komandiri« pristali na taj dio (o psihologiji jezika), i kada bi ga netko mogao napisati, on bi po mojem mišljenju trebao da stoji i s p r e d dijela o fiziologiji glasova, premda ne bi bilo velike nesreće ni kada bi iza njega stajao. T a j b i h d i o s p r a v i m z a d o v o l j s t v o m o b r a d i o, jer sve više dolazim do uvjerenja, da sve jezičke pojave nužno treba tretirati s toga stajališta«...[200] Ta je sugestija prihvaćena, no on ipak svoje radnje za Enciklopediju nije nikada dovršio. Nije ni čudo. Rijetko je koji čovjek bio toliko odan nauci kao on, i rijetko joj je koji toliko d a o kao on, pa opet — rijetko je koji i toliko pregarao i toliko se namučio u životu kao on.

Evo samo nekoliko izvadaka iz njegovih pisama, koji donekle ilustriraju prilike u kojima je stvarao.

23. XI./6. XII. 1902: »Kao naučni proleter zvani »profesorom univerziteta« u Rusiji moram preuzimati poslove, koji mi daju određenu makar neznatnu zaradu te mi na taj način omogućuju da se održim s porodicom, premda sa samom naukom nemaju mnogo što zajedničko... Nažalost, zbog tih „materijalnih" poslova i zbog nedostatka „materijalnih" sredstava za život s porodicom, mogu se pravom naukom baviti tek vrlo malo, pa čak da ni za predavanja nemam vremena da se spremam onako, kako bi trebalo. Došao sam do

zaključka, nažalost prekasno, da čovjek od nauke ne bi trebalo da se ženi već da se ugleda u sredovječne monahe«, te na jednom drugom mjestu uzdiše: »Toliko godina rada, a rezultati vrlo, vrlo skromni! A vrijeme leti, ne čeka, i kao i svaki drugi smrtnik, tako i ja mora da sam sve bliže konačnom svršetku«.[201]

15/28. III. 1903: ... »moj je gospodar force majeure uslova u kojima sam prisiljen da vegetiram. Primajući bijednu plaću ruskoga profesora, moram skoro još jednom toliko z a r a d i t i da zajedno s porodicom mogu kako tako živjeti u skupom Petrogradu (stan, hrana, odgoj djece itd.)« ... Radi po 14—15 sati dnevno, a gotovo bez ikakve koristi. Najviše mu vremena oduzimlju korekture, kojih se kadšto na stolu naslaže po 7—8 (u različnim jezicima, iz Petrograda, Varšave i dr.). — »Gledajući tu hrpu korekturnoga smeća, čovjek bi mogao poludjeti ili učiniti kakav očajnički korak, da nije privikao, i da se nije dao upreći u jaram. — U svakom slučaju sva ta besmislena rabota oduzima mi toliko vremena, da ga ništa ne ostaje ne samo za čestit naučni rad, nego ni za to, da se makar površno upoznam s novijom naučnom literaturom. A kako uza sve napore ne mogu zaraditi ni toliko da podmirim najnužnije izdatke i živim bez skrbi za ono što će doći sutra, namjeravam se ostaviti toga naučnoga, a zapravo pseudonaučnoga (jer teško je leksikografiju i izdavanje spomenika smatrati naukom u užem smislu riječi) rada i dati se na pisanje popularnih članaka u mjesečnim i dnevnim listovima. Građe mi za takve članke nikada ne će ponestati, a moći ću njima b e z v e l i k e m u k e zarađivati barem dvaput više. Razumije se, da moji „naučni“ pokušaji ne vrijede mnogo, dok se poslije toliko godina rada nalazim u položaju proletera«.

30. I/12. II. 1904: »Stalno imam osjećaj vola u jarmu (tj. vola koji bi bio obdaren ljudskim mislima i ljudskim osjećanjima) ili proletera, koji je upregnut u fabrički stroj te ne može ni na čas odahnuti... Naravno, da je moj naučni rad u Rusiji suvišan. Nitko mi to, istina, nije otvoreno rekao (uostalom, sama pristojnost isključuje ovakvu otvorenost), no o tom mi govore objektivne činjenice: čovjek, koji je stavljen u takve materijalne prilike, lišen je mogućnosti da naučno radi. Tko mora misliti na to, što će biti sutra i da li će imati dosta da podmiri najprimarnije životne potrebe (za uzdržavanje i odgoj obitelji), taj ne može misli usredotočiti na plodan i stvaralački znanstveni rad. To treba sebi reći otvoreno i ne pretvarati se, i ne igrati se slijepoga miša«.

6./19. II. 1904: »... radim kao najamnik ili »каторжник« po desetak i više sati dnevno, osjećam se stalno umoran, bez volje, i do neke mjere osjećam »taedium vitae« (da mi je dojadio život)« ... itd.

A bio je pritom skroman i zahvalan za svaku dobru riječ. Kada je Jagić pohvalio njegovu jubilarnu knjigu, koja je zbog ratnih prilika izašla tek 1921., on mu piše (4. VIII. 1921): »Prije svega srdačna Vam hvala za tako toplo i s priznanjem, koje ne zaslužujem, napi-

sani članak u mojoj jubilarnoj knjizi. Uopće, ljudi su prema meni suviše obzirni i dobri i gledaju na moje zasluge kroz povećala. Ja sam naprotiv, znajući sebe skroz na skroz, o sebi donekle drugoga mišljenja. Držim sebe za mangupa koji je upropastio vrlo mnogo vremena i ututanj rastepao silno mnogo intelektualne i materijalne energije.[202]

Sada sam osuđen bilo na nerad, bilo na to da bez dovoljne građe i pripreme iz sebe predem paučinu. Sve moje knjige, svi moji rukopisi, sva moja znanstvena građa s najrazličnijih područja, sve moje bilješke za sveučilišna predavanja, sve uspomene i ono na što sam navikao zajedno s vrednijim pokućstvom prijeko potrebnim za znanstveni rad, sve je to ostalo u Petrogradu te je najvjerojatnije uništeno i razgrabljeno.

Sada sam kao bez ruku i ne mogu imati volje ni za što«.

Pisao je to iz Varšave, kuda se zajedno s porodicom vratio u teretnom vagonu, sretan što je iznio glavu i što se nalazi u domovini.

»Dan, kada je Baudouin počeo svoja predavanja u Varšavi, bio je radosni blagdan za poljsku nauku; s usrdnim ganućem pozdravljali smo profesora, koji se poslije toliko godina potucanja po stranim sveučilištima konačno vratio u Varšavu, odakle ga je prije pola stoljeća prognala neumoljiva sudbina njegova naroda.

Posljednjih deset godina, koje je mogao provesti u radu među svojima, bili su zaslužena nagrada za usrdno, toplo interesovanje, koje je uvijek, i uprkos udaljenosti, pokazivao za sve, što je bilo u vezi s domovinom« . . .[203] — tako je pisalo u njegovu nekrologu u prvoj od dviju knjiga Prac Filologicznych (t. XV.) posvećenih njegovoj uspomeni. On je međutim o tom ganuću i o toj nagradi g. 1921. imao »nieco inne zdanie«.

Posljednja su njegova pisma Jagiću sumorna i teška, bez ikakvoga entuzijazma i nade. Prilike u koje je došao bile su nesređene; proleter, najamnik, каторжник ostao je i u domovini isto što je bio.

»Ovdje sam „honorarni profesor" — piše u pismu 4. VIII. 1921. — »i kao takav eo ipso ne ulazim u sastav fakulteta. Mogao bih ipak biti kooptiran u profesorsko vijeće fakulteta. I doista, dvojica mojih „drugova u nevolji", Kryński i Dickstein (matematičar), sada pripadaju fakultetu, a mene su kao „rđava Poljaka", kao „neprijatelja Poljske, koji je cijeloga života radio na njezinu štetu", preglasovali: imao sam 13 glasova protiv i samo 11 za. Zahvalio sam javno toj gospodi što su me oslobodili da ne tratim vrijeme na boravak u njihovu društvu.

Uopće, život je ovdje težak i nepodnošljiv. Sa čežnjom iščekujem čas, kada će mu konačno doći kraj. Osjećam taedium vitae u punom značenju te riječi«.[204]

A zadnje svoje pismo (8. IX. 1921) završava riječima: »Nemam ni najmanje nade da ću dočekati bolja vremena. Ta jasna je stvar, da je sve gore i da se survavamo u propast. Cijeli stari svijet raspada

se u ruševine i propada i moralno i intelektualno, a s obzirom na mogućnost snošljiva života Poljska iza boljševičke Rusije zauzima prvo mjesto u negativnom smislu. Tako bijednog stanja i tako naivne nedotupavosti i kratkovidnosti u politici i u socijalnoj ekonomici kao ovdje nema valjda nigdje na svijetu. A svijest, da je tako, ipak čovjeku ne može dati volje za život.

Primite, molim, srdačan pozdrav i želje za svako dobro, ako je ono danas moguće.

Vjerno odani prijatelj
J. Baudouin de Courtenay

UČENICI

»Dao Bog da se nade, koje se u nas mlađe polažu, bar jednim dijelom ostvare! A ne sumnjam, da će tako biti, ako slavenska omladina nađe više takvih vođa, kakav ste Vi! Ako i u mojoj domovini danas već tako cvate filološki studij, onda je to — uz g. Malinowskoga — u prvom redu Vaša zasluga«[205] — pisao je Jagiću god. 1887. njihov zajednički učenik Jan Hanusz.

Takva su dvostruka učeništva bila dosta česta pojava na sveučilištima, koja su svojim nastavnicima ostavljala punu slobodu u izboru predavanja, tako da su ona u pojedinim strukama mogla biti i vrlo specijalna, i vrlo jednostrana. Studenti su tada — jer je i onako mogao studirati samo onaj, koji je imao dovoljno sredstava, odn. imućne roditelje — češće mijenjali sveučilišta, jer je jedno imalo bolje stručnjake za jedan, a drugo za drugi predmet, tako da su i sami profesori upućivali svoje sposobnije učenike da jednu ili dvije godine provedu pod vodstvom kojega drugog nastavnika, da tako zaokruže svoje znanje i steknu solidniju osnovu za struku, kojoj su se htjeli posvetiti. Takvi su im profesori tada obično davali i pismene preporuke i privatno ih — u svojoj korespondenciji — preporučivali drugovima na drugim sveučilištima. Na taj način dolazilo je do uže veze i između slušača i nastavnika, i takvi su učenici često još dugo poslije završenih studija osjećali dug zahvalnosti i dužnost da svoje učitelje obavještavaju o svojem radu. Takva su pisma, kojih je i u Jagićevoj korespondenciji veći broj, znala biti vrlo stereotipna, no kadšto su sadržavala i zanimljive izvještaje i osvrte na pojedina pitanja, pa i cijele kraće rasprave (na 6, 8, 10 ili 30 strana). Evo samo jedan kraći izvještaj Hanuszov o putu u južnu Italiju (11. IV. 1887):

»Vratio sam se sa svoga putovanja po južnoj Italiji u Rim, gdje se sada kanim zadržati bar dvije sedmice. Za Vaš dragi list, koji sam ovdje primio još prije odlaska u Kalabriju, srdačno zahvaljujem. Tek danas sam posjetio kanonika d-ra Črnčića, koji me je primio vrlo srdačno i šalje Vam lijepe pozdrave. Bio sam jedan dan među talijanskim Slavenima u Acqua viva colla Croce; govore štokavskim

narječjem, no mnogo je samoglasnika na kraju riječi otpalo kao u bugarskom jeziku. Zabilježio sam dvije pjesme, koje se pjevaju na Veliki četvrtak i Veliki petak, i nekoliko pripovijesti (»fati«). Bio je tamo nekoliko puta i Kovačić, ali tih tekstova još nitko (pa čak ni sam Don Giovannino de Rubertis) nije zapisao.

Među ostalim skitao sam se 5 sedmica i među Albancima. Naučio sam njihov jezik »dalla bocca viva«, posjetio 15 naselja u Kalabriji i Bazilikatu, 1 naselje u okolici Tarenta i 4 u Molisi, i posvuda sam skupio mnogo narodnih pjesama najrazličitije vrste. Glasovne razlike u tim dijalektima vrlo su zanimljive; imam vanredno mnogo nadasve dragocjene građe.

Na kraju bio sam dva dana među Grcima u Terra d'Otranto, gdje sam također pribilježio desetak pjesama po pučkom kazivanju »secondo il mio orecchio«.

Put mi je krcat gotovo odisejevskih doživljaja; provodio sam ga većinom »kaluar« (jašući, grč. »an kaddu«) na mazgi (tek mušk) ili magarcu (tek gajdur). Sada se ovdje želim malo odmoriti i razgledati zanimljivosti, a zatim ću preko sjeverne Italije, čini se, u Pariz«.[206]

A profesori su na takva pisma rado odgovarali.

»Najsrdačnija hvala za Vaše pismo tako dugačko i tako puno prave prijateljske topline. Istina, ja sam već na to navikao, da ste već dugo godina prema meni vrlo dobrostivi, pa ipak me svaki novi dokaz Vašega prijateljstva gotovo zastiđuje; osjećam naime, da ga u tom stupnju još nisam zaslužio. Ipak, to je za me uvijek novi poticaj za rad, da postanem doista dostojan takvoga prijateljstva« — pisao je Hanusz još iste godine (12. VI. 1887), kratko vrijeme pred svoju smrt.

Bio je to težak udarac, koji je zadesio poljsku lingvistiku.[207] Łoś piše 11. X. 1887: »Nenadana smrt Hanuszova neizrecivo me je smutila; dojmila me se ne samo kao filologa i Poljaka, nego i kao čovjeka, koji je prema pokojniku osjećao veliko poštovanje i prijateljstvo; tako se to život titra s nama i otimlje nam sve plodove dugog i napornog rada«.

Drugi, koji se može zvati njegovim učenikom, premda je samo kratko vrijeme bio njegov slušač u Berlinu, bio je Aleksandar Brückner. »Često pogledam gore prema kući, gdje ste Vi i Vaša cijenjena gospođa supruga tako dobrostivo bili primili onog strahovito mladog stranca; tempi passati! ali uspomena je ostala« — pisao mu je mnogo godina kasnije iz Berlina.[208] Moglo mu je tada, kada je prvi put došao k Jagiću, biti dvadeset godina, kako zaključujem prema jednom nedatiranom pismu u kojem piše: »Smatrat ću najvećom radošću i čašću da još jednu godinu studiram pod Vašim vodstvom... slobodan sam zapitati, da li ćete u zimskom semestru biti u Berlinu; govorili ste naime o putu u Petrograd radi Zografa«. Jagić je otišao u Petrograd u jesen 1877., i kada se vratio natrag u

Berlin, Brückner je pod njegovim rukovodstvom pisao radnju o toponomastici, svoje prvo veće naučno djelo. Svršivši ga, vratio se u Lavov te se habilitirao i postao privatni docent.

I sada počinje suradnja par distance, vrlo zanimljiva i vrlo karakteristična za Jagićev način utjecanja na ljude. On mu šalje naučna djela na recenziju, popravlja njegove prikaze i traži nove. »Opurena djeca plaše se ognja. Zato ću sve što je u mene najbolje upotrebiti, da recenzije ispadnu što bolje« (piše Brückner 10. IV. 1879). »Zakašnjavanje kod mene kao da kani postati kronično; mjesto u lipnju, istom danas dolazim s onim što sam obećao, no i sad smijem mirno reći, da tomu nije kriv moj nemar. Dao sam sebi truda da recenzije ispadnu na Vaše zadovoljstvo, osobito ona o Gedeonovu; pritom sam bio strogo suzdržljiv i nisam na pr. ni jednom jedincatom riječi odao, da mi se čini, da su pozitivne postavke antinormanista jedna velika laž, i da uvođenje antinormanističkih teorija u školske knjige ide u odvratno poglavlje službenog falsificiranja povijesti« (7. VII. 1879). Jagić ga je preporučio Schraderu za recenzenta Zografskog evanđelja. Brückner mu zahvaljuje i dodaje: »Kod sastavljanja ovog prikaza pričinjam se sebi gotovo kao ona žaba u našoj poslovici, koja svoju nogu pruža onamo, gdje se konji potkivaju«. U to je vrijeme Bezzenberger oštro napao mladogramatičare, pa se i on osjetio pogođen: »... dužan sam ipak pokorno promucati pater peccavi i u duhu ponoviti cijelu litaniju istočnih grijeha Mladih: prebrzo zaključivanje, hitnju u radu, ne davanje predmetu vremena da sazrije, i više tomu sličnih kreposnih odlika«. Inače, u Lavovu nije bio zadovoljan, i kada ga je Jagić pitao, ima li nade da će doskora postati izvanredni profesor, on mu odgovara (21. VII. 1879): »O izvanrednoj profesuri ne može još ni izdaleka biti govora, priznajem, da nemam ni pojma, hoću li to — i kàdā — postići«.[209] Tada još, naravno, nije ni slutio, da će ga Jagić uzeti za svoga nasljednika i stvoriti mu mogućnost da se izgradi i postane jedan od najplodnijih i najboljih poljskih filologa.

Jedva mjesec dana poslije smrti Izmaila Ivanoviča Sreznjevskoga Jagić ga pita, da li bi ga (kao izvanredni profesor) htio naslijediti u Berlinu. Brückner odgovara: »Možete lako zamisliti, koliko je Vaše dobrostivo pismo moralo iznenaditi docenta bez mjesta i nade! Znam doduše vrlo dobro, da se stvar zasad ni izdaleka ne može držati sigurnom, te se prema tome ne odajem nikakvim velikim nadama: na svaki način, bilo kako bilo, ja sam pod svakim uvjetom (pod ovim razumijem stalnu izvanrednu profesuru s plaćom od 1500—2000 talira) spreman da Vas — risum teneatis! — zamijenim«.[210] A u slijedećem pismu (24. IV. 1880) spominje Kalinu: »Ako Vi odete u Petrograd, hoće li mi onda jedino i isključivo pomoću Vaših dobrostivih preporuka uspjeti da dođem u Berlin *θεῶν ἐγγόναισι κεῖται* Ne će li dr. Kalina kao rođeni Prus imati prednost? Bilo kako bilo, mnogo sam Vam zahvalan što ste na mene mislili, i još više Vam

dugujem hvalu za povjerenje, za mene toliko časno, koje imate u moje snage; samo da mi uspije pokazati, da ga nisam bio nedostojan!«[211] — U pismima 11. VI. i 13. VII. nema ni riječi o Berlinu. Tek 1. VIII., kada mu je Jagić nešto konkretnije javio, piše: »Vaše me je dobrostivo pismo doduše ugodno iznenadilo — ta dalo je mojim očekivanjima pozitivnijeg oslonca — no radost nije ostala nepomućena. U prvom redu s obzirom na Vas! Da nerado ostavljate grad, koji ste zavoljeli, i da će Vam nedostajati društvo tako odličnih ljudi s kojima ste se dosad družili, lako je razumjeti; no još nešto — premda o tome ništa ne pišete — mora da Vam je na srcu: briga za Archiv, koji za Vas i za nas tako mnogo znači.

Ja doduše ne znam, što ste odlučili, ali — ne uzmite to kao preuzetnost ili nametanje — raspolažite u tome sa mnom doklegod samo moje slabe snage sežu. Bar onaj više mehanički dio uredničkog posla mogao bih Vam olakšati ili skinuti s brige. Ja ću se sasvim prilagoditi Vašim željama i prema njima ću se ravnati: to je jedina prilika, kako ću svoju zahvalnost moći djelom dokazati.

Meni pak, dođe li do te kombinacije, iduće godine nose mnogo, svakako željenoga posla: to obuhvatanje povijesti i književnosti Slavena. Dobro je barem što me to ne će zateći sasvim nepripravna« ...

Jagić je njegovu ponudu ne samo prihvatio, već je tražio da i njegovo ime uđe među izdavače: »Da i moje ime treba da blista među imenima izdavača Archiva, dovodi me u nepriliku, jer ono još ni izdaleka ne spada u takvo društvo ... Bili ste tako dobri i rekli ste: da će tako Archiv doći u dobre ruke; ja mogu reći: u voljne, ali da li će one biti i sposobne, to će tek budućnost pokazati«. Tako je počela jedna suradnja, koja će bez prekida trajati punih dvadeset i osam godina.

Jagić je, kasnije, u nekoliko navrata namjeravao obustaviti izdavanje svojega časopisa, jer su teškoće iz godine u godinu bivale sve veće. Brückner ga je — zajedno s Nehringom — uvijek od toga odvraćao: »S obzirom na Vaša nagovještavanja« — piše u pismu 10. VI. 1887. — »mogu samo slijedeće moliti i reći: ja sada, pošto sam završio svoja predavanja — samo se ponavljam — nemam nikakvoga drugoga posla nego da se posvetim Archivu — to je moj jedini raison d'être u Berlinu, gdje rukopisa nema i gdje slušači nestaju ... i tim više Vas molim i zaklinjem, da časopisu nikako ne uskratite svoju čvrstu ruku, svoj tako veliki ugled i svoje tako brojne veze«.[212] Tako je bilo i dvije godine kasnije, kada je iz uredništva istupio Leskien i kada je Jagić mjesto Archiva mislio pokrenuti drugi časopis (Literaturblatt für slavische Philologie), zatim god. 1898., pa 1900. i d.

Jednako je skladno tekla suradnja i u drugim akcijama, koje je Jagić poduzimao. Kada je 1880. radio na uporednom rječniku slavenskih jezika, Brückner mu vrlo opširno piše, kako taj rad zamišlja, i preporučuje mu da uzme što manji broj suradnika (... nehmen

Sie ihrer wenige! je weniger complicirt ihr Bau, desto besser arbeitet die Maschine),[213] a kod Enciklopedije, koju zove »unsere Komödie der Irrungen«[214] (Ich bewundere nur Ihre Ausdauer — beschämt muss ich gestehen, dass ich längst die Hände hätte im Schooss sinken lassen),[215] on je bio jedan od rijetkih, koji su održali riječ i na vrijeme izradili i poslali svoje elaborate.[216]

Kada je odlazio u Berlin, znao je da će se tamo morati baviti i književnošću, osobito poljskom i ruskom, i to mu u početku nije bilo lako. »Dao sam se na izrađivanje kolegija iz povijesti poljske književnosti« — piše u pismu 6. XII. 1884. — »jer mi se raniji učinio apsolutno nedovoljan. Stoji me to vrlo mnogo truda, no sada već ide, pa vidim da u tome mogu nešto dati, a ranije sam nedostatak te sigurnosti s mukom osjećao.

Naravno da gramatički kolegiji idu u pozadinu; ali kada sam na osnovi Vaših izvođenja govorio o glagoljskoj azbuci, dosjetio sam se, ne bi li u **є** mjesto **n** mogla biti jednostavna modifikacija **ѕ** tada bi se u toj vezi okretanje **ꙁ** možda dalo lakše objasniti«.

Desetak godina kasnije počeo je pisati svoje povijesti slavenskih književnosti. U pismu 23. IV. 1901. piše među ostalim: »... bio sam vrlo marljiv, upravo sam dovršio povijest poljske književnosti (na njemačkom jeziku), koja seže od 24. lipnja 1242. do 24. travnja 1901. — aktualniji se ne može biti!« Nekoliko mjeseci kasnije već radi na poljskom izdanju: »Mnogo sam u poslu« — piše 7. XII. iste godine — »jer sada povijest književnosti pišem na poljskom jeziku, iscrpnije i drugačije, za drugu publiku. Vaše ću fine napomene s najvećom zahvalnošću uzeti u obzir«. No nije bilo lako s cenzurom, koja mu je ne samo križala neke citate iz Skarge (XVI st.), već je tražila da se i u naslovu izbjegava riječ k r a j, k r a j o w y (»denn der Censor behauptete, allerdings nur zu wahr, dass die Polen keinen k p a ŭ haben und daher auch von keiner »Literatura Krajowa« sprechen dürfen«), te na kraju dodaje (9. VI. 1902): »Es ist eine Wonne, polnischer Historiker, Litteraturhistoriker etc. zu sein« (užitak je biti poljski historik, historik literature itd.). — Poslije prelazi na rusku književnost: »Do svibnja« — 1905., pismo je pisano 16. XII. 1904. — »treba još da svršim tu prokl. povijest ruske književnosti, onda sam slobodan za enciklopedije, pa makar ih bile tri a ne samo jedna. Inače ništa novo, ja sam marljiv, što nije nikakva zasluga, kad se nema drugoga posla. Ja se još uvijek nisam odrekao nade (sperare contra spem je uvijek bila naša nacionalno-romantička lozinka)« ...

Brücknerov stil je i u naučnim djelima vrlo individualan, slikovit i bogat, i pritom sav prožet njegovim ličnim ja, bez obzira da li se radilo o prikazu ortografije, o kulturno-historijskoj raspravi ili o etimologijskom rječniku. Nitko od njegovih suvremenika nije bolje poznavao poljsku prošlost nego on, i nitko nije raspolagao s toliko filološke građe, koju je godinama i godinama skupljao po različnim bibliotekama, pa opet — u tome je bila i njegova slabost, jer je kraj

tolikoga obilja lako gubio vlast nad riječima, i one su mu se nametale i vukle ga svojim stazama i stramputicama. Baudouin je u jednoj recenziji za nj rekao: »Prof. Brückner imponira golemim znanjem. On temeljito poznaje toliko jezičnih spomenika kao rijetko tko drugi; razmatra jezik u vezi s književnošću i kulturom naroda. Ali uslijed načina mišljenja, koji mu je svojstven, sve mu odjednom udara u glavu. Jedno potiskuje drugo. Odatle cijeli niz zagrada, umetaka, koji uopće nemaju veze s onim o čemu se govori, te se glavna misao potiskuje u pozadinu, a izlaganje postaje zamršeno«.[217] S njime je slavenska filologija došla do etape preko koje se nije moglo, dok se nešto u njoj samoj ne promijeni, ili dok se ne vrati na baze sa kojih je pošla. Od Dobrovskoga do Miklošiča ona se razvijala linearno, na bazi staroslavenske gramatike. Od Miklošiča preko Jagića do Brücknera ona se razvija lepezasto, ali u dva stupnja, od kojih drugi — jači po intenzitetu — pokriva samo jedan dio (jedan sektor) prvoga. Miklošič je još par excellence gramatičar, Jagić se samo drži uporedno-historijske gramatičke metode, Brückner praktički odbacuje i nju. Umjesto da jezičke pojave svodi na apstraktne zakone, kojima se priznavala beziznimnost, on ih antropomorfizira, anomalizira. Jezik mu je »grymaśnik — nigdy nie odgadniesz zgóry, czego mu się zechce, dokąd podąży«, koji se i sam u svoje zamke hvata (Język w własnych sidłach się ułowił. Dzieje języka polskiego str. 62) i dosljedan je samo u svojoj — nedosljednosti (Brak konsekwencji, dowolność nieprzewidziana, oto jedyna konsekwencja, jedyna systematyczność języka, ib. str. 134). Ako se ovomu doda neumjereni patriotizam,[218] koji mu je također znao diktirati različne digresije, pa jaka lična nota, kojom se zalagao i za ono što se nije dalo držati, shvatljivo je, da je Baudouin za nj mogao reći, da »specijalistu sjeća na mnoge pojedinosti i potiče na razmišljanje, ali ga ujedno svojom haotičnošću i agresivnošću izazivlje i iritira«. Oni i inače predstavljaju dva supretna pola u poljskoj lingvistici, jedan filološki, koji je tražio svoje argumente u golemoj građi iz starih spomenika, drugi općelingvistički, koji joj je pretpostavljao duboku analizu jezičkog zbivanja. K tomu, Brückner je u svojim izvođenjima žestok, uvijek nekako neprikosnoven, imperativan, baca se na protivnika — makar on bio i imaginaran — svom svojom težinom. Baudouin je naprotiv fin, odmjeren, kadšto lako ironičan, mislilac koji, kada se radi o struci, odvagne svaku riječ prije nego što će je napisati. Zato nije čudo što je među njima prije ili kasnije moralo doći do sukoba, i što je u tim sukobima Brückner obično gore prolazio. I Rozwadowski piše, da je »teško ne ljutiti se na Brücknera. On ima tako izazovan, omalovažavajući način pisanja — smatra sebe za „Roma locuta", no — a u lingvistici — piše svakojake gluposti«.[219]

U dopisivanju s Jagićem — izuzmu li se poneki jetki epiteti i aforizmi na račun Ułaszyna, Szczurata i drugih, s kojima se bio zakvačio[220] — on je razmjerno umjeren, i tek tu i tamo u kratkim

napomenama u pismima ili na dopisnicama probija po koja snažnija, malo više „individualno" obojena riječ. Tako kada piše o poljskoj književnosti (3. IX. 1904): »Poljska književnost počinje za jedno stoljeće kasnije, jednako kao i pokrštavanje, jer je Poljsku taj kulturni val ne samo kasnije, nego i — zbog udaljenosti, siromaštva — slabije zahvatio. Jezik je krakovska i malopoljska lingua communis; pokušaji zastranjivanja u dijalektalne razlike (na pr. mazovske) ostali su osamljeni i nezapaženi.

Književnost je istom u XVI stoljeću postala »aristokratska« (to zn. njezin nosilac je zemaljska gentry kao u Ugarskoj); u XIV i XV ona je bila više građanska (krakovska!).

Indolencija, u kojoj Poljaci nadmašuju sve Slavene,[221] bila je razlogom izvanredno sporoga razvitka, zatim — za građanske krugove upravo presudna — prevlast latinštine«. Ili kada daje ovu poredbu: »Kod nas se pripovijeda, kako su nekog oca Zatezala poslali, čini se, po mlijeko; on se s njime vraća istom poslije godinu dana, spotiče se o prag, prolijeva mlijeko i opravdava se, co nagle to po diable (što je naglo, to je od vraga).

Što se tu dogodilo mlijeku, to se u Varšavi dogodilo Kochanowskomu. 300 godina čekali smo na jedno čestito izdanje, konačno ono se pojavlju'e, i zaista — spotiče se o prag«.[222] Tako i kada iznosi svoje mišljenje o nekim drugovima po struci (17. I. 1900): »Sljedbenici naše znanosti postaju sve ljeniji: K a l i n i n lijepi primjer kao da je zarazio K o l e s u, kojemu se već i novine rugaju (on u profesorskoj uniformi igra biljar te svoju znanstvenu djelatnost ograničava na to i na šetnje u uniformi). B o g d a n u Bukureštu upotrebljava svojih 18.000 franaka plaće da na svijet daje djecu (nota bene ne duhovne naravi) i da napadajima prepušta J a c i m i r s k o g a, jedinoga od kojega smo mogli nešto saznati o slavenskim rukopisima u Rumunjskoj (naravno, šteta što ih je odmah morao i krasti — no Rumunji leže na svojim rukopisima kao pas na sijenu, sami ga ne žderu, a svakoga lajanjem od njega tjeraju)«.

Nekoliko godina kasnije stao se intenzivnije baviti pitanjem Solunske braće. O tome je pisao u nekoliko navrata, duboko uvjeren da su samo njegova izvođenja točna (premda se kasnije pokazalo, da ona to nisu bila), i da svi drugi, koji tako ne misle, imaju krivo. Dopisnicom od 11. VII. 1903. ovako ukratko izlaže svoje mišljenje: »Moje je stajalište današnjemu suprotno: iz Moravske nije došlo ništa, Ćiril nije glavno lice, obojica braće žestoko mrze Rim, ja ih samo zovem »Humbertima« IX stoljeća, legende su jedna jedincata laž, kralj ugorskij je Karlmann 877«. U Krakovu je zbog toga došlo do žučljive prepirke o kojoj javlja kartom: »Bio sam od krakovskih isusovaca, onih iz Reda i onih u civilu, žestoko napadnut. Łośovi, Tretiaci, Sokołowski i dr. nisu me se mogli dosta naružiti, a onda sam ja njima bez ikakvog uzrujavanja — ta bilo mi je samo za šalu —

očitao bukvicu, nažalost u mnogo preblagom tonu . . .«,[223] a to je bio samo odgovor, jer je Jagić već prije bio za to saznao.

To pitanje, kada se jednom načne, nikada ne svršava. I on je svoje stajalište s vremenom mijenjao, a 1905. napisao je i opširnu raspravu za Archiv, koju je popratio ovim riječima: »Razumije se, da ćete dometnuti dodatak, kojim ćete konstatirati da ste drugoga mišljenja. S obzirom na samu stvar napominjem, da su članci za Archiv bez svake ironije — ironičan sam bio u prvom njemačkom članku (u Münch. Allg.),[224] gdje sam nišanio na slavenofilske izrode (na Hilferdinga, pronalazača litavske азбуке, na Budilovića, „retiradnika", i sličnu čeljad). Ćirila i Metoda nikada nisam shvaćao kao „varalice"; bilo je njihovo pravo i njihova dužnost da vole Grčku, da téže za crkvenim jedinstvom (naravno otprilike onako, kako Rusi priželjkuju zajednički kalendar i sl.); to, što su u Rimu morali diplomatizirati, što je Metod poslije 879. krivotvorio ispravu Hadrijana II, koji ga je imenovao biskupom, ali nije odobrio slavenske službe, još ih ni izdaleka ne žigoše kao varalice, osobito ne u Srednjem vijeku, kada je patvorenje isprava i pisama bilo pobožan sport. Svaki sam subjektivni elemenat upravo brižljivo isključio, i u tu sam svoju stvar sasvim siguran, poslije dvije i po godine još mnogo sigurniji nego prije; stoga mogu mirno čekati, dok moje stajalište ne prevlada. Da li sam sve točno objasnio, drugo je pitanje; ali tko još i poslije mojega izvođenja bude vjerovao u Rostislavljevo poslanstvo, u Hadrijanovo odobrenje bogoslužja i sl., njegovoj se lakovjernosti divim, i na njoj mu ne zavidim.

Učinio sam jednu jedinu griješku, što sam mjesto suvislog raspravljanja odabrao aforističko, no nije mi se dalo svu tu kobasicu ponavljati«.

Kada je umro Lucyjan Malinowski, radilo se na tome da Brückner ode u Krakov. O tome saznajemo iz nekoliko pisama, koja otkrivaju također motive zbog kojih nije htio otići iz Berlina. 27. I. 1898. piše: »Htjeli su me imati u Krakovu na mjestu Malinowskoga, ali ja Nijemcima ne ću učiniti to zadovoljstvo da napustim Berlin; katedra ostaje slavenska«, a dan kasnije (28. I.) javlja opširnije: »Što se Krakova tiče ostajem na svojem stajalištu da odbijam. Vama je poznato, da imam ovdje Poljaka, Poznanjaca i Varšavljana — Poznanjcima je polaženje mojih predavanja pače oficijelno stavljeno u dužnost (to zn. od strane njihovih udruženja) — sve bi to otpalo, kada bih otišao. Vi znadete, kako malo pozicija držimo u svojim rukama — dakle nikakvog dobrovoljnog napuštanja jedne — ugrožene (ja sada dobivam jednog Nijemca za privatnog docenta, d-ra Bernekera). Vrlo bi me obradovalo, kad bih čuo da se s mojim mišljenjem slažete. Krakov nam ne će izmaći«.

To se skoro ponovilo deset godina kasnije, kada je Jagić navršavao sedamdesetu godinu života i kada je, prema tadašnjim propisima, trebao biti umirovljen, te se postavljalo pitanje, tko će ga u

Beču naslijediti.[225] On je opet pomislio najprije na Brücknera i pisao mu o tome sredinom god. 1907., a možda i ranije, dok mu Brückner krajem studenoga odgovara pismom, u kojem se vidi da se pokolebao: »Vi znadete, da će sada i Breslau trebati ponovno popuniti. Tamo ne idem ni u kojem slučaju, ali u Beč bih pošao. Danas to još ne mogu određeno reći; osjećam, da me ovdje okružuje neka aura, koja mi je sve više neprijateljska, premda ja svoje apsolutne rezerve nikada nisam napuštao (možda baš zato?) ... U utorak sam primio Vaše pismo, i poslije podne sam imao svoj poljski kolegij (o Mickiewiczu) — kada sam one razmjerno mnoge Poljake pred sobom vidio, rekao sam sebi, da bi bilo izdajstvo otići u Beč i gledati, kako će me tu zamijeniti Berneker — odatle moje oklijevanje s odgovorom! ...

Još jednom naglašavam: ja danas još nisam u stanju odlučno reći d a ili n e — ali od mojega prijašnjeg načelnog otklanjanja ja sam danas na milje daleko, o njem uopće više nema govora«.

Međutim, došao je i sukob s Ułaszynom, koji je bio nezgodan i po jednoga i po drugoga i svršio je tako, da se Brückner morao povući iz uredništva Archiva,[226] i da je otpala i njegova bečka kandidatura. O tome on sâm govori u pismu od 2. VII. 1908: »To, što ne ću dobiti poziva za Beč, ne čini me nesretnim: Vi i sami možete posvjedočiti, da nisam bio spreman ni Superos ni Acheronta moveri, da taj poziv dobijem«, te nagovara Jagića, koji je ipak htio da i on dođe u Beč: »S Vašim rješenjem bečkoga pitanja nisam sporazuman: meni se kao jedino pravilno čini, da Rešetar i Vondrák budu redoviti profesori; mene sasvim isključite — mojoj taštini bi doduše prijalo, da se moje ime spominje, ali ja se toga u interesu stvari rado odričem. Trojicu redovnih profesora ne ćete dobiti, zato usredotočite svoju ev. djelatnost na ovu dvojicu, kojima to po pravu i po zasluzi pripada. Ako želite, mogao bih dati za njih agitirati i u Poljskom Kolu«.[227]

Tako je prema njemu ostao lojalan i odan do kraja. Kada mu je Jagić htio poslati na ogled i reviziju svoju Povijest slavenske filologije, nije se toga htio prihvatiti, jednako kao što trideset godina ranije nije htio napisati recenzije o velikoj gramatici A. Mařeckoga: znao je, da se s koječim ne bi mogao složiti, pa je radije odbio, da ne mora kritizirati svojega učitelja. Zato je na Jagićev list odgovorio samo, da mu čestita — i na kraju dodaje: »U meni ćete, naravno, naći samo zahvalna čitaoca, a ne upotpunjivača ili pače popravljača; — ja se naime nikada nisam bavio poviješću filologije, meni su štoviše i Francevljevo Polskoje Slavjanoviedienije i njegova pisma sasvim nepoznati. Stoga bi s Vaše strane zaista bio uludo utrošen trud, kada biste nastojali da mi pribavite korekturne arke svojega djela — čekat ću, dok mi Akademija ne pošalje gotov egzemplar«.[228]

Više stereotipan, učenički, bio je odnos u kojem je prema njemu stajao Jan Łoś, gramatičar i filolog, koji se međutim u svojem radu ograničavao samo na područje poljskoga jezika, gdje je dao

nekoliko vrijednih djela. »Mi, Vaši učenici, nismo svi opravdali nade, koje su se u nas polagale« — piše mu u pismu god. 1915. — »ali nije to uvijek bilo našom krivnjom. I pored svega nastojanja nisam se mogao ozbiljno posvetiti znanstvenom radu sve do svoje 42. godine života, kada sam također uz Vašu, cijenjeni gospodine profesore, pomoć pozvan u Krakov. Tek ovdje našao sam za se prikladno tlo, i odmah sam se dao na brižljivo skupljanje građe za veće radnje, od kojih sam prvu upravo sada dao na svijet.[229] S vremenom će za njom poći poljska historijska gramatika i, kao njezina nadopuna, povijest poljske verzifikacije i, možda, poljska historijska stilistika, a konačno nadam se da ću dovršiti i taj, za prof. Brücknera mitski, staropoljski rječnik, na kojem već petnaest godina dan na dan radim. Ako te stvari svršim, želio bih da mi se prizna, da je učenik makar do neke mjere usvojio egzaktnost filološke metode svojega Majstora.

U znanstvenom radu tražim smirenja sred dojmova, koje pobuđuje rat, u kojem imam dva sina. Jedan od njih bio je u rujnu teško ranjen, a u siječnju se opet vratio na ratište. No smrt ne kosi samo u ratu; znatno je prorijedila i redove slavista; nadajmo se, da ne će doskora i među nama početi tražiti nove žrtve«.[230]

I u slijedećem pismu (12. III. 1916) piše o ratu: »Sadašnja su vremena vrlo žalosna, ali treba ih izdržati, da dočekamo bolju budućnost. Mi, Poljaci, osuđeni smo na to, da se sada brat bori protiv brata; naša je zemlja poharana, znatan dio naroda potuca se kojekuda, a one, koji su ostali, desetkuje glad, bijeda i zaraza; no sve ćemo to pretrajati u nadi, da će i za nas nastati život drugačiji nego što je taj dosada bio. Dao Bog da poslije te strahovite provale mržnje nastane zlatni vijek ljubavi prema bližnjemu i poštovanja tuđih prava«. A kada je rat svršio, i kada je Poljska ponovno uskrsnula na mapi Evrope, on mu šalje 25. ožujka 1923 — nekoliko mjeseci pred Jagićevu smrt — ovaj svoj posljednji izvještaj:

»Poštovani gospodine profesore!

Vrlo me je obradovalo pismo, koje ste mi izvoljeli poslati po g. Markovu. Uvijek se s velikom zahvalnošću sjećam davnih vremena, kada ste me Vi u Petrogradu prvi upućivali u tajne slavenske filologije, i iz toga doba svojega života imam vrlo ugodne i vedre uspomene.

Zahvaljujem Vam također srdačno za knjige, koje ste poslali i koje sam — prema uputama navedenima u pismu — dijelom ostavio sebi, a dijelom predao knjižnici ovdašnje Akademije. Ja sam Vam sa svoje strane poštom poslao svoj sićušni prilog o pitanjima u vezi s Kopernikom, poseban otisak iz časopisa »Język Polski«. U posljednje vrijeme nisam ništa veće štampao, jer sve svoje vrijeme posvećujem rječnicima i poljskoj gramatici. Spremam naime drugi dio gramatike, koji treba da obuhvati tvorbu riječi s formalne strane i

historijski pregled fleksije. Začudilo me što su se i Małecki i Ułaszyn u dijelovima gramatike posvećenima tvorbi riječi oslanjali samo na novu građu; ja sam nakanio svoj pregled tipova u tvorbi riječi osloniti na historijsku građu, i uzeo sam za to u obzir najstarije zbirke imena iz XII—XIV stoljeća, nadalje manje dikcionare i staropoljske rječnike iz Svetokriških i Gnježnjanskih propovijedi, iz Florijanskog i Pulavskog psaltira, iz Biblije Zofijine, iz Bartolomeja iz Bydgoszcza, Mączynskoga i drugih od XIV i XV pa sve do XVII stoljeća, uključivo s Knapijem. Nisam tamo doduše našao ništa, što bi te stvari stavljalo u sasvim novo svijetlo, ali bar je tu građa više raznolika. Sada pišem historijsku fleksiju i u tu svrhu upotpunjujem skupljanje materijala; pritom sam namislio stvar postaviti malo drugačije nego što se to dosad činilo: želim naime sa stajališta fleksije dati hronološki niz slika o pojedinim radovima, djelima ili piscima. Na pr. pokazati, kako su u XVI stoljeću nestajali završeci lok. množine na -o c h i -e c h i širili se završeci na -a c h (kod Reja je završetak -o c h običan, kod Orzechowskoga rijedak, kod Kochanowskoga ga uopće nema, i sl.).

Staropoljski rječnik primiče se kraju i obuhvatit će građu samo do godine 1500., jer mi je povjerena redakcija III. izdanja Lindeova rječnika, u koji ću navlaš unijeti mnogo građe za razdoblje od 1501. do 1800. Ova tri rada uglavnom mi toliko ispunjuju vrijeme, da se izvan toga ne mogu ničim većim pozabaviti, a mnogo mi vremena oduzimlju i sveučilišne dužnosti i dužnosti u Akademiji.

Htjeli smo ovdje ući u bliži odnos i suradnju oko izdavanja Slavenske enciklopedije s petrogradskom Akademijom, što je i Vama poznato, no čini se da Petrograd ne želi naše suradnje.

Čeka nas doskora veliki blagdan za poljsku nauku: vraćanje iz Petrograda desetka i više tisuća rukopisa i nekoliko stotina tisuća knjiga, koje su nekoć bile onamo odvučene. Kako mi je govorio generalni nadzornik knjižnica u Poljskoj, g. Demby, mjesto za te zbirke već je pripremljeno u sveučilišnoj knjižnici u Varšavi. Uvjeren sam, da će sada tek početi intenzivniji rad na proučavanju tih rukopisa, koji su dosada bili skoro nepristupačni — jedno zbog daljine, a sada i zbog golemih teškoća s putnicama, a zatim — prema propisima Javne biblioteke u Petrogradu nije se jednoj osobi dnevno na proučavanje smjelo izdavati više nego 4 rukopisa; na 16 tisuća rukopisa valjalo bi prema tome utrošiti 4 tisuće dana, a to bi — uzme li se po 250 radnih dana u godini — iznijelo 16 godina! Mnogo je tamo još nepoznate građe, dosta je samo spomenuti, koliko je toga Brückner našao za svega nekoliko mjeseci.

Koliko se može, ovdje radimo, premda nam je teško; nastojimo, da bi se u Krakovskom sveučilištu otvorio veći broj slavističkih katedara, no nedostaju nam prije svega novčana sredstva, jer ministarstvo finansija sada vrlo štedi. Privremeno će u idućem tromjesečju, ako nas nade ne prevare, povijest slavenskih književnosti predavati

prof. Prijatelj i prof. Penev, a zatim će zacijelo na stalno doći prof. Grabowski, sadašnji poljski poslanik u Sofiji. Želimo u buduće toliko povećati broj katedara slavenske filologije, da se stvori neke vrsti Slavenski institut. U Krakov prelazi također Bystroń, ko i bi uz poljsku etnografiju imao predavati i slavensku etnografiju. Nastojimo također oko katedre za rusku i ukrajinsku književnost, a dotle smo stvorili ruski lektorat, koji je privukao znatan dio naše omladine.

Ovako, gospodine profesore, obnovljena i uskrsla Poljska sada tek može dobiti volju za slavensku filologiju, jer teško je bilo pod carsko-ruskim batom voljeti Slavene, koji su gotovo svi, uz male izuzetke, u svojim srcima podizali oltare za Bijeloga Cara. Tek danas nekako slobodni sa slobodnima radije počinjemo stupati u veze sa svojim pobratimima, koji ni prema nama dosad nisu imali simpatija«.[231]

OSVRT

Ovdje je prikazan samo jedan isječak iz Jagićeva života, jedan dio njegove bogate korespondencije — onaj, o kojem se možda najmanje znalo. Poslije njega mogao bi slijediti ruski, češki, bugarski, naš — slika se ne bi mnogo promijenila:[232] svagdje je imao iskrenih prijatelja i odanih poštovalaca, a imena kao što su Sreznjevski, Fortunatov, Šahmatov, Baudouin de Courtenay, L. Malinowski, Rozwadowski, Gebauer, Pastrnek, Miklošič, Daničić, Rački, Miletič — i tolika druga dokazuju, da su to bili ljudi, s kojima se njihovi narodi i danas ponose.

Rođen na granici Hrvatske i Štajerske, u istom gradu, iz kojega je dvjesta godina ranije Križanić krenuo na sjever u široki slavenski svijet, on je rano naučio u sebi prevladavati vjerske, jezične i nacionalne razlike, koje su tolike ljude u njegovo doba rastavljale i tjerale u suprotne tabore.

Došavši u Zagreb, našao se u kolu epigona našega ilirizma; u toj sredini oblikuju se njegovi prvi pojmovi o domovini, o bratstvu među Slavenima i o ljubavi prema Slavenstvu.

U Beču, kuda je bio pošao da studira klasične jezike, on se pod mudrim vodstvom Franje Miklošiča priklanja slavenskoj filologiji, u kojoj će naslutiti jedino područje, na kojem su se ideje međuslavenskog bratstva i suradnje mogle širiti i pod najtežim režimima, koji su pritiskivali slavenske narode.

Odatle ona duboka povezanost s tim studijem, i ona širina, koja je uvijek težila da obuhvati sve, i — napokon — ona nemogućnost, da se u svojem radu ograniči na ovaj ili onaj specijalni predmet, na ovu ili onu granu svoje uže struke.

Počeo je kao gramatičar (prvi su mu veći radovi Deklinacija imena samostalnoga kako se razvi u staroslovenskom — srbskom — hrvatskom jeziku, g. 1862., Gramatika jezika hèrvatskoga, osnovana na starobugarskoj slověnštini I, 1864., zatim Primĕri starohèrvatskoga jezika I, II, 1864. i 1866. i komentar Assemanovu evanđelistaru uz izdanje F. Račkoga god. 1865), no to mu se već tada činilo i premalo i preusko. Za razliku od Miklošiča, koji je u prvom redu gramatičar, on se razvija u filologa širega (zapravo klasičnoga) tipa, i s vremenom će mu prva briga biti izdavanje i kritika starih glagoljskih i ćirilskih tekstova (uz spomenuti komentar Assemanovu evanđelistaru surađivao je kod izdavanja prvih pet knjiga naših Starih pisaca i sâm izdao ili filološki prikazao Zografsko evanđelje, Vinodolski zakon, Marijinsko evanđelje, Kijevske i Praške listiće, Poljički statut, Misal kneza Hrvoja, Grškovićev apostol, Vsih prorokov stumačenje hrvatsko, Dobromirovo evanđelje, Hilandarski tipik, Bolonjski psaltir itd. itd.), zatim — pitanja u vezi s podrijetlom crkvenoslavenskoga jezika i pisma (Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache, Глаголическое письмо i dr.) i opća slavenska filologija u onom opsegu kako ju je on prikazao u svojem monumentalnom djelu Povijest slavenske filologije (Исторія славянской филологіи).

Na tim područjima on je dao djela neprolazne vrijednosti. Njegovo izdanje Marijinskog evanđelja i Bolonjskog psaltira i danas se smatra uzornim; prvenstveno njegovim istraživanjima treba zahvaliti, da je definitivno utvrđeno, da je glagoljica starija od ćirilice, i da je na mjesto starije, panonske hipoteze o podrijetlu starocrkvenoslavenskoga jezika došla mlada, i bolja, makedonska.

On je sâm toliko napisao, da bi njegova sveukupna djela, kada bi se preštampala, dala — kako je jedan njegov životopisac izračunao — cijelu priručnu biblioteku od 100 knjiga po 200 strana svaka (= 20 000 strana, bez korespondencije i neštampanih rukopisa).

Prirodno je, da je ta plodnost i ta širina imala i svojih slabih strana. One su bile i opće, takve koje dolaze i kod drugih ljudi, koji su se otisnuli u takva prostranstva (da kadšto ne ulaze u suštinu nekih problema, da se nekih pitanja samo dotiču i da ih ne rješavaju, da prelaze preko pojedinosti, koje bi za neki spomenik ili za neko mjesto mogle biti relevantne, i sl.), i posebne, njegove: da je bio ekstenzivan, i da — premda je za sobom ostavio mnoge učenike i u svojim seminarima odgojio cijele generacije slavista[233] — nije stvorio slavističke škole, tako da je još za njegova života »jedinstvo slavistike«, koje je on predstavljao, »bilo rasklimano«,[234] i nije se dalo održati ni u onako ograničenu opsegu, kako je on to predlagao god. 1921.[235]

Sve to međutim nimalo ne umanjuje njegove zasluge, koje su za slavensku lingvistiku ogromne, a bile bi velike i onda, da nije izda-

vao ništa drugo do Archiva, s kojim je desecima i stotinama slavista pomogao da se razviju u ono, što su bili, ili što su danas.

On sâm kaže na jednom mjestu, da je na svaki od 37 svezaka, koliko ih je izašlo pod njegovom redakcijom, i onda, kada u njima ništa nije bilo njegovo, utrošio oko podrug mjeseca rada. A koliko je tek vremena i rada utrošio na Enciklopediju, za koju je detaljno razradio cijeli plan i na kojoj je radio preko dvadeset godina, i od koje onda zbog nehata većine suradnika nije bilo gotovo ništa.[236]

Spomenut ću samo, da je uz sav svoj rad dopisivao sa preko 1300 korespondenata (ne računajući ovamo njegovu užu rodbinu, zatim udruženja, akademije i sl.), i da je s nekima od njih izmijenio do 400 i više pisama.[237] A to je, sudeći po onome što je ostalo, samo dio njegove korespondencije, jer sva pisma nije čuvao, a neka su se i seljenjem izgubila.

Prof. Belić međutim misli, da sve to »ne bi smetalo, da je Jagić svoj rad hteo da posveti kakvim osnovnim pitanjima nauke koja bi iznosio u sistematskim delima, kao što je to činio u svoje vreme Miklošič ili Šafarik. Ali Jagić to nije hteo, bar ne u godinama svoje najveće snage, jer bi to povlačilo za sobom neminovno sužavanje njegova naučnog interesovanja. A taj veliki i široki interes za celokupnu oblast slavistike bio je kod Jagića više svega drugoga«.[237] Ja ipak ne bih rekao, da on to nije htio. On to nije mogao. Ona neiscrpiva energija, koju je ulagao u svoj rad i kojoj su se suvremenici divili, bila je funkcija te širine, i on je nije mogao sužavati a da time ne oslabi i vrelo, iz kojega je ona izbijala. On, po svojem shvaćanju, nije trebao da gradi temelje — izgradio ih je Miklošič — već da na njima podigne i razvije zgradu slavenske filologije — i zato je išao tako u širinu, da se svega dotakne i na sve upozori, i ona ga je — ta širina — za uzvrat nadahnjivala i davala mu snage za rad; a da se ograničio samo na neke grane, zgrada bi možda ostala krnja, a on bi sam izgubio vezu s onim što je preostalo, i s time ujedno velik dio energije, koja mu je odatle dolazila.

U tome je njegovo opće značenje za slavistiku, kojoj je dao mnogo, i njegovo značenje za kroatistiku, kojoj je dao manje nego što je mogao — i trebao — dati. Da se kojom srećom — kao Brückner — znao ograničiti u opsegu i više posvetiti svojoj domovini, možda bismo i mi danas imali djela kao što su »Dzieje kultury polskiej«, ili »Encyklopedja staropolska«, ili dobar pregled najstarije (glagoljske i ćirilske) književnosti, ili makar svoj etimologijski rječnik, kao što to danas imaju Poljaci; ovako — na izmaku jednoga doba on je davao svima, da u drugom, koje je (sa F. de Saussureom) bilo na pomolu, bude od mnogih brzo zaboravljen. Sic fata tulere.

Brückner kaže za nj, da je »s izvanrednim taktom i finim, istančanim osjećajem uvijek nastojao da se drži što je više moguće po strani, da nikada nije pristajao ni uz kakve ekstremne poglede ili uz kakvu ekstremnu stranku, da se uvijek upuštao u znanstvene de-

bate umirujući i posredujući, odmjeravajući najpravednije sve što je bilo pro i contra, da je uvijek iznova sâm učio, i sebe i druge ispravljao«.[238] »Drži se strogo činjenica, ima izvanredno mnogo smisla za historijski razvitak (što je Miklošiču nedostajalo), te neprestano traga za počecima i klicama, na pr. sintaktičke evolucije. Veoma temeljita filološka prednaobrazba redovito mu dopušta da ono, što je moguće, vjerojatno i istinito, luči od onoga što je fantastično i proizvoljno. Ne teoretizira rado i drži se kolikogod je moguće historijskih granica, i samo izuzetno diskutira o osnovama i glasovnim pojavama koje sežu dalje od predaje, te njihova svjedočanstva umije cijeniti više nego bilo tko drugi. Neobično bogato znanje dopušta mu, da jednako podvrgne analizi Gebauerov staročeški rječnik, staropoljske gramatičke studije ili konstrukcije staroruskih glasovnih promjena, i da otkriva jednostranosti, neobaziranja na neke odlučne momente, i najrazličitije druge nedostatke; i najmanji njegov prilog potiče i poučava te gotovo redovito rješava pitanje. Jedino, što nam kod njega nedostaje, to su veliki, sistematski radovi, suvisli pregledi širokih, prostranih područja«.[239]

Što se posljednjega tiče, valjalo bi reći, da je tomu bio kriv i jedan tehnički razlog, koji mu nije dao da stvara onakva djela, kakva su stvarali Miklošič i Šafarik, — nešto, na što se kod lingvista manje misli nego kod književnika i filozofa, premda je i tu i tamo jednako važno, i jednako odlučno za književni oblik, koji se daje svojem književnom djelu. Mislim ovdje unutarnju kompoziciju, sposobnost, da se njegova arhitektonika dade kao cjelina, koja će biti ne samo sustavna i logična, nego i artistički skladna i primjerena svojem sadržaju. Baudouin to zove »umjetničkom sposobnošću«, »sposobnošću, da svojem književnom djelu dade pristojan oblik«.[240] Taj oblik u nauci, doduše, u prvom redu služi istini, ali nju treba dati neposredno i uvjerljivo, a u većim i velikim sintetičkim djelima ona leži dublje, suptilnije je i dosljednije razrađena, pa prema tome i kompliciranija nego u manjima, koja su — kao i u književnosti — po svojoj kompoziciji jednostavnija, pristupačnija i — lakša od prvih. Jagić je upravo u takvima bio majstor, i Belić ga je dobro ocrtao, kada kaže, da je »i u najkraćem prikazu njegovu bilo lične note, nečeg individualnog i živahnog, što razvija kod čitaoca interesovanje i potstiče ga da sâm u tome pravcu radi. Možemo se sa Jagićem u kakvom sudu i ne složiti, možemo biti drugog mišljenja o kakvom sporu, ali jednom otpočeto čitanje njegove sjajne i duhovite naučne proze ne ostavlja se. U kritikama njegovim, kao i svugde drugde, ogleda se njegova ljubav prema knjizi i duhovnome radu, prema kulturi i civilizaciji, o kojima on govori sa onom toplinom i otvorenošću u korist naučnih ispitivanja te vrste koja potkupljuje i očarava čitaoca i onda kada bi po negde bio i drugog mišljenja. Jagić je tako uvodio u nauku, za nju je zadobivao mlado pokoljenje studenata i naučnih radnika i onda kada im nije bio neposredni učitelj«.[241] Ali

majstor za velike kompozicije, za velika sintetička djela u kojima je posredno, kroz samu fakturu trebalo dati »razvitak discipline, njihovo kretanje i unutrašnje momente koji su stvarno pomogli da se do znatnih rezultata dođe«,[242] on nije bio, i zato njegova velika sintetička djela, kao što su Entstehungsgeschichte ili История славянской филологии kompozicijski — kao cjelina — zaostaju za njegovim kraćim studijama i komentarima starih spomenika.

Politički, Jagić se poslije god. 1871. nije vezao ni uz koju stranku već je išao svojim putem, putem praktičkog građanskog realizma (alias oportunizma), koji u politici taktizira i ne računa na prevrat kao na faktor, koji bi mogao biti pozitivan i svijetu donijeti dobra.

Od aktivnijega učešća u politici odvraćalo ga je i iskustvo s Rauchom, a zatim i to, što je od 1871. živio u inozemstvu, gdje nije bio prirastao za političko tlo te, dosljedno, nije vidio ni razloga, zašto da se baca u vrtlog, koji mu je mogao samo škoditi.[243]

U Hrvatskoj, kakva je tada bila, nije mogao raditi na zbližanju ni s onima, koji su mu bili najbliži. A kada je otišao na sjever, u Odesu, Berlin, Petrograd i Beč, vidio je neslogu i pocjepkanost, koja je vladala u slavenskom svijetu, i šovinizam ruskih slavenofila, koji su se sa svoja tri načela (самодержавіе, православіе, народность) diskreditirali u očima većine neortodoksnih Slavena. Doda li se tomu otvoreno neprijateljski stav što su ga prema Slavenima uopće ili prema nekim slavenskim plemenima zauzimale vlade u spomenute tri prijestolnice, razumjet će se kako je moglo doći do toga, da je Jagić u oportunizmu vidio jedini put, koji je — u prilikama, koje su tada vladale — Slavenima pružao mogućnost, da se barem na kulturnom (znanstvenom) polju otresu partikularizma i među sobom povežu. A da je njegovo nastojanje zaista išlo za okupljanjem slavenskih snaga, u to danas — poslije Archiva i Enciklopedije, i poslije tolikih direktnih dokaza — valjda nitko ne sumnja, ili bar ne bi trebao da sumnja.[244]

Da u tome uspije, tražio je od svojih suradnika da pišu objektivno i da u svojim radovima izbjegavaju sve što bi moglo biti intolerantno ili uvjetovano pripadanjem ovom ili onom narodu, ovoj ili onoj stranci ili političkoj grupaciji.[245] Kod toga je bio vrlo strog. Zato se u njegovoj korespondenciji tako često mogu čitati uvjeravanja njegovih suradnika, da nisu šovinisti, i da im je nauka iznad svega.

Shvatljivo je, da ovakav stav nije izazivao protivljenja ni kod vlastodržaca, kojima se on činio manje opasan od različitih političkih koncesija, koje su se tražile na sve strane. U slavenskim su mu zemljama međutim taj oportunizam u politici i objektivizam u nauci mnogo zamjeravali, i — premda se nikada nije odrekao hrvatstva, premda je jednako volio i Srbe i Bugare, i Čehe i Poljake i imao слабость любить Россию[246] — u Hrvatskoj su ga napadali kao srbomana, u Srbiji su ga (zbog makedonskog pitanja) htjeli isključiti iz

Akademije,[247] kod Čeha i Poljaka slovio je kao rusofil, a nitko ga nije obasipao onako jetkim i zajedljivim riječima kao Lamanski, Sobolevski, Korš, Korablev i drugi. Korablev ga je štoviše i poslije smrti objeđivao, da nije cijenio ni Rusije, ni ruske nauke, ni ruskih učenjaka. Istini za volju treba reći, da se Korablev zaista mnogo trudio da dokaže, da je Jagić u tom posljednjem — bar koliko se Korableva tiče — mogao imati pravo.

U članku što ga je napisao povodom desetgodišnjice Jagićeve smrti (Памяти академика И. В. Ягича. К десятилетней годовщине со дня его смерти (1836—1923). Труды Института Славяноведения Академии Наук, СССР, II, 1934, Lenjingrad, str. 311—351) Korablev na str. 351. piše: »Stara poslovica veli: »De mortuis nihil nisi bene«. No mi u svojoj studiji o Jagiću nismo mogli zauzeti to stajalište; u naše dane provodi se preocjenjivanje vrijednosti, izvlače se iz arhivske prašine na danje svijetlo dokumenti, koji ne podliježu krivom tumačenju, i u tom svijetlu neki likovi blijede i gube svoj raniji sjaj, uslijed čega se u njihovim konturama zaoštravaju one crte, koje se nama čine najzanimljivije i najznačajnije. Takav se pred nama pokazao i akademik I. V. Jagić«.

Pa kakav se on to pokazao u očima V. N. Korableva?

»Proživjevši u Rusiji« — piše on na str. 347. — »gotovo deset godina, Jagić se umio izvrsno orijentirati u društvenim odnosima tadašnje Rusije. On je sasvim svijesno pristao uz liberalno krilo ruske buržoazije (istina, ne dalje u lijevo od kadeta) i stao u otvorenu opoziciju prema epigonima slavenofilstva i prema nacionalistima, da se ne kompromitira pred austrijskom vladom« (spac. moje). Dakle sasvim u stilu Lamanskoga, samo što je Lamanski Jagiću spočitavao obzire prema austrijskoj vladi onda, kada je odlazio iz Rusije,[248] a Korablev ga želi prikazati tako, kao da mu je za sve vrijeme dok je boravio u Rusiji bilo više do Ballhausplatza nego do Rusa...

Dalje, na str. 350. kaže za nj ironički — zato što nije shvaćao klasni karakter nauke (a Jagiću je 1917. bilo 79 godina)[249] — da je »был действительно к. k. Geheimrath по удачному определению акад. Ф. Е. Корша« , i svega dvije strane ranije piše: ... »oštro se ograđujući od ruskih slavenofila, Jagić je, kao Slaven, i nehotice mnogo štošta od njih posudio: tako je tvrdo vjerovao u monolitnost Slavenstva i u njegovu različitost od ostaloga svijeta, vjerovao u posebnu misiju Rusije kao osloboditeljice Slavenstva, vjerovao u mogućnost postojanja posebne rusko-slavenske kulture«... (str. 348). Nije li taj credo ipak malo neobičan za čovjeka, koji bi — по удачному определению акад. Ф. Е. Корша — imao biti k. k. Geheimrath i ništa više?

Sobolevski se navodno još 1895. žalio Lamanskomu, da Jagić при именах русских ученых пожимает плечами: ученые-де в русском смысле слова[250], a koliko su ti ruski ученые bili kadšto objek-

tivni, i kako su objektivno gledali na stvari, vidi se po tome što Korablev piše na str. 346: »Idealizirajući u svojem naivnom i primitivnom patriotizmu položaj austrijskih Slavena Jagić se srdio, kada je u ruskoj štampi čitao upozoravanja na porobljivačku politiku Austrije prema slavenskim narodima, koji su se nalazili u sklopu Austro-ugarske monarhije«. Naravno, bilo bi mnogo pravilnije, da je Jagić šutio i da je odobravao pisanje spomenutoga tiska, kojemu je svrha bila da carsku Rusiju prikaže kao državu, koja širokogrudno postupa s narodima, koji su potpali pod njezino gospodstvo. Međutim, Jagić je i suviše dobro poznavao »kulturne« metode, koje su se upotrebljavale u Ukrajini, u »Privisliju« i u baltičkim zemljama, i koja je država bila veća »tamnica naroda«[251] — Austrija ili carska Rusija. — On je želio, da se Poljaci približe Rusiji, »Только куды — где им найти свободную Россию, которая могла бы поделиться с ними политической свободой?« Samo — jao — gdje da nađu slobodnu Rusiju, koja bi sa s njima mogla podijeliti političkom slobodom?

Politički, on je i u Rusiji i u Austriji bio za партию разумных либералов-конституционалистов, которая противодействовала бы крайним элементам левой и правой стороны, a to je donekle i shvatljivo (doduše, samo shvatljivo), ako se uzme u obzir sredina u kojoj je Jagić odrastao i u kojoj je kasnije živio. On je — kao i toliki drugi u njegovo vrijeme — bio legitimista, u Austriji — zbog režima, koji je tamo vladao — možda i više nego u Pruskoj ili u Rusiji, no pretjerano je kada Korablev tvrdi, da je stajao na австрийской позиции i u ukrajinskom pitanju, i da je zato pisao Šahmatovu (18. II. 1905): »Kod raspravljanja pitanja o maloruskom jeziku budite uviđavno lirebalni. Dajte prostom puku da uči svoj materinski jezik, dajte književnosti da se slobodno razvija, isto tako i umjetnosti, no ne zaboravljajte ni državnih interesa. Imajte na umu Njemačku, Francusku i Englesku. Ja suosjećam s našim Gruševskim, Frankom itd. dokle god oni ostaju na polju nauke i prosvjete. No stvarati slobodnu Ukrajinu — u tome ih ja ne mislim podupirati. Mi, Slaveni, i bez toga smo se suviše cjepkali; zato tako malo i značimo. Kod nas je jesenas bio jedan mladi Bjelorus, koji pače sanja o slobodnoj Bjelorusiji«.[254] — Je li tu Jagić, kada je pisao te riječi, politički zaista stajao na »австрийской позиции«? Ja bih prije rekao protivno, jer je cjepkanje ruskih zemalja — mislim, ako se radilo o potpunoj političkoj (i vanjskopolitičkoj) независимости и самостоятельности, kako se ona tada shvaćala — na kraju krajeva ipak moralo biti više u interesu Austrije nego li Slavena i ruskog imperija. Treba pomisliti na konsekvencije. Ništa nije bilo lakše nego od ovako odvojene Ukrajine raspirivanjem nacionalnih antagonizama (a u tome je Austrija bila majstor) stvoriti oružje protiv onoga, tko je tu istu Ukrajinu stoljećima i stoljećima tlačio i iskorištavao. A tko je od toga u onim prilikama — to je bilo god.

1905. — mogao imati koristi? — Svakako ne »наше любезное отечество«.[255] Treba stvari stavljati u situaciju, u kojoj su bile kada su se događale pa — konkretno, u ovom slučaju — reći, da se tu nije radilo o slobodi ukrajinskoga naroda, nego o tome, kakve bi posljedice stvaranje slobodne Ukrajine tada (g. 1905) imalo za Rusiju i za cijeli slavenski front, kojemu je ona bila na čelu.

Jagić je volio Rusiju, ali »не верили русские друзья Ягичу и его клятвам, что он любит Россию«,[256] jednako kao što to dva i po stoljeća ranije nisu vjerovali Križaniću. A on ju je — po svojem — ipak volio, možda i više nego svoju Hrvatsku ili Srbiju, samo što kraj naravi, kakva je bila njegova, ni ta ljubav nije mogla biti na sve slijepa. On je u Rusiji gledao ne samo politički i diplomatski najjaču slavensku zemlju, nego i prirodnog vođu i pomagača, koji će ostalim Slavenima pomoći da stanu na svoje noge, i koji ih ne će iskorištavati, — i u tome se prevario, jer se pokazalo da vodstvo nije bilo doraslo svojem zadatku, i da je slavenofilstvo — i ono službeno, i ono neslužbeno — bilo samo krinka za ruski ekspanzionizam.[257]

Slično je bilo i s njegovim simpatijama prema Srbiji: dok je u njoj gledao nadu južnoga Slavenstva, njegova je naklonost bila istinski iskrena i duboka, ali čim se — u staroj Jugoslaviji, poslije Vidovdana — počeo javljati velikosrpski hegemonizam, on se povlači i razočaran piše prijatelju u Zagreb: »Mnogo sreće donijela historija, ali našla na vrlo malo pameti i poštenja sa strane ljudi koji upravljaju ili da pravo kažem zlostavljaju našu domovinu. Kuda vodi zloba i glupost beogradskih vlastodržaca, to neka bog zna i vidi«.[258]

*

Umro je u Beču god. 1923., navršivši 85. godinu života.

Radio je gotovo do posljednjega daha. Rad i život bili su za njega jedno. »Ja se ovaj čas ne mogu potužiti, da ne bih imao dosta posla, ipak se bojim da bi do toga moglo doći, tada radije zbogom život nego život bez posla« — pisao je još 1922. Jovanu Radoniću.[259]

Nekoliko godina prije toga dovršio je Život i rad Jurja Križanića (O tristogodišnjici njegova rođenja, Djela Jugosl. akad. znan. i umj. knjiga 28, Zagreb 1917, str. 510), velikog hrvatskog romantika, kojega je »čežnja za izmirenjem slavenskoga svijeta«[260] odvela daleko na sjever — u Rusiju i u Poljsku — da ga poslije mnogih razočaranja stara i iznurena snađe smrt pod Bečom (g. 1683).

To je bilo — uz »Spomene« — njegovo posljednje veće djelo, i posljednje, koje je za života izdao. »Ne tajim« — piše u uvodu — »da su moje simpatije spram glavnoga junaka ove radnje, što sam ga pomnije proučavao, sve to jače rasle«,[261] — a proučavao ga je i malo pomalo skupljao građu za tu knjigu punih četrdeset i pet godina.

Bio je već star i slab, kada ju je pisao, i nalazio se u Beču, a oko njega je bijesnio rat. »Ja sam radio na ovoj knjižici« — kaže dalje u uvodu — »u teškim danima, nedjeljama, mjesecima, a sad već i godinama strašnog svjetskog rata, dok je potocima tekla i još teče krv na raznim krajevima proslavljene nekoć kulturne Evrope. Tomu ozbiljnomu vremenu, koje nehotice rađa turobno raspoloženje duševno, pristaje kao melem na ranu proučavanje mukotrpnog života za velike ideje, što ih je ispovijedao naš nekoć zemljak Križanić u drugoj polovici sedamnaestoga stoljeća« . . .[262]

Tako su tu dvojicu, koji su — jedan u XVII a drugi u XIX stoljeću — svaki sa svojom misijom pošli u široki slavenski svijet, prilike — i ljudi — i turobno raspoloženje opet sastavili. Karike su se spojile. Jedno veliko razdoblje hrvatske romantike postalo je prošlost.

BILJEŠKE

[1] Ebner Ladislaus, Historisch-statistischtopographische Beschreibung der königl. Freystadt Varasdin (Varaždin, 1827), str. 99. i d.

[2] Jagić Vatroslav, Spomeni mojega života (SKA, Posebna izdanja knj. 75 i 104, Beograd 1930, 1934; I. deo str. 461, II. deo str. 379), I, 22; odatle je uzeta većina njegovih biografskih podataka i izjava o sebi.

[3] Spomeni I, 14.

[4] »Živaja starina« vyp. III, otd. V, str. 253—256.

[5] Pisma pisana Jagiću, koja se ovdje navode bez oznake odakle su uzeta, nalaze se u trezoru Sveučilišne knjižnice u Zagrebu, sign. R 4610.

Brückner je sva svoja pisma, osim jednoga (v. str. 113), pisao njemačkim jezikom.

[6] »Co się mnie tyczy osobiście, to w żaden sposób nie mogę Encyklopedyi Słowiańskiej ofiarować swych usług z tego mianowicie względu, że Akademja Krakowska postanowiła wydać Encyklopedję polską, obejmującą historję, literaturę, język, etnografję i t d. i dla niej już prawie zobowiązałem się przygotować zarys djalektologji polskiej. Encyklopedja tutejsza ma wyjść najpóźniej po pięciu latach i obejmie od 130 do 150 arkuszy druku. Czy to nie ułatwi zadania Szanownego Pana Profesora? Niektóre części Encyklopedji polskiej możnaby wcielić do Enc. Słowiańskiej, a porozumienie się w tym względzie z Akademiją tutejszą z pewnością nie byłoby trudne« (Jan Łoś, 9. I. 1904).

[7] »Co się tyczy djalektologji polskiej, to Dobrzyckiego uważam za nieodpowiedniego do tej pracy. Mało się on interesuje kwestjami językoznawczemi (NB. w Krakowie zdawał egzamin doktorski przede mną i, unter uns gesagt, prawie nic nie umiał, t. j. nie znał najelementarniejszych rzeczy, tak że tylko na prośby p. o. dziekana uznałem odpowiedź D-go za dostateczną), puszcza się na lekki chleb literacki i wogóle jest dosyć powierzchowny. Zdolności nie można mu odmówić, ale brak mu sumienności, i za nadto jest karjerowiczem. (To naturalnie zostaje między nami, gdyż nie chciałbym robić złej opinji D-mu. Jeszcze jedno: D-i basował jezuitom i, choć w duszy wcale nie jest »wierzącym po katolicku«, potrafił sobie jednak zaskarbić względy szanownych ojców i tej to protekcji zawdzięcza profesurę)« (Baudouin de Courtenay, 6/19. II. 1904).

[8] Iz rkp. Polnische Literaturgeschichte des 16. u. 17. Jahrhunderts 41b; v. str. 116—118 i poglavlje o Reju i Kochanowskom, str. 137—148.

[9] Ibid. 42b.

[10] Spomeni II, 220—221.

[11] To je pismo pisano 15. prosinca 1885., te glasi: Verehrter Freund! Die Zusicherung einer selbst nur um einige hundert Gulden höhern Witwenpension würde auf sehr grosse Schwierigkeiten stossen, zumahl ein derartiges Zugeständnis bisher bei Berufungen an Österreichische Universitäten weder verlangt noch gemacht worden ist. Eher würde sich vielleicht eine allerdings mässige Erhöhung Ihrer Activitätsbezüge etwa in Form einer Remuneration für Abhaltung von Übungen durchsetzen lassen, welche Erhöhung Sie dazu verwenden könnten im Wege einer Lebensversicherung oder in anderer Form die Zukunft Ihrer Familie in materieller Beziehung sicher zu stellen. — Mit

besten Empfehlungen Ihr ergebenster Miklosich« (orig. u Sveučil. knjižnici u Zagrebu. Miscellanea Jagić-Miklošič, sign R 4351).

[12] Ispor. AfslPh. XIV: »Bescheidenheit ist ein schön Ding; in Geldsachen jedoch und ebenso in Hinsicht der Stellung, die man einnehmen soll, wäre sie übel angebracht« (str. 303, pismo 17); »Ein conditio sine qua non der Zufriedenheit ist ein genügendes Einkommen« (str. 314, pismo 30); »... massgebend ist die Frage, was soll ich thun, um mir eine befriedigende Stellung zu schaffen? eine Stellung, die mein und der Meinigen materielles Wohl fördert und meine wissenschaftliche Lebensaufgabe — denn das ist zum Lebensglück eines Gelehrten nothwendig — begünstigt. Was die bornirte slav. Publizistik sagt, ist ganz und gar gleichgültig« (str. 309, pismo 18).

[13] U pismu 10. II. 1885. Baudouin je sva svoja pisma, osim nekih u početku (v. str. 170), pisao poljskim jezikom.

[14] Pismo nije datirano, a pisano je god. 1908. ili 1909.

[15] Pismo pisano njemačkim jezikom 25. XI. 1910.; v. Jagić u pismu R. Nahtigalu: »Za dr. Franka čuo sam neki dan, da je siromah bolestan u Lavovu, ostavljen na milost božju, žena mu u ludnici, sinovi u ratu, a on uzet!« (28. XII. 1915, Ljubljanski zvon 43, 471).

[16] Umro je god. 1916.

[17] Spomeni I, 12; v. također str. 86.

[18] Jagić je najprije mislio izdavati Grundriss (Grundriss der slavischen Philologie) na njemačkom jeziku (u Beču ili u Berlinu), i tek kasnije se odlučio za Enciklopediju (na ruskom jeziku, u Petrogradu). Spomenuti nacrt sastavljen je na njemačkom jeziku i zatim litografski umnožen.

[19] Šurmin to nije nikada svršio, i Jagić mu 8. rujna 1913. piše: »Milo mi je, da niste zaboravili na naše kajkavce. Ja sam za Slavoniju bio ponudio, da preuzme mjesto Bogdanovića, koji me ostavio na cjedilu, istu zadaću g. Ivšić, ali nema ni odgovora. Nema druge, nego čekati, dok sve to prouči Belić. Inako meni lingvistički šovinizam Belićev nije simpatičan«. Prof. Ivšić javio je Jagiću 17. IX 1913., da je spreman preuzeti ponudeni mu posao, ako ga ne preuzme Bogdanović.

[20] V. pismo V. Doželiću (pisano 4. VII. 1902. Vijenac II, 375): »Ipak naše kajkavske Hrvate ne smijete nikako mimoilaziti, jer se već danas ne bi smjela ponavljati ona nepromišljena riječ, kao da su kajkavci bliže Slovencima, nego li Hrvatima. Jedinstvo duševno ne pita za gramatiku. Žalibože ni jedinstvo jezika ne garantira jedinstva književnoga. To dokazuje naš današnji nesklad između Hrvata i Srba«. Javno, prvi put u tom duhu piše u ocjeni Lukjanenka (v. str. 88).

[21] K. Štrekelj u svojem pismu od 2. III. 1898. daje za t. 11. i 12. gornjega nacrta ovu napomenu: »Zu No 11. bemerke ich, dass bei b), nachdem etwas analoges bei 12. geschehen ist (čakavisch, štokavisch), passender wäre zu sagen: b) Kajkavisch (Horvatisch), wenn man diese letztere magyarische Form überhaupt gebrauchen soll.

Dieses No bin ich ebenfalls bereit, auszuarbeiten«.

Međutim, do 1904. to je otpalo, jer u listu od 1. II. te godine stoji samo: »Glede slovenščine izjavljam, da prevzamem:

1. grafiko
2. historično slovnico
3. dijalektologijo (razen Rezije in Koroščev: prve naj prevzame Baudouin, druge Grafenauer; če se Vam zadnji ne zdi vmesten, prevzamem tudi to jaz, kar imamo zdaj tukaj več Koroščev, ki se za stvar zanimajo).
4. Nemške in romanske elemente v slovenščini.

Za hrvaške in slovanske elemente v slovenščini bi Vam prej priporočal Plešiča, kakor Peruška«.

[22] O tome autor (A. Belić), opravdavajući svoje stajalište, govori u pismu od 1. I. 1906., gdje m. o. kaže: »Pre dve-tri nedelje govorio mi je prof. Cvijić, kako ste me osumnjičili kao šovinistu i pomešali sa masom jevtinih patriota.

O tome ima nešto malo i u Vašem pismu meni od 10/23 XII. Mislim da Vam je za to dala povod moja Dialekt. karta, i valjada ono mesto u njoj gde

govorim o prizrensko-timočkom govoru. O dijalektima cele Makedonije ja nigde ne govorim i na njima se, u stvari, ne zadržavam, ostavljajući, sa vrlo osnovanih razloga, da o njima tek onda progovorim kad ih sâm proučim. Govore južne Makedonije i osnove srednjemakedonskih govora ja nigda u svojim delima ne nazivam srpskim. Ali sasvim nešto drugo pretstavljaju govori severne Makedonije (istočne St. Srbije) i ist. i juž. Srbije. Te sam govore imao prilike detaljno da ispitam, i zato o njima i govorim. Ovde Vam o njima neću govoriti, jer ću Vam najdalje za 10—12 dana poslati raspravu o njima. Ali dpak ovo moram da rečem: ako sam se mogao na 820 strana njena teksta da varam od reda do reda, od strane do strane, onda treba konačno da napustim posao koji ne razumem; jer ja osećam da sam i tu radio kako sam najbolje umeo (u granicama postavljenog zadatka) i kako to najbolje odgovara principima nauke, kojoj sam posvetio ceo svoj život. Ili je ja ne razumem...

Ja verujem da se mnogo što šta može i drukčije tumačiti, nego što sam to ja činio; ja znam da se sve što je u ovim dijalektima drukčije no u ostalim srpskim govorima može pripisati bugarskome ili makedonskom uticaju (kao mogućnost ja to čak i dopuštam!); ali, prema svemu što je meni poznato o okolnim govorima, ja se ne mogu nikako ni s kim složiti da u njima osnova nije srpska i da se oni smeju, ma sa kakvih razloga, trpati u istu vreću sa makedonskim govorima, za koje se zna — za neke u svim crtama, za druge samo u osnovi — da nisu srpski. Tu se ne budi moje patriotsko, već objektivno-naučno osećanje. I baš za to što sam ja lično delio uvek nauku od politike, što me se zahtevi šovinista nisu nikad nimalo ticali, i ako sam zbog toga imao velikih neprijatnosti, baš zbog svega toga — nadao sam se da ću u Vama naći saveznika koji će mi ovaj posao olakšati, koji je skopčan sa toliko Vama nepoznatih teškoća.

Da u mene nema tako čvrstog uverenja, da se bez detaljnog poznavanja naših dijalekata apsolutno ne može rekonstruisati prošlost našeg jezika kako treba — — ja Vas uveravam da bih vrlo rada već odavno napustio njihovo proučavanje — toliko je posao oko njih zameran i neprijatan. Ali Vas molim da me krivo ne razumete i da ne pomislite da je ovo ad captandam benevolentiam. Šta sam ja muke imao oko Dijalekata ist. i juž. Srbije — to je moje: Vaše je — da sudite o njima kao da ih je pisala neka tuđa, nevidljiva ruka, a ne ruka mene, raba grešnago;« V. također pismo Šahmatovu 9/22. IX. 1905 (Dokumenty k istorii slavjanovedenija v Rossii 1850—1912, pod red. B. D. Grekova, Institut Slavjanovedenija AN SSSR, Moskva—Lenigrad 1948, str. 260; cit. DOKUMENTY).

[23] Ispor. i Spomeni I, 306, gdje govori o tome, kako je (god. 1880) »Valjavec imao u Zagrebu neprilika radi toga što je kajkavštinu pribrojio k slovenačkoj grupi«, te dodaje (17. 3. 1922): »Ja sam tada bio istog mišljenja, ali sam se kasnije uverio, da život i filologija ne idu svagda redom jedno uz drugo. Život, dakako politički, pritegao je kajkavštinu k hrvatskoj grupi, te su čak pisci prevodili sa »kranjskoga« na slovênski (= hrvatski jezik« na istoj str.).

[24] ... »aus der idealen Höhe der Sprache eines Gundulić kehrte man bald auf den realeren Boden der echten Volkssprache« (V. Jagić, Die Aufgaben der Erforschung der südslavischen Dialekte, erläutert an dem Verhältnisse der serbo-croatischen Schriftsprache zur bosnisch-hercegovinischen Mundart, Wien 1897, str. sep. 5).

[25] A. Barac, Mažuranić (izd. Matice Hrvatske, Zagreb 1946), str. 67.

[26] Ispor. novije djelo Belićevo »Borba oko našeg književnog jezika i pravopisa« (Beograd, 1949) i u njem odnos pravoslavne crkve prema latinici i prema narodnom jeziku.

[27] Ispor. s ovime ono što Jagić kaže o Vuku u svojoj Povijesti slavenske filologije (ŽCΦ, I) na str. 369—370.

[28] Književnik 1864, str. 470.

[29] U istom časopisu (god. 1864) str. 484.

[30] Josip Pasarić, Jagić prema hrvatstvu i srbstvu (prešt. iz »Obzora«, Zagreb 1899), str. 16 i d.

[31] Spomeni I, 89.

[32] Skupljeni spisi Jovana Boškovića I. (O srpskom jeziku, v. AfslPh. X, 320—323).

[33] Kasnije se međutim ipak vratio na to područje te izdao (god. 1924) svoj »Jezični savjetnik«.

[34] To je njegov »Odgovor na recenziju g. prof. dra V. Jagića«, koji je izišao u 101. knjizi Rada Jugosl. akademije (Zagreb, 1890).

[35] Lj. Stojanović je zajedno s Maretićem trebao biti suradnik za srp.-hrv. gramatiku (u Enciklopediji); na kraju je sâm preuzeo da će izraditi »Oblikovanje savremenoga srpsko-hrvatskoga književnoga jezika«.

[36] 25. lipnja 1899. održana je u Zagrebu svečana proslava 50-godišnjice književnoga rada Zmaja Jovana Jovanovića. Tom prilikom došlo je do ispada, koji su još više zaoštrili hrvatsko-srpski spor i na kraju doveli do javnih demonstracija i do žučljive polemike između Obzora, Srbobrana, Srpskog glasa, Zastave i dr. listova (v. »Koban dan« i »Tko je kriv?«, Obzor XI, br. 144. 147).

[37] Članovi filoz.-pravn. razreda Akademije bili su tada Bogišić, Hanel, F. Marković, Vrbanić, K. Vojnović, Zoričić, Arnold i A. Bauer.

[38] Maretić je umro god. 1938.

[39] Spomeni I, 232, 264.

[40] Spomeni I, 240.

[41] Враз и човѣкоу домаћьнии его; v. također D. Bogdanović, Jagić u svojim »Spomenima« (Zagreb, 1940), str. 32.

[42] U nastavku Brückner dodaje: »die Polen bessern sich ganz entschieden, meine Forderungen: russisch, r. und noch einmal r. zu treiben, werden, wenigstens von den Studirenden, beherzigt«.

[43] V. opis toga incidenta kod Radonića (Sećanja na Vatroslava Jagića. O stogodišnjici njegova rođenja. SKnjGl. 54 NS, Beograd 1938, str. 280).

[44] Dopisnica, 5. III. 1903.

[45] Vrijedno je spomena i pismo Gumplowiczevo od 26. I. 1903. u kojem, osvrćući se na Jagića i na naše prilike, piše: »Auch mich berührt dieser serb schkroatischer Streit sehr schmerzlich, da ich doch hier (t. j. u Grazu) Schüler beider »Nationalitäten« habe und beiden mit gleicher Sympathie entgegenkomme — ihren gegenwärtigen H a s s nicht begreife! Zumal ich doch überzeugt bin dass — in ferner Zukunft sich alle diese Gegensätze in e i n e r einheitlichen Culturwelt auflösen müssen — das ist ja der naturnothwendige Gang der Geschichte — diejenigen aber die diese Zukunft ahnen u. ihr auf culturellem Gebiete vorarbeiten möchten, die fallen — momentan — als Opfer. Gegen die wendet sich der Unwille der unvernünftigen Massen! Das ist Ihr Fall, hochgeehrter Herr College! Das ist das Loos all derjenigen die eine ferne Zukunft ins Auge fassen u. für dieselbe wirken. Und doch wird dieses Wirken seine reichlichen Früchte tragen — wenn auch erst für die Zukunft!«; ispor. s time i riječi, što ih je Jagić 29. V. 1903. pisao Šurminu: »Bio sam zastupnik ideja, koje se sadašnjem naraštaju čine da su odživjele svoje vrijeme, a meni se čini da im još nije došlo pravo vrijeme. Tako sam ja bio svačiji i ničiji. Ovakovi ljudi prolaze slabo u svojem momentu, ako bi im stalo do spoljašnjih znakova — ali se na njih lako ne zaboravlja i tada, kada ih već nema. Time se tješim i ja, t. j. tješio bih se, kad bi trebalo utjehe. Ali meni je ne treba«.

[46] »Je m'étais d'abord donné le plasir de faire un recueil de ces calomnies, mais elles se multiplièrent au point que j'y renonçai« (Memoires 1784, 48—9).

[47] V. mišljenje Račkoga, koje je dobro prenio Milčetić (O Jagićevoj 80-godišnjici. Dojmovi i pamćenja. Savremenik XIII [1918], 325).

[48] V. Jagićevo pismo P. Preradoviću 27. VI. 1869, AfslPh. 26, 622. Radonić ga (Jagića) (op. cit. 277) zove »mladi zagrebački profesor, koga je obest bana Rauha uklonila na sreću slovenske nauke iz Zagreba«) samo zašto za nj kaže, da je »poreklom Bošnjak, a rodom Varaždinac« (ib.), to zaista ne znam, osim ako se tu nije poveo za Oreškovom., v. bilj. 232, str. 216.

[49] Djelu je na kraju (str. 593—630) dodana dosad najpotpunija bibliografija Jagićevih radova.

[50] St. Pigoń, Pokłosie Mickiewiczowskie z archiwów moskiewskich, Twórczość III-3, str. 20.

[51] Zanimljiva je i jedna njegova kasnija enuncijacija o našim prilikama (u pismu od 4. VI. 1909), gdje kaže: »Sam stoję na gruncie konieczności Serbo-Kroackiej zgody, ale mało w nią wierzę, bo zdaniem mojem są to dwa odmienne typy psychiczne — dwa narody«.

[52] Pismo je pisano 12. V. 1887. i potpisano sa: Karol Rozbierski Estreicher.

[53] Crveni i Bijeli, dvije političke stranike u Poljskoj (obje tajne, prva — revolucionarna, okupljala je oko sebe siromašnije građanstvo, obrtništvo i seljaštvo, druga — to je bilo većinom plemstvo).

[54] Uredništvo Obzora dodalo je na kraju članka M. Zdziechowskoga (br. 104. od 7. V. 1903) »opazku«, u kojoj izjavljuje: ... »s toga smo upravo pripravni, da primimo i odgovor g. prof. Jagića, ako bi obnašao za shodno, da štogod odgovori u našem listu«, tako da se Jagić time mogao u neku ruku osjetiti izazvan, da Obzoru pošalje svoj »Odgovor« (koji je štampan u br. 108, 12. V.).

[55] To još ne znači, da bih bio sklon u svemu prihvatiti gledište Benedetta Croce (v. »Il giornalismo, come non appartiene al mondo del pensiero e della bellezza ma a quello delle cose pratiche, così dev'essere escluso dalla narrazione storica dei fasti della scienza e della letteratura«, Il giornalismo e la storia della letteratura, Problemi di Estetica, Bari, 1923, p.

[56] Za Bismarckov odnos prema Poljacima v. iscrpnu radnju J. Feldmana »Bismarck a Polska« (Czytelnik, 1947, ovdje: rozdz. VII i d.).

[57] Da Jagić osobno nije imao ništa protiv Poljaka i protiv poljskih zahtjeva, vidi se i po tome, što baš u vezi s tom katedrom govori o svojim iskrenim simpatijama »spram poljskoga naroda, kojemu dakako ja nisam mogao pomoći, jer je protupoljska struja u ono doba bila odveć jaka« (I, 332). Tek na jednom mjestu u njegovim Spomenima (II, 15) kao da se osjeća neka antipatija prema nečemu, što je označeno poljskim imenom, ali i to je bilo na vjerskoj osnovi, kada mu se u Petrogradu katolicizam činio »otuđen poljskom narodnošću«, tako da se valjalo utећi »pod zaštitu francuskog oblika svoje religije«. Međutim, i to se više odnosilo na njegove ukućane, kojima su »Rusi kao pravoslavni narod bili jače udaljeni dušom« nego njemu, »kojemu je čitav pravac slovenske nauke činio pravoslavlje delom blizu srcu i duši«.

[58] »Barem lektora poljskog jezika mogao bi berlinski universitet lako podneti« (Spomeni I, 332).

[59] Vidi Feldman op. cit. str. 283. i d.

[60] Spomeni I, 231.

[61] Spomeni I, 239.

[62] Spomeni I, AfslPh. 14, 309.

[63] Jedan drugi razlog navodi Nehring u svojem pismu od 27. XI. 1876., kada kaže: »Ich glaube nicht, dass die Polen sich von Ihnen fern halten, ich glaube vielmehr, dass sie sich von den slavischen Studien fern halten, weil ihnen dieselben keine unmittelbare Vortheile für ihr späteres Fortkommen als Gymnasiallehrer etc. versprechen«, te kao dokaz navodi, da i sâm u svojem 17. semestru u jednom kolegiju ima samo 6 slušača.

[64] Spomeni I, 300.

[65] Spomeni I, 302.

[66] Spomeni I, 302.

[67] Čini se, da se intenzivnije počeo njime baviti tek poslije 1865. (u Književniku II, 82 oslanja se za polonica na Lavrovskoga i Miklošiča, u Radu 17, 177—182 (god. 1871) već daje citate u izvornom poljskom tekstu).

[68] Ostali dio pisma, u kojem se Brückner tuži na rusifikaciju u poljskom sudstvu, pisan je njemačkim jezikom.

[69] Vidi gore spomenuti Rad 17, 177—182, zatim poljsku korespondenciju Paulina Święcickoga iz godine 1873. i kod A. Pawińskoga pismo pisano 24. X. 1874., gdje veli: »Przyjmując Szanownego Pana Kolegi wniosek co do używania w listach moich języka macierzystego, proszę zarazem o pisywanie do mnie w rodowitym Pana języku. Lubo w mówieniu po chorwacku nie mam wprawy,

czytam jednak pisane rzeczy dość swobodnie«. U Radu 37 (1876., u Građi za slovinsku narodnu poeziju) štampana je jedna Jagićeva radnja o poljskom narodnom pjesništvu.

[70] Čuvaju se u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, sign. R 4520 i R 4518.

[71] Evo na pr. iz rukopisa o književnosti Jagićev sud o »idiličnom« životu starih Slavena, odn. Poljaka: ... »In einer anderen Weise gibt sich der Abusus per excessum kund in der Schilderung der ältesten Culturzustände der Polen, rectiusve aller Slaven. Man gibt sich Mühe das Bild möglichst glänzend auszustatten. Möglichst hohe Cultur, paradiesische Zustände der Freiheit und Gleichheit, Abneigung gegen Krieg u. s. w. sind die Grundzüge, welche dies vorgeschichtliche Alterthum der Slaven und speciell der Polen charakterisiren sollen. In dieser Richtung bewegte sich die Schilderung des slav. Alterthums seit Surowiecki, Šafařik, Palacký und Maciejowski und hat bis auf den heutigen Tag nicht aufgehört ihre Vertreter zu haben. Das war freilich nur eine in das entgegengesetzte Extrem getriebene Reaction gegen die Ansichten fremdländischer Geschichts- und Alterthumsforscher, welche anfangs das Alter der Slaven in Europa überhaupt läugneten, später als die geschichtlichen und noch mehr die sprachlichen Thatsachen zu laut dafür sprachen, wenigstens an dem Dogma festhalten zu dürfen glaubten, dass die Slaven ein den übrigen Gliedern der grossen indogerm. oder indoeurop. Familie gegenüber minder begabtes Individuum darstellen, ein Individuum, welches in seinem Charakter allerdings viele liebliche und gewinnenden Züge aufweise die für eine patriarchalische Zeit sich sehr wohl eigneten, aber der Herrschaft grosser Ideen keinen Raum übrig liessen. Solchen Ansichten wollten die slav. Alterthumsforscher entgegenarbeiten und da sie ausserdem unter dem Druck ihrer nichts weniger als angenehmen Zeit und Lage standen, so mischten sie in ihrer Schilderung auch etwas krankhaft-romantisches bei. Man war bestrebt die alten Zeiten möglichst glänzend darzustellen, um einerseits die Zeitgenossen aufzurütteln zur grösseren Pflege ihrer Nationalität, andererseits um den sie beherrschenden fremden Elementen zu zeigen, dass sie von Alters her kein Recht hätten, sich höher zu fühlen — als ob die höhere Macht der Gegenwart sehr viel darnach fragt, wie es früher einmal war«. (I. 1b-c), i nešto dalje (1d-2a): Wer sich in die grosse Friedensliebe der Slaven zu sehr hineingelebt hat, der vergisst dabei, dass unter Bedingungen wie sie gerade die slavischen Alterthumsforscher mit Vorliebe schildern, nothwendig ein hoher Grad der Cultur hätte erreicht werden müssen oder aber man wird gezwungen mit den Gegnern übereinstimmend das Verdammungsurtheil über die Culturfähigkeit der Slaven auszusprechen. Ich kann mich mit den Hymnen die auf den einstigen hohen Culturgrad der vorgeschichtlichen Slaven gedichtet werden, schon darum nicht einverstanden erklären, weil ich erstens keinen rechten Grund einsehe, warum später ein so starker Rückfall hätte stattfinden müssen, zweitens weil ich die Slaven für noch verdammungswürdiger in dem Falle halten müsste, wenn sie wirklich schon in vorgeschichtlicher Zeit jene Zustände allgemeinen Wohlbehagens geschaffen hätten, von welchen in den Schilderungen unserer Alterthumsforscher die Rede ist, und später in geschichtlicher Zeit nichts besseres zu thun wüssten, als das einmal erlernte und erreichte nach und nach aufzugeben oder zu vergessen«.

Ili kada o poljskom plemstvu kaže: »Wenn man sich in die ältesten Urkunden vertieft, welche polnische Fürsten ausstellten, und die lange Reihe von Verpflichtungen in schöner polnischer Sprache ausgedrückt liest, welche als drückende Last auf dem Volke lagen — da kann man wahrlich nicht von paradiesischen Zuständen sprechen. Man weiss nicht, wie beschaffen die ursprüngliche Gewalt kleiner Fürsten oder Herren war, aber dass sie sehr drückend war, lässt sich mit grosser Bestimmtheit behaupten« (I. 13a) — i na str. I, 13d: »Man bekommt ungefähr ein solches Bild über die Zustände des Landes, dass die Fürsten und ihre Leute welche recht leichtsinnig in den Tag hineinlebten, das Volk furchtbar bedrückten, dagegen für das Aufkommen der Cultur nichts besseres zu thun wussten als der Colonisation der Deutschen in Städte und auf offenes Land durch Gewährung von Privilegien das Thor zu eröffnen«.

Zatim, vrijedno je istaknuti njegovo mišljenje o Solunskoj braći (»Die Mission der zwei Brüder aus Thessalonik nach Mähren war in erster Linie eine sehr wichtige politische Function, welche nur eine religiöse Form angenommen hatte. Das unterliegt keinem Zweifel, gerade so wie ja heutzutage politische Fragen häufig eine religiöse Form annehmen« I, 24), koje je zanimljivo zato, što ga je iznosio god. 1878., itd.

Tako su i u drugom dijelu zanimljive neke njegove ocjene i opaske o Sz. Szymonowiczu, K. Miaskowskom i dr.

[72] Steta, što se Nehring nije tom stavštinom bliže pozabavio. Dudić je podrijetlom Hrvat, a studirao je u Padovi u isto vrijeme kada je tamo boravio i Jan Kochanowski. Nehring u pismu od 12. VI. 1880. postavlja pitanje: »Ist es nicht warscheinlich, dass Kochanowski in Padua Kunde erhielt von der aufstrebenden Ragusanischen Poesie, und dadurch angeregt wurde, in ähnlicher Weise auf klassischen Boden national zu wirken?«, a 8. X. 1881. piše: »Ich lese in diesem Semester unter anderem auch über Gundulić's Osman, was mir viel Freude macht. In der einleitenden Vorlesung habe ich auf den Umstand aufmerksam gemacht, dass die polnischen Studierenden in Padua höchst wahrscheinlich mit den aus Kroatien u. Dalmatien irgend welchen Verkehr gehabt haben müssen. Sowohl für jene, als diese war ja Padua die beliebte Universität. Äusserungen des Górnicki oder mancher Dichter, sowie einige gemeinsame Themata in der kroat.-dalmat., und der polnischen Poesie sind gewiss beachtenswerth. Indess fehlen direkte Nachrichten«.

[73] Dalje mu u istom pismu (10. V.) piše o Parkoszovoj ortografiji, o kojoj mu je Jagić bio pisao, te se zaustavlja na pitanju bilježenja kvantitete i na kraju veli: »Ich muss gestehen, mir ist dieser Punkt nicht klar, und ich kann weder Semenovitsch noch Baudouin de Courtenay in Beiträge VIII unbedingt zustimmen, am nächsten werden Sie wol der Wahrheit gekommen sein wenn Sie in Ihrem Brief mir schreiben, dass zur Zeit Parkoszs die Quantität der Vocale im Polnischen noch sporadisch gefühlt wurde.« Ovako, kao Jagić, mislili su kasnije i Rozwadowski (Histor. fon. §11, GJP 1923, str. 76) i Łoś (Króka gram. histor. LBS 5, 1927, str. 37).

[74] Ova bilješka na posebnom papiriću iza str. 38b — glasi: »Eine Grammatik, die noch jetzt (1881) neu aufgelegt wird, deren erste Auflage schon in das J. 1824 . . . fällt — ist die von Popliński. Sie trat, wie auch jene Bandtke's, in die Fusstapfen Dobrovskýs« (ta je gramatika — točnije: Elementarbuch der polnischen Sprache — god. 1923. doživjela svoje 71. izdanje).

[75] Uzme li se u obzir, da se Jagić još 1880. intenzivno bavio Rejem (v. Nehringovo pismo od 12. VI.: »Ich lese in Ihrem letzten Briefe mit grosser Theilnahme, dass Sie in Ihren Vorlesungen jetzt viel mit Rej sich beschäftigen. Es ist wirklich zu bedauern, dass die Werke dieses in seiner Art seltenen Mannes nicht zugänglich sind — ich habe beispielsweise solche Werke wie Zwierzyniec, Wizerunek nur aus fremden Bibliotheken benutzen können, und habe dabei gesehen, wie sehr belesen Rej war, so z. B. in dem Wizerunek, welches, wie mir scheinen wollte, an vielen Stellen an Palingenius [Manzoni] Zodiacus vitae 1539 [und einigel anklingt«), mogło bi se pomisliti, da je taj rukopis (o Reju govori na li. II, 8—16) dovršio tek kasnije, što također nije isključeno (to što je rkp. i dalje pisao njemačkim jezikom, ne bi moralo ništa značiti, kad znamo da su i njegovi Spomeni prvotno bili pisani njemačkim jezikom). Odjek toga živog interesovanja odaje i njegov osvrt na izdanje Ptaszyckoga (AfslPh. 5, 674—675), u kojem govori o potrebi »rehabilitacije« Reja, pa nije isključeno da bi to i sam bio pokušao učiniti, da nije otišao u Petrograd, gdje su kod njega opet prevladala palaeoslovenica.

[76] V. Spomeni I. 370.

[77] »Zu Bogen VII. S. 3: In dem Urtheil über L. Malinowskis „über die Oppelnsche Mundart" wäre statt der Worte: »eine ausgezeichnete Monographie« das Urtheil: »eine recht brauchbare Monographie« nicht genug?« Jagić je to na kraju promijenio u »eine sehr gute« (AfslPh I. 509).

[78] O tome Kalina piše 24. IV. 1880. (u Lavovu): »Wielmożny Panie Profesorze, Doszła mię z Petersburga wiadomość, że WPProfesor przyjął wakancję

Uniwersytetu Petersburskiego na katedrę po ś. p. Sreznie wskim. Tym sposobem katedra języków słowiańskich w Berlinie będzie opróżniona i nie można wątpić, żeby obsadzenie jej przez następcę jakiego miał nastąpić. Jako Polak z W. X. Poznańskiego, dawniejszy uczeń Uniwersytetu Berlińskiego, który po ukończonych studyjach języków klasycznych i historyji tamże, przez kilka lat (5) poświęciłem się językom słowiańskim, podróżując równocześnie po całéj Słowiańszczyźnie, zamierzam korzystać z nadarzającej się tej sposobności i zgłosić się jako kandydat na rzeczoną katedrę. Sposobność ta dobicia nareszcie do celu, który w tem zawodzie sobie wytknąłem i do którego jako docent zmierzam może wtenczas tylko być dla mnie pomyślną i zamiar mój urzeczywistnić szczęśliwie, jeżeli zdołam sobie zasłużyć na poparcie łaskawe w tej mierze WPProfesora, od którego zaopinijowania wiele zawiśnie, który z kandydatów godzien będzie jako następca po WPProfesorze zająć rzeczoną katedrę. Pozostawiam sądowi WPProfesora, czy pod naukowym względem uznać mię raczy za godnego swego następcę, gdyż ja ze swej strony czuję najlepiej tę różnicę, jaka dzieli mię, od niedawna dopiero występującego na polu naukowej pracy, od WPProfesora, którego zasługi naukowe dawno wszyscy znają bardzo dobrze. Ale w tem względzie zaspokajam się tą myślą, że i najwięksi mistrzowie nauki nie odrazu stali się nimi i że chęć do pracy i okazane owoce jej, choć słabe, mogą korzyść wypaść młodego człowieka jeżeli tylko dają rękojmią o niem, że na rozsądnej postępuje drodze i że ma zdrowe siły, by na drodze tej zawcześnie nie zginął. Co się tyczy chęci do pracy, mogę bez zarzutu samolubstwa przyznać się do niej, gdyż kto z takimi trudnościami miał i ma do walczenia, jak ja, kto tak często nie mógł i nie może zaspokoić choćby najpotrzebniejszych środków do życia, kto się kształcił groszem, tylko własną pracą zdobytym po większej części, a w pewnem czasie groszem narodowym, którego już od trzech lat nie pobieram, a kto mimo to nie upadł, lecz owszem choć z kijem w ręku przebiegał ziemie słowiańskich narodów, — ten może powiedzieć o sobie, że okazał chęć do pracy i sumiennie starał się zapoznać się z obraną sobie za cel nauką. Walka tylko o byt i troski o zaspokojenie potrzeb do życia nie pozwoliły mi dotychczas okazać w należyty sposób owoców, zgromadzonych tak usilną pracą. Otrzymawszy stałe miejsce, które mi zapewni egzystencyę mógłbym wtenczas temu zadość uczynić w odpowiedni sposób. Wprawdzie jest wielka nadzieja, że przy Uniwersytecie Lwowskiem otworzona zostanie katedra języków słowiańskich, o którą fakultet filoz. się stara, ale leży to znów w naturze rzeczy, żeby obsadzenie jej nastąpiło przez człowieka, którego Uniwersytet Lwowski wykształcił w kierunku takiem, jaki obecnie zajmuje i jaki mu przeznaczywszy, ma też poniekąd obowiązek moralny, by jego przedewszystkiem uwzględnił tym bardziej, że na uwzględnienie ze wszech miar zasługuje. Tym zaś jest Dr. Brückner, kolega mój, który niezawodnie miejsce to otrzyma. Zresztą możebnym jest, że na miejsce WPProfesora zechce P. Prof. Nehring się zgłosić, z którym naturalnie nie myślę rywalizować, gdyż wówczas mógłbym otrzymać po Nim miejsce we Wrocławiu. Jednakowoż w interesie leży przedewszystkiem Polaków, których liczba na wyższych instytutach w Berlinie jest dość znaczna, ażeby Polak mógł zostać następcą WPProfesora, który mógłby wpływ wywrzeć na ziomków swoich i obudzić w nich zamiłowanie a przynajmniej zajęcie się żywsze sprawami słowiańskimi, aniżeli to dotychczas ma miejsce. Znając zaś dobrze stosunki polskie tamtejsze, jako pochodzący z W. X. Poznańskiego i mający tam rozległe stosunki, zdaje mi się, że mógłbym w tem względzie działać z pożytkiem, dla sprawy słowiańskiej.

Poruczam się zatem łaskawym względom WPProfesora, którego ośmielam się prosić gorąco o poparcie żywe mojej sprawy i w którego ręce składam znaczną część mego losu, pisząc się Wielmożnego Pana Profesora uniżonym sługą — Kalina«.

[79] »Kalina był bardzo zacny człowiek, ale nietylko kiepski slavista, ale wogóle strasznie niejasna głowa« (21. IX. 1906).

[80] »Zum Schlusse noch eine grosse, grosse Bitte an Sie — erbarmen Sie sich unseres Kalina! In Ihren Händen liegt momentan, soviel ich weiss, das Abgeben einer Erklärung, eines Gutachtens über ihn — seinen

Fleiss kennen Sie, seine sehr bedrängte Lage erlaube ich mir Ihnen ans Herz zu legen. Seine vieljährige Arbeit, seine historische Grammatik verdienten wohl die Entlohnung mit einem Extraordinariat, besonders handelt es sich um eine rasche Förderung der Sache« (26. XI. 1887).

[81] Vidi str. 145.

[82] Tadeusz Lehr-Spławiński, Szkice z dziejów rozwoju i kultury języka polskiego, Lwów-Warszawa 1938, str. 161.

[83] Spomeni I, AfslPh. 14, 453.

[84] Ovo je, kao i ostalo u ovom poglavlju, prijevod Jagićeva rukopisa Geschichte der polnischen Grammatik (SB. sign. R 4520), ovdje: str. 1a-c. Posljednji odlomak odnosi se na Fr. Malinowskoga, v. str. 69. i d. i, još ranije, Rad 17, 178—180. AfslPh. I, 495—496.

[85] GPGr. 1d—2a.

[86] ib. 2a—b.

[87] ib. 2b—c. Jagić prikazuje stariju poljsku gramatiku (samo sumarno) u Povijesti slavenske filologije str. 41—43 (Parkosz, Zaborowski, Seklucjan, Kochanowski), 46 (Stojeński, Volkmar), 53—55 (Roter, Meniński, Koncewicz, Woyna, Dobracki, Müllenheim Szlag, Szylarski, Kopczyński), 142—148 (Linde Bandtke). Prikaz je ekscerpt iz njegovih predavanja, samo vrlo skraćen i tek gdjegdje nadopunjen kojim drugim imenom (Cybulski 811, i dr.).

[88] ib. 2c—d.

[89] V. kod Jagića (na str. 2d): »Besonders interessant wird sich die Frage gestalten, wenn man selbst in der Orthographie den Einfluss des česhischen aufs polnische wird constatiren können. Nach einem flüchtigen Vergleich fand ich z. B. die Orthographie der Szarospataker Bibel oder Modlitwy Wacława viel näher mit den česhischen Lautbezeichnungen der vorhussitischen Epoche übereinstimmend als die des Psalters von St. Florian.« — Brückner u rkp. »Die polnische Graphik«, koji se također čuva u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (sig. R-4479), na osnovi potvrda (na pr. u kronici Anon. Galla) dolazi do zaključka: »Ihre Herkunft aus der böhmischen wird die polnische Graphik zwar nie mehr verläugnen, aber sie wird erstens dem böhmischen um ein volles Jahrhundert nachhinken, d. h. die Polen schreiben noch um 1380, wie die Böhmen um 1280 schrieben... Zweitens werden sich die Schwierigkeiten des Ausdrückens polnischer Laute mit dem lateinischen Alphabet gegenüber dem Böhmischen nur noch vergrössern, weil ja der polnische Lautbestand den böhmischen weit übertrifft« (str. 2—3).

[90] op. c. 3b—c.

[91] ib. 4a—b.

[92] ib. 4c.

[93] ib. 4d.

[94] ib. 5a—b.

[95] ib. 5c.

[96] ib. 5d.

[97] ib. 6a.

[98] ib. 6c. Jagić u nastavku pripisuje ortografiji Zaborowskoga kao trajne tekovine: razlikovanje ł : l, ą (s kvačicom) i ż, te ističe i njegov udjel u stvaranju polj. ć, ź, ś. Dalje veli za Fr. Malinowskoga (5d, v. bilj. na str. 121): »Während die Folgezeit mit einer gewissen Schonung einige Neuerungen Zaborowski's beiseiten liess und more antiquo schrieb (na pr. kod pisanja sz, rz, cz, dz), so hat sie kein einziges Zeichen in dem von Malinowski geforderten Sinne aufgenommen. Wenn es wahr ist, was man sagt, historia est magistra vitae, so hätte der verdienstvolle Grammatiker, der so viel Mühe und Kosten auf seine Graphik verwendete, schon aus der Geschichte der poln. Graphik, die er ja selbst schrieb, seinem eigenen Unternehmen ein Prognostikon aufstellen können, welches freilich nicht günstig lauten würde«.

[99] op. c. 7a.

[100] ib. 7c.

[101] ib. 7d—8c. Od pisaca, na koje se u tom dijelu osvrće (v. str. 70) vrijedno je spomenuti — kao ortografa — Kochanowskoga, za kojega kaže: »Man

kann nicht umhin, den klugen Bemerkungen Kochanowski's Beifall zu zollen. Seine Ansichten sind ganz nüchtern. Für die polnische Graphik geht er von dem nur zu billigenden Grundsatz aus: möglichst wenig diakritische Zeichen zu gebrauchen, und möglichst wenig radicale Neuerungen vorzunehmen«, te ispoređujući grafiju u prvim izdanjima Psaltira, dolazi do zaključka: »Man sieht daraus am besten, wie die Orthographie eigentlich ganz in den Händen der Typographen sich befand und nicht von der theoretischen Überzeugung der einzelnen Verfasser abhing« (9c).

[102] op. c. 16d.

[103] Na str. 17a–d govori o razlikovanju padeža (v. str. 73), o glagoljskim oblicima (gdje hvali Woynu) i o zamjenici t e n, t a, t o, gdje za akuz. mn. ž. i sr. roda t e (: t y) kaže »Mikloschich glaubt te aus t y ę erklären zu dürfen — ich halte das für unerweislich. Die Form t e für t y ist so jung, dass wenn sie aus t y ę entstanden wäre wir die letztere irgendwo doch auch auffinden müssten. Die Verwechslung des t e mit t y liegt offenbar auf derselben Linie, wie der Wechsel zwischen e und y in einigen anderen Casus dieses Pronomens. Schon Volkmar hat Instrum. und Locals sing. nur t y m, und so auch Rother, Mesgnien, Kotzer, Dobracki, Woyna« (17d).

[104] op. c. 18a—b. Razlikovanje t y m i : t e m i, d o b r y m i : d o b r e m i, odn. t y m : t e m, d o b r y m : d o b r e m (u instr. pl. i lok. instr. sg.) ukinuto je tek reformom polj. pravopisa god. 1936., kada su ponovno uvedeni oblici t y m i — d o b r y m i, t y m — d o b r y m za sva tri roda.

[105] op. c. 21a.

[106] ib. 21d—22a.

[107] ib. 20b.

[108] Ispor. »Schlag hat in der That seine Grammatik zu vereinfachen gesucht, so das er manches rein lexicalische wie z. B. die Aufzählung, welche Substantiva obwohl consonantisch auslautend dennoch feminina sind und folglich nicht nach der ersten Declination abwandeln, — darin war besonders Müllenheim sehr ausführlich geworden — ins Lexicon verwies. Freilich musste er offen bekennen, dass ein Lexicon, welches neben dem Nominativ zugleich den Genitiv angibt, noch nicht vorhanden ist, sondern erst von ihm ausgearbeitet wird.

Ausserdem hat er in der That so manche Erscheinung gut beobachtet und sie zur Regel zu erheben verstanden« (23d).

»Zu loben ist Schlags Sorgfalt, mit welcher er die bekannte Eigentümlichkeit des slav. Verbums, durch Zusammensetzung oder Ableitung des Verbums den Mangel an Temporaformen zu ersetzen, zur Sprache brachte. Er ist in dieser Beziehung nach Mesgnien der erste, der möglichst ausführlich die Perfectivität und Imperfectivität der poln. Verba auseinandersetzte« (25a) ... »Gewiss sind in einer derartigen Auffassung Ansätze zur weiteren selbständigen Entwickelung enthalten gewesen — leider wurden sie nicht verwertet« (25b).

[109] op. c. 26b—c; v. kako o Kopczyńskom piše 1865. (Književnik II, 82).

[110] Na str. 26c—28a, gdje među ostalim iznosi i više nedostataka u izvođenjima. tako na pr. kada Kopczyński tvrdi, da su Poljaci razlikovanja po dužini (iloczas) dobili od Grka (Man traut nicht seinen eigenen Augen so etwas in Kopczyński zu finden! 27d) i sl.

[111] op. c. 28b—c.

[112] ib. 28d—29a. Dalje se kritički osvrće na pojedina poglavlja u gramatikama, te dolazi do ovakvih zaključaka (29b—c): »Lässt man alles das, was in dem Werke Kopczyński's nicht zur eigentlichen Grammatik gehört, aus, so bleibt ein ziemlich mageres Skelet der grammatischen Behandlung übrig, das sich von den Vorgängern wenig vortheilhaft unterscheidet. Die vielen lautlichen Übergänge des polnischen haben keine syntaktische Behandlung erfahren, selbst nicht in der unvollkommenen Weise, wie sie bei Schlag stattfand«, ili (29d): »Wer gab z. B. dem Verfasser das Recht zu behaupten« nad wszystkie podobne języki jesteśmy w zakończenia przypadków bogatsi«, da er selbst nicht weit sich umzusehen brauchte, um auf dem eigenen Gebiete der

slavischen Sprachen Dialecte anzutreffen, welche an den Declinationsendungen das polnische noch übertreffen? Er befand sich auf der schiefen Ebene und darum konnte er die einzelnen Erscheinungen keineswegs richtig bearbeiten. Aber selbst innerhalb seiner Muttersprache stand er gegenüber den meisten Erscheinungen rathlos da«.

[113] Op. c. 30c., te nadodaje: »Und doch, wie ich schon erwähnte, muss ihm die Ehre zuerkannt werden, durch seine grammatischen Leistungen bei den Polen Lust zur grammatischen Behandlung ihrer Muttersprache erst recht aufgeweckt zu haben« (ib.).

[114] U bibliografiji važnijih gramatičkih djela navode se ovi autori (i god. izdanja): T. Szumski 1809, Jan P. Dworzecki 1813, M. Jakubowicz 1823, Mroziński 1822, 1824, Muczkowski 1825, 1865, Deszkiewicz 1843, 1846, 1853, M. Suchorowski 1833, 1861, A. Kudasiewicz 1858, 1861, J. Czajkowski 1846, 1853, Czepielński 1859, Dawid 1859, T. Kurhanowicz 1832—1834, F. Żochowski 1838, 1852, Ks. Bronikowski 1848, D. Łazowski 1848, 1861 i dr., a od pisaca njemačkim jezikom pisanih knjiga Bandtke 1808, 1824 i Mrongovius 1811, 1816 i 1837. — Iscrpnije se osvrće na Szweykowskoga i Mrozińskoga (s obzirom na »Rozprawy i wnioski« — ispor.: »Man kann, wenn man die einzelnen Abhandlungen durchgeht, den Eindruck gewinnen, dass jene Männer wie Szweykowski und Mroziński mit grossem Ernst und Fleiss ihrer Aufgabe oblagen — ihr Geschichtskreis ist schon merklich erweitert — aber der principielle Standpunkt, den sie annehmen, unterscheidet sich im wesentlichen nicht von Kopczyński« (31c) — te dalje kaže za Szweykoskoga: »Trefflich sagt er: „Gdyby Kopczyński łączył był do rozbioru polszczyzny więcej względu na inne djalekty słowiańskie, gramatyka jego byłaby nierównie większą przysługę językowi naszemu przyniosła" (s. 288). Nun kam Mroziński mit seiner gelehrten Sauce dazu und beguss damit die richtigen Bemerkungen Szweykowski's um die fehlerhaften Formen von neuem zur Ehre zu bringen. Er faselt viel von der Selbstständigkeit der polnischen Sprache, die nicht zulasse, dass man sie mit Hilfe der übrigen slavischen Sprachen corrigire, da ihr gewisse Dinge eigen seien, von denen die übrigen slav. Sprachen nichts wüssten, und das Unglück wollte, dass er von dem Nasalismus des polnischen als einer dieser Sprache allein zukommenden Eigentümlichkeit zu einer Zeit sprach, wo man schon längst wusste, dass auch das altslovenische den Rhinesmus gekannt hat (S. 299)« (32a—b), te na Deszkiewicza (str. 33a), da dođe do zaključka: »So wurde hin und her debattirt — der nächstfolgende Grammatiker bekämpfte den Vorgänger. Infolge der Spitzfindigkeiten derselben war es so weit gekommen, dass man in vielen Fällen nicht wusste, wem zu glauben, an wen sich zu halten. Eine sehr traurige Zeit war das, das Gefühl der Nichtbefriedigung bemächtigte sich vieler . . .« (33a—b). Slijedeći citat predstavlja ekskurs, koji je jednim dijelom u rukopisu precrtan crvenom olovkom.

[115] op. c. 33b—d.

[116] ib. 35a—c.

[117] ib. 37c.

[118] Očekivali bismo od Jagića, da će se dulje zadržati na Bandtkeu ili na Mrozińskom, no on ih jedva spominje — na Bandtkea se uopće ne osvrće (spominje ga samo u bibliografiji i u jednoj bilješci, v. str. 203), a o Mrozińskom nema najbolje mišljenje (v. gore); za Smitha v. op. c. 39a.

[119] ib. 39b.

[120] ib. 39c.

[121] ib. 39c—40a.

[122] »Małeckis Lautlehre war allerdings nicht frei von Versehen, aber wenn man diesen Theil seiner Grammatik mit welcher immer früheren vergleicht, so ist der Gewinn, den seine Lautlehre der polnischen Grammatik brachte, ein ungeheuerer« (40d).

[123] ib. 41a.

[124] ib. 41b.

[125] ib. 41b.

[126] ibidem. Jagić, iako je o Mađeckom ranije pisao s mnogo priznanja (cf. stranu 135. i AfslPh. 1,495), svojega negativnog suda iz skripata kasnije nije mijenjao (u ESF ga — na nekoliko mjesta — jedva spominje).

[127] Na ovo posljednje valja napomenuti, da je učenik Mađeckoga bio i A. Brückner; v. što o Mađeckom piše Lehr-Spławiński, op. c. 159. i dr.

[128] mss. op. c. 43a.

[129] Rukopis (veličine 21,4x17,2) obasiže 46 dvolista sa jedanaest posebnih (dodanih) listova i jednim listićem, svega 103 lista.

[130] Jagićev rukopis dijeli se u dva dijela. Oba su jednake veličine (22,3x 28), prvi (I) ima 37 dvolista i 6 posebnih listova (svega 160 strana teksta), a drugi (II) ima 45 dvolista sa 7 posebnih listova (194 strane teksta). Prvom je naslov »Polnische Literaturgeschichte«, i u njem Jagić govori o Poljskoj i Poljacima od prethistorijskog doba do prvih štampanih knjiga (do Reja, kojega se samo dotiče). Drugi dio nosi naslov »Polnische Literaturgeschichte des 16. und 17. Jahrhunderts«, i u njem daje pregled poljske književnosti od Jana z Koszyczek do Bartosza Paprockoga. Ovdje se daje samo izvadak o Reju i Kochanowskom s nekim uvodnim refleksijama o postanku i razvoju poljske književnosti.

[131] op. c. II, 4d—5a.

[132] op. c. I, 36a.

[133] op. c. II, 8a.

[134] ib. 8b.

[135] ib. 9c.

[136] ib. 16a. Danas, kada je poljska književnost XVI stoljeća bolje poznata nego što je bila u Jagićevo vrijeme, ne misli se, da Rej nije stvorio škole, v. Jul. Krzyżanowski, Mikołaj Rej i rodzima kultura literacka jego czasów (z wypisami, WPow. 84, Warszawa 1947), str. 45.

[137] op. c. II, 17a.

[138] ib. 18b—c.

[139] ib. 18d; pjesma kod Jagića dolazi u njemačkom prijevodu, no ostali stihovi, koji se ovdje navode, dolaze i kod njega samo u poljskoj verziji, što znači da je pred sobom imao auditorij, za koji nije sve trebalo prevoditi na njemački jezik.

[140] op. c. II, 18d—19a.

[141] ib. 19d—20d.

[142] Na str. 21a—22c daje kratak sadržaj nekih važnijih djela (jednako kao što je to — samo opširnije — na str. 10a—15d učinio za Reja). Kod »Satyra« ničim ne odaje, da je mislio ev. na mogućnost utjecaja na Reljkovića. »Zgoda« mu se čini slabija od njega (»die ganze Pieçe ist viel weniger anschaulich und concret gehalten als Satyr«), a za »Oprawu« kaže: »Ich möchte das Gedicht zu den besten Leistungen Kochanowski's rechnen«, te na kraju za Vladislavijadu kaže: »Ein angefangener Versuch den tragischen Held von Warna zu besingen liest sich sehr gut — es ist aber kaum wahrscheinlich, dass Kochanowski im Stande gewesen wäre ein wirkliches Epos zu schaffen — dazu reichten seine Kräfte nicht aus«.

[143] op. c. II, 22c.

[144] ib. 22d.

[145] ib. 23a—b.

[146] ib. 24c—d.

[147] W. Spasowicz, Dzieje literatury polskiej (przeł. z ros.), Warszawa 1885, str. 62 (I. izd., rus., 1865).

[148] P. Chmielowski, Historya literatury polskiej, Warszava 1899, str. 219. U Čhmielowskom Jagić vidi »poljskoga Belinskoga« (UCΦ. 586).

[149] V.: K. Czachowski, Obraz współczesnej literatury polskiej, Lwów 1934, II, str. 329.

[150] Mikołaj Rej: Wybór pism (opracował Stanisław Adamczewski, Łódź 1947, »Książka«, BPPIO I, str. 14).

[151] Zanimljivo je, da su naši Stari pisci još jednom vezom vezani za Kochanowskoga: kada se osamdesetih godina u Poljskoj pomišljalo na jubilarno izdanje njegovih djela, prihvaćena je misao, da to bude po uzoru na Stare pisce hrvatske. O tome spominje Nehring u svojem pismu 12. VI. 1880., u kojem piše o svojem (prvom!) boravku u Krakovu (na Kongresu održanom povodom 400-godišnjice smrti Jana Długosza): »Was den Punkt in Ihrem Brief, der in der betreffenden Sektionssitzung vorgelesen worden ist, anbetrift, so werde man Ihrem Gedanken und den in Stari pisci hrvatski durchgeführten Prinzipien zunächst gerecht werden bei der Herausgabe der Werke Kochanowskis, die in allernächster Zeit in Angriff genommen werden.«

[152] W. A. Maciejowski, Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych aż do roku 1830 (I, Warszawa 1851), str. 485, 451.

[153] Učinit će to četvrt stoljeća kasnije A. Brückner (Mikołaj Rej. Studjum krytyczne. Kraków 1905, str. VI-418).

[154] Julian Krzyżanowski, op. c. 45.

[155] V. G. Belinskij, Literaturny mečtanija (Sočinenij č. I, Moskva 1881), str. 7. O utjecaju Belinskoga na Jagića v. Jagićeve Spomene I, 79 i d. i A. Barac, Bjelinski u hrvatskoj književnosti, Rad 272, 96, 97.

[156] Jagić u svojim Spomenima (I, 41—44) navodi i neko pismo nepoznatoga hrvatskoga autora, u kojem je riječ o Mickiewiczu i A. Malczewskom [»a neoprovrgljive su rieči velikog Mickijevića, kojimi počimlje najslavnije nuz Malčeskovu Mariju djelo Pana Tadeusza, doisto svete riječi ove:

Ojczyzno moja! ty jesteś jak zdrowie
Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie
kto cię stracił . . .] Po tome pretpostavljalo bi se, da bi pisac mogao biti F. Marković, koji je — kasnije — preveo »Mariju« (1870.) i prevodio Mickiewicza (Alpuhara, Farys 1869.). Međutim, bliža analiza upućuje na Ivana K. Tkalčića, kasnijega historika i člana Akademije, koji je bio vršnjak Jagićeva brata Ivana (Cenca; Cenek se rodio 30. III. 1840. a Tkalčić 4. V. 1840; zaređeni su obojica iste godine, 1862).

[157] Spomenuto pismo B. Grabowskoga glasi:

Čenstohova 15 studenoga 1881. g.

Veleučeni gospodine profesore!

Ne znam, da li se još sjećate ovoga mladoga Poljaka, koji je godine 1871 pohodio Vaš liep Zagreb i koji je u Vašom, gospodine profesore, družtvu proživio nekoliko krasnieh časaka. Ja barem dobro si pamtim ono sve, a najviše ono podne u Tuškancu, kad smo pili kod Švabice dobro hrvatsko vino i rozgovorali o mnogih, jako zanimljivih stvarih. Poslije dva puta bio sam u Zagrebu, ali badava sam Vas tražio, Vi ste bili daleko u širom svietu.

Čuo sam s velikom radošću, kako su Vam, gospodine profesore, ponudili stolicu u Berlinu, a poslije u Petrogradu; veoma drago mi bilo, da je slavenski svìet znao pravo cjeniti Vašu učenu radnju. Sto puta sam uzeo pero u ruke, da Vam pišem, ali nisam smio, jerbo moram Vam se iskreno priznati, imam Vam izjaviti molbu . . . ponizanu molbu.

Gospodine profesore, sudbina nemila poharala je moj život — premda iz materialne stranke ništa mi nefali, jerbo sam vičan biti zadovoljan s malenom, ali stigla me je nesreća u životu; bio sam presadjen iz Varšave u malen provincialan gradić, Čenstohovu, u kojem već boravim . . . desetu godinu! Morda znate, gospodine, da se i ja bavim literaturom, da sam pisao već više toga, nekoje stvare dramatičke, malo tako iz literature slavenskieh narodova i t. d. Mislite si samo, kako je siromahu literatu, zatvorenu u malom gradiću, kako bi bilo Vam, da Vas nemila sudba prinudi živjeti k pr. u Križevcih ili u Samboru. Sdvojenim okom gledam nato, kako malo sam uradio u životu, ćutim jako dobro, da neće biti ništa više od mene, ako nevratim se u centrum našega umstvenoga života, u Varšavu. Uprav imam obećano da me ću opet u Varšavu presaditi, ali ono obećanje nie ništa drugo, nego v o x, v o x, p r a e t e r e a n i h i l, jerbo mi fali najglavnija natega svega u ovoj carevini, u kojoj živimo oba, . . . protekcija. Svaki put, kada je prilika, dolazi netko mladiji,

manje zasluženi, ali p r o t e g é, a ja moram otići prazdnih ruku i opet dugo, dugo čakati. Gospodine profesore, Vi ste učenjak na glasu. Vas štuju svi, valjda imate tako znanaca u ministerstvu prosvete, nekolik Vaših besedica može mi pružiti ruku k spasenju. Sada je hora, sada p o p e č i t e l j Varšavski, g. Apuchtin, boravi u Petrogradu, Vaša protekcija indirektno, ali direktno može imati veliki upljiv na moju budućnost, koju stavljam u Vaše ruke.

Nadajuć se dobrih rezultata od moje molbe, ostavam vazda Vašim osobitim štovateljem Bronisław Grabowski. Adresa moja: Бронислав Грабовскій, учитель прогимназіи въ Ченстоховѣ.

[158] Vidi negativno mišljenje Jagićevo o Święcickom u Radu 17, 182.

[159] Vidi korespond. (Baudouin de Courtenay 24. XI.—6. XII. 1880, Jan Karłowicz za Bystronja — 27. V. 1891, Roman Zawiliński 24. VIII. 1902, T. St. Grabowski 3. II. i 11. X. 1906, E. Luniński — nekoliko pisama iz 1901—1902, L. Ćwikliński 19. II. 1876, zatim — Kalina 10. VIII. 1877., Nehring za Leciejewskoga 21. III. 1882, Baudouin za Rozwadowskoga 12. VII. 1895; Brückner za lektorat u Harkovu 6. VII. 1890, Ćwikliński za Chicago 30. XII. 1901) itd. Primjera radi evo jedna molba Jana Karłowicza od 2. I. 1888. u kojoj se radi o tome, da bi Baudouin došao u Krakow; u pismu Karłowicz m. o. piše ovo:

»Nie utrudzałem Was listami mojemi, bom wiedział, jak mało czasu liczne zajęcia zostawiają Wam na listowanie. Dzisiaj przerywam dłuższe milczenie, bo mam ważny interes, a raczej prośbę.

Wszystkim nam, którzybyśmy pragnęli dobra nauki w Polsce, leży na sercu, aby Baudouina de Courtenay przenieść do Krakowa. Nadarza się obecnie sposobność z powodu opróżnienia katedry po ś. p. Hanuszu. Nie wątpimy, iż nikt właściwszym do zajęcia jej nie byłby oprócz Baudouina. Zapytywałem go, czyby sam tego życzył; otrzymałem odpowiedź twierdzącą. Stawy on pewne warunki: pragnąłby mieć zaliczenie 20 lat służby, 3200 fl. pensji rocznej i 600 fl. na podróż; czy sie będzie nazywał zwyczajnym, czy nadzwyczajnim profesorem, o to mu nie chodzi.

W przekonaniu, że Szanowny Profesor mógłby wpływem swoim w tej sprawie dopomódz, zanoszę w imieniu licznych rodaków moich prośbę, aby pragnieniom naszym stało się zadość. Wiem że grono profesorów krakowskich bardzoby rade było przyjąć Baudouina. Wszyscy mówią, że w Wiedniu tylko rzecz ta mogłaby się załatwić. Dlatego to utrudzam Pana listem moim, w nadziei, iż nie raczysz odmówić swojego poparcia«.

[160] Spomeni II, 154.

[161] Bio je to Antoni Krasnowolski (v. pismo od 11. III. 1882, kada je Jagić bio već podrug godine u Petrogradu).

[162] To saznajemo — posredno — iz pisma 7. V. 1880, u kojem Nehring piše: »Ich danke Ihnen verbindlichst für Ihre Mittheilungen, aus denen ich ersehe, dass ich den Ereignissen vorgegriffen habe, verleitet durch eine sehr bestimmt auftretende Nachricht, die Quellen derselben werden... Sie wohl richtig errathen haben. Ich kann jetzt nur noch hinzufügen, dass ich hier und überhaupt von dieser Nachricht keinen Gebrauch gemacht habe, ausser dass ich in der unmittelbaren Stimmung mich beeilt habe, an Sie zu schreiben. Quod Deus bene vertet!«

[163] Vidi str. 145.

[164] Pismo završava riječima: »Ich werde wohl jetzt bald den Beitrag über die czechischen Einflüsse auf die poln. Sprache und Literatur schreiben können. — Ihr treu ergebener Nehring«. To je trebao biti prilog, koji je Nehring obećao izraditi za Jagićevu Enciklopediju.

[165] Aluzija s obzirom na starije odnosi se na sljedbenike F. Miklošiča, koji je godinu dana prije toga (g. 1891) umro.

[166] Dvanaest godina kasnije — 27. IX. 1904. — pisao je vrlo opširno Leskienu, kako zamišlja onaj dio Enciklopedije, u kojemu je trebao biti predstavljen utjecaj stranih jezika na slavenske jezike, i obrnuto, slavenskih jezika na njihove neslavenske susjede (i utjecaji među slavenskim jezicima; vidi str. 217—218.

[167] Trudy Instituta Slavjanovedenija Akademii Nauk SSSR, II (Lenjingrad 1934), str. 325. Cit.: TRUDY-II.

[168] TRUDY-II, 328, 333., v. također DOKUMENTY str. XI i ispor. s time Baudouinovo pismo Šahmatovu (26. XII. 1903./8. I. 1904 — DOKUMENTY 244—245).

[169] Hakatisti — od »hakata«, kako su u Poljskoj — prema početnim slovima imena glavnih vođa (Hansemann, Kennemann, Tiedemann) — zvali njemački Ostmarkverein, koji je 1899. stvoren u cilju nasilnog ponjemčavanja poljskih zapadnih pokrajina. S vremenom ime je preneseno na samu akciju (i na slične akcije).

[170] U pismu 3. II. 1905. Tri godine kasnije Nitsch je bio kod nas na jugu, i odatle je, iz Zagreba, pisao Jagiću (hrvatskim jezikom, 4. II. 1908): »Veleučeni Gospodine Profesore! Cijeli mjesec sjedim već u Zagrebu, a ipak ću još deset dana ovdje ostati, ne gledajuć na to, da nijesam u sredini »dobrog« jezika. Nijesam doduše naučio izgovarati raznolike akcente, ali sam se već toliko naučio na hrvacki jezik, što sam pred dva dana, govoreći s jednim Poljakom (mislim, da je ovdje jedini), rekao poljski »jutro nie mogę d o j ś ć do kawiarni« mjesto p r z y j ś ć. Osim toga sam pročitao takovu množinu raznolikih članaka o povijesti, dijalektologiji i sintaksi toga jezika, da je moj sud o njem u mnogom pogledu postao ne samo širi već i dublji. Prof. Šurmin je veoma simpatičan i prijazan čovjek, ali mu politika sve njegovo vrijeme oduzima.

Molim, pozdravite također prof. Rešetara, kojega sam knjigu o štokavskom dijalektu također sa velikom koristi pročitao.

Sa dubokim štovanjem Kazimierz Nitsch«. Dva mjeseca kasnije (16. IV.) piše — također hrvatskim jezikom — iz Sofije. U tom pismu, poslije općih refleksija o Zagrebu, Beogradu, Pragu itd., dolazi i ovaj pasus: »Sa svih ljudi, kojih sam poznao na jugu, najveće sam govorio sa Belićem. Jedini to čovek, koji ima serijozni interes za jezik i rad o njime govori. A i njegovi pogledi, kad se o njima bliže govori, nisu tako čudni, kako sam s početka mislio. U nekojim stvarima ide naravno predaleko, ali u nekojim drugim nije se samo — mislim — dosta izrazito izgovorio.

Svi drugi ljudi (sem još i Boranića) nisu mi bili pomoćni: Maretić je tipični stari philologus, Šurmin i Stojanović bave se samo politikom. Razgovori s Novakovićem bili su za me vrlo simpatični, zanimljivi i poučni, ali samo za moj svepći, ne za jezični interes« — te na kraju dodaje: »Pišem istočnim govorom, jer je za me lakši, a nemam pod rukom rečnika, sa kojim — mislim — nešto bih bolje napisao«.

Za suradnju u Enciklopediji preporučivali su Nitscha, danas neosporno jednoga od najboljih slavenskih dijalektologa i slavista uopće, i Rozwadowski i Baudouin. Baudouin piše o njem (7.—20. I. 1905, iz Petrograda): »Jest on człowiekiem niezależnie myślącym i nie ulega wpływowi t. zw. „stańczyków". Ma własne przekonania, tak polityczne, jak naukowe, a myśli gruntownie«. Rozwadowski ga često spominje, tako 18. III. 1906.: »Nitsch pisał już ze Śląska, skąd zaczął swe studja gwarowe. Teraz drukuje dalszy ciąg z temtego lata. Dobra głowa i »solidny człowiek«, ili 23. I. 1908: »Nitsch pracuje porządnie. Teraz wykończył duży rękopis o narzeczach śląskich i studjuje po serbochorwackim bułgarskie. Będzie z niego pociecha« itd. itd. I Rozwadowski tu i tamo piše po koju riječ hrvatskim jezikom, tako na pr. 21 IX. 1906: »Pitate me za junačko zdravle. To i je baš, da nije vrlo dobro. Lekar mi govori, da to je samo nevrastenija, ali ja mislim, da sam zdravo bolan (kao kažu Srbi). Svakako nešto mi fali« — ali odmah dodaje: »Ale dam spokój swej mizernej kroaczczyźnie...«

[171] Ispor. pismo Spasoviča Baudouinu de Courtenay (DOKUMENTY 244, 245).

[172] TRUDY-II, 327.

[173] TRUDY-II, 331.

[174] TRUDY-II, 336.

[175] Brückner je tada bio preuzeo brigu za poljsku književnost, za koju daje vrlo iscrpan plan 19. X. 1911. (na kraju m. o. kaže: »Ich erwarte vor allem Antwort und Rath des Chrzanowski, des tüchtigsten unter den neueren Forschern«).

[176] Tako je i bilo, v. Encyklop. Polska II, 227 i d.

[177] TRUDY-II, str. 333. Akt Poljske Akademije Znanosti (PAU), koji su redigirali Łoś i Rozwadowski, i koji je potpisao Morawski, otisnut je u spomenutom lenjingradskom izdanju (TRUDY. II) na str. 334. Kada je ОРЯС zatražio mišljenje svojih članova, A. I. Sobolevski je m. o. odgovorio: »Наша АН не может рассчитивать на ассигнование ей сколько-нибудь значительных средств не только в течение ближайших годов, но и в течение ряда дальнейших, и потому Отделение должно признать, что продолжение начатаго им издания СЭ другими славянскими академиями вполне желательно«(TRUDY-II, ib.).

[178] Vidi TRUDY-II, str. 337.

[179] Vidi str. 150.

[180] Kako mu se Jagić tužio, da piše »za arhiv, za miševe«, Łoś dodaje: »Szkoda, że mają być one (tj. pamiętniki) przeznaczone na zjedzenie przez myszy lub mole w składach Akamemji Wiedeńskej. Możeby Akademja Zagrzebska lub jaka inna słowiańska lepszy z nich użytek zrobiła«. Radi se, dakle, očito o njemačkom tekstu, koji je Jagić pisao za bečku Akademiju.

[181] Prvi dio pisma odnosi se na Matusiaka, v. pismo Brücknerovo 24. I. 1882.: »Die Sammlungen von Matusiak eignen sich leider zur Veröffentlichung gar nicht; nicht etwa wegen der Affaire mit Malinowski, das könnte mich nur zur Aufnahme derselben bewegen, aber wegen ihres Inhaltes, sie enthalten ja nichts »Volkstümliches«, erzählen nur poln. Geschichte, und wie man in Bauernkreisen einen Sobieski, Kościuszko und Poniatowski auffasst, kann wohl einen Polen, nie aber das A. f. slav. Philol. interessiren«.

[182] Jagić je na to pitao Masaryka, što je o njem govorio u Krakovu, i on mu je odgovorio (8. VII. 1887): »Malinovski hat von mir nichts gehört, als was ich auch anderswo, wie Sie wissen, gesagt habe. Er hatte aber Nachrichten aus Warschau (man sprach überall u. viel von Ihrem Zurückgehenwollen«).

[183] Riječ b o ž i ć napisana je hrv.

[184] U prvom slučaju radilo se o autentičnosti tzv. Kraljodvorskog rukopisa i o sukobu između Gebauera i Hanke, na koji Malinowski aludira i u pismu 9. I. 1887: »że wywracanie koziołkow i завываніе pseudopatryjotyczne wielebnych »obhąjců i obrańců« praskich jest istnym skandalem, to szczera prawda. Ci ludzie stworzyli sobie osobną ad hoc logikę i specyjalne zasady etyki dla swego użytku. Kanonizują Hankę, a wszak rzecz wiadoma, że to był nałogowy fałszerz, kilka razy in flagranti przychwycony i łgarz wierutny. Aż strach dotykać się poblicznie tego błota. Obryzgają!«

[185] U pismu 1. I. 1889.

[186] Ono »Da, dobro udati kćer — to je dan danas rijedka sreća« pisano je ovako (hrv.), a ostalo poljski (i ukr.), 23. XI. 1892.

[187] »predsjedničtvom« opet. hrv.

[188] Vidi što Jagić o tome piše u Povijesti slav. filologije str. 816.

[189] 14. X. 1894. Godinu dana prije toga tuži se (17. III. 1893): »Najgorzej się mają prawdy filologiczne: te, zwłaszcza u nas w Polsce, są w wielkiej pogardzie. Historycy polscy uważają sobie za sport ignorować wypadki badań filologicznych«.

[190] 14. X. 1894; ispor. terminologiju u Baudouinovim djelima (Versuch einer Theorie phonetischer Alternationen. Ein Capitel aus der Psychophonetik, Strassburg 1895., ili Charakterystyka psychologiczna języka polskiego, EP AU--II, Krakov 1915, i sl.).

[191] O tom boravku u Krakovu spominje Brückner u pismu 5. VII. 1895: »Was aus Ihrer Odyssee geworden, wie Sie an allen Scyllen, Charybden und anderen Ungeheuern der Lässigkeit und Lauheit vorbeigekommen, weiss ich nicht. Ihre Spur verlor ich in Warschau«.

[192] 26. XII. 1895; tada je prevladalo j a, a 1936. opet je došlo i a; uzme li se nedosljednost u pisanju nekih riječi, do koje dolazi na taj način (Hania

— Dania, — Mania — mania, maniak, maniactwo i sl.), može se reći, da to pitanje u poljskom pravopisu ni danas nije riješeno na način, koji bi isključivao kasnije popravke.

Nije mi jasna aluzija Malinowskoga s kojom završava ovo svoje pismo: »Z wielu doświadczeń przekonałem się, że ziomkowie moi z Wielkopolski są ludzie przewrotni i intryganci; ale, żeby perfidyja, zła wola i podeptanie wszelkich zasad sprawiedliwości mogły dosięgnąć takich rozmiarów — o tem nie miałem pojęcia. Talent, zdumiewająca pracowitość i skrzętność, głęboka i wszechstronna nauka — wszystko to nic nie znaczy wobec zasady: моему нниддддррроу не препятствуй. Je ne dis que ça!«, ako se tu nije radilo o neprilikama što ih je Brückner (koji je bio rodom iz Tarnopola) imao u Berlinu.

[193] 7/19. I. 1880.

[194] 24. XI/6. XII. 1880.

[195] Nešto blaži, no još uvijek negativan sud o Mikuckom dao je i Lamanski (Živaja starina I—4, 24). Među Jagićevom korespondencijom sačuvalo se nekoliko pisama Mikuckoga upućenih Miklošiču. U pismu od 19. IX. 1872. dolaze i ove riječi, pune gorčine i pune duboke rezignacije: »Я терпѣливо переносилъ всевозможныя обиды и оскорбленія, но наконецъ у меня не хватаетъ силъ и терпѣнія... По простомъ, или вѣрнѣе по глупости своей, я уповалъ что въ мужахъ ученыхъ найду нравственную поддержку и руководителей въ головоломной работѣ моей...« v. Jagićev sud u Radu 14, 175—179.

[196] 12. VII. 1895.

[197] 16. X. 1895, v. str. 143. Gradom, koju je skupio, poslužit će se kasnije Rešetar (Die serbokroatischen Kolonien Süditaliens. Schriften der Balkankommission Lingv. Abt. I, Heft 9, Wien 1911; v. također Rešetarov raniji prikaz u članku »Slavenske kolonije u Italiji« štampanom god. 1907. u »Srđu«). Sam je o našim kolonijama u južnoj Italiji pisao u časopisu Russkaja Mysl 6, (VI, Moskva 1893), a prvi su o njima pisali — uz Meda Pucića, koji se za njih zanima već 1853. — Comparetti (1863), Ascoli (1867) i dr. Posljednju (dosad) brošuru njima posvećenu izdao je 1950. u Rimu T. Badurina (pod romantičarsko-magičkin natpisom »Rotas Opera Tenet Arepo Sator«).

[198] »W ostatnich czasach zaraziłem się trochę grasującą obecnie politykomanją i puściłem w świat dwie broszury, nie mające nic wspólnego z naszą nauką«; bile su to brošure »Jeden z objawów moralności oportunistyczno-prawomyślnej« i njegove Ценаурные мелочи, s kojima je uspio »wywołać na siebie ogólne oburzenie« (12. III. 1898). U tom pismu (12. III.) spominje i Smolku, za kojega ga je Jagić pitao, te kaže: »Tego, co pisze Smolka, nie treba brać zbyt poważnie. Jestto człowiek chory, zaślepiony. Nad wszystkim góruje u niego m a n i a r e l i g i o s a i bezwzględne uwielbianie papiestwa, chociaż tu trzeba mu oddać sprawiedliwość, że we wszystkich swoich wywnętrzeniach jest szczerym i piszącym z dobrą wiarą, — a to rzadko się zdarza u „polityków", zwłaszcza u galicyjskich. Ale też polityka Smolki jest mocno naiwną i niejasną, więcej »nadziemską« niż ziemską, chociaż to właśnie tutaj się podoba«. Za ilustraciju navest ću ovdje jedno Smolkino pismo, pisano Jagiću 12. prosinca 1916., dakle usred rata. Smolka piše: »Ich bin Optimist, muss aber gestehen, dass die Entwickelung der Ereignisse während dieses schrecklichen Weltkrieges alle meine optimistischen Voraussetzungen weit überstiegen haben... Ich bin persönlich durch diesen Krieg stark mitgenommen worden. Zwei meiner Söhne sind auf dem Schlachtfelde gefallen, der dritte, der einzige der uns erhalten wurde, ist in Kriegsgefangenschaft in Tobolsk und es ergeht ihm recht schlecht, seitdem er für seinen Vater zu büssen hat. Meine Tochter, in Littauen verheiratet und verwittwet, hat mit meinen Enkeln den völligen Vermögensruin erlebt. Trotz alle dem danke ich Gott, dass ich diesen Krieg erlebt habe«.

[199] 6/19. II. 1904. Završava riječima: »Mam nadzieję, że mała Japonja, tak dziś pogardzana i zniesławiona zaimponuje petersburskim »ojcom ojczyzny«, o ile nie są »ślijepi« i »ludi«.

[200] Jedanaest godina kasnije on će na toj osnovi izgraditi svoju Psihologijsku karakteristiku poljskoga jezika (Enc. Polska, AU-II, Krakov 1915).

[201] 20, XI./3. XII. 1900.

[202] Vidi članak što ga je Baudouinu posvetio A. Belić (JF 4, 190—193).

[203] PF XV-1, str. XI.

[204] Dalje — u istom pismu — piše: »Słyszałem, że Leopold Schröder umarł »aus Mangel an Ernährungsmitteln«. W Rosji całe dziesiątki, a nawet setki uczonych spotkał ten sam smutny los. Jaka szkoda biednego Šachmatova! Umarli też Lapunov, Bulič, Vengerov i jego córka, zdolna i wiele obiecująca lingwistka i t. d. i t. d. Jestto straszna Nemesis za gorliwe podjudzanie do wojny, za wściekłe szerzenie nienawiści do Niemców (którzy również niewiele byli i niewiele są warci) i inne objawy głupoty i zmysłu moralnego«. — O svojem životu u Varšavi piše: »W ubiegłym roku szkolnym, oprócz 5-u godzin w Uniwersytecie, wykładałem 6 godzin w Wolnej Wszechnicy Polskiej, 2 godziny (później jedną) w Państwowym Instytucie Pedagogicznym, 4 godziny na Kursach wyższych prywatnych Miłkowskiego, 1 godzinę w Seminarjum nauczycielskiem żydowskiem — razem 15—18 godzin tygodniowo. Chyba wobec tego nie bardzo można myśleć o nauce«.

A u slijedećem pismu (8. IX. 1921) piše: »Tutaj także zecer (składacz) dostaje kilka razy więcej aniżeli autor. Wogóle tak zwana inteligencja jest poniewierana, a górą tak zwany proletarjat. Zecer dostaje przeciętnie 25—30 tysięcy marek tygodniowo czyli 100—120 tysięcy miesięcznie, a profesor zwyczajny uniwersytetu wraz ze wszelkimi dodatkami nie więcej jak 50.000 mk., i to dopiero w ostatnim miesiącu. Przedtem dostawało się mniej«.

[205] AfslPh. X. 664. Ispor. i Nehringovo pismo od 24. XI. 1891. gdje m. o. preporučujući Jagiću svojega učenika Abichta — kaže: »Dass Sie tüchtige Schüler erziehen, aus deren Arbeiten ich so manches gelernt, habe ich seit jeher im Archiv gesehen und habe mich oft bei dem Gedanken beruhigt, dass die älteren Arbeiter auf dem Gebiet der Slavistik den jüngeren vornehmlich von Ihnen gebildeten Kräften das Wort überlassen können«.

[206] AfslPh. X, 661—662; v. str. 264, 32.

[207] AfslPh. X. 664. Brückner o njem kaže (2. VIII. 1887): »Hanusz war ein eifriger und nützlicher Arbeiter, und, so weit ich ihn kannte, eine wahre anima candida«.

[208] V. pismo pisano 12. V. 1881.

[209] »In gütiger Theilnahme erkundigen Sie sich nach meinen sonstigen Verhältnissen und Hoffnungen. Von einem Extraordinariat kann noch auch im Entferntesten nicht die Rede sein, ich gestehe keine Ahnung zu haben ob und wann ich dies erreiche«.

[210] 3. IV. 1880.

[211] Kalina je bio rodom od Poznanja, odatle ga Brückner zove »Prusom«.

[212] Jagić se živo zanimao i za njegov rad na sveučilištu u Berlinu. O tome svjedoči nekoliko pisama, tako na pr. pismo od 12. V. 1881: »Sie sind so gütig nachzufragen, wie es mit meinen Vorlesungen geht; ich bin mit dem Anfang recht zufrieden, doch wird auch die Fortsetzung entsprechen? Im publicum über Ethnographie hatte ich letzten Samstag über dreissig Mann, aber wie viele werden diesen Samstag wiederkomen? Auch mit dem polnischen Colleg geht es vorläufig gut, habe doch über 10 trotz des nicht allzu erquicklichen Gegenstandes. Litteratur bis zum XVI Jahrh! Im grammaticum bin ich allerdings auf eine Trias beschränkt«.

[213] 28. X. 1880.

[214] »Zuerst zu unserer Komödie der Irrungen, zur Encyclopädie«. (31. XII. 1904).

[215] U jednom nedatiranom pismu, u kojem piše o Enciklopediji.

[216] U pismu 30. XI. 1907. piše: »Sie bekommen meine drei zusammen: Orthographie ist fertig; Germanismen verursachen mir noch viele Mühe der Zusammenstellung, doch ist das ganze Material endlich gereinigt; die Einleitung verstehe ich als Geschichte der poln. Sprache, zumal der Literatursprache, ihres Entstehens und Wachsens, der fördernden und schädigenden Einflüsse u. dgl. — ohne Laut — Formen- und andere Einzelheiten«,

a u nedatiranom pismu, koje mu je početkom svibnja — čini se 1908. — poslao, javlja mu, da mu je 29. IV. poslao »eine Sendung: sie enthielt Nehrings und meine drei Beitrage zur Encyclopädie«. Bit će da je to bio Nehringov prilog o poljskom jeziku, o kojem razvija opširan plan u pismu od 6. I. 1905. i o kojem u pismu 8. V. 1907. piše, da će ga svršiti ili sam, ili da će zamoliti Brücknera, *da to učini. Jamačno* je tako rukopis i došao do Brücknera; Brücknerov rukopis o pravopisu i o posuđenicama iz njemačkog jezika nalaze se u Zagrebu.

[217] RS. I, 119 (rec. Dziejów języka polskiego).

[218] Rozwadowski o njem piše (21. I. 1909): »Brückner z Krčkiem, a dawniej Karłowicz, potrochu i Kryński — to są filologiczni Wszechpolacy! Boże broń od tego gatunku ludzi«!, a Baudouin nekako u isto vrijeme piše (13. I. 1909, iz mjesta Hyringe u Finskoj): »Brückner stanowi p e n d a n t do Sobolewskiego: jeden z nich — »истинно-русскій ученый«, drugi zaś uczony« »истинно-польскій«. Oba, jako prawdziwi »patryjoci«, nienawidzą się i szkaluja według możności. A kto wie nawet, czy Brückner nie gorszy od Sobolewskiego«.

[219] U pismu 3. VI. 1908.

[220] Neki izrazi na adresu Szczurata, s kojim je došlo do spora zbog Bogurodzice, ne daju se ponoviti, a tako i neki — istina, manje jetki i manje »ekspresivni« — upućeni na adresu Ułaszyna. Evo na pr. samo kako u jednom pismu (1. V. 1890) piše o Perwolfu: »Von Petersburg führte mich der Weg über Warschau: der Eindruck der russ. Wirtschaft daselbst war ein unsäglich verbitternder; ein dreiwöchentlicher Aufenthalt daselbst könnte jeden eingefleischten Slavophilen für immer heilen, ausser etwa den dickschädeligen Böhmen, der drei Stunden lang den Polen quält — ob er es vorzieht russificirt oder germanisirt zu werden — eine für einen Böhmen, der nichts sein eigen nennen kann, charakteristische Frage, die im Kopfe eines Polen nie aufsteigt«.

[221] Da je to bilo pretjerano, dokazao je sam Brückner: bibliografija njegovih radova do god. 1927. obuhvata preko 1190 pozicija (v. Studja staropolskie. Księ ku czci Aleksandra Brücknera. Krakov 1928, str. 685—779); neka od njegovih najopsežnijih djela, kao što su Dzieje kultury polskiej. Encyklopedja staropolska i dr., ne nalaze se u tom popisu, jer ih je izdao poslije g. 1927.

[222] 29. XII. 1884. Na kraju još primjećuje: »Difficile est satiram non scribere!«

[223] 23. XII. 1903.

[224] Mystifikationen I. Die Wahrheit über die Slavenapostel und ihr Wirken (Beilage zur Münchener Allgemeinen Zeitung, Nr 163, 1903). I kasnije je o tome pisao cijeli niz članaka i rasprava, a god. 1913. izdao je i posebnu knjigu pod n. Die Wahrheit über die Slavenapostel (str. III+127); ispor. i AfslPh. 26, 186—229, i dr.

[225] Iz toga vremena ima nekoliko zanimljivih pisama. Spomenut ću samo, što piše Rozwadowski (3. VI. 1908): »Wierzę bardzo, że sprawa następstwa w Wiedniu sprawia Panu duże troski. Nie tak to łatwo, a właściwie niepodobna teraz znaleźć kogoś, coby odpowiadał i Pańskim życzeniom i całej zresztą slawistyki. Można sobie zażartować i powiedzieć, że Pańska to wina: bo gdyby Pan był »mniejszy«, to łatwiejby było znaleźć następcę, Teraz zresztą coraz częściej się będzie stać przed dylematem: językoznawca czy historyk literatury. Filologowie w starem tego słowa znaczeniu będą coraz rzadsi.

Nawiasem mówiąc: czy o Brücknerze nie było mowy nawet „w zasadzie..? — Pytanie to zresztą wcale a wcale nie znaczy, jakobym uważał go za pożądanego Pańskiego następcę w Wiedniu. Ale znowu rozważając sumę pracy i zasług np. Bernekera a Brücknera...«

[226] U sporu Brückner — Ułaszyn Baudouin je bio na strani Ułaszyna, dok su se Rozwadowski i Kryński kritički držali po strani. Rozwadowski piše (3. VI. 1908): »Zresztą ma Pan Profesor słuszność, że jeżeli Brückner jest obecnie w swojem usposobieniu prawie niepoczytalny, to i Ułaszyn mógłby być mniej wrażliwym: on też potrzebuje kuracji«. Kryński je već više na strani Brücknerovoj, kada piše: »Podzielam w zupełności zdanie Czcigodnego Pana o Ułaszynie. Wystąpienie jego przeciwko Brücknerowi odznaczało się brakiem delikatności i ton lekceważący dochodził aż do nieprzyzwoitości.

Brücknera cenilem zawsze jako człowieka ogromnej wiedzy naukowej i pracowitości wzbudzającej podziw; wśród ogółu polskiego jest on słusznie poważany jako uczony, ktory dotychczasową działalnością swoją położył wielkie zasługi dla filologji polskiej« (4. V. 1909).

[227] 12. XI. 1908; ta dvojica bili su M. Rešetar i V. Vondrák.

[228] 20. X. (bez oznake god.). Kod korektura i popravljanja (dopunjavanja) poljskoga dijela pomagao je Jagiću A. Kryński. . On je svoj posao savjesno obavio te pregledao i Заключительныя слова, na koja nadovezuje 13. XI. 1909: »Nie podobna nie zgodzić się na te myśli ogólne, które Pan Profesor wypowiada w interesie postępu i pomyślnego rozwoju slawistyki, mianowicie co do większej niż dotąd łączności w pracy uczonych pojedyńczych narodów słowiańskich. Tylko że, niestety, dzisiaj łączność taka jest bardzo a bardzo utrudniona z powodu przeszkód przeważnie natury politycznej. Gdzież tu możliwa rzecz łączyć się w pracy uczonym dwuch narodów, kiedy jeden z nich silniejszy fizycznie, gnębi bezwzględnie słabszego i odmawia mu prawa oświecania się i rozwijania własnej kultury. Jak tu myśleć o łączności w pracy naukowej z tymi Słowianami, których rząd nie chce pozwolić na otwarcie nawet średnich szkółek rolniczych dla wieśniaków i to za pieniądze prywatne, bez żadnych subsydjów rządowych? Nie chce on wejrzeć w potrzeby ciemnego ludu i wzbrania udzielania nauki, której sam nie daje. A jedynym jego argumentem, na który w odmownej odpowiedzi się zdobywa, jest stanowcze i »»нельзя«« i basta! W takich warunkach dziesiątki lat upływają Polakom marnie i bez pożytku dla rozwoju oświaty i nauki«.

Brückner je kasnije ipak dao pregled slavenske filologije (u Streitbergovu Grundrissu II, 3 godine 1917., str. 3—59). Za njegov stav prema Povijesti slavenske filologije ispor. stav što ga je bio zauzeo prema A. Małeckom, kada je Jagić od njega tražio, da prikaže novu gramatiku Małeckoga, i kada mu je Brückner pisao (22. XII. 1879): »Bei dem Verhältnisse in welchem ich zu Małecki stehe — ich bin sein Schüler — und bei der merkwürdigen Beschaffenheit seines Buches wäre es mir nicht besonders lieb, dasselbe anzeigen zu müssen; ich möchte Sie also ergebenst bitten, jemandem anderen dies Amt zu übertragen«. Sličan je stav u svoje vrijeme bio zauzeo i Jagić, kada nije htio prikazati Daničićeve Korijene.

Koliko je Jagiću bilo stalo do Brücknerova suda, vidi se i iz pisma što ga je 21. VIII. 1918. pisao P. Karliću, kojemu je poslao svojega Križanića, i u kojem piše: »Rad sam čuti, što će reći o knjizi prof. Brückner u Berlinu, koji je nestrpljivo čekao i ja sam mu je već i poslao« (Vijenac II, 391).

[229] Bio je to njegov Przegląd językowych zabytków staropolskich do r. 1543. (Krakov 1915, str. 547).

[230] 17. VIII. 1915.

[231] List završava riječima: »Życzę Czcigodnemu Panu Profesorowi najlepszego zdrowia i polecam się Jego łaskawej pamięci szczerze oddany Jan Łoś«, i postskriptom: »Nie wiem, czy wiadomo Panu Profesorowi, że prof. Józef Tretiak umarł 18. III. w wieku lat 81«.

[232] Pravoga prikaza Jagićeva života i rada, u kojem bi bile uzete u obzir sve komponente, koje su na nj utjecale, i u kojem bi bila dana ocjena svega njegova rada, danas još nema, i sve što se o njem pisalo — i što se piše, pa tako i ovaj rad, predstavlja samo građu za jednu takvu opširnu studiju, koja još čeka — i traži — svojega pisca. Izuzetak je samo za jedno kraće razdoblje (do 1871.) — naučna biografija P. Skoka (Jagić u Hrvatskoj, Rad 278., Zagreb 1949., str. 1—76).

Prije su o Jagiću iscrpnije pisali P. Oreškov (Izvest. na semin. po slavjan. filol. III, Sofija), V. Demjančuk (Zapiski Istor.-Filol. Vidd. VUAN knj. IV, 1923), R. Nahtigal (Ljublj. zvon 38), A. Belić (JF III), M. Murko (Slavia II), M. Weingart (Časopis pro mod. filol. 24), D. Bogdanović (Jagić u svojim spomenima, Zagreb 1940) i neki drugi, a Vijenac mu je (br. II, 1924) posvetio cijeli jedan broj s prilozima S. Bosanca, F. Bučara,, V. Deželića, F. Fanceva, Stj. Ivšića, P. Karlića i M. Rešetara.

Najtoplije su o Jagiću kao čovjeku i učitelju pisali — od naših — Slovenac Rajko Nahtigal (Ljublj. zvon 43), Srbin Jovan Radonić (Srp. književ. gla-

snik 54) i od Hrvata Ivan Milčetić (Savremenik XIII) i Stjepan Bosanac (Vijenac II i Građa XVII).

[233] O pedagoškom radu i djelovanju Jagićevu v. uz prikaze i članke navedene u gornjoj biljesci članak R. Jagoditscha »Vatroslav von Jagić, der Begründer des Wiener Seminars« (Wiener slavistisches Jahrbuch I, 1950, 25—33).

[234] Spomeni II i IKSp. 15.

[235] Prošlost i budućnost slovenske nauke (slavistike), Prace lingw. ofiarowane Janowi Baudouinowi de Courtenay dla uczczenia jego działalności naukowej 1868—1921, Krakov 1921, 16—20.

[236] Izašlo je svega jedanaest djela, što ne predstavlja ni $^1/_{10}$ prvoga dijela. U Jagićevoj ostavštini nalazi se pismo upućeno 27. IX. 1904. Leskienu, u kojem mu javlja svoj plan za 3. razdjel prvoga dijela (v. Проспектъ , str. XII—XIV). Pismo glasi: »Lieber Herr College! Ich sehe voraus, dass Sie noch nicht den Umzug vorbereiten, der in 2—3 Tagen bei Ihnen stattfinden soll. Wenn Sie also noch einen freien Augenblick haben, bitte, lesen Sie diesen Plan durch und machen Sie mir dazu Ihre Bemerkungen.

Ich möchte nämlich den lexikalischen und stilistischen Teil des Grundrisses so einteilen:

1.

Fremde Elemente in der urslavischen Sprache d. h. die fremden Elemente, die sich seit uralter Zeit in allen slav. Sprachen finden. Da es sich hauptsächlich um Entlehnungen aus dem Germanischen handelt, so möchte ich das Prof. Berneker vorschlagen zu übernehmen.

2.

Die kirchenslavische Sprache unter dem Einfluss des Griechischen, Lateinischen und Deutschen — das möchte ich zum Teil selbst übernehmen, zum Teil Vondrák übergeben. Ich u. Sobolevskij.

3.

Die russiche Sprache unter dem Einfluss des Kirchenslavischen — Sobolevskij (Er könnte auch die nicht durch das kirchenslav. Medium übernommenen griech. Einflüsse behandeln). Die russische Sprache unter dem Einfluss der germanischen Sprachen (schwedisch, deutsch, holländisch) — Prof. Braun in SPtbg. Die russische Sprache unter dem Einfluss des Orientalischen (türkisch: Melioranskij in SPtbg, persisch-armenisch etc. Korsch). Die russische Sprache und Finisch — Mikkola. Die russische Sprache unter dem Einfluss des Polnischen (im XVI—XVII Jahrh.), wobei auch der grosse Einfluss des Polnischen auf die heutige kleinruss. Sprache zu Wort käme (Kulbakin). Die russische Sprache und das Französische — ? (habe noch Niemanden).

4.

Die polnische Sprache unter dem Einfluss der böhmischen (Nehring). Die polnische Sprache und das Latein (Morawski in Krakau). Die polnische Sprache und das Französische — ? (habe noch Niemanden). Die polnische Sprache und die deutsche (Brückner, eventuel Berneker). Die polnische Sprache und die orientalischen Sprachen (Melioranskij). Die polnische Sprache und das Magyarische (Ásbóth).

5.

Die böhmische Sprache und das Latein — Flajšhans. Die böhmische Sprache und die deutsche — Dr. Janko. Böhmische Sprache und das Russische — Francev. Slovakisch und Magyarisch — Ásbóth.

6.

Die südslavischen Sprachen. Das Slovenische und Italienische — Štrekelj, das Serbokroatische und Italienische (zum Teil auch Lateinische) Budmani (eventuell Rešetar); Serbokroatisch und Deutsch — Florschütz(?) Serbokroatisch und Türkisch — Dvořák (Bašagić). Serbokroatisch und Neugriechisch u. Albanisch — Sie. Serbokroatisch und Kirchenslavisch und Russisch — Belić oder Maretić. Bulgarisch und Griechisch-Albanisch — Sie. Bulgarisch und Rumänisch — Miletič, Bulgarisch und Türkisch — Dvořák (ev. Šišmanov). Bulgarisch und Russisch — Lavrov.

7 (oder als neuer Abschnitt)
Die slav. Beeinflussung fremder Sprachen:
1. der Neugriechen — Kretschmer, 2. der Albanesen — Sie, 3. der Rumänen — ?, 4. der Magyaren — Ásbóth — Melich, 5. der Litauer — Brückner, 6. der Finnen — Mikkola; 7. Spuren slav. Ausdrücke im Deutschen — ?, 8. Spuren slav. Ausdrücke im Romanischen — Schuchardt oder Strekelj«. Ovdje pismo prekida. Iz ruskoga (ruskim jezikom, ali Jagićevom rukom pisanoga) nacrta, koji se također sačuvao, i koji nije identičan s onim u DOKUMENTY-ma 263—264, vidimo, da se to »Sie« odnosilo na Leskiena. (tako je i u Пр спекту).

[237] Najviše je pisama (po 300—400) od Pastrnka i Šahmatova, nešto manje od St. Novakovića, Brücknera, O. Brocha, Gebauera, Oblaka, Milčetića, Lj. Stojanovića i Šćepkina.

[238] JF. 3, 98.

[239] Grundriss der idg. Sprach- und Altertumskunde II-3, str. 31—32.

[240] »Prócz tego brak mi zdolności artystycznej, t. j. artystycznej w znaczeniu nadawania przyzwoitej postaci moim płodom literackim ... Ale wszystko to byłoby nic, gdybym miał tyle energji i charakteru, co Szan. Pan Kolega. Niestety, jestem dzieckiem społeczeństwa, odznaczającego się zawsze brakiem woli i wytrwałości« ... (21. VI. 1899).

[241] JF. 3, 94.

[242] JF. 3, 96.

[243] O svojoj suradnji u Neue Freie Presse piše u Spomenima (II, 308 i d.), a iz korenspodencije se vidi, da mu to Šahmatov i dr. nisu zamjerali.

[244] Rozwadowski se na pr. o njegovoj Povijesti slavenske filologije (u pismu od 21. IV. 1910) izrazio ovako: »Taka praca więcej sto razy znaczy niż dziesiątek tomów z artykułami o słowiańskiej wzajemności, których rezultatem jest zero, a często i niesmak«.

[245] Ispor. njegove riječi Šahmatovu (5. II. 1907): »В Энциклопедию славянской филологии недолжны входить никакие чувства патриотического восторга или негодования: это не газета, не политическая брошюра«, (TRUDY-II, 330), ispor. i DOKUMENTY 271—283, i dr.

[246] Iz pisma Lamanskomu (24. III. 1880, TRUDY-II, 318).

[247] TRUDY-II, 347.

[248] »Živaja starina« vyp. III, otd. V, str. 253—256.

[249] Jagić je u tom bio »сыном своего времени« »TRUDY-II, 350), a to je vrijeme, vrijeme njegove pune aktivnosti, završilo davno prije Oktobra. Zato je bilo potrebno prikazati ga iz perspektive onoga doba, u kojem je živio i za koje je njegov rad bio pozitivan i napredan.

[250] TRUDY-II, 350; ispor. također str. 118.

[251] Vidi str. 173.

[252] TRUDY-II, 344, iz Jagićeva pisma Šahmatovu 7. II. 1913.

[253] TRUDY-II, 348; društvena, klasna, a ne partijska pripadnost nukala ga je da putem svojih članaka u Neue Freie Presse pruža »neku pomoć i potporu liberalnoj misli u Rusiji« (Spomeni II, 308).

[254] TRUDY-II, 346. Toga pisma nema u DOKUMENTYma.

[255] Ispor. str. 173.

[256] »Не верили русские друзья Ягиче и его клятвам, что он любит Россию, высоко ставит русскую науку и уважает русских ученых«. (TRUDY-II, 349).

[257] Ispor. mjesto tipično za Jagića, Smoljara i Lamanskoga u Spomenima I, 461.

[258] Dr. T. Matiću 27. prosinca 1922, v. Ljetopis 54, 53, a ispor. i pismo Jovanu Radoniću u SKnjGl. 54, 283. Slično se tužio i T. G. Masaryku, dok mu ovaj odgovara (u pismu 17. V. 1922): »Na Vaše jihoslov. poměry nemohu nemyslet stále; za hranici byl jsem v stálém styku s Vašimi lidmi a vidil jsem a předvidál, jak se to u Vás vyvine«.

[259] op. c. 284.

[260] Križanić, str. 215

[261] op. c. 8—9.

[262] ib. 8.

INDEKS OSOBNIH IMENA

Abicht 214
Adamczewski 146, 208
Ahrens 170
Andrysowicz 126
Antosz 165
Appel 150
Apuhtin 79, 148, 150
Arnold 200
Ásbóth 217
Ascoli 213
Atanacković 90
Babukić 85
Badurina 213
Balzer 150
Bandtke 117, 123, 127, 203, 205, 207
Barac 199, 209
Bartoszewicz 139
Bašagić 217
Baudouin de Courtenay 80, 81, 113, 137, 148, 149, 154, 155, 157, 158, 162, 167, 168—177, 182, 188, 191, 197, 198, 209, 210, 211, 212, 214, 215
Bauer A. 200
Belić 91, 99 155, 190, 191, 198, 199, 211, 214, 216, 217
Belinski 208, 209
Benni 159, 160
Berneker 184, 185, 215, 217
Bezzenberger 179
Biela 163
Biskupski 150
Bismarck 110, 111, 201
Blatt 167
Bogdan 183
Bogdanović D. 198, 200, 216
Bogišić 100, 200
Bogorodicki 159
Bohusz 131
Boranić 98, 211
Bosanac 216, 217
Bošković J. 92, 200
Branicki 83
Braun 217
Broch O. 159, 218
Bronikowski 207
Bruchnalski 150
Brückner 80, 81, 84, 102, 112, 119, 120, 123, 151, 152, 154, 156, 157, 158, 160, 161, 166, 178—185, 186, 187, 190, 200, 201, 204, 205, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218
Bučar 216
Budilović 184
Budinić 145
Budmani 96, 98, 217
Bulič 214
Bystroń 149, 164, 167, 188, 210
Cegielski 123, 134
Chmielowski 146, 147, 208
Chrzanowski 212
Chwalczewski 125
Ciszewski 150
Cnapius 187
Comparetti 213
Croce 201
Cvijić 91, 198
Cybulski 207
Czachowski 208
Czajkowski 207
Czaykowski 150
Czartoryski W. 108
Czepieliński 207
Čertkov 150
Črnčić 177
Čyžov 105
Ćwikliński 82, 149, 210
Daničić 91, 96, 98, 101, 147, 188, 216
Dawid 207
Demby 187
Demjančuk 216
Deszkiewicz 132, 207
Deželić 198, 216
Dickstein 176
Dimitrović N. 145, 147
Divković 97
Długosz 209
Dobracki 117, 127, 128, 129, 205, 206
Dobrovský 131, 133, 182, 203
Dobrzycki 197
Držić Đ. 147

Dudić 117, 203
Dvořák 217
Dworzecki 207
Đorđević 98
Đorđić 145
Ebner 78, 197
Ernesti 117
Estreicher 107, 201
Fancev 216
Feldman 201
Feliński 131, 166
Firholcer 84, 85
Flajšhans 217
Florschütz 217
Folgweder 141
Fortunatov 85, 188
Francev 185, 217
Franko A. 84
Franko I. 84, 194, 198
Gebauer 105, 152, 165, 188, 191, 212, 218
Gedeonov 179
Geitler 94, 101
Geppert 114
Gorčakov 110
Gorki 80
Górnicki 125, 138, 203
Grabowski Br. 148, 209—210
Grabowski T. St. 149, 159, 188, 210
Grafenauer 198
Grigorovič 101, 112, 168, 169
Grot 118
Gruševski 194
Gumplowicz 103, 200
Gundulić 89, 145, 203
Gutthäter v. Dobracki
Haller 126
Hanel 200
Hanka 105, 212
Hanusz 162, 163, 177—178, 210, 214
Haulik 80
Hilferding 184
Hosius 81
Hube 162
Hurko 79, 156
Hus 123, 124, 125
Ilešič 198
Ivanišević 145
Ivšić 198, 216
Jacimirski 183
Jagić Ana 77
Jagić Ivan 102, 209
Jagić Vinko 77
Jagoditsch 217
Jakiel 165
Jakovljev 170
Jakšić 91, 98
Jakubowicz 207
Jambrešić 99
Jan z Koszyczek 208
Janko 217
Januszowski 122, 123, 125, 126
Jireček 123, 152
Jovanović-Zmaj 91, 97, 98, 200
Kalina 119, 149, 166, 179, 183, 203, 210, 214
Kallenbach 150
Kantak 108, 114, 115, 116
Karadžić 89, 90, 91, 96, 98, 199
Karlić 216
Karłowicz 113, 154, 162, 167, 168, 210, 215
Kašić 145
Kaznačić 147
Kennan 168
Kętrzyński 150
Kochanowska D. 144
Kochanowska U. 145
Kochanowski 125, 131, 137—148, 187, 203, 205, 206, 208, 209
Kolessa 183
Kollár 133
Kombol 104
Koncewicz-Kotzer 127, 128, 129, 205, 206
Kopczyński 116, 123, 128, 130, 131, 132, 135, 205, 206, 207
Kopitar 131
Koppens 160, 167
Korablev 156, 161, 193—194
Korbut 83, 84, 167
Korotyński 170
Korš 193, 217
Kotzer v. Konczewicz
Kovačić 178
Kraljek A. v. Jagić A.
Krasiński 105
Krasnowolski 210
Krček 215
Krek 165
Kretschmer 218
Kristijanović 77
Križanić 79, 188, 195, 196, 216, 218
Kryński 117, 167, 168, 176, 215, 216
Krzyżanowski 145, 208, 209
Kucharski 117
Kudasiewicz 207
Kukuljević 147
Kuljbakin 217
Kurhanowicz 207
Lamanski 193, 213, 218
Lavrov 217
Lavrovski 201
Leciejewski 119, 149, 210
Ledóchowski 109
Lehr-Spławiński 205, 208
Leopolita 127
Leskien 96, 111, 119, 180, 210, 217

Linde 133, 205
Löwenfeld 116, 145
Lukjanenko 88, 198
Luniński 149, 210
Łopaciński 150
Łoś 80, 157, 160, 161, 163, 164, 183, 185—188, 197, 203, 212
Łozowski 132, 207
Ljapunov 214
Ljubović 164
Maciejowski 126, 147, 202, 209
Magdalenić 92
Malczewski 131, 209
Malecki J. 137
Malinowski Fr. 121, 125, 132, 136, 137, 205
Malinowski L. 119, 137, 154, 160, 162—168, 172, 177, 184, 188, 203, 212, 213
Małecki A. 118, 119, 121, 123, 134, 135—136, 150, 166, 185, 187, 207, 208, 216
Manzoni v. Palingenius
Maretić 92—99, 102, 200, 211, 217
Markov 186
Marković 200, 209
Marulić 147
Masaryk T. G. 164, 212, 218
Matić 218
Matusiak 162, 212
Mączyński 187
Melich 217
Melioranski 217
Menčetić Š. 147
Meniński 127, 128, 129, 205, 206
Mesgnien v. Meniński
Miaskowski 203
Mickiewicz 105, 131, 133, 143, 209
Mikkola 217
Miklošič 82, 85, 87, 91, 101, 109, 110, 111, 114, 120, 134, 135, 136, 163, 171, 172, 182, 188, 189, 190, 191, 198, 201, 206, 210, 213
Mikucki 171, 213
Milčetić 200, 217, 218
Miletič 188, 217
Miškatović 101
Mommsen 114, 115, 149
Moneta 117
Morawski 156, 157, 159, 168, 212, 217
Mrongovius 207
Mroziński 207
Muczkowski 207
Muhić 101
Murko 153, 165, 216
Muža 165
Müllenheim 117, 129, 205, 206
Myszkowski 142
Nahtigal 198, 216
Naljeśković 147
Nehring 111, 116, 117, 118, 119, 137, 150—152, 154, 160, 180, 201, 203, 204, 209, 210, 214, 215, 217
Nikola kn. 98
Nitsch 157, 160, 211
Novaković 91, 102, 113, 211, 218
Oblak 152, 218
Obrenović M. 90
Ohlshausen 110, 111
Oreškov 200, 216
Orzechowski 125, 187
Palacky 202
Palingenius 203
Paprocki 208
Parkosz 121, 122, 123, 124, 125, 203, 205
Pasarić 91, 98, 199
Pasek J. Chr. 162
Pastrnek 153, 188, 218
Paszkiewicz 150
Pawiński 113, 162, 167, 168, 201
Penev 188
Perušek 198
Perwolf 113, 116, 117, 215
Piekosiński 167
Pigoń 200
Pilat 150
Pobjedonoscev 80
Pogonowski 106
Polański 150
Polívka 94, 153
Popliński 118, 203
Porzeziński 160
Potkański 150, 157, 166
Potocki W. 131
Preradović 200
Prijatelj 188
Przyborowski 168
Przyłuski 109
Ptaszycki 203
Pucić 213
Raczyński 123
Rački 84, 87, 101, 102, 105, 114, 115, 165, 166, 188, 189, 200
Radić A. 94
Radić St. 98, 105
Radonić 195, 200, 216, 218
Radzikowski 150
Ramułt 167
Ranjina 147
Rauch 100, 103, 192, 200
Rej 125, 137—148, 167, 173, 187, 203, 208, 209
Reljković 208
Rešetar 96, 97, 185, 211, 213, 216, 217
Roter 117, 127, 128, 205, 206
Rozwadowski 119, 149, 154, 156, 158,

159, 160, 162, 172, 182, 188, 203, 210, 211, 212, 215, 218
Rożniecki 150
Rubertis de 178
Rymarkiewicz 134
Saussure de 190
Scharffenberger M. i St. 125, 126
Schlag 117, 129, 131, 205, 206
Schmidt 111
Scholwien 163
Schrader 179
Schröder 214
Schuchardt 217
Seklucyan 117, 125, 126, 205
Semenovič 203
Skarga 81, 130, 132, 138, 181
Skerlić 91
Skok 216
Sławiński 129
Smičiklas 98, 101
Smith C. W. 134, 207
Smolka 168, 213
Smoljar 218
Sobolevski 85, 193, 212, 215, 217
Sokołowski 168, 183
Spasovič 146, 208, 211
Speranski 153
Sreznjevski 100, 101, 113, 118, 119, 179, 188
Stachurski v. Święcicki P.
Starčević D. 100
Staszic 131
Statorius v. Stojeński
Stojanović 97, 200, 211, 218
Stojeński 116, 117, 121, 122, 127, 205
Stratimirović 90
Streitberg 216
Struppi 78
Suchecki 134
Suchorowski 207
Surowiecki 202
Suvorov 158
Szczepański 166
Szczurat 182, 215
Szomek 163
Szopowicz 117, 131
Szulc K. 136
Szulce J. P. 166
Szumski 207
Szweykowski 207
Szylarski 117, 122, 127, 130, 205
Szymonowicz 203
Šafařík 85, 190, 191, 202
Šahmatov 85, 153, 155, 156, 157, 158, 188, 199, 211, 214, 218
Ščepkin 218
Šenoa 101
Šišmanov 217
Šrepelj 98, 153
Štrekelj 198, 217
Štúr 133
Šurmin 86, 87, 98, 99, 198, 200, 211
Święcicki H. 161
Święcicki P. 148, 201, 210
Tarnowski 168
Tkalčić 209
Trąmpczyński 117
Tretiak 154, 155, 167, 183, 216
Trzycieski 139
Uhtomski kn. 107
Ulanowski 157, 158, 167
Ułaszyn 152, 159, 182, 185, 215
Ungler 126
Ungnad 75
Valjavec 87, 199
Vengerov 214
Veselovski 152, 157
Vetranić 147
Vitezović 99
Vojnović K. 200
Volkmar 127, 128, 205, 206
Vondrák 94, 153, 185, 216, 217
Vostokov 158
Vramec 92
Vrbanić 200
Vymazal 165
Weber 108, 109, 110, 111
Weingart 216
Węclewski 134
Wielopolski 107, 108
Wietor 126
Woyna 127, 128, 129, 205, 206
Wujek 138
Zaborowski 117, 125—126, 205
Zaleski 150
Zamoyski A. 108
Zawiliński 149, 163, 167, 168, 210
Zdziarski 150
Zdziechowski 105, 106, 201
Zoll 168
Zorčić 102, 200
Żelechowski 150
Żochowski 207